SZOCIOLÓGIAI DOLGOZATOK 3.

Biró Zsuzsanna Hanna–
Nagy Péter Tibor

Bölcsészek és tanárok a 19-20. században

Wesley János Lelkészképző Főiskola

…

Szociológiai dolgozatok

A Wesley Egyház- és Vallásszociológiai Kutatóközpont sorozata

Sorozatszerkesztő: Nagy Péter Tibor

ISSN 2063-6733

Biró Zsuzsanna Hanna – Nagy Péter Tibor

Bölcsészek és tanárok a 19-20. században

Szociológiai dolgozatok

A Wesley Egyház- és Vallásszociológiai Kutatóközpont sorozata

Sorozatszerkesztő: Nagy Péter Tibor

3. kötet.

A sorozat kötetei:

1. Nagy Péter Tibor: Az 1929-ben kiadott Magyar Zsidó Lexikon személysoros adatbázisa. (2011)
2. Fekete Szabolcs: A pécsi egyetem bölcsészdiplomásainak rekrutációja, 1921-1940. (2012)
3. Biró Zsuzsanna Hanna – Nagy Péter Tibor: Bölcsészek és tanárok a 19-20. században (2012)
4. Victor Karady: Ethnic and Denominational Inequalities and Conflicts in Elites and Elite Training in Modern Central-Europe. Inégalités et conflits ethniques et religieux dans les élites et leur formation en Europe Centrale moderne (2012)
5. Karády Viktor – Nagy Péter Tibor: Iskolázás, értelmiség és tudomány a 19-20 századi Magyarországon (2012)
6. Karády Viktor: Allogén elitek a modern magyar nemzetállamban. Történelmi-szociológiai tanulmányok (2012)

Biró Zsuzsanna Hanna – Nagy Péter Tibor

BÖLCSÉSZEK ÉS TANÁROK
A 19-20. SZÁZADBAN

Wesley János Lelkészképző Főiskola
Theológus és Lelkész Szak
Wesley Egyház- és Vallásszociológiai Kutatóközpont
Budapest, 2012

The research project was supported by European Research Council, (grant 230518) Culturally Composite Elites, Regime Changes and Social Crises in Multi-Ethnic and Multi-Confessional Eastern Europe. (The Carpathian Basin and the Baltics in Comparison - cc. 1900-1950). http://elites08.uni.hu, and the Temka foundation http://temka1991.uni.hu
A kutatást az Európai Kutatási Tanács 230518. sz. kutatása - Műveltségi elitek, rendszerváltozások, társadalmi krízisek a nemzetiségi és felekezeti szempontból megosztott Kelet Európában. (A Kárpát-medence és Baltikum összehasonlító elemzése 1900-1950). http://elites08.uni.hu – valamint a TEMKA Alapítvány http://temka1991.uni.hu támogatta

© Biró Zsuzsanna Hanna and Nagy Péter Tibor
© Wesley János Lelkészképző Főiskola

ISBN 978-615-5048-12-8

Felelős kiadó: Iványi Gábor

Előszó

Jelen kötetünk előtanulmányokat tartalmaz egy régóta tervezett, de még megírandó monográfiához. A monográfia célja a következő társadalmi jelenség felvázolása lenne: objektíven jól megragadható társadalmi körülményeknél fogva meghatározott középiskolás csoportok nem a modern kor kiemelkedő professziói felé vezető képzéseket, a jogi, orvosi vagy műszaki egyetemet veszik célba, hanem a sokkal nyitottabb, többféle belső alternatívát tartogató bölcsészpályát. A bölcsészkarra a hallgatók egy részét felveszik, más részét (különféle történelmi korszakokban különféle okokból) nem. A felvettek egy része elvégzi, más része lemorzsolódik. Ezek az egyéni történetek, tipikus „karrierstratégiák", vagy „szelektálódások" éppúgy leírhatók társadalomstatisztikai eszközökkel, mint a minden más felsőoktatási ágazatban megfigyelhetőnél variabilisebb pályaelemek: ki milyen szakokat hallgat, miből szigorlatozik, miből szerez diplomát, stb. Megvizsgálhatjuk, hogy az adott bölcsészhallgató szakválasztása a tanári képesítés megszerzésére irányul-e, érdeklődése „tisztán" elméleti, tudományos, esetleg ezek kombinációja. Szerezhet csak tanári vagy csak doktori diplomát, de ambicionálhatja mindkettőt, több tárgyból, többféle sorrendben, sokféle kombinációban. Különösen nőknél: pályája irányulhat a munkaerőpiacon, s irányulhat – minden más diplománál nagyobb arányban – a házasságpiacon való érvényesülés felé, vagy akár szem előtt tarthatja mindkettőt (először építheti a szakmai karrierjét, azután megtalálhatja a számítását a megfelelő társadalmi rangú feleségi státuszban is).

A tanároknál társadalmilag szisztematikus lesz, hogy ki, melyik iskolában, hány éves várakozás után, milyen tanári állást szerez, milyen tárgyak tanítására, hányadéves diákok irányítására szerez jogosultságot; ambicionál-e tanügyigazgatási és/vagy „tudóstanári" karriert, s ha az utóbbi utakat választja, pályája szaktárgyi irányba vagy – mind nagyobb arányban – a neveléstudomány irányába vezethet.

Sok olyan tanári diplomást is találunk majd, akik sosem lépnek katedrára – vagy azért, mert nem ambicionáljak, vagy azért, mert korlátozzák mozgásukat ezen a területen.

A bölcsészdoktorok egy része – noha mindannyian „tudósképzésben” vettek részt – pusztán a jobb középiskolai tanári állások megszerzésére fordítja doktorátusával felmutatott kiválóságát, mások az egyes alrendszerekre külön-külön jellemző mechanizmusok szerint munkakapcsolatba kerülnek a tudományos és felsőoktatási intézményrendszerrel, némelyek állásokat szereznek, mások intézményes „beépülését” legfeljebb a tudományos diskurzusokban való megjelenésükön keresztül objektiválhatjuk.

Erről, a bármely másik diplomáscsoportnál sokszínűbb és ellentmondásosabb diplomáscsoportról szól tehát e tanulmánygyűjtemény, metszeteket véve a bölcsész(tanár)képzés és felnőttkori karrier több mint egy évszázados történetéből, a fenti kérdések némelyikét csak érintőlegesen, másokat viszonylag részletesen tárgyalva a történetszociológia eszköztárának felhasználásával. A tanulmányok hátterét jelentő kutatásokat[1] túlnyomórészt az European Research Council támogatta a 2009-2011 között futó FP7-230518 jelzésű Karády Viktor által vezetett nemzetközi kutatás keretében [2]– számos kisebb volumenü segítségre az egyes tanulmányok elején utalunk. Munkánk a Wesley Egyház- és Vallásszociológiai Kutatóközpont[3] munkájába illeszkedik. A szerzők – sokirányú segítségéért és tanácsaiért Karády Viktornak tartoznak köszönettel.

Budapest, 2012. június 2. BZSH - NPT

1 http://nagypetertibor.uni.hu

2 A kutatás eredményei a http://elites08.uni.hu site-on érhetőek el.

3 http://www.wesley.hu/szervezet/wesley-egyhaz-es-vallasszociologiai-kutatokozpont-wesz ill. http://wesley.hu

Table of Contents

Nagy Péter Tibor: Regional and denominational recruitment of the Arts and Sciences students of the University of Kolozsvár /Cluj (1872-1918) 13

Nagy Péter Tibor: Jewish and Christian students at the Faculties of Arts and Sciences, 1900-1940 . 44

Biró Zsuzsanna Hanna – Nagy Péter Tibor: The impact of denominational and ethnic identity on the disciplinary choices and the probability to become secondary school teacher in inter-war Hungary 69

Nagy Péter Tibor: Gender inequalities in the Faculties of Arts and Sciences in the inter-war years 103

Biró Zsuzsanna Hanna: Gender specific professional options among students of the Faculties of Arts and Sciences in the inter-war period 122

Biró Zsuzsanna Hanna: Gender disparities among graduates of the Faculties of Arts and Sciences in the Horthy-era 142

Nagy Péter Tibor: Graduates in history 164

Biró Zsuzsanna Hanna: The social background of candidates to the teaching profession 187

Nagy Péter Tibor: The two levels of the teaching profession . 201

Nagy Péter Tibor: Sociology of educational research 224

Biró Zsuzsanna Hanna: Essay on the adaptation of an international project of sociology of science 246

Biró Zsuzsanna Hanna: Study of authors contributing to the core journals in educational research, 1997-2006 284

Nagy Péter Tibor: Teachers and educationalists in recent professional publications 326

Tartalomjegyzék

Előszó **5**

Table of contents **7**

Nagy Péter Tibor:
A kolozsvári humán és reálbölcsész hallgatóság felekezeti és regionális rekrutációja (1872–1918) **13**

A társadalmi összetétel ábrázolásának lehetséges megközelítései

A hallgatók felekezeti összetétele

Az időtengely

Az iskolázottak aránya a szülők nemzedékében

Az egyes felekezeti tömbök fejlettsége – iskolázottsági szempontból

Néhány további modernizációs mutató

BTK és TTK hallgatóinak különbözősége – egy további elemzési lehetőség

A nem erdélyiek konfesszionális összetétele a Kolozsvári Egyetemen

A Kolozsvárott doktorált és más módon elitbe került hallgatók felekezeti összetétele

Felekezet és tanulmányi kitűnőség

A vizsgálódás kiterjesztése az elitcsoportra

Irodalom

Nagy Péter Tibor:
Zsidók és keresztények a bölcsészkaron 1900-1940 **44**

A társadalmi háttér

A hallgatói stratégia

Irodalom

Biró Zsuzsanna Hanna – Nagy Péter Tibor:

A vallás és az etnikai hovatartozás szerepe a bölcsészek szakválasztásában és tanárrá válásában a két világháború közötti Magyarországon **69**

Mit tudhatunk meg a középiskolai tanárokról a hivatalos statisztikákból?

Bölcsészdiplomások és tanárként működők

A tanárrá válás esélyének fő osztóvonala: zsidók és keresztények

Etnikai-felekezeti csoportok a keresztény tanárságon belül

A szakválasztás/szakpárosítás korlátai és szabadsága

A szakválasztás/szakpárosítás kulturális meghatározottsága

Magyar hátterű keresztények

Német hátterű keresztények

Szlovák hátterű keresztények

Irodalom

Nagy Péter Tibor:

Nemi esélyek a két világháború közötti bölcsészkarokon **103**

A diplomák megoszlása a nemek között a vizsgált korszakban

A nemek diplomaszerzési esélyének vizsgálata a bölcsészkaron belül

A nemek továbbtanulási esélyeit determináló társadalmi tényezők

Irodalom

Biró Zsuzsanna Hanna:

Válaszutak a bölcsészképzésben – gender specifikus döntések két világháború közötti bölcsészkarokon **122**

Egyetemválasztás – helyben és nem helyben diplomázók

Szakválasztás – feminin, maszkulin és uniszex szakok

Irodalom

Biró Zsuzsanna Hanna:

A társadalmi nemek közötti különbségek a Horthy korszak bölcsészdiplomásai körében **142**

1. Hagyományos statisztika-alapú megközelítések

1.1. A nemek arányának alakulása a bölcsészdiplomások körében

1.2. A *numerus clausus* nemi diszkriminációs hatása

2. Új megközelítés a nemiség szerepének történet-szociológiai vizsgálatában

2.1. A vizsgált népesség

2.2. Az elemzésnél alkalmazott változók

2.3. Közhelyek a nemek és a társadalmi háttérváltozók kapcsolatáról

2.4.1. A nők esélyét erősítő tényezők

2.4.1. A férfiak esélyét erősítő tényezők

2.5. Összegzés

Nagy Péter Tibor:

Történészdiplomások **164**

Mi az MTT?

Előzmények – potenciálok

Új lehetőség

A történészdiplomások szocio-demográfiai háttere

Felekezeti és etnikai hovatartozás

A Századok publikálói köre

Irodalom:

Biró Zsuzsanna Hanna:

A pedagógusjelöltek társadalmi háttere **187**

Bevezetés

A vizsgált népesség általános jellemzése

A pedagógusjelölt-csoportok társadalmi háttérváltozói

A pedagógusszakmák szétválásának egyéb jelzései

Nagy Péter Tibor:
Kétszintű tanártársadalom **201**
Irodalom

Nagy Péter Tibor:
Az oktatáskutatás szociológiája **224**
Elnevezési kérdés
A felsőoktatás speciális erőtere
A tudományos kutatás speciális erőtere
Fejlesztők és szakértők
Az ’educademic’ közösség nyitottságának társadalmi és tudományos percepciója
Kutatási irányok a jövőben
Irodalom

Biró Zsuzsanna Hanna:
Kísérlet egy nemzetközi tudományszociológiai kutatás adaptációjára **246**
Bevezető
A francia-német kutatás rövid bemutatása
A kutatás előfeltevései és lépései
Az adatfelvétel módja és az elemzett alapsokaságok jellemzői
A tudományterületek szerinti besorolás módja
A francia-német vizsgálat főbb megállapításai és a magyar kutatás előfeltevései
A magyar neveléstudomány jellemzése nemzetközi összehasonlításban
1. Lépés: A neveléstudomány képviselőinek publikációs tevékenysége
2. Lépés: A neveléstudományi folyóiratok szerzői

3. Lépés: Meghivatkozott periodikák
4. Lépés: Referenciaszemélyek
5. Lépés: Személyek, akik a diskurzusok tárgyaivá váltak
Konklúzió
Irodalom

Biró Zsuzsanna Hanna:
Tudományszociológiai elemzés a központi pedagógiai folyóiratok szerzőiről (1997-2006) 284
1. Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat
1.1. Az adatbázis jellemzői
1.2. A német, a francia és a magyar neveléstudományi folyóiratok szerzőinek diszciplináris hovatartozása
1.3. Az elemzések elmélyítése a nemzetközi kutatás nyomán
2. A szerzői összetétel egyéb aspektusai
2.1 A „tudományos jelleg” jelzései
2.2 A társadalmi nemek reprezentációja és aktivitása
2.3 A fiatal generációk publikációs aktivitása és jellemzői
2.4 A szerzői dominancia lehetséges mutatói
Irodalom

Nagy Péter Tibor:
A pedagógusok és a pedagógiatudósok – a legújabb szakirodalom mérlegén 326
A népiskolai professzionalizációs folyamatok
A középiskolai tanárság professzionalizációja
A neveléstudomány professzionalizációja

Nagy Péter Tibor

A kolozsvári humán- és reálbölcsész hallgatóság felekezeti és regionális rekrutációja (1872–1918)

Az[4] egyetemi hallgatóság és diplomásréteg rekrutációja a társadalomtörténet, illetve oktatásszociológia klasszikus témája. [5] Magyarországon az egyetemi képzés mindig erősen Budapest-központú volt, még azt követően is, hogy az 1870-es évektől kezdve Erdély fővárosában egy új egyetem épült ki.

Ez az új egyetem azonban nem egyszerűen kisebb és fiatalabb, mint a budapesti, de számos sajátos strukturális, illetve a képzés tartalmát érintő vonatkozása is ismeretes. A legfontosabb sajátosság, hogy Budapesttel – s a legtöbb hagyományos egyetemmel – ellentétben önálló természettudományi karral rendelkezik. Fontos sajátosság továbbá, hogy a történetileg katolikus jellegű Budapesti Egyetemmel szemben nincsen semmiféle felekezeti elkötelezettsége, ami – ha elfogadjuk, hogy a Budapesti Egyetem legalábbis oktató-rekrutációs szempontból kedvez a katolikusoknak – a Kolozsvári

---

4 A szerző köszönetet mond az adatfelvételt elvégző dr. Lucian Nastasanak, továbbá Karády Viktornak s Biró Zsuzsanna Hannának a szöveggel kapcsolatos tartalmi megjegyzéseiért. Jelen kutatássorozat Karády Viktor 1970-es években elkezdett adatfelvételeinek, s a magam 1990-es években elkezdett adatfelvételeinek a folytatását, illetve az egyik már elkészült adatbázis elemzését jelenti. Több, különböző forrásokból finanszírozott (OTKA, OKTK, PTE, CEU, NKFP), részben Karády Viktor, részben általam vezetett kutatás összekapcsolásáról van szó, amelyhez a CEU, a WJLF, az FKI, illetve a PTE jelent szervezeti keretet. A tanulmány eredeti változata a Magyar Pedagógia, 2006 1. számában jelent meg. A tanulmány jelen változata az European Research Council elites08 támogatásával készült.

5 Magyarországra nézve már a két háború között megjelentek *Asztalos* (1930) és *Laky* (1932) könyvei a korabeli egyetemi hallgatókról; *Andorka* (1979) tanulmánya a történetszociológiai elemzések egyik első darabja, Karády Viktor pedig az utóbbi két évtizedben foglalkozik a hallgatói összetétellel. (Karády 2000a) Szinte valamennyi oktatástörténet-szociológiai Karády munkában van utalás az egyetemi továbbtanulásra, lévén, hogy az a középiskolai kiválóságnak is igen fontos jelzése. Vö: http://www.karadyviktor.uni.hu

Egyetem esetében logikailag protestáns felülreprezentációt kellett volna, hogy előidézzen.

Az egyetem társadalmi összetételéről szóló elemzésünk a bölcsészkarra és természettudományi karra koncentrál. (Az orvosi karról *Karády Viktor* és *Lucian Nastasa* 2004-ben jelentetett meg monográfiát.) Ugyanakkor indokoltnak tartjuk, hogy a két kart együtt vonjuk elemzés alá: egyrészt mert – a jogi karral és orvosi karral ellentétben – e karok közös specialitása, hogy nem minden végzettjük rendelkezik doktori címmel, másrészt mert mind a két kar végzettjeinek fő elhelyezkedési lehetősége a középiskolai és a kulturális-tudományos szféra (s nem a gazdaság vagy az államigazgatás), harmadrészt pedig, mert a hazai közgondolkodásra erőteljesen hatott, hogy a diplomások elsöprő többségét képző budapesti egyetemen csak bölcsészkar volt, ahol a humán- illetve társadalomtudósok mellett természettudósokat is képeztek. [6] (A természettudományok különbözőségét persze itt is érzékelték, ezért a természettudományi szakokra reáliskolai érettségivel is jelentkezni lehetett.)

Az egyetem két karának társadalmi összetételét egy olyan kutatássorozat keretében fogjuk megvizsgálni, melynek eredményeképpen hamarosan – többek között – a teljes 1850 és 1918 közötti diplomás népesség prozopográfiai elemzése lehetségessé válik. Az adatfelvételt elvégző *Lucian Nastasa* a rendelkezésünkre bocsátotta a BTK és TTK hallgatóiról készített, prozopográfiai elemzésre szánt szövegfile-t, amelyet jelen vizsgálatunk céljából kódolt adatbázissá alakítottunk át. A tanulmányban felhasznált adatbázis tehát a kolozsvári reál- és humán-bölcsészhallgatóság teljes körét tartalmazza.

---

6 1892/93-ban például Kolozsvárott 80 BTK-s és 40 TTK-s hallgató volt, ezzel szemben Budapesten 373 bölcsészhallgató (Magyar Statisztikai, 1894, 294). Vagy: az 1901/02-es tanévben a kiadott bölcsésztanári oklevelek száma 33 (Kolozsvár) illetve 65 (Budapest), a természettudományi okleveleké 11 illetve 38 volt, míg doktori szigorlatra Kolozsvárott 16-szor, Budapesten 43-szor került sor (Magyar Statisztikai, 1903, 380).. Mindez azt mutatja, hogy Budapest a képzési piac kétharmadát stabilan uralta.

A társadalmi összetétel ábrázolásának lehetséges megközelítései

Az egyetemi hallgatóság társadalmi összetételét több fontos változó alapján írhatjuk le. Ezek egy része klasszikus szociológiai háttérváltozó.

1) A hallgató névjellege a vezetéknév alapján, ami – legalábbis a hallgató szülei vagy nagyszülei vonatkozásában – etnikai adatot szolgáltat. (Nagy biztonsággal el lehet különíteni a szláv jellegű, német jellegű és román jellegű neveket egymástól. Ennél lényegesen bizonytalanabb a nemesi és nem nemesi nevek elválasztása. A *Nagy Iván* által összeállított nemesi családlistában a nemesi családnevek között a leghétköznapibb írásmódú és legprofánabb jelentésű nevek is előfordulnak. A klasszikus név-markerek – mint pl. az „y" a családi név végén – hiánya önmagában nem elegendő a *nem nemesi* származásúak meghatározására.)

2) A hallgató keresztnevének jellege.

3) A hallgató névváltoztatása, ami – amennyiben nem magyar névjellegű személyek magyar jellegű névre változtatták nevüket – a magyarosodás fontos jelzése lehet, így alkalmas arra, hogy az etnikai jelleget tovább finomítsuk.

4) A hallgató bárói, grófi rangjára utaló adat.

5) A hallgató születési helye, részben a konkrét településhez, részben megyéhez, régióhoz sorolhatósága alapján, s természetesen a település számos egyéb tulajdonságát – méretét, multi-etnikai illetve multi-konfesszionális jellegét, iskolavárosi mivoltát stb. – figyelembe véve. [7]

6) A hallgató születési éve, amelynek alapján különböző generációk eltérő tulajdonságait vázolhatjuk fel.

7) A hallgató születési hónapja és napja, ami a gyakori nevű személyek megkülönböztetését teszi lehetővé.

8) A hallgató anyanyelve, különösen összevetve az 1., 2. és 3. pontból kikövetkeztethető etnikai jegyekkel. Az anyanyelvi adat a kolozsvári anyakönyvek különös értéke, amire más intézményeknél alig találhatunk példát.

---

7 Egy korábbi OTKA kutatásom melléktermékenként elkészült az a több mint 13000 soros adatbázis, amely a történelmi Magyarország településeit ilyen szempontból jellemzi.

9) A hallgatók vallása. Ezt az adatot, mint lehetséges faktort, a második világháború előtti statisztikai elemzések igen fontosnak tartották, s társadalomtörténeti jelentőségét *Karády* műveiből ismerjük (lásd pl. *Karády*, 2000a; 2000b; 2002; *Karády* és *Nagy*, 2004;)

10) A hallgató eltartójának névjellege – különös tekintettel az 1., 2., 3. és 8. pont eredményeire.

11) A hallgató eltartójának doktori címe, mint általános elitjelzés.

12) A hallgató eltartójának foglalkozása, mely adat alapján a doktori címmel nem rendelkező, egyetemet zömében nem végzett csoportok belső rétegződését vizsgálhatjuk.

13) A hallgató eltartójának lakhelye, összevetve természetesen az 5. pont regionális tanulságaival.

14) A hallgató eltartója és apja közötti különbözőség, a néhai apa társadalmi státusza.

A változók másik része az egyetem előtti iskolai pályára vonatkozik.

15) A középiskola-végzés helye, összevetve az 5. és 13. pont regionális összefüggéseivel.

16) A középiskola fenntartója, összevetve a 9. ponttal – azaz azzal, hogy felekezetének megfelelő iskolát választottak-e a tanuló szülei vagy gyámja. Ez a változó a család szekularizációjának elég jó fokmérője lehet.

17) A középiskolai érettségi időpontja, amely a 6. ponttal összevetve az évvesztés társadalmi összefüggésrendszeréről informál.

18) A középiskola típusa, ami a klasszikus vagy reálműveltség iránti elkötelezettség jelzése – s természetesen maga a konkrét iskola, melynek alapján az elitiskolákból jöttek csoportját különböztethetjük meg.

Nem a társadalmi háttérről informál, de az egyetemi karrierpályára ad fontos jelzéseket a változók utolsó csoportja.

19) Az első egyetem kiválasztása, összevetve az 5., 13. és 15. pont regionális összefüggéseivel.

20) Az első egyetemi beiratkozás éve, mely a 17. ponttal összevetve az évkihagyás összefüggéseiről informál.

21) A Kolozsvári Egyetemen eltöltött félévek száma.

Minthogy teljes névvel rendelkező adatbázist kezelünk, az adatbázison belül sajátos kapcsolatokat tárhatunk fel, például testvéreket, vélelmezhető unokatestvéreket, esetleg apa-fiú

viszonyokat azonosíthatunk – s természetesen megtalálhatjuk azokat, akik BTK-ra és TTK-ra is jártak.

A kutatás során a kolozsvári humán és reálbölcsészek elitpozícióba kerülését is megvizsgáljuk, úgy, hogy diplomásainkat összekapcsoljuk egy (az alábbiakban leirt elitkutatásunk során létrehozott) adatbázissal. Elitkutatásunk eredendő feltevése szerint az egyes korok értékítéletét az egyes személyek fontosságáról nagy reprezentatív lexikonok fejezik ki. A lexikonoknak a középosztályok körében tapasztalható sikere mintegy igazolja, hogy a lexikon szerkesztőségek válogatási szempontjai – minden egyedi "méltánytalanság", illetve a történelem mérlegén jelentéktelennek bizonyult közszereplő indokolatlan szerepeltetése ellenére – az "ismertség", az "ismerendőség" kritériumait sok tekintetben kimerítik.

A kolozsvári egyetemi diplomások elitpozícióba került részéről – amennyiben a lexikonok ebben segítenek – néhány újabb tulajdonságot (foglalkozásokat, külföldi tanulmányutakat, doktori címeket, halálozási időpontokat, publikációszámokat) tudhatunk meg.

Ebből az igen gazdag programból jelen tanulmányunkban csak egy kis részt tudunk megvalósítani – a felekezeti szempontot vonjuk elemzés alá.

A hallgatók felekezeti összetétele

A kolozsvári humán és reálbölcsészet történetének közel fél évszázada alatt beiratkozott közel négyezer[8] hallgatónak egy-egy harmada tartozott a római katolikus és kálvinista felekezethez, nyolcada luteránus volt, s a maradékon a kis létszámú unitárius és zsidó felekezet hívei osztoztak. A két görög rítusú felekezet hívei kis létszámban vannak jelen. 3986 esetről van szó, de minthogy vannak közöttük, akik BTK-ra és TTK-ra is jártak, valójában ennél valamivel kevesebb személyről beszélhetünk (1. táblázat). (A nyers adatokat lásd *Karády* és *Nagy*, 2007a; 2007b.)

8 3986 esetről van szó, de minthogy vannak közöttük, akik BTK-ra és TTK ra is jártak - valójában tehát ennél valamivel kevesebb személyről beszélhetünk

1. táblázat. A BTK és TTK hallgatóinak felekezeti megoszlása a Kolozsvári Egyetemen (N=3986)

Felekezet	*Fő*	*%*
Nincs adat	127	3,2
Római katolikus	1354	34
Görög katolikus	167	4,2
Kálvinista	1375	34,5
Luteránus	517	13
Unitárius	257	6,4
Görögkeleti	72	1,8
Zsidó	104	2,6
Mohamedán	1	0
Örménykatolikus	12	0,3
Összesen	*3986*	*100*

Az már első pillantásra látszik, hogy a kolozsvári BTK-t és TTK-t Magyarország két legnagyobb – s magát a nemzeti öndefiníció szempontjából hagyományosan konkurensnek tekintő – felekezete csak *együtt* dominálja. Az erdélyi egyetem tehát felekezeti szempontból nem rendelkezik domináns arculattal. (Ellentétben Budapesttel, ahol pl. a századfordulón a hallgatóknak majdnem fele római katolikus.) Hasonlóképpen azonnal feltűnik, hogy az az abszolút számban, s arányban (a századfordulón a hallgatók negyedére kiterjedő) egyaránt jelentős zsidó részvétel, amely Budapestet jellemezte, Kolozsváron egyáltalán nem jellemző. Még ha feltételezzük is – amit a tanári képesítések számaránya igazol –, hogy a zsidó hallgatók inkább orientálódtak a szabad bölcsész pályák, mint a középiskolai tanári pálya felé, a kolozsvári zsidó részvétel akkor is feltűnően alacsonyabb, mint Budapesten. (1349 pesti bölcsészhallgatóból a századfordulón 24,7% zsidó, a 109 kiadott középiskolai tanári oklevél 11%-át t adták zsidónak; Magyar Statisztikai Évkönyv, 1905, 391., 397. o.) Ez a választásuk logikusnak is tűnhet, hiszen a középiskolák nagyobb részét nem közületek, hanem különféle keresztény felekezetek tartották fenn, melyek részben lehetetlenné tették másvallásúak alkalmazását iskoláikban (mint pl. a szerzetesrendek), részben viszont nyilvánvalóan preferálták a saját valláshoz tartozókat (mint a protestánsok). Tekintettel a hazai

zsidóság sajátos szerepére és a zsidó asszimilációt és emancipációt ellenző – jobbára katolikus – csoportok megjelenésére a hazai közéletben, a Budapesti Egyetem jellege és arculata kifejezetten a zsidók által meghatározott volt. (Az antiszemita csoportok ezt folyamatosan sérelmezték is.) Kolozsvárnak efféle jellege semmiképpen sem volt.

Természetesen a felekezeti tömbök nagyságrendjének értelmezéséhez néhány viszonyszámra van szükségünk, mely azt is mutatja, hogy *az adott felekezetű társadalomrészek eredeti arányszámait tekintve magas vagy alacsony* az adott felekezeti csoport aránya (ennek módszertanáról lásd *Karády*, 2000a; 2000b). Ha a teljes rekrutációs terület felekezeti viszonyaira számolnánk ki a hallgatói részvételt, nyilvánvalóan értelmetlen számokat kapnánk, hiszen az ország leghomogénebben katolikus tömbje a nyugati felvidék, vagy a szintén erős katolikus többségű Dunántúl olyan messze van, s annyival közelebb van oda Budapest, hogy – minden különösebb felekezeti mérlegelés nélkül – természetellenesnek tekinthetnénk, ha onnan éppolyan arányban jönnének Kolozsvárra, mint Kelet-Magyarországról. De még a Tiszántúlt sem tekinthetjük olyan területnek, melynek minden pontjához közelebb lenne a Kolozsvári Egyetem, mint a budapesti.

A felekezeti alul- illetve felülreprezentáció első megbecsléséhez tehát a legésszerűbb *a pusztán Erdélyből jött hallgatók* (a hallgatók közel 60%-a) felekezeti összetételét megvizsgálnunk. A 2. táblázatban bemutatott csoportot úgy hoztuk létre, hogy – a születés óta lezajlott területi mobilitást figyelembe véve – a hallgatókat érettségiztető gimnázium helyét tekintettük az erdélyiség biztos mutatójának. Akiknél erről szóló adat nem volt, de az apjuk vagy gyámjuk erdélyi volt, szintén a csoportba kerültek, melybe így már 2233 hallgatót sorolhattunk. Ehhez még hozzávettük azt a 102 főt, akikre egyszerre volt igaz, hogy semmit nem tudunk az iskoláztatás helyéről, illetve a gondviselő lakóhelyéről, de Erdélyben születtek.

Hogy ezt összevethessük Erdély felekezeti adataival, tudnunk kell, hogy a szorosan vett Erdélyben egyformán nagy, 28–29%-ot képezett a két görög vallás, hívei sorában több mint 90%-ban román anyanyelvűekkel. Hasonlóképpen egyformán nagy, 14–15%-ot jelentett a római katolikus és kálvinista tömb, híveik sorában több mint 90%-ban magyar anyanyelvűekkel. Kis (2,5%) gyakorlatilag tisztán magyar anyanyelvű unitárius népesség van. Elsöprő

többségében német anyanyelvű a 8,3%-nyi luteránus. Egyértelmű etnikai beazonosítást sokkal kevésbé tesz lehetővé a mindössze 2,3%-os zsidó népesség, melynek 1910-ben háromnegyede magyar, negyede német anyanyelvű.

2. táblázat. Az Erdélyből jött hallgatók felekezeti megoszlása a kolozsvári BTK-n és TTK-n

Felekezet	*Fő*	*%*
Nincs adat	31	1,3
Római katolikus	600	25,7
Görög katolikus	105	4,5
Kálvinista	929	39,8
Luteránus	325	13,9
Unitárius	236	10,1
Görögkeleti	52	2,2
Zsidó	46	2
Örménykatolikus	11	0,5
Összesen	*2335*	*100*

A hallgatók között tehát a zömmel magyar felekezeti tömböket tekintve négyszeresen felülreprezentáltak az unitárius, 2,7-szeresen felülreprezentáltak a kálvinista, 1,8-szorosan a katolikus hallgatók. Minden országos megfigyelés szerint a kálvinisták és római katolikusok alulreprezentáltak szoktak lenni – úgy tűnik, Erdélyben a magyar mivolt ill. városi mivolt ezt ellensúlyozza. Ugyanakkor a kálvinista-katolikus különbözőség magyarázatra szorul.

1,7-szeresen felülreprezentáltak a luteránusok, akiknek nagy része vélhetően szászvárosi német, ami nemcsak hogy indokolja a felülreprezentációt – közismerten polgárosult, fejlettebb népesség lévén –, de még azt is indokolnunk kell, hogy miért marad el ez a reprezentáció a katolikus-kálvinista magyarokétól.

A Budapesti Egyetemen megfigyelhető, s annak számbeli túlsúlya miatt országosan is meghatározó, zsidó túlreprezentáció itt egyáltalán nem figyelhető meg – a zsidó hallgatók a népességi arányhoz képest 0,9-szeresen alulreprezentáltak. Ezt ugyancsak magyarázni kell majd.

A görög katolikusok 0,16-os, a görögkeletiek 0,07-es reprezentációs mutatója szerint a románok bölcsészkarvégzési esélye a Kolozsvári Egyetemmel kapcsolatban is igen alacsony.

Ezek a nyers reprezentációs számok óriási különbségeket tükröznek. Egy erdélyi unitáriusnak például *ötvenszer* akkora esélye van arra, hogy az erdélyi BTK-TTK hallgatója legyen, mint egy görögkeletinek. Ezeket a nyers reprezentációs számokat azonban többféle értelemben is célszerű *finomítani*.

Az időtengely

Az egyik finomítási mód, hogy az egyes nemzedékeknél mekkora ez az arány, azaz a különbségek növekvő, vagy csökkenő mértéket mutatnak-e (3. táblázat)? Ha a hallgatók születési éve szerint hozunk létre csoportokat, akkor a római katolikusok aránya folyamatosan csökken, az 1850 körül születetteknek ugyanis négyötöde, a 90-körül születetteknek már csak ötöde római katolikus. Az utolsó nemzedékben ugyanakkor emelkedni kezd a katolikusok aránya. A kálvinisták eredetileg kevesebb, mint harmadrészét, az időszak végére több mint két-ötödrészét jelentették a hallgatóknak. A két nagy magyar nyelvű tömb fokozatosan helyet cserélt. A kálvinisták tehát nem egyszerűen a katolikusoknál nagyobb, hanem növekvő arányban végezték a BTK-t, illetve a TTK-t.

A görög katolikusoknak – bár ingadozóan, de tendenciaszeren – csökken, a görögkeletieknek szinten marad az aránya. Azaz a két román ajkú felekezetből – hasonlóan a magyar ajkúakhoz – a katolikusnak csökken az aránya.

Átmenetileg emelkedik, majd csökken a luteránusok részvétele.

Egyértelműen emelkedik a zsidók részaránya: olyannyira, hogy a század első háromnegyedében születettek szinte egyáltalán nincsenek jelen az egyetemen, az 1880 körül született nemzedék viszont már közelít a lakossági arányhoz, a következő évtized szülöttei már felülreprezentáltak, az utolsó évtizedben születettek pedig kifejezetten erősen felülreprezentáltak.

3. táblázat. Az Erdélyből jött hallgatók felekezeti megoszlása a kolozsvári BTK-n és TTK-n születési csoportonként

Születési csoport	nincs adat	Róm kat.	Görög kat.	Kálvinista	Lutheránus	Unitárius	Görögkeleti	Zsidó	Örmény kat.	Össz	Össz N	%
1846- 55	0,7	41,4	7,9	30	3,6	15		1,4		100	140	6,4
1856- 65		32,7	6,8	35	11,7	10,5	2,3		1,1	100	266	12,2
1866- 75	1,4	27	5,9	34,2	18,5	9	2,7	0,9	0,5	100	222	10,2
1876- 85	0,5	23	2,7	45,4	15,3	8,5	2,2	1,9	0,5	100	634	29,1
1886- 95	0,4	20,5	4	42,6	14,4	12,5	2,5	2,8	0,3	100	721	33,1
1896 után		31	2,2	42,9	8,7	7,6	2,2	4,3	1,1	100	184	8,4
Oszlop, N	10	563	92	888	294	228	48	44	11		2178[9]	100
Összesen	0,5	25,8	4,2	40,8	13,5	10,5	2,2	2	0,5	100		

Az időtengely tehát azt mutatja, hogy a katolikusok, legyenek azok akár római, akár görög katolikusok, csökkentik részvételüket, vélhetően még Erdélyből is Budapest felé orientálódnak, az egyetem egyre inkább kálvinista jellegűvé válik. A leggyorsabb modernizáció jellemzi az erdélyi zsidóságot, amely néhány évtized alatt a teljes kívülmaradástól a felülreprezentációig emelte arányát. A zsidó alulreprezentáció oka – amit az első egyszerű elemzésben tapasztaltunk – tehát egyszerűen az, hogy viszonylag későn, a századfordulón jutott oda az erdélyi zsidóság, ahol a magyarországi neológ nagyvárosi zsidóság már korábban volt. Ha az első világháború és a Párizs környéki békék nem vetnek véget a liberális Monarchia történetének, az erdélyi zsidóság intellektuális felívelése nagy valószínűséggel töretlenül folytatódott volna.

Az iskolázottak aránya a szülők nemzedékében

A másik finomítási módszer, hogy nem a felekezetek nyers arányszámához hasonlítjuk az arányokat, hanem csak a valamilyen mértékben iskolázott népességnek egy kohorszához, mint potenciális

9 11 fő 1836 és 1845 között született, de belőlük nem számoltunk %-ot.

szülőcsoporthoz. Ugyanis – s felekezeti erősorrend változatlanságát feltételezve –, ha a hallgatók aránya az adott felekezeti csoport egy generációval idősebb érettségizettjei arányához illeszkedik, már nem beszélhetünk arról, hogy a felekezeti hovatartozás az adott nemzedékben alul- vagy felülreprezentációt hoz létre, pusztán arról, hogy a fennálló egyenlőtlenségeket mintegy *kifejezi*. Jelentős iskolázási mobilitás, ha egy négy középiskolát végzett ember gyermeke lesz hallgató – ezért: a legalább négy középiskolát végzett apai korosztály felekezeti arányainak megvizsgálásával a kibocsátó közeg legtágabb körét hozhatjuk létre (4. táblázat).

Az iskolai végzettséget részletesen csak az 1910-es népszámlálásnál mérték, a korcsoportos adatokat akkor sem publikálták, de ezek a korcsoportos adatok ma már egy forráskiadvány-sorozat révén hozzáférhetők, illetve hamarosan azok lesznek (*Karády* és *Nagy* 2004; következő kötetek megjelenőben). E szerint az 1910-ben 40-50 év közötti korú érettségizetteknek durván 30 %-a katolikus, amihez szinte pontosan illeszkedik az, hogy az 1900 körül született egyetemistáknak, akik nyilván zömében az ő gyerekeik, szintén 31 %-a katolikus. Az apakorú érettségizetteknek 20–22 %-a kálvinista, ehhez képest a kálvinisták reprezentációja a hallgatók között majdnem kétszeres. *Ez alátámasztja az erdélyi egyetem fokozódó kálvinista jellegéről mondottakat.* [10]

A megfelelő korosztályhoz tartozó érettségizetteknek egy-egy tizede görög katolikus, illetve görögkeleti. Ehhez az egy-egytizednyi érettségizett görögkeletihez görög katolikushoz képest különösen kevés a bölcsészkarra járó ilyen felekezetűek aránya. A humán érdeklődésű görög vallásúakat, pontosan azért, mert apáik zömmel az egyházi szférában foglalkoztatottak, nyilván nagyon nagy arányban elviszi a papképzés.

Míg a kálvinisták és katolikusok kb. ugyanolyan arányt képviseltek *a csak* négy középiskolát végzettek, mint a nyolc középiskolát végzettek között, azaz iskolázottsági alsóközéposztállyal is rendelkeztek, addig a görög rítusokat követők között a csak négy középiskolát végzettek kevesebb, mint feleannyian vannak, mint az

10 A népszámlálás a nyolc középiskolát végzett kategóriába sorolta az érettségivel egyébként nem rendelkező tanítókat, s papszemináriumot végzetteket. Ez nem jelentéktelen tényező, hiszen a görög-katolikus és görögkeleti tanítók, lelkészek és segédlelkészek együttes száma a 2000-et is meghaladja.

iskolázottabbak. Azaz a görögkeletiek és görög katolikusok – ha már iskoláztatnak – zömében papok és tanítók lesznek, s eképpen jóval kisebb az iskolázottsági alsóközépréteg.[11]

4. táblázat. Az egyes felekezetekhez tartozók aránya Erdélyben az apakorú érettségizett férfinépességben 1910-ben

Felekezet	*40–44 éves (N=2106)*	*45–50 éves (N=1951)*
Római katolikus	31,4	31,2
Görög katolikus	11,5	11,4
Kálvinista	20,4	20
Luteránus	16	16,5
Görögkeleti	9	9,2
Unitárius	3,6	4,5
Zsidó	7,6	5,9
Egyéb	0	0,3
Összesen	100	100

A négy illetve nyolc középiskolai osztályt végzett csoportok arányának tekintetében éppen az ellenkező véglethez tartoznak a zsidók. A zsidók esetében ugyanis a csak négy középiskolát végzettek aránya a nyolc középiskolát végzettek arányát kissé meghaladja, tehát relatíve a legszélesebb az iskolázottsági középréteg. A széles alsóközéposztály és a viszonylag széles felsőközéposztály ellenére – mely az összehasonlításra használt korosztálynál azt jelenti, hogy a

11 A népszámlálás a négy középiskolát végzett kategóriába azokat is belesorolta, akik kisgimnáziumot (azaz csak négy osztályt fenntartó intézményt) végeztek, azokat is, akik főgimnáziumot, vagy főreáliskolát kezdtek el végezni, de negyedik vagy ötödik év után abbahagyták, s azokat is, akik négy (esetleg öt, hat) polgári iskolai osztályt végeztek. Erdélyben 1904–1905-ben a 32 gimnázium és 6 reáliskola mellett 45 polgári iskola is volt (Magyar Statisztikai Évkönyv, 1905, 328). A hat középiskolát végzettek kategóriáját (mely egy igen kis csoport) jelen számítás céljából a négy középiskolát végzettek kategóriájához adtuk hozzá.

középiskolázottak 7%-a zsidó – a BTK-s és TTK-s részvétel alig 2%, ez kifejezett alulreprezentációt tükröz.

Az egyes felekezeti tömbök fejlettsége – iskolázottsági szempontból

A harmadik finomítási módszer, hogy az adott felekezetű társadalomrész általános – mondjuk így: generációtól független – „modernségét" tekintjük az egyetemvégzés tolóerejének, mint például a városiasságot, az alfabetizációt, az agráriumból való kiszakadtságot stb.

Elsőként az iskoláztatási kötelezettség teljesítése mint modernizációs mutató szempontjából vizsgáljuk meg az adatokat. Iskoláztatási kötelezettség teljesítése szempontjából a teljes országra nézve megállapíthatjuk, hogy a század utolsó évtizedében a legrosszabb helyzetben a görög katolikus és görögkeleti népesség van: a tankötelesek több mint egyharmada nem jár iskolába. Az évtizeden belül a görögkeletieknek kissé javul, a görög katolikusoknak viszont szinten marad az iskolázási mutatója. Az államilag el nem ismert zugiskolák nagy számával, s a keleti ortodox tömbbel magyarázható, hogy a statisztika szerint minden ötödik zsidó gyerek nem járt iskolába. Mindenesetre öt év alatt az eredeti szint 91%-ára esett vissza az iskolába nem járó zsidók aránya – ez a luteránus mellett a legjobb javulási mutató (v.ö. *Karády*, 2000a, 223f). A kálvinisták és az unitáriusok meglepő módon párhuzamos adattal szerepelnek – mindkét népesség hatodára jellemző, hogy nem teljesíti a tankötelezettséget, s mindkét csoportban enyhe javulás mutatkozik. (Azaz a középiskolát végzett unitáriusok rendkívül magas aránya nem vonja magával az alsó csoportokat.) A lakosság számát tekintve az egyértelműen legerősebb felekezetnél, a katolikusoknál már csak minden hetedik-nyolcadik gyerek nem jár iskolába: de náluk a helyzet romló tendenciát mutat. Egyértelműen a legjobb helyzetet a luteránus népességnél találjuk, ott ugyanis eleve a legalacsonyabb – a korcsoport egy kilencede – az iskoláztatási kötelezettséget nem teljesítők aránya – s ez egyetlen évtized alatt egy tizenegyedre esik vissza. (Azaz hagyományos kettősség: a kicsiny luteránus falvak alacsony és a szász városok magas adatai nem teljesen semlegesítik egymást.)

A tankötelezettség teljesítése (bonyolult érdekektől torzított) államigazgatási eredetű adat, az írni-olvasni tudás változása viszont

(talán kevésbé torz) népszámlálási adat, amelyből akár önálló monográfia is készíthető lenne, hiszen ezek az adatok állnak rendelkezésre több népszámláláson keresztül, korcsoportosan és településsorosan, nemzetiségi és felekezeti bontásban. A felekezetspecifikumokat talán jobban érzékelhetjük, ha az erdélyin kívül az országos helyzetet is megvizsgáljuk (5. és 6. táblázat).

5. táblázat. Az írni-olvasni tudás felekezeti megoszlása az ország népességében az egyes népszámlálások idején (‰). Forrás: Magyar Statisztikai Közlemények, 61.k. 602 o..; 64.k. 174. o.

Felekezeti megoszlás	*1880*	*1890*	*1900*	*1910*
Római katolikus	395	492	570	638
Görög katolikus	91	135	199	277
Kálvinista	512	584	642	686
Luteránus	566	648	698	735
Görögkeleti	131	189	269	355
Unitárius	362	482	557	632
Zsidó	571	482	557	632

6. táblázat. Az írni-olvasni tudás felekezeti megoszlása az erdélyi népességben az egyes népszámlálások idején (‰). Forrás: Magyar Statisztikai Közlemények, 61. k.:602 o.; 64. k. 174. o.

Felekezeti megoszlás	*1880*	*1890*	*1900*	*1910*
Római katolikus	298	405	509	597
Görög katolikus	75	117	177	247
Kálvinista	317	404	409	581
Luteránus	616	679	732	761
Görögkeleti	108	153	227	311
Unitárius	360	473	544	617
Zsidó	443	541	631	683

Jól látható, hogy 1890-hez képest Erdélyben *az alfabetizáció a leggyorsabb* az eredetileg legrosszabb helyzetben lévő görögkeleti és görög katolikus népesség körében volt: 3,3 illetve 2,9-szeresre nőtt az írni-olvasni tudók aránya. Ugyanakkor a növekedés százalékos

mértékét vizsgálva a dualizmuskori iskolázás nagyobb arányban növelte a római katolikusok és kálvinisták (30 illetve 26%), mint a görög katolikusok és görögkeletiek (17 és 20%) alfabetizmusát. Azaz: a rendkívül alacsony kiindulópont következtében a döntően (93 illetve 96%-ban) román etnikumú görög katolikus és görögkeleti népesség (amely az erdélyi társadalom mintegy 58%-át tette ki, a két felekezet között fele-fele arányban) önmagához képest robbanásszerűen bővítette írni-olvasni tudását. Az egész populáció lemaradása ezzel együtt a döntően (92 illetve 98%-ban) magyar etnikumú római katolikus illetve kálvinista népességgel szemben (amely összességében az erdélyi társadalom mintegy 29%-át tette ki) tulajdonképpen nőtt.

A katolikusok és az zsidók országosan látszólag hasonló pontról indulnak, s hasonló pontra érkeznek, de itt tudni kell, hogy a népszámlálások a csak héber betűkkel író, idősebb zsidókat analfabétaként rögzítették. Ha korcsoportos adatot vizsgálunk, akkor 1910-re már erősen elválik a katolikus és zsidó népesség: a 20-29 éves katolikusoknak mindössze 891 ezreléke, a hasonló korú zsidó fiataloknak viszont 953 ezreléke volt alfabéta. Ez a különbség jelentős. (Magyar Statisztikai Közlemények, 64. k. 178. o.) Erdélyben pedig az zsidók alfabetizmusa eleve meghaladta nemcsak a 40% körüli katolikus és kálvinista, de az annál 7% ponttal magasabb unitárius népesség értékét is, s ez az előny 1910-re is megmaradt. A zsidók alfabetizációs fölénye – minthogy közel háromnegyedük magyar anyanyelvű – szintén a magyar fölényt erősítette. Egyébként az erdélyi nagyvárosi zsidók szintén több mint 90%-ban magyar anyanyelvűek 1910-re, s a székelyföldi megyékben is 90% körül van a magyar zsidók aránya. Egyedül Beszterce Naszódban vannak többségben a német anyanyelvű zsidók.

Míg Magyarországon elhanyagolható nagyságrendű, addig Erdélyben a zsidókkal kb. azonos méretű az unitárius népesség (2,5% körül). Ők szinte mind magyar anyanyelvűek és erősen iskolázottak, de mint látni fogjuk, ez az unitárius tömegekre közel sem hat egyértelműen.

Országosan a két nagy protestáns felekezet közötti különbség ugyanakkor megőrződik, sőt, ezt az adatot a korcsoportos vizsgálat sem mozdítja meg: a huszonéves luteránusok iskolázottsága a zsidókhoz, a kálvinistáké a katolikusokhoz kezd hasonlítani. Erdélyben a luteránusok 87%-a német anyanyelvű, elsősorban a szász

városok lakosságát jelenti. Már 1880-ban is 61%-uk írni-olvasni tudó, s ez az adat 1910-re 76%-ra emelkedik.

Az első kérdés tehát, hogy a jelzett aggregátumoknál hogyan áll az írni-olvasni tudás 1910-ben, amikor már korcsoportos adatok is rendelkezésre állnak. Leggyorsabban a zsidók tanulnak meg olvasni, hatévesen már közel harmaduk olvas, a luteránusoknak csak negyede, a katolikusoknak-kálvinistáknak, sőt a végül magasabb iskolázottságot mutató unitáriusoknak ötöde, a görög keletieknek és görög katolikusoknak egytizede.

Az egyes korcsoportok felekezetenként eltérő mértékű alfabetizmusa azt jelzi, hogy az írni-olvasni tudás növekedése egyes felekezeteknél megállt, másoknál nem. A luteránusok a 95% körüli alfabetizációs szintet már az ekkoriban 40–44 éves nemzedéknél elérték, azaz semmivel sincsenek jobb helyzetben az 1910 körüli, mint az 1870 körüli elemista korúak. De ez az alfabetizációs szint már valóban nagyon magas. A katolikusok alfabetizációs szintje 12 és 34 éves kor között állandó: 87–88%-os. A kálvinistáknál már tapasztalhatunk némi fejlődést, a 30 és 40 közöttiek alfabetizációs szintje 80, a 15–30 éveseké 85, a 12–14 éveseké közel 90%-os.

Sokkal egyértelműbb fejlődést láthatunk a görög katolikusoknál, ugyanis a 30–35 év közöttieknek alig több mint harmada írástudó, de ez évről évre (mármint az életkor csökkenésével..) nő, s a 12–14 éves korcsoportban immár túllépi az ötven százalékot. A görögkeletieknél már a 30–34 évesek értéke elérte ezt az értékeket, a következő kohorszok 55% körül stabilizálódtak, a 12–14 évesek hatvan százalék fölé nőttek.

E számokat összevetve az egyes évtizedekben megfigyelhető felekezeti felülreprezentációs adatokkal, *még inkább kidomborodik a kálvinista felülreprezentáció*, hiszen az elemi iskolázottságban lokálisan is jobban áll a katolikus népesség.

A tény, hogy a zsidók viszonylag kevéssé képviseltetik magukat az egyetemen, tulajdonképpen egy magasabb polgárosodottságra – lassan építkező iskolázási stratégiára – utal, arra, hogy a zsidó népesség iskolázottsága fokozatosan nő: igen széles alfabetizmusra, kiterjedt négy középiskolai, s növekvő nyolc középiskolai végzettség épül, s ezt a növekedést követi – a fokozatosság elvét betartva – a felsőfokú végzettség növekedése.

Néhány további modernizációs mutató

Míg az alfabetizmus mértékét közvetlenül is befolyásolja a felekezethez tartozás – tekintettel a zömében felekezeti kézben lévő iskolarendszerre, a hittantanulás és egyéb szövegtanulás közötti kölcsönhatásokra, valamint a vallási intellektualizmus és a világi intellektuális pálya választásának valószínűsége közötti kölcsönhatásokra –, addig egyéb modernizációs mutatók – foglalkozás, településszerkezet stb. – szempontjából az anyanyelv, az etnikai eredet bizonyosan fontosabb, mint a vallás, ezért a háttértényezőket most részben anyanyelvi adatokkal fogjuk kifejezni. (Már az írni-olvasni tudás kapcsán is fogalmazhattunk volna úgy, hogy Erdélyben a román gyerekek alfabétasága 56%-os értékével jelentős hátrány a 80%-os magyar értékkel szemben, azaz 1,42-szeres a magyar fölény.) A harmadik finomítás továbbgondolásaként következzék néhány modernizációs jelzés.

A térségben 306 ezer kereső magyar férfi van, közöttük 174 ezer őstermelő, viszont kereken 500 ezer román, és közülük 424 ezer az őstermelő. Azaz a magyaroknál 44, a románoknál 16% *a nem mezőgazdasági* népesség. Az iparforgalmi népesség arányát modernizációss jelzésnek véve, több mint két és félszer "előbbre jár" a régió magyar népessége, mint román népessége. Hasonlóképpen a településszerkezeti és foglalkozási hierarchiában is sokkal nagyobb magyar fölényt tapasztalhatunk. Anélkül, hogy most e faktorokat egyenként végigvizsgálnánk, több mint hipotézis, hogy *a román népesség iskolázottsági, településszerkezeti, foglalkozási, vagyoni hátrányához képest a román gyerekek másfélszeres alfabetizációs hátránya eltörpül.* (Magyar Statisztikai Közlemények, 56. k., 712–780. o.; 61. k., 286., 310., 338., 582., 514., 536. o.)

Ugyanakkor a magyar és román elit összetételében mutatkozó különbségről sem szabad elfeledkeznünk: Erdélyben a kereső magyar családfők 0,447%-a, a kereső román családfők 0,454%-a talált megélhetést egyházi pályán (Magyar Statisztikai Közlemények, 16. k., 200. o.). A települési egyenetlenségeket, a különböző egyházak különböző funkcióit nyilván nem lehet figyelmen kívül hagyni. De az mindenesetre figyelemre méltó, hogy a románok papokkal való ellátottsága, miközben minden másban hátra maradnak, *tizedszázalékos arányra* megegyezik a magyarokéval.

Figyelemre méltó, hogy a román értelmiség igen kis százaléka merészkedik csak a szabadpiaci értelmiségi foglalkozások

mezejére. Nemcsak az egyetemi végzettséget igénylő ügyvédi, orvosi, gyógyszerészi pálya nem kedves a román értelmiségnek, de azok a foglalkozások sem, amelyekhez nem szükséges magas iskolai végzettség. Alig találhatók meg a nevelői, korrepetitori pályán, ami annak a jele, hogy még kevésbé hajlamosak a biztos tanítói pálya elhagyására, mint a magyar nemzetiségű tanítók. Nem túl népszerű körükben a gyógyszerészsegédi pálya sem. A századforduló Erdélyében csak néhány román hírlapírót és szerkesztőt találunk: a számos román sajtóterméket *nem hivatásos nemzetiségi újságírók* állították elő, hanem ebben is meghatározó szerephez jutottak az iskolarendszerhez és az egyházhoz egyaránt kötődő értelmiségiek (Magyar Statisztikai Közlemények, 56.k., 490., 514., 530., 554., 578., 594. o.). A románok a tanítói és a lelkészi állás mellett a közigazgatási természetű állásokat, továbbá az egyházi szolgálathoz kötődő tisztviselői pozíciókat preferálták.

Van azonban még egy tényező: az iskolázott nemzetiségi tisztviselők egy része a felső társadalmi osztályba kerülve feltehetően „nemzetiséget váltott”, azaz erre irányuló presszió nélkül is magyarnak mondta magát. Természetesen – a helytörténeti mélyfúrás lehetőségét leszámítva – lehetetlen annak megítélése, hogy egy személy élete különböző szakaszaiban minek mondta magát. Mégis a felekezetiség – regionálisan, ezen belül pedig a románok esetében – bizonyos támpontot jelent, hiszen a "vallás" megváltoztatásának (lévén, hogy ez egy nehézkes *adminisztratív* aktus) kisebb a valószínűsége, mint az "anyanyelv" megváltoztatásának, minthogy az utóbbi népszámlálási *deklaráció* kérdése.

Nézzünk néhány adatot, mintegy jelzésül, amelyek alapján mindezt számolni lehetne. Az ipari tisztviselők a magyarosodás központjaiban, a városokban laktak, és közülük csak 42-en mondják magukat románnak és ketten ruténnak, viszont 53 görögkeletit és 26 görög katolikust találunk ebben a foglalkozási ágban. A görög katolikus magyarok száma Erdélyben elhanyagolható, a ruténok pedig rendkívül iskolázatlanok, német közegben nem is nagyon merül fel a görög katolikus–görögkeleti felekezet: így a hibázás veszélye nélkül „eredetileg román” jelzővel illethetjük a görög katolikus és görögkeleti értelmiségieket is. Így itt 1,79-szer magasabb az "eredetileg román" értelmiségiek aránya, mint ahányan az adott pillanatban románnak mondják magukat. Tehát nem tagadható ugyan, hogy a magyaroknak nagyságrendileg nagyobb az esélyük a magángazdaságban tisztviselői pozíció elérésére, mint a románoknak,

de ez az előny bizonyíthatóan kisebb, ha leszámítjuk azokat, akik feltehetően saját életük során asszimilálódtak a magyarsághoz, valamint azokat, akik (eredetileg nyilván román) görögkeletiek vagy görög katolikusok voltak (v.ö. *Katus*, 1979, 1153. o.).[12]

Hogy itt spontán és nem erőszakolt asszimilációról van szó, az is mutatja, hogy *a közalkalmazottaknál kisebb arányban történik nemzetiségváltás*. A közigazgatásban (a 4127 magyarral szemben) 652 románt és 5 szerbet alkalmaztak. Ugyanebből a népességből 339 görögkeleti és 421 görög katolikus. Azaz a jellegzetesen szerb és román vallást követő értelmiségiek csak 1,16-szor annyian vannak, mint akik ezt nevezik meg nemzetiségüknek is. Az egyházi szolgálatban viszont, ahol a nemzetiség tagadására egyáltalán nincsen motiváció, az 1368 magyarral szemben 2271 román található. Ebben a szférában 1139 görögkeleti és 1157 görög katolikus dolgozik. Azaz a két „tipikusan román" valláshoz tartozók száma a román nemzetiségűeknek csak 1,011-szerese. (Ez a kis különbség akár abból is adódhat, hogy mégis ide vetődött egy görög katolikus magyar). Hasonlóképpen, a nagy százalékban egyházi tulajdonú oktatásban 2749 magyarral szemben 1664 a román, (882 görög keleti és 845 görög katolikus). Itt az előbbi arány 1,037, alig valamivel nagyobb, mint az egyházi szféra esetében (Magyar Statisztikai Közlemények, 56.k., 742., 750. o.). Ezek az arányok: az 1,16. a 1,011, a 1,037 sokkal alacsonyabbak, mint az ipartisztviselőknél konstatált 1,79. Tehát az ipartisztviselők asszimilációja gyorsabb, mint a közszolgálatban lévőké.

A fenti számok alapján bizonyítottnak tekinthetjük, hogy a modern városi foglalkozást űző értelmiségiek egyfelől kisebb arányban románok, mint a hagyományos foglalkozásokat űzők, s azok is, akik feltehetően eredetileg románok voltak, nagyobb arányban asszimilálódnak.

---

12 Az agrártisztviselőknél jóval kisebbek az abszolút számok, de ugyanebbe az irányba mutatnak. Erdélyben 1900-ban 54 román agrárgazdasági tisztviselőt találunk. A 753 magyarhoz és a 96 némethez képest ez a szám alacsony. Ha azonban figyelembe vesszük azt, hogy a görög katolikusok és görögkeletiek együttes száma – az erdélyi gazdasági tisztviselők között – 65, az arány már javul valamelyest. De ez egyben azt is jelenti, hogy a gazdasági tisztviselők közül 1,2-szer többen vannak azok, akikre a „román vallások" a jellemzők, mint ahányan románnak mondják magukat. (Magyar Statisztikai Közlemények, 56.k., 490., 514., 530., 554., 578., 594. o.)

Másfelől tudnunk kell azt is, hogy a gazdasági értelmiségben, akár a közszférához, akár az egyházi szférához viszonyítva, magas a szintén (egy generációval korábban valószínűsíthetően jiddis illetve német anyanyelvű) asszimilálódott zsidók aránya. A mezőgazdasági tisztviselők körében csak 101 zsidó van, de az ipari tisztviselők sorában a román vagy románból asszimilált nyolcvan fő eltörpül az 1100-nál több magyar és 670 német tisztviselőhöz képest, akikből összesen 750 az zsidó vallású. Ha azt feltételezzük, hogy mind a 750 zsidó magyar anyanyelvű (ami nem olyan képtelenség, hiszen a városi zsidók 90%-a magyar anyanyelvű, s közöttük nyilván még inkább magyar anyanyelvűek az iskolázottabbak), akkor a maradék 3–400 keresztény magyar ipari tisztviselő a román gyökerűnek számítható kb. 80-nak csak 4–5-szöröse.

A fenti számításból láthatjuk, hogy modern foglalkozási ágak a nemzetiségi, etnikai, felekezeti csoportok kiemelkedő fontosságú asszimilációs pontjai. Nem az iskola, nem az oktatáspolitika asszimilálta őket, hanem az iskolázott közeg, a mindennapi munkájuk stb. A románok BTK-s, illetve TTK-s alulreprezentációja tehát ezen adatok függvényében értelmezendő.

A BTK és TTK hallgatóinak különbözősége – egy további elemzési lehetőség

Ha a BTK és TTK rekrutációját összehasonlítjuk, néhány sajátság azonnal feltűnik.

A természettudományi karon másfélszer annyian vannak a zsidók, mint a bölcsészkaron. Ezt könnyen magyarázhatjuk a modern természettudományok és a gazdaság közötti erősebb kapcsolódási pontokkal.

1.1. Ezt a következő hipotézis igazolásával támaszthatjuk alá: a zsidók magasabb arányban jönnek-e apjuk foglalkozását vizsgálva reálszférából, városi közegből?

2. A luteránusok 1,1-szer inkább kedvelik a TTK-t, mint a BTK-t.

2.1. Első hipotézisünk szerint a polgárosultabb, iparral, kereskedelemmel, műszaki tudományokkal, reáliákkal inkább foglalkozó luteránus városlakók attitűdjeihez a reáltudományok választása erősen illik

2.2. A német anyanyelvű – s a századfordulón éppen szerény asszimilációs ambíciókat mutató – szász polgárság tartózkodik a tökéletes magyar nyelvűséget követelő magyar szaktól s a szász identitással némiképp szembenálló késő-dualizmuskori magyar történelemi identitással való azonosulást megkövetelő történelem szaktól.

3. A római katolikusok 1,3-szor jobban, s ennek komplementereként a hasonló méretű tömböt alkotó kálvinisták 0,7-szer kevésbé kedvelik a természettudományi kart.

3.1. Feltételezhetjük, hogy a konfesszionalitáshoz jobban kötődő humán ágazatok iránt érdeklődő hallgatók számára (főképpen nyilván a történelem és magyar szakra jelentkezők, de a nyelvek szimbolikus kódrendszere miatt, még az élő idegen nyelveket tanulók számára is) fontosabb választási szempont volt az egyetemek távoli felekezeti kötöttsége: azaz az erdélyi és Erdélyhez viszonylag közel élő kálvinisták számára Budapestnek mint bölcsészeti központnak a vonzereje kisebb volt. Azaz, egyszerűbben fogalmazva: a BTK-választást erősebben befolyásolja a különböző egyetemek egyes felekezeti csoportok tudatában élő felekezeti jellege, mint a TTK-választást.

4. A görögkeletiek 1,2-szer inkább választották a TTK-t.

4.1. Önmagában a román, szerb anyanyelvűség a bölcsészkar relatív diszpreferálásához vezethet. Kontrollcsoportként a görög katolikusok szolgálhatnak, akik épp annyira preferálják a BTK-t, mint a TTK-t. Érdemes tehát megvizsgálnunk, van-e olyan körülmény, mely az Erdélyben közismerten egyformán kevéssé magyar anyanyelvű csoportok között ilyen különbséget teremt

4.2. A görögkeleti papképzés vélhetőleg elvonja a humánérdeklődésű görögkeletieket, a természettudósoknál ilyen hatás nem érvényesül.

A nem erdélyiek konfesszionális összetétele a Kolozsvári Egyetemen

Természetesen a két kolozsvári kar nem csupán Erdély, de potenciálisan a keleti országrész egyeteme volt (7. táblázat). Míg Erdélyben minden ezer lakosra jutott egy BTK-s vagy TTK-s hallgató, addig a Tisza bal partjáról, azaz a Tiszántúlról minden hatezredikre. Bár szintén közeli terület a Tisza-Maros köze, innen csak minden 15

ezredikre. A két szomszédos terület közötti különbségre egy fontos hipotézis adódik: a Tiszántúlon nemcsak hogy magas a kálvinisták aránya, de itt van a kálvinizmus centruma, Debrecen is. A legfontosabb gimnáziumok feltehetően éppen tanári pályára predesztinálják diákjaikat – a Tisza-Maros közén viszont alig élnek kálvinisták.

A Budapestet is tartalmazó Duna-Tisza közén vagy a keleti felvidéken, a Dunántúlon élők esetében csak minden tízezredikre jut egy itteni egyetemista. A két legtávolabbi országrészről még kevesebben érkeznek: a nyugati felvidék esetében minden 15 ezredik, Fiume esetében minden 25 ezredik lakos került ide egyetemre.

Hipotézisünk az volt, hogy a születési hely közelsége azért hathat ilyen relatíve csekély mértékben az egyetem választására, mert az egyetemi hallgatók nagy része apjuk fiatal felnőtt korában született, s az apák a hivatali előrehaladás vagy a társadalmi mobilitás következtében a későbbiekben lakóhelyet változtattak, s feltételeztük, hogy e lakóhely már közelebb van Kolozsvárhoz. Minthogy az apa, illetve az eltartó lakóhelyét sokkal nagyobb arányban ismeretlennek találtuk, mint a születési helyet, ezt a „közelmúltbéli lakóhely” adatot kiegészítettük a középiskolázás helyére utaló adattal. Tévedtünk: a kép szinte egyáltalán nem változott meg. Ha viszont az ismeretlen születésre, lakhelyre és iskolázási helyre vonatkozó adatokat kivonjuk a megfigyelésből, némiképp (59-ről 61,3%-ra) emelkedik az erdélyiek aránya. (Fenntebb már ezzel az erdélyi csoporttal számoltunk.) Körülbelül ugyanilyen mértékben csökken a lakosságszámhoz képest eleve nagyon alacsony részvétellel rendelkező Dunántúliaké.

A kálvinisták minden országrészből felülreprezentáltak: a Dunántúlról, a Nyugati felvidékről, illetve a Duna-Tisza közéről jövők körében kb. kétszeresen, a Keleti felvidék és Tiszántúl lakosai körében mintegy másfélszeresen. Minél távolabb vagyunk Erdélytől, annál nagyobb a hallgatók körében a kálvinista felülreprezentáció aránya, annyival illogikusabb, hogy a katolikusok Budapest helyett Kolozsvárt válasszák. A sorból az Erdéllyel szomszédos Tisza-Maros szöge lóg ki háromszoros kálvinista felülreprezentációjával. Csakhogy e területen a görögkeleti szerbek rendkívül magas arányban laknak, ha tehát a felülreprezentációt csak a térségben élő magyar nyelvűekhez kalkuláljuk, a felülreprezentáció szintén mintegy másfélszeressé válik.

7. táblázat. A Kolozsvári Egyetem hallgatóinak születési helye

Születési hely	*fő*	%[13]
nincs adat	156	3,9
Duna bal partja, azaz a nyugati felvidék	145	3,6
Duna jobb partja, azaz a Dunántúl	319	8
Duna-Tisza köze	360	9
Tisza jobb partja, azaz a keleti felvidék	203	5,1
Tisza bal partja, azaz Tiszántúl, Partium	400	10
Tisza-Maros köze	136	3,4
Fiume város és ker.	2	0,1
Horvát-Szlavonország	4	0,1

A Kolozsvárott doktorált és más módon elitbe került hallgatók felekezeti összetétele

Felekezet és tanulmányi kitűnőség

Ha nem pusztán a jelenlétet, hanem a tanulmányi kiválóságot vizsgáljuk, a BTK-TTK elitjének kétségtelenül azokat a diákokat kell tekintenünk, akik doktori címet szereztek (8. táblázat). Ők az Erdélyből jött hallgatók mintegy tizedét tették ki.

Ez azt jelenti, hogy a katolikusok mintegy 1,2-szeresen felül-, a kálvinisták 0,8-szorosan alulreprezentáltak eredeti egyetemi népességarányukhoz képest. Vagyis: a kálvinisták számára a Kolozsvári Egyetem, mint természetes beiskolázási lehetőség, rendelkezésre áll, de az egyetemen belül – az erdélyi katolikusok erőteljesebb polgárosodottságának hű tükreként – már megfordul az arány. A kis számok miatt nem olyan nagy jelentőségű ugyan, de megemlítendő, hogy a görögkeletiek és görög katolikusok, illetve az

13A % számok úgy értendők, hogy az erdélyiekkel 56 % együtt alkotnak 100% ot

zsidók egyaránt másfélszeresen felülreprezentáltak a doktorok között. Nyilván a „ha már egyetemre megy” a fiú – azaz: ha a családi stratégia a tanulást részesíti előnyben a tradicionális utakkal szemben egy világi iskolázást hagyományosan diszpreferáló közegben –, akkor már érdemes a doktori címig eljutnia. (Illetve fordítva: csak azok mennek egyetemre, akik átlagosan ambiciózusabbak és tehetségesebbek, mint kálvinista, katolikus magyar társaik.)

8. táblázat. A doktori címet szerzett hallgatók a BTK-TTK-n

	fő	*%*
nincs adat	1	0,4
római katolikus	70	30,4
görög katolikus	14	6,1
Kálvinista	76	33
Luteránus	33	14,3
Unitárius	21	9,1
Görögkeleti	6	2,6
Zsidó	7	3
Örménykatolikus	2	0,9
Összesen	*230*	*100*

A vizsgálódás kiterjesztése az elitcsoportra

A vizsgálódás következő logikus és még mindig felekezeti alul-felülreprezentációval kapcsolatos lépése az, hogy megállapítsuk, kik, illetve hányan kerültek be a Kolozsvári TTK-ról illetve BTK-ról az elitbe (9. táblázat).

Elitkutatásunk eredendő feltevése szerint az egyes korok értékítéletét az egyes személyek fontosságáról nagy reprezentativ lexikonok fejezik ki.[14] A lexikonoknak a középosztályok körében

14 A számos – Hajdú Tibor, Lengyel György, Huszár Tibor, Hadas Miklós, Gergely Jenő, Kovács I Gábor, S Nagy Katalin, Szakály Sándor s mások munkáiban jelentős eredményeket hozó – magyarországi történeti elitkutatás más logikával járt el: szakmánként, ágazatonként definiálták az elitbe kerülés kritériumait. Mindkét módszer mellett számos érv szól. A szakmánkénti definició kiszüri ugyan a lexikonszerkesztőségi döntések

betöltött "sikere" mintegy igazolja, hogy a lexikon szerkesztőségek válogatási szempontjai - minden egyedi "méltánytalanság" ill. a történelem mérlegén jelentéktelennek bizonyult közszereplő indokolatlan szerepeltetése ellenére az "ismertség", az "ismerendőség" kritériumait sok tekintetben kimerítik.

A korszak szempontjából az első érdekes nagylexikon az 1880-as évek első felében megjelent "Magyar Lexikon".[15] Ezt a művet nem vettük számításba, mert már a kortársak részéről oly sok bírálat érte, hogy kérdésesnek tekinthető, tulajdonképpen kinek az álláspontját, izlésvilágát tükrözi a lexikon címszavak összeállítása.

A 90-es évek hatalmas produkciója a Pallas nagylexikona, mely sokak szemében máig a legkiválóbb magyar nagylexikon. Azt, hogy az elitet a kortársak szemében reprezentálja, hogy releváns tudást tükröz, két „inputból" és három „output"ból állapíthatjuk meg. Input tényező hogy a lexikon szerkesztőbizottságában a tudományos elit minden korábbi hasonló vállalkozásnál nagyobb mértékben képviseltette magát, hogy minden korábbi vállalkozásnál többet költöttek a kiadásra, s hogy minden korábbinál hosszabb, 16 vaskos kötetből álló alkotásról van szó. Output tényezők – azaz társadalmi elfogadottságra utaló jelzések - hogy a lexikon 22 ezer példányban fogyott el – minden tizedik érettségizett családfőre jutott egy kötet - hogy a Révai lexikon kiadásának megakadásakor – 1916-1918-ban -

---

esetlegességét s esetleges szisztematikus torzitását, de óriási jelentőséget ad a kortárs viszonyokból következő csoportpreferenciáknak ill. esetleges személyi torzsalkodásoknak. Ha pl. a tudományos elitet az „MTA tagjai" és „egyetemi tanárok" csoporttal akarjuk definiálni meghatározó jelentőségű személyiségek (pl. a radikális szociológusok) maradnak ki, viszont a tudománytörténet mai mérlegelése szerint teljesen jelentéktelennek bizonyult figurák kerülnek be. Ha egyes szakmai csoportok kutatása a kiindulópont valószínűleg meg lehet találni azokat a kortárs szerveződéseket (a nevezett radikálisok esetében pl a Vörösmarty Akadémiát) melyek kompenzálják a kortárs hivatalos testületek döntéseit. (Későbbi elemzéseinkben az elit komplettirozásának ezt az útját fogjuk követni.) Ha azonban az „ismertségi elit" egésze a célcsoport, ez az út nem tűnik járhatónak. A „lexikonos" elitkiválasztás előnye továbbá, hogy a különböző szférák elitjeit egymással összemérhetővé teszi.

15 A Magyar Lexikont Rautmann Frigyes könyvkiadó és Somogyi Ede szerkesztõ 1879-1882 között adták ki tizenkét kötetben. A Gerõ Lajos által 1884-ben alapított Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság vállalkozásában 1893-1897 között jelent meg a Pallas Nagy Lexikon tizenhat – a Magyar Lexikonnál lényegesen nagyobb - kötetben

komoly könyvpiaci igény jelent meg a Pallasra, s hogy az 1990-es években a magyar piacon elsőként ez a lexikon jelent meg digitálisan.

A következő csoportot, a századforduló elitfogalmát a Révai nagylexikon dokumentálja.[16] A Révai Nagylexikon pótkötetei, melyek a húszas, illetve harmincas években jelentek meg, a nemzetiségpolitikai szempontból oly fontos 1910-es években felbukkant elittagokról szólnak, illetve a Trianon által több részre osztott elit pályáját mutatják be.[17] Az „input" ebben az esetben a Pallas teljes szellemi vagyona, az egyik legnagyobb magyar könykiadó teljes kapacitása, s a tudományos elit Pallaszhoz hasonló méretű bevonása. Az output elemeket – azaz az elfogadottság jelzéseit - sorra véve: A Révai az első világháború előtt 26 ezer előfizetővel rendelkezett. Az előfizetők elégedettségét jellemzi, hogy amikor a kiadó, attól tartva, hogy a befejezés reménytelen, a kötetek visszavásárlását ajánlotta mind a 26 ezer előfizetőnek, ezzel mindössze 150-en éltek. 1948-ig mintegy hivatalosan is ez volt „a" nagylexikon - annak ellenére, hogy a két háború között komplett nagylexikonok jelentek meg, pl Dante, Gutemberg, s főképp a már második világháború éveibe is belenyúló Új Idők Lexikona. A Révai - a hatvanas évek elején megjelent, leginkább az ötvenes évek tudományos kutatásaira támaszkodó Új Magyar Lexikon kisebb terjedelmének és néhány év múltán marxista körökben is dogmatikusnak tartott szellemiségének köszönhetően - a kilencvenes évekig a középrétegek fő referencia-lexikona maradt. A Révai a rendszerváltás-táji reprint konjunktura idején ismét megjelent, a 90-es évek óta pedig digitalizált formában is létezik. A rendszerváltás utáni első nagylexikonsorozatot Révai Új Lexikona néven volt érdemes megjelentetni – ez önmagában bizonyos tekintélyt kölcsönzött a sorozatnak.

Az általános lexikonok mellett, két sajátos szempontú lexikont is elitreputációs alapnak tekintettünk: a kétkötetes Keresztény Magyar Közéleti Almanachot, mely 1939-es kiadási időpontjával

16 A 20 kötetet, összesen 17 000 oldalt, 113 millió betűt tartalmazó Révai 1910 és 1926 között jelent meg. Ebből 1916 májusáig 14 kötetet publikáltak. A háború után jelent meg a 15-19. kötet.

17 A 20. kötet (az 1927-es kiadású pótkötet) 940 oldalt tett ki - a 19-ik kötet végéhez kapcsolva megjelent néhány oldallal együtt. Az 1935-ös pótkötet 856 oldal lett.

olyan kortársak lexikonaként[18] szolgál, mely nemcsak a két háború közötti, de az 1918-at megelőző évtizedeknek is alapvető forrása, bár a második zsidótörvény évében készülvén az elit jelentős részét kizárja érdeklődési köréből. A másik – ezt kiegészítő - sajátos válogatást a Zsidó lexikon biztositja, mely 1929-s kiadási dátumával az zsidó vallású és kikeresztelkedett kortársak páratlanul gazdag gyűjteménye, de a dualizmus korának is fontos forrása.[19]

Természetesen azokról a személyekről sem feledkezhettünk meg, akik a korszakban, illetve az azt közvetlenül követő évtizedekben megjelent lexikonokban nem szerepeltek, de a „történelem mérlegén" súlyosnak bizonyultak. A „történelem mérlegének" szerepét a Kádár korszak talán legtárgyilagosabb lexikonára a Magyar Életrajzi Lexikonra[20] és a rendszerváltás után hasonló címen megjelent pótkötetre bíztuk. A Magyar Életrajzi Lexikon válogatási elve az volt, hogy csak meghalt személyt tartalmazhatott. E hiba korrigálását úgy kisérelük meg, hogy a 90-es években s a 2000-s évek elején megjelent és élőket is tartalmazó – az ezredforduló történetirásának értékitéletét, fontosságitéletét hordozó, ezáltal a Magyar Életrajzi Lexikon körét egyébként is bővitő - Magyar Nagylexikonból is beválogatjuk az önálló címszót kapottakat.

A személyek körét nem kivántuk ugyan a Gulyás és Szinnyei féle lexikonok[21] minden szereplőjével tovább bővíteni, de a már

---

18 A húszas évektől jelentek meg kisebb terjedelmü kortárs lexikonok, mint pl a Ki kicsoda, ill. a Magyar Társadalom Lexikonja. Külön kötet jelent meg a határon túli magyar kortársakról.

19 Az Újvári Péter szerkesztette lexikon az 1990-es években reprint formában is megjelent. Digitális kiadása e sorok szerzőjének kisérlete volt a 2000-es években.

20 A hatvanas évek végén lezárt kétkötetes életrajzi lexikont tíz évvel később a teljes művet 150 %-os méretüre bővítő pótkötettel látták el, melyet a rendszerváltás után egy ugyanakkora kötet követett – igy mintegy 3500 lexikonoldalról van szó.

21 A magyar irók élete és munkái Szinnyei József szerkesztette sorozat, elvileg minden hazai írástudó életrajzát tartalmazza, első köteteiben a századfordulóig, utolsókban az első világháborúig. Ezt folytatta és egészitette ki a közben felbukkantakkal Gulyás hasonló című lexikona első köteteiben a harmincas évek végéig, kéziratban maradt, s napjainkban fokozatosan megjelenő későbbi köteteiben azon jóval túl. E két lexikont éppen teljességi ambiciója miatt nem tekintettük az elit *kiválogatása* szempontjából mérvadónak, de adataikat természetesen felhasználtuk.

egyébként is beválogatott személyekre nézve felhasználtuk az információikat.

A kolozsvári egyetemi diplomások elitpozícióba került részéről – amennyiben a lexikonok ebben segítenek –néhány újabb tulajdonságot (foglalkozásokat, külföldi tanulmányutakat, doktori cimeket, halálozási időpontokat, publikációszámokat tudhatunk meg.)

Úgy tűnik, az itteni hallgatóknak mintegy 6–6,5 %-a a lexikon-elit tagjává válik. [22]

9. táblázat. Az elitbe jutottak felekezeti összetétele

Felekezet	*Kolozsvári Egyetemről jövők*	*Kolozsvári Egyetemről jövő erdélyiek*
Római katolikus	36	34,5
Görög katolikus	2,7	0
Kálvinista	44,1	45,5
Luteránus	7,2	3,6
Unitárius	6,3	12,7
Zsidó	3,6	3,6

A magyarországi lexikon-elitbe kerüléshez az erdélyi egyetemre járt kálvinistáknak majd 1,3 szor nagyobb esélyük van[23] nagyobb esélyük van, mint az odajáró katolikusoknak – vélhetőleg azért, mert a katolikus elitpozíciókat a budapesti végzettek nagyobb eséllyel foglalják el, illetve az elitpozíció szerzésre predesztinált katolikus csoportok eleve inkább Budapestet választották. Az erdélyi luteránusok esélye az elitbe kerülésre kicsi, nyilván azért, mert német

22 Noha a lexikon-elit azóta teljes egészében feldolgozásra került, e tanulmány első változatának elkészültekor csak egy részét a G-től P-ig tartó szakaszt (11 300 elittag) vetettük össze a kolozsvári hallgatói névsor G-P szakaszával. A G-P szakaszon és a teljes népességben egyforma arányokat találunk.

23Míg a diplomásnak csak 34 addig a diplomások elitbe került részének 44,1 % a kálvinista: a felülreprezentációt ez esetben a 44,1/34,0 szám fejezi ki.

anyanyelvűek révén a nemzeties rekrutációjú lexikonban kevésbé bukkantak föl, fiatalabb csoportjaik pedig Trianon után nem jöttek Magyarországra, s így az itteni lexikonok esetleges teljesítményeiket már nem veszik számba. A magyarországi luteránusok viszont már jobban állnak, de épp csak elérik reprezentációs szintjüket.

A görögkeletiek és görög katolikusok állnak a legrosszabbul: az Erdélyből jöttek gyakorlatilag nincsenek jelen az elitben, Magyarországról is kevesen. Ez részben az elitképző tényezők románokkal szembeni közömbösségével, részben a mobilitás objektív törvényeivel magyarázható – az elitbe kerülést tekinthetjük egy következő mobilitási lépcsőnek, melytől az alacsonyabb iskolázottsági szintről induló görögkeleti illetve görög katolikus románok (s iskolázatlanabb közegből érkező görögkatolikus magyarok) eleve távolabb álltak.

A zsidók elitbekerülési valószínűsége viszont kb. másfélszerese hallgatói arányuknak, felülreprezentáltak az unitáriusok is, közülük különösen az erdélyiek.

A tényt, hogy a doktorok katolikus többségűek voltak, a lexikon-elit viszont kálvinista többségű, nyugodtan magyarázhatjuk azzal, hogy az egyetemen belüli – tudományos teljesítményalapú – kiválasztással, kiválasztódással ellentétben a lexikon-elitek olyan politikai, közéleti, irodalmi, művészeti elitcsoportokkal egészülnek ki, ahol a doktori címnek kisebb, a konfesszionalitásnak (konfesszionális kapcsolatoknak) viszont nagyobb a jelentősége. Mindez még egy hosszabb elemzés tárgya lehet.

***

A konfesszionális megoszlás elemzéséből tehát egy *mindinkább kálvinista* központként funkcionáló humán és reálbölcsészkar képe áll előttünk, ahol – legalábbis *az első világháború környékére – az erdélyi zsidók is* felülreprezentáltan vannak jelen, a szász polgárság és a felemelkedő román középrétegek pedig nyilvánvalóan diszpreferálják az intézményt, részben mert más erdélyi és budapesti karokat prefereálnak, részben mert külföld felé tájékozódnak. A más országrészekből származók Kolozsvár-választását láthatóan kálvinizmusuk motiválja.

Irodalom

Andorka Rudolf (1979): Az egyetemi és főiskolai hallgatók társadalmi összetétele, 1898-1942. *Statisztikai Szemle*, 57. évf. 2. sz. 176-197.

Asztalos József (1932): A magyar főiskolai hallgatók statisztikája az 1930/31. tanévben. Stephaneum, Budapest.

Karády Viktor (2000a): Felekezeti szegregáció a magyar gimnáziumi piacon (1867-1944), In: Nagy Péter Tibor (szerk.): *Oktatáspolitika és vallásszabadság. Állam-egyház-iskola-társadalom a 20. században*. Új Mandátum, Budapest. 209-232.

Karády Viktor (2000b): Jewish Over-Schooling Revisited: The Case of Hungarian Secondary Education in the Old Regime (1900-1941). *Yearbook of the Jewish Studies Programme, 1998/1999*. Central European University, Budapest. 75-91.

Karády Viktor (2000c): Magyar kultúrfölény vagy etnokrata önámítás?. *Educatio*, 8. évf. 2. sz. 252-265.

Karády Viktor (2001): Magyar kultúrfölény vagy iskolázási deficit ? Újabb adatok a honi középiskolások dualizmuskori nemzetiségi összetételéről (1882-1915). *Korall*, 2. évf. 3-4. sz. 129-144.

Karády Viktor (2002a): A kolozsvári egyetem medikusai a magyar orvosi piacon (1872-1918). *Educatio*, 10. évf 2. sz. 237-252.

Karády Viktor (2002b): Szegregáció, asszimiláció és disszimiláció. Felekezetek az elemi iskolai piacon (1867-1942). *Világosság*, **43**.évf 8-9. sz. 61-83.

Karády Viktor és Nastasa, L. (2004): *The University of Kolozsvár /Cluj and the Students of the Medical Faculty*, Budapest, Cluj, Central European University

Karády Viktor és Nagy Péter Tibor (2004): *Educational Inequalities and Denominations. Database for Western Slovakia, 1910*. Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest.

Karády Viktor és Nagy Péter Tibor (2007): *Educational Inequalities and Denominations. Database for Transsylvania, 1910*. Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest. (s.a.)

Karády Viktor és Nagy Péter Tibor (2007a): A kolozsvári bölcsészek történetszociológiája II. kötet. Kereszttáblaanyag. WJLF, Budapest http://npt2000.homeip.net,

Karády Viktor és Nagy Péter Tibor (2007b): A kolozsvári természettudósok történetszociológiája II. kötet. Kereszttáblaanyag. WJLF, Budapest. http://npt2000.homeip.net,

Katus László (1979): A népesedés és a társadalmi szerkezet változásai. In: Katus László (szerk.): *Magyarország története 1848-1890*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Laky Dezső (1930): A magyar egyetemi hallgatók statisztikája 1930. *Magyar Statisztikai Közlemények*. Új sorozat. 86. kötet.

Magyar Statisztikai Évkönyv , 1894, 1903, 1905Budapest, Magyar Statisztikai Hivatal

Nagy Iván: Magyarország családai (1857-1868), elektronikus változat: http://www.arcanum.hu

Újvári Péter és Nagy Péter Tibor (2006, szerk.): *Zsidó Lexikon.* Magyar Elektronikus Könyvtár, http://mek.oszk.hu/04000/04093/ ; http://npt2000.homeip.net,

Nagy Péter Tibor

Zsidók és keresztények a bölcsészkaron 1900-1940

A[24] *numerus clausus* hatásának legalapvetőbb statisztikai adatai már a kortársak számára rendelkezésre állottak. Lehetett látni, hogy hány százalék a zsidók aránya az egyes egyetemeken, illetve az egyes tanulmányi ágakban. Ezek az adatok lehetőséget biztosítottak arra, hogy a *numerus clausus* előtti és utáni helyzetet legfőbb vonalaiban összevessék, s a liberális alkotmányosság oldalán állók megállapíthassák, a zsidók aránya a *numerus clausus* következtében jelentősen lecsökkent – azaz sok zsidót kiszorítottak –, illetve antiszemita oldalról megállapíthassák, a törvényt az egyetemek illetve a kormányzat nem tartja be, mert a zsidók aránya az egyetemeken – s ezen belül a bölcsészkarokon is – a zsidók országos arányszámán felül maradt.

Sem az utókor, sem a kortársak számára nem álltak rendelkezésre ugyanakkor olyan statisztikai adatok, amelyek a *numerus clausus* társadalmi hatásmechanizmusát komplexen mutatták volna be. Azaz nem kerülhetett sor olyan vizsgálatra, amely a zsidók jelentős részének kiszorulását a nők arányának, a regionális összetételnek és az etnikai háttérnek a megváltozásával összefüggésben mutatta volna be. De azt sem lehetett bemutatni, hogy a doktori és tanári karrier választásában ill. az egyetemet elhagyó diplomások eredményeiben milyen hatással bírt a zsidók számának korlátozása. Ennek a hiányosságnak az orvoslására a korabeli statisztikai táblázatkészítési módszerek (még ha feltételezzük is, hogy a kultuszminisztérium elpusztult elnöki anyagaiban lehettek a publikáltnál részletesebb táblázatok) nem lennének alkalmasak, ezekhez ugyanis személysoros adatbázisok szükségesek, a változók szabad kombinálhatóságának lehetőségével.

---

24 A tanulmány a *numerus clausus* 90. évfordulóján a páva utcai Holokauszt Múzeumban tartott konferencián tartott előadás nyomán készült. A mögöttes kutatások az European Research Council Karády Viktor vezette elitkutatásába, s a magam vezette tanárságtörténeti OTKA kutatásba illeszkednek. A szerző köszönetet kíván mondani az első kritikus olvasó Biró Zsuzsanna Hanna megjegyzéseiért

A European Reseach Council és az OTKA támogatásának bázisán kezdtünk bele – Karády Viktorral közösen - egy olyan adatbázis felépítésébe, mely a fenti kérdések megválaszolását lehetővé teszi.

A bölcsészadatbázis[25] felvételi munkálatait – Kolozsvár[26] vonatkozásában – Lucian Nastasa segítette, s támaszkodhattunk Karády korábbi reprezentatív felvételeire is. Az immár valamennyi fellelhető bölcsészre kiterjedő adatbázis integrálása és standardizálása Biró Zsuzsanna Hanna érdeme.

A személysoros bölcsészadatbázisra támaszkodva három korábbi tanulmányban is bemutattunk fontos eredményeket. A kolozsvári BTK és TTK összetételét elemző tanulmányból kiderül, hogy a bölcsészképzésben eredetileg igen szerény mértékben résztvevő erdélyi zsidóság a világháború éveire – egyre gyorsuló ütemben – behozza a hátrányát. (Nagy, 2006) Világossá vált továbbá, hogy a két háború közötti Magyarországon a női diplomás arány szoros összefüggésben áll a zsidók részvételével a bölcsészképzésben, és bebizonyosodott, hogy a zsidó családok lánygyermekeinek bölcsészkarra kerülési esélyhányadosa (ugyanazon családok fiainak bölcsészkarra kerülési esélyéhez hasonlítva) lényegesen nagyobb, mint a nem zsidó családok esetében. (Biró-Nagy 2007) Végül azt is kimutattuk már, hogy miközben a két világháború között történelem szakon kevesebb a zsidó bölcsészdiplomás, mint általában a zsidó bölcsészdiplomás, addig a tudományos publikáció és egyéb kiválósági jelzések megvizsgálása után az arányok még ezen a szakon is a zsidók felé billennek el. (Nagy, 2009) A zsidók csekélyebb aránya a történelem szakon nyilvánvalóan összefüggésben áll azzal a ténnyel, hogy a „történelmi osztályok” ezt az ideológiai kulcstudományt jobban preferálták, mint más tudományágakat, ill. azzal, hogy az élő idegen nyelv szakok a közszféránál lényegesen függetlenebb munkaerőpiacával a zsidók számra vonzóbbnak tűntek.

---

25 A „bölcsész” itt és a továbbiakban humánbölcsészt és reálbölcsészt egyaránt jelent. A pesti bölcsészkaron természettudósokat és humánbölcsészeket egyaránt képeztek, a francia mintára szervezett kolozsvári egyetemen külön BTK és TTK működött. A szakok beosztása a mai szervezeti rendtől csak annyiban tért el, hogy a földrajz humántudománynak számított.

26 Kolozsvár vonatkozásában csak anyakönyveink, Budapest vonatkozásában csak diplomakönyveink vannak. Ezért az 1920 előtti országos adatok sosem állapíthatóak meg teljesen pontosan.

Amiről azonban mindeddig még nem jelent meg elemzés, az az 1920 előtti és utáni bölcsész-népesség szisztematikus összevetése. Erről fog szólni e tanulmány.

Elsőként vizsgáljuk meg a különböző felekezeti csoportok jelenlétét a két történeti korszakban. A 18241 azonosított[27] bölcsész közül 85,2 %-nak sikerült eddig[28] megállapítani a vallását (lásd 1. tábla). A továbbiakban ezekre szűkítjük a vizsgálatot. A 2. táblából már az is látható, hogy elsősorban az 1870-es, 1880-as és 1890-es években diplomázottak között magas azoknak az aránya, akiknek a felekezetét nem tudjuk; az adathiány később csökken. A két világháború között viszont gyakorlatilag teljes körű a felekezetekről szóló ismeret.

1. tábla: A diplomások vallási összetétele 1920 előtt és után

	1920 előtt	1920 után	összesen	1920 előtt %	1920 után %	összesen %
0 nincs adat	2381	315	2696	25,6	3,5	14,8
1 római kat.	3091	5054	8145	33,2	56,5	44,7
2 görög kat	223	150	373	2,4	1,7	2
3 református	1728	1797	3525	18,6	20,1	19,3
4 evangélikus	844	761	1605	9,1	8,5	8,8
5 zsidó	644	797	1441	6,9	8,9	7,9
6 görögkeleti	128	22	150	1,4	0,2	0,8
7 unitárius	260	29	289	2,8	0,3	1,6
8 egyéb	4	13	17	0	0,1	0,1
	9303	8938	18241	100	100	100

27 Mivel a kolozsvári iratanyagok a tanári vizsgálatokról elvesztek, Kolozsvár esetében csak az volt azonosítható, hogy valaki oda iratkozott be, és valahány félévet abszolvált.

28 Az egyetemi beiratkozási anyakönyvek és a diplomakönyvek adatait az 1906-os, 1922-es, 1928-as, 1936-os és 1942-es tanári zsebkönyv adataival kiegészítve. Kutatásunk későbbi fázisában a középiskolai nyolcadikos anyakönyvek, érettségi anyakönyvek, iskolai értesítők vallásra vonatkozó adataiból pótoljuk a hiányokat.

2. tábla: Zsidók és nem zsidók az első diploma megszerzése szerint (5 éves csoportokban)

	Nincs adat	nem zsidó	zsidó	összesen	nincs adat	nem zsidó	Zsidó	Összesen
nincs adat	8	3	1	12	66,7	25	8,3	100
1868/1872	0	3	0	3	0	100	0	100
1873/1877	137	164	2	303	45,2	54,1	0,7	100
1878/1882	502	230	7	739	67,9	31,1	0,9	100
1883/1887	245	285	24	554	44,2	51,4	4,3	100
1888/1892	104	326	48	478	21,8	68,2	10	100
1893/1897	123	454	50	627	19,6	72,4	8	100
1898/1902	218	663	26	907	24	73,1	2,9	100
1903/1907	340	1095	85	1520	22,4	72	5,6	100
1908/1912	430	1508	209	2147	20	70,2	9,7	100
1913/1917	203	1062	112	1377	14,7	77,1	8,1	100
1918/1922	163	1070	112	1345	12,1	79,6	8,3	100
1923/1927	46	907	81	1034	4,4	87,7	7,8	100
1928/1932	11	1316	157	1484	0,7	88,7	10,6	100
1933/1937	3	1866	255	2124	0,1	87,9	12	100
1938/1942	4	1566	163	1733	0,2	90,4	9,4	100
1943/1947	65	1177	88	1330	4,9	88,5	6,6	100
1948/1952	94	409	21	524	17,9	78,1	4	100
	2696	14104	1441	18241	14,8	77,3	7,9	100

Megemlítendő, hogy ebben az adatbázisban nem tudjuk elkülöníteni az 1938 utáni zsidótörvények szerint zsidónak minősülő személyeket[29], noha az antiszemita diskurzusban az ő keretszámon felüli jelenlétüket is a *numerus clausus* „be nem tartásaként" vették

29 Kivéve azokat, akik a konvertitákat és zsidó vallásúakat jól elkülönítő zsidó lexikonba bekerültek – de az 1929-es Magyar zsidó lexikon (szerk.: Újvári Péter, digitális kiadást lásd: http//npt2000.homeip.net) címszógyűjtési időpontjára a *numerus clausus* által érintett generációhoz tartozó személyek közül még kevesen szerezhettek a bekerüléshez elegendő hírnevet

számba. A felekezeten kívüliekként bejegyzettek, ill. adathiányosok aránya 1945 után ismét megerősödött, amit a be nem jegyzési lehetőséggel való tudatos élésként értékelhetünk, bár Karády interpretációja szerint, a be nem jegyzettek mögött elsősorban zsidókat kell feltételeznünk. (Nagy, 1999, Nagy 2009a, Karády 2002)

A dualizmus korának két egyeteme egészen más szerepet játszott a zsidók bölcsészkari képzésében – mint ezt a 3. tábla mutatja. A budapesti egyetem diplomásainak hatoda volt zsidó, Kolozsváron a beiratkozóknál ennek töredéke.

3. tábla: Zsidók és nem zsidók a hat bölcsészkari alnépességben

	nem zsidó	zsidó	összesen	Nem zsidó	zsidó	Összesen
Budapest 1920 előtt	2724	551	3275	83,2	16,8	100
Kolozsvár	3554	93	3647	97,4	2,6	100
Budapest 1920 után	5145	544	5689	90,4	9,6	100
Debrecen	1249	77	1326	94,2	5,8	100
Szeged	985	109	1094	90	10	100
Pécs	447	67	514	87	13	100
	14104	1441	15545	90,7	9,3	100
1920 előtt[30]	6278	644	6922	90,7	9,3	100
1920 után	7826	797	8623	90,8	9,2	100

Az országos rekrutációjú budapesti egyetemen sokkal nagyobb mértékben találunk hallgatókat azokból a nagy neológ közösségekből, melyeknél a világi tanulás rangja magas volt, s melyek számára a bölcsészkarral összefüggő karrierlehetőségek kívánatosak voltak, s Karády kifejezésével élve, amelyek általában is részt vettek a „nagy asszimilációs szerződésben". Az erdélyi zsidóság eleve sokkal kisebb, de ez a kisebb csoport is erősen tradicionális. A kolozsvári

30 Az 1920 előtti szám nem pontos, tekintettel arra, hogy a kolozsváriak nyilván nem mind diplomások. Az 1920 utáni szám sem pontos, mert a budapesti adatbázis három elveszett év miatt csonka.

egyetem rekrutációjában – Erdélyen kívül – érdemi szerepet játszó területek a Partium, Kárpátalja és Bánát; e területek zsidósága is tradicionálisabb az országos átlagnál – még a Budapest nélkül számított átlagnál is. A két intézmény összevont adatai alapján az 1920 előtti félszázadban a zsidók aránya a bölcsészképzésben alig másfél-kétszeresen haladja meg a zsidók országos arányszámát – ami a jogász és mérnökképzésben tapasztalható felülreprezentációtól lényegesen elmarad. (Karády 2000a)

A nagy ortodox területek – elsősorban Kárpátalja – elcsatolása következtében, noha a zsidók aránya a trianoni Magyarországon nem lényegesen változott meg, a trianoni országterületen maradt zsidó népesség felsőoktatás iránti érdeklődésének növekedése volt várható. vagy legalábbis a csökkenésnek semmilyen természetes okát nem találtuk. S első pillantásra különös módon *tapasztalhatjuk is,* hogy a zsidók aránya az 1920 utáni korszakban a korábbi korszak arányával megegyezik.

A zsidók bölcsészképzésében radikálisan megváltozik a főváros és a vidék súlya. Míg az 1920 előtti zsidó bölcsészdiplomásoknak legfeljebb[31] 14 %-át képezték vidéken, addig a két háború közöttieknek 31 %-át. A teljes bölcsésznépességben ilyen folyamatot nem láthatunk: 1920 előtt a vidék képezte a bölcsészek harmadát-felét[32], 1920 után viszont bizonyosan csak a harmadát. Az egyetemek számának megnövekedése ellenére Budapest szerepe nőtt a bölcsészképzésben. A vidéki egyetemek közül a legnagyobb Debrecen, amely a legközelebb[33] van a nagy ortodox régióhoz – itt a legalacsonyabb a zsidók aránya, s nyugat felé közeledve illetve az intézményméret csökkenésével Szegeden és Pécsett növekszik a zsidó részesedés.

Ha abból indulunk ki, hogy a bölcsészkar látogatása a zsidók részéről a modern zsidók arányától függ, minden politikatörténeti és eseménytörténeti ismeret nélkül azt várhatnánk, hogy Budapest, ahol a zsidóság legmodernebb részlegei élnek, illetve amely legközelebb van

---

31 Ez az arány csak akkor jön ki, ha azt feltételezzük, hogy a Kolozsváron beiratkozottak közül senki nem morzsolódik le, ami képtelenség lenne. Tehát a valós arány ennél kisebb.

32 Annak függvényében, hogy mekkorának becsüljük a kolozsvári lemorzsolódást.

33 Itt és a továbbiakban nem vesszük számításba az 1940 és 1944 között ismét magyar egyetemként működő Kolozsvárt.

azokhoz az északi és nyugati centrumokhoz, ahol modern zsidó tömegek élnek, a legmagasabb arányban fogad majd zsidó hallgatókat.

A tény, hogy nem így van (lásd a 4. táblát), *önmagában mutatja a numerus clausus hatását. Már a változatlan (tehát nem emelkedő) arányszám is kiszorítást jelezne.* Ráadásul tudnunk kell, hogy a táblázatban látható arányok a diplomásokról szólnak, míg a *numerus clausus* az első év első félévére beiratkozók számát korlátozta: azaz, ha kiindulunk abból a számos más vizsgálat (pl. Karády 2000) által bizonyított tényből, hogy a zsidók jobban tanulnak, mint a nem zsidók, akkor azonnal világos lesz, hogy ez az arányszám eredetileg ennél alacsonyabb volt, s a nem zsidók fokozatos lemorzsolódása következtében állt elő.[34]

4.tábla: A zsidó diplomások aránya az egyes végzési kohorszokban – és a női diplomások arányának alakulása
5.

		nem zsidók száma	zsidók száma összes (akinek a vallása ismert)	zsidók aránya	zsidó lányok	Lányok zsidók aránya a lányok között	lányok aránya a zsidók között	lányok aránya
	1898/1902	184	17	201	8,5	0	1	0	0	0,5
	1903/1907	404	63	467	13,5	7	21	33,3	11,1	4,5
	1908/1912	871	186	1057	17,6	50	117	42,7	26,9	11,1
Budapest	1913/1917	641	99	740	13,4	40	131	30,5	40,4	17,7
1920 előtt	1918/1919	213	69	282	24,5	35	93	37,6	50,7	33
	/									
	1898/1902	479	9	488	1,8	3	4	75	33,3	0,8
	1903/1907	691	22	713	3,1	2	23	8,7	9,1	3,2
	1908/1912	637	23	660	3,5	4	20	20	17,4	3
Kolozsvár	1913/1917	420	13	433	3	4	28	14,3	30,8	6,5
1920 előtt	1918/1919	274	12	286	4,2	7	94	7,4	58,3	32,9
	/									

34 A statisztikai évkönyvek beiratkozási arányokat jelző adataival, melyek rendre alacsonyabb zsidó arányt jeleznek, éppen ezért nincsen ellentmondás.

	1920/1922	501	28	529	5,3	20	147	13,6	71,4	27,8
	1923/1927	714	51	765	6,7	33	307	10,7	64,7	40,1
	1928/1932	945	101	1046	9,7	53	502	10,6	52,5	48
Budapest	1933/1937	1097	166	1263	13,1	98	585	16,8	59	46,3
1920 után	1938/1942	846	119	965	12,3	46	372	12,4	38,7	38,5
	/									
	1920/1922	36	0	36	0	0	5	0		13,9
	1923/1927	84	6	90	6,7	3	35	8,6	50	38,9
	1928/1932	137	14	151	9,3	9	53	17	64,3	35,1
	1933/1937	322	26	348	7,5	18	125	14,4	69,2	35,9
Debrecen	1938/1942	336	15	351	4,3	8	109	7,3	53,3	31,1
	/									
	1920/1922	32	0	32	0	0	13	0		40,6
	1923/1927	83	19	102	18,6	14	43	32,6	73,7	42,2
	1928/1932	137	26	163	16	15	82	18,3	57,7	50,3
	1933/1937	276	36	312	11,5	21	144	14,6	58,3	46,2
Szeged	1938/1942	257	13	270	4,8	7	97	7,2	53,8	35,9
	/									
	1920/1922	14	3	17	17,6	1	3	33,3	33,3	17,6
	1923/1927	26	5	31	16,1	1	8	12,5	20	25,8
	1928/1932	97	16	113	14,2	11	56	19,6	68,8	49,6
	1933/1937	171	27	198	13,6	16	83	19,3	59,3	41,9
Pécs	1938/1942	127	16	143	11,2	12	69	17,4	75	48,3

Ahhoz, hogy a *numerus clausus* jelentőségét megértsük nem általában kell a „tanszabadság korát” a „*numerus clausus* korával” összevetnünk, hanem finomabb idősoros vizsgálatokat kell végeznünk.

A budapesti BTK-n a zsidó diplomások aránya már 1905 körül elérte a 13,5%-ot, hogy a világháború éveiben tovább emelkedjen. Az I. világháború utolsó éveiben a diplomázóknak már negyede zsidó – ehhez képest tehát nemcsak a fehérterror idején érvényesülő 5% körüli arány az óriási visszaszorulás, hanem a Horthy rendszer konszolidáltabb éveiben tapasztalható 10% körüli szint is. Ebből az következik, hogy a *numerus clausus* jelentőségét nem a szabad beiratkozás egész korszakához kell mérnünk, hanem az utolsó fél évtizedben tapasztalható arányokhoz, mivel a zsidóságnak e kohorsza fordul nagy arányban – a korábbi évtizedeket erősen meghaladó mértékben – a bölcsészettudományok és a természettudományok felé.

Az irodalom, a kultúra a századfordulón minden korábbinál nagyobb mértékben lesz nagyvárosi ill. fővárosi; s a kulturális modernitás meghatározó figurái (kiadók, szerkesztők, mecénások, műgyűjtők, színházigazgatók stb.) korábban elképzelhetetlenül magas aránya lesz zsidó vallású, és sosem látott mértékű közeledés (vegyes házasságok, barátságok, szoros munkakapcsolatok) jellemzik a modern zsidó és nem zsidó középrétegek viszonyát. A kultúrát és a tudományt tömegesen termelő és fogyasztó zsidó középrétegek természetes „kibocsátói" lesznek a bölcsészkarok népességének. Az állami középiskolák növekvő száma, a protestáns iskolák nyitottsága pedig a szorosabban vett tanári karriert is vonzóvá teheti a zsidó fiatalok számára. Hiába izmosodik meg a századforduló után a klerikális antiszemitizmus, a Tisza-féle kormánypárttól éppúgy nem várhatók antiszemita lépések, mint a baloldali ellenzékétől. A parlamenten kívüli, de egy választójog-módosulás esetén bizonyosan parlamenti tényezővé váló radikális és szociáldemokrata baloldalon pedig nemcsak a filoszemita, de a közismerten zsidó hátterű politikusok, politikus-értelmiségek is nagybefolyásúak. (Nem is szólva arról, hogy akkoriban még a jobboldali ellenzék élén is az antiszemitizmustól idegenkedő Apponyi Albert áll). Budapest egyre nagyobb mozgástérrel rendelkezik, vezetésében számos zsidó politikus ül. Az evangélikus egyház iskolái tömegesen fogadnak be zsidó diákokat, a református egyház elitjében is többségben vannak a filoszemiták. Nincs ok feltételezni, hogy az állami és fővárosi, (valamint államsegélyes protestáns) közgyűjteményi, közoktatási, közművelődési állások a következő évtizedekben ne állnának nyitva a zsidók számára.

Megjegyzendő egyébként, hogy az időszak végére a kolozsvári zsidók aránya is felfelé ível – a századfordulóhoz képest megduplázódik. Könnyen lehetséges tehát, hogy a lényegesen tradicionálisabb erdélyi zsidóság is végső soron ugyanazon az úton járt, mint a lényegesen modernebb magyarországi – csak éppen a modernizációs pálya kifutására a történelmi Magyarország vége a kolozsvári egyetem vonatkozásában nem biztosít lehetőséget. (Egyetlen kis ortodox közösség – a berettyóújfalui – iskolázottsági útjáról szóló elemzésünk alapján állíthatjuk, hogy míg korábban csak az alsóközépfokú végzettségben találkozhatunk zsidó túliskolázottsággal, addig a legfiatalabb nemzedékben már a középiskolai végzettségűeknél is. (Nagy, 2010) Tehát az ortodoxok követni látszanak a neológok útját…)

Visszatérve a 4. táblázathoz: a két világháború között a számok azt mutatják, hogy a *numerus clausus* „bölcsész-menekültjeinek" fő célpontja a szegedi egyetem, valamint a jóval kisebb pécsi. A debreceni kar, mely már a háború alatt megkezdte működését (ellentétben a kolozsvári egyetem utódjaként felálló Szegeddel és a pozsonyi utódaként felálló Péccsel) olyannyira zárt volt a zsidók előtt, hogy diplomásaiból 1921-ben és 1922-ben nem akadt[35] zsidó, s a zsidók aránya az 1923-27-es időszakban sem emelkedett a budapesti egyetem szintje fölé.

Szeged és Pécs relatív nyitottsága ugyanakkor – ha az abszolút számokat nézzük – semmiképpen nem tudta ellensúlyozni a budapesti egyetem zártságát. Ez a „nyitottság" döntően azzal függött össze, hogy különben nem lehetett volna feltölteni e két vidéki egyetem keretszámait, így a helyi eliteknek[36] érdekében állt, hogy zsidókat is nagyobb arányban befogadjanak.

A társadalmi háttér

Az imént felvázolt zsidó csoportok sajátosságait néhány fontos szocio-demográfiai jelzés alapján tudjuk megragadni. Az első kérdés a nemek aránya. 1920 előtt a budapesti egyetemen a lányok aránya folyamatosan növekedett, miközben a zsidók aránya a lányok között stabilan egyharmados volt, és a lányok aránya a zsidók között is folyamatosan növekedett. Ezt úgy is értelmezhetjük, hogy a zsidók arányának 1920 előtti növekedését nagy részben a zsidó lányok újabb és újabb csoportjainak bekapcsolódása okozta. A lányok aránya 1920 után aztán tovább nőtt – s különösen nőtt a zsidók körében, azaz a bölcsészkarra járó zsidók stabil többségét mindinkább a lányok tették ki.

Minthogy mindig minden népességre igaz, hogy mást jelentett a fiúk és mást a lányok jelenléte, a továbbiakban külön

35 Tudomásunk szerint teljes körű a debreceni adatbázisunk. De az adatbázis mégiscsak szociológiai természetű és nem filológiai pontosságú, tehát nem zárható ki, hogy egy-egy adatot adatrögzítőink tévesen vettek fel, vagy kihagytak. Tehát a „nem akadt" kifejezésnél korrektebb lenne az „alig akadt" kifejezés.

36 A helyi elitek pedig erős befolyással voltak a kormánypártra és a kormányra. Elegendő itt Klebelsberg és Szeged kapcsolatát megemlíteni.

érdemes elemeznünk: milyen családok fiai és milyen családok lányai juthattak be a bölcsészkarra 1920 előtt és után.

5/a. tábla: Az 1900 és 1940 között diplomázott fiúk névjellegének alakulása

		nem zsidók	Zsidók	Összesen	nem zsidók	Zsidók	összesen
1 Budapest 1920 előtt	1 magyar	1089	174	1263	52,3	57,6	53
	2 német	480	112	592	23,1	37,1	24,8
	3 szláv	405	15	420	19,5	5	17,6
	5 román	40	0	40	1,9		1,7
	7 egyéb	68	1	69	3,3	0,3	2,9
		2082	302	2384	100	100	100
2 Kolozsvár	1 magyar	1533	26	1559	65,2	44,1	64,7
	2 német	423	28	451	18	47,5	18,7
	3 szláv	239	0	239	10,2		9,9
	5 román	86	1	87	3,7	1,7	3,6
	7 egyéb	71	4	75	3	6,8	3,1
		2352	59	2411	100	100	100
3 Budapest 1920 után	1 magyar	1533	69	1602	62,8	32,1	60,3
	2 német	394	133	527	16,1	61,9	19,8
	3 szláv	399	10	409	16,4	4,7	15,4
	5 román	16	0	16	0,7		0,6
	7 egyéb	98	3	101	4	1,4	3,8
		2440	215	2655	100	100	100
4 Debrecen	1 magyar	500	11	511	79,9	47,8	78,7
	2 német	34	10	44	5,4	43,5	6,8
	3 szláv	76	2	78	12,1	8,7	12
	5 román	5	0	5	0,8		0,8
	7 egyéb	11	0	11	1,8		1,7
		626	23	649	100	100	100

	1 magyar	336	21	357	72,6	56,8	71,4
	2 német	60	14	74	13	37,8	14,8
	3 szláv	46	2	48	9,9	5,4	9,6
	5 román	3	0	3	0,6		0,6
5 Szeged	7 egyéb	18	0	18	3,9		3,6
		463	37	500	100	100	100
	1 magyar	172	12	184	66,7	46,2	64,8
	2 német	55	13	68	21,3	50	23,9
	3 szláv	23	0	23	8,9		8,1
	5 román	2	0	2	0,8		0,7
6 Pécs	7 egyéb	6	1	7	2,3	3,8	2,5
		258	26	284	100	100	100

5/b. tábla: Az 1910 és 1930 között diplomázott fiúk névjellegének alakulása

		nem zsidók	Zsidók	Összesen	nem zsidók	Zsidók	összesen
	1 magyar	768	126	894	50,9	55	51,4
	2 német	352	90	442	23,3	39,3	25,4
	3 szláv	309	12	321	20,5	5,2	18,5
	5 román	31	0	31	2,1		1,8
1 Budapest 1920 előtt	7 egyéb	49	1	50	3,2	0,4	2,9
		1509	229	1738	100	100	100
	1 magyar	787	15	802	65,4	45,5	64,8
	2 német	206	14	220	17,1	42,4	17,8
	3 szláv	118	0	118	9,8		9,5
	5 román	57	1	58	4,7	3	4,7
2 Kolozsvár	7 egyéb	36	3	39	3	9,1	3,2
		1204	33	1237	100	100	100

3 Budapest 1920 után	1 magyar	774	26	800	59,1	35,1	57,8
	2 német	241	44	285	18,4	59,5	20,6
	3 szláv	232	3	235	17,7	4,1	17
	5 román	7	0	7	0,5		0,5
	7 egyéb	56	1	57	4,3	1,4	4,1
		1310	74	1384	100	100	100
4 Debrecen	1 magyar	136	5	141	77,3	62,5	76,6
	2 német	12	3	15	6,8	37,5	8,2
	3 szláv	24	0	24	13,6		13
	5 román	3	0	3	1,7		1,6
	7 egyéb	1	0	1	0,6		0,5
		176	8	184	100	100	100
5 Szeged	1 magyar	109	6	115	76,2	37,5	72,3
	2 német	15	9	24	10,5	56,3	15,1
	3 szláv	12	1	13	8,4	6,3	8,2
	5 román	1	0	1	0,7		0,6
	7 egyéb	6	0	6	4,2		3,8
		143	16	159	100	100	100
6 Pécs	1 magyar	56	5	61	66,7	45,5	64,2
	2 német	18	5	23	21,4	45,5	24,2
	3 szláv	7	0	7	8,3		7,4
	5 román						
	7 egyéb	3	1	4	3,6	9,1	4,2
		84	11	95	100	100	100

A magyarországi zsidóság a történelmi felekezetek között a legnagyobb arányban vált magyar anyanyelvűvé, s ha a távoli – Trianon után Kelet-Szlovákiához, Észak-Nyugat-Romániához csatolt – megyéket leszámítjuk, a népszámlálási adatok alig mutatnak nem magyar anyanyelvű zsidókat. Minthogy azonban az asszimiláció egyik igen fontos jelzése a *névváltás* (ill. annak elmaradása), nem érdektelen annak megvizsgálása sem, hogy hol mikor milyen arányban találunk magyar névjellegű zsidókat.

Az 1920 előtti budapesti bölcsészkaron a zsidók fele volt magyar névjellegű – ebben zsidók hasonlítottak a nem zsidókhoz. (Kolozsváron a jóval kevesebb zsidó bölcsésznek csak kétötöde volt

magyar névjellegű, ami a teljes kolozsvári népességhez képest másfélszeres alulreprezentációt jelent.) 1920 után a helyzet megfordul: *miközben minden bölcsészkaron többségbe kerülnek a magyar névjellegűek, a zsidók között megnövekszik a német névjellegűek aránya.* Ez a megfigyelés akkor is igaz, ha az 1920 előtti és utáni két évtizedet, s akkor is, ha csak egy-egy évtizedet vetünk össze. (5a, 5b táblázat)

Ezt a különbséget akkor tudjuk majd megmagyarázni, hogyha az apák foglalkozási összetétele is rendelkezésre áll. [37] Jelenleg ilyen adatokkal csak az 1920 utáni időszakra[38] rendelkezünk.

A bölcsészkarra vezető regionális tolóerőket egyelőre a diplomások születési helye alapján tudjuk megvizsgálni. A nagy intragenerációs területi mobilitás, ami már Trianon előtt is jellemezte Magyarországot, szükségessé tenné, hogy a bölcsészek beiratkozáskori/diplomázáskori lakóhelyét vizsgáljuk meg, de erre a dualizmus korában nincs lehetőség. A legfontosabb kérdés Budapest, a nagyvárosok és a vidék aránya. 1920 előtt a budapesti zsidó bölcsészfiúk fele érkezett nem városi rangú településről, egyötöde kisebb városokból, egytizede nagyobb[39] városokból, s 17,5%-a Budapestről. A zsidók a teljes népességtől két ponton térnek el jelentősen: a kisvárosokból kevesebben, Budapestről többen jönnek, mint az átlag. A közhiedelemmel ellentétben tehát a falvakban, uradalmakban született vidéki zsidók igen erősen vannak jelen a bölcsészkaron. Kolozsvár szerény zsidó bölcsésznépessége még inkább vidéki – itt még maga a kolozsvári zsidóság is elhanyagolható.

1920 után a *numerus clausus* hatására radikális változások történnek. A budapesti bölcsészkart elvégző zsidó fiúk több mint

37 Az 1920 előtti budapesti bölcsészkari anyakönyvek elpusztultak, a diplomakönyvekben pedig apa foglalkozására és lakóhelyére vonatkozó adat nincs. A középiskolai nyolcadikos anyakönyvek alapján fogjuk tudni rekonstruálni az apák foglalkozását. Ehhez az adatfelvételek a végéhez közelednek a korábban már említett ERC és OTKA kutatások eredményeként.

38 S ott sem teljes körűen, ugyanis a nagykorú hallgatóknak nem kellett megadniuk az eltartójuk foglalkozását.

39 Nagyobb – 1900-ban 30000 lakosnál többel rendelkező – városok, Budapesten kívül: Kassa, Arad, Szabadka, Pécs, Nagyvárad, Miskolc, Brassó, Szeged, Hódmezővásárhely, Szentes, Székesfehérvár, Debrecen, Kolozsvár, Kecskemét, Kiskunfélegyháza, Pozsony, Sopron, Fiume. A legtöbb zsidó Nagyváradról, Ady városából érkezett.

harmada jön Budapestről, de a szegedieknek 30, a pécsieknek 20%-a is budapesti születésű és még több közöttük a budapesti lakóhelyű. (Debrecen zsidó *hallgatóinak* is 30%-a budapesti születésű, csak ott sokkal kisebb abszolút számról van szó.)

Az 1920 utáni helyzetben a fejlett észak-nyugati területek[40] elcsatolása után a budapesti zsidók jelentősége a bölcsészkar iránti keresletben megnőtt. Nyilvánvaló, hogy 1900 és 1920 között az igen fejlett nyugat-felvidéki zsidóság természetes tanulmányi célpontjának tekinthette Budapestet – ettől a századfordulón antiszemita vezetésű Bécs vonzereje is csak kevéssé tántoríthatta el. 1920 után viszont a fejlettebb és liberális Csehszlovákiából a *numerus clausus*t alkalmazó, de 1928 és 1938 között is antiszemita légkörű Horthy-Magyarországra nem kívánkoztak az ottani zsidók. A néhány százaléknyi ott született zsidó is a már korábban (1920 előtt) Magyarországra települtek gyermekei. Ezzel szemben 1920 után a felvidéki tisztviselői menekültek természetes bázisát jelentették a két háború közötti bölcsészkarok nem zsidó hallgatóságának.

A hallgatói stratégia

Az 1920 előtti és utáni helyzetben nyilvánvalóan eltérő *a tanári pozíciók* megszerezhetőségébe vetett hit. Ennek jelzésére alkalmas, hogy mennyiben elégszik meg egy-egy vizsgált csoport a tanári diplomával, azaz mond le a doktori cím megszerzésével járó szimbolikus és piaci előnyökről. Míg 1920 előtt a Budapestre járó zsidó fiúk harmada elégedett meg tanári diplomával, addig az 1920 után idejáróknak kevesebb, mint egytizede. A tanári diplomával megelégedő zsidók aránya egyedül a kevés zsidót elfogadó Debrecenben magas (közel 40%), nyilvánvaló összefüggésben azzal, hogy Debrecenben izraelita fenntartású egyházi iskola működik. A *numerus clausus* menekültjeit befogadó Szegeden a zsidók negyede, Pécsett ötöde elégszik meg tanári diplomával. Ezek a számok rendre alacsonyabbak, mint a tanári diplomával megelégedő nem zsidóké. Ugyanakkor a két korszak közötti alapvető különbséget jelzi, hogy a *numerus clausus* előtt Budapesten diplomázóknál a különbség csak 1,7-szeres, 1920 után pedig 5,4-szeres. (Vidéken 1,7-szeres.) Ha fordítva tesszük fel a kérdést, azaz azt nézzük meg, hogy kik

40 A nyugati felvidéken született férfibölcsészek között 1920 előtt még 14%-nyi zsidót találunk, 1920 után már csak 4 %-nyit.

tekintettek elegendő optimizmussal a tanári alkalmazás lehetőségére ahhoz, hogy tanári vizsgát tegyenek (akár doktori szigorlat mellett is), akkor megállapíthatjuk, hogy a nem zsidók 1920 előtt csak 1,3-szor optimistábbak a zsidóknál, 1920 után Budapesten 3,7-szer, vidéken 1,5-szer. (6. táblázat)

6.*tábla: A tanári és doktori tanulmányi út választása a fiúk körében 1900-1940*

		1 Budapest 1920 előtt	2 Kolozsvár	3 Budapest 1920 után	4 Debrecen	5 Szeged	6 Pécs	vidéki egyetemek 1920 után összesen
nem zsidó	adathiány	11,4	4,8	1,2	0,2	0,2	10,9	2,2
	Csak tanár	55,4	81,9	48	57,3	44,5	32,6	48,2
	Csak dr	12,4	12,7	27,9	17,6	30,5	35,3	25,4
	tanár és dr	20,8	0,6	23	24,9	24,8	21,3	24,2
	Total	100	100	100	100	100	100	100
	N	2082	2352	2440	626	463	258	1347
Zsidó	adathiány	12,6	15,3	1,4			7,7	2,3
	csak tanár	32,5	62,7	8,8	39,1	27	19,2	27,9
	csak dr	30,5	22	79,5	39,1	51,4	53,8	48,8
	tanár és dr	24,5		10,2	21,7	21,6	19,2	20,9
	Total	100	100	100	100	100	100	100
	N	302	59	215	23	37	26	86
össz tanár nem zsidó		76,2	82,5	70,9	82,3	69,3	53,9	72,4
össz tanár zsidó		57	62,7	19,1	60,9	48,6	38,5	48,8
csak tanár hányados		1,71	1,31	5,43	1,47	1,65	1,69	1,73
össz tanár hányados		1,34	1,32	3,72	1,35	1,43	1,4	1,48

http://nagypetertibor.uni.hu/t/ncl9.xls

A numerus clausus fő stratégiaformáló hatása tehát a bölcsészkar vonatkozásában, hogy a zsidó fiúkat a tanári pályáról kiszorítja. A bölcsészképzés belső arányrendszere 1920 előtt azt az ígéretet hordozta, hogy a magyar oktatásügyben növekedni fog a zsidó tanárok száma, azaz a magyar zsidóság nemcsak az iskolai „tudásfogyasztásban" lesz mennyiségi és minőségi értelemben felülreprezentált, hanem a „tudásközvetítésben" is. Ez akár egy olyan jövőt is megengedett volna, mely a szabadművelődés, folyóirat- és könyvkiadás, színházművészet modernitását és szellemi virágzását az intézményes középfokú oktatás világába is bevitte volna. A zsidó fiúk elterelése erről a pályáról a magyar oktatásügyi személyzet modernizálását legfontosabb társadalmi bázisától fosztotta meg. Tekintettel arra, hogy a zsidók jobb tanulmányi eredményeket mutattak fel, mint a nem zsidók, ehhez még azt is hozzátehetjük, hogy a *numerus clausus* politika, kiszorítva a zsidókat, a jövő középiskoláit a potenciálisan legfelkészültebb tanároktól fosztotta meg, mármint, ha feltételezzük, hogy a jobb tanulmányi eredmények magasabb szakmai felkészültséget mutatnak. Ráadásul a tényleges elhelyezkedés adatai azt mutatják, hogy míg az 1900 körül[41] végzett tanárdiplomás zsidók 90%-a már 1906-ra tanárként működik, addig az 1925, 1930, 1935 körül tanárvizsgát tett zsidóknak átlagosan csak 49%-a helyezkedik el. A dualizmus korának oktatáspolitikája tehát magasra értékelte a jó tanulmányi eredményű zsidókat (hiszen a nem-zsidó tanárdiplomásoknak csak fele szerzett 1906-ra állást), a Horthy korszak oktatáspolitikája viszont diszpreferálta őket (hiszen az átlagosan rosszabb tanulmányi eredményű nem zsidóknak 53%-a szerezhetett állást. Más kérdés, hogy ezeken belül mennyire törekedett a korszak oktatáspolitikája egyfajta minőségi szelekcióra.)

A másik fő hatás a szakválasztásban mutatkozik meg. A dualista Budapesten a zsidók közel ugyanakkora arányban választották a magyar szakot, mint a nem zsidók; Kolozsváron pedig még *nagyobb* is volt az esélye annak, hogy zsidóként magyar szakra menjen a diák, mint nem zsidóként. Ezzel szemben a két háború közötti Budapesten annak a valószínűsége, hogy egy zsidó fiú a

41 Minthogy a dualizmus korára felhasználható első és utolsó tanári zsebkönyv az 1906-os, csak az 1898/1902-es diplomázási csoportot érdemes a dualizmus korában végzettek közül megvizsgálni. Egyébként, ha a korábbi évekre kiterjesztjük a vizsgálatot, szintén 80% feletti adatot találunk.

magyar-szakosságot válassza, a harmada annak, amekkora eséllyel egy nem zsidó választja azt. A vidéki egyetemeken a fele ennek esélye.

A fordulat még pregnánsabb, hogyha a magyar szakos „nem tanárokat"(azaz a csak doktori címet szerzőket) vizsgáljuk. Ugyanis 1920 előtt *nagyobb* esélye volt egy budapesti egyetemre járó zsidó fiúnak, hogy magyarból doktoráljon, mint egy budapesti egyetemre járó nem zsidónak. Ezzel szemben a két háború közötti Budapesten negyedakkora volt a zsidók esélye, mint a nem zsidóké, a vidéki egyetemeken pedig harmadakkora…(Lásd a 7. táblázatot.) A magyar szakos nem tanári karrier visszaszorulása a zsidók jövőképében nem kevesebbet jelent, mint hogy a Karády Viktor által oly alaposan ábrázolt dualizmuskori asszimilációs szerződést a *numerus clausus* felmondta, s megkezdte a zsidóság „átirányítását" a konzervatív nemzeti tudatformálás szempontjából kevésbé kulcsfontosságú tudományterületekre.

A magyar szak szinte pontos komplementereként viselkedik a német szak: a zsidók nagyobb arányban preferálják azt a Horthy korszakban, mint a dualizmus korában.

A fenti tények arra indítottak, hogy a német névjellegű zsidó családok „bölcsészkibocsájtási" hajlamának növekedését megvizsgáljuk a diploma típusa szempontjából is. (8. tábla)

7.tábla: Zsidó és nem zsidó fiúk magyar szakossá, ill magyar szakos tanárrá, magyar szakos bölcsészdoktorrá válásának valószínűsége 1900-1940

		1 Budapest 1920 előtt	2 Kolozsvár	3 Budapest 1920 után	4 Debrecen	5 Szeged	6 Pécs	vidéki egyetemek 1920 után összesen
Nem magyar szakos nem zsidó	Adathiány	234	106	26	1	1	17	19
	csak tanár	790	1658	826	222	159	51	432
	csak dr	194	216	538	101	119	71	291

	tanár és dr	276	10	303	93	90	38	221
	Total	1494	1990	1693	417	369	177	963
Nem magyar szakos zsidó	Adathiány	38	9	2	0	0	2	2
	csak tanár	76	30	14	8	8	2	18
	csak dr	67	9	162	9	18	13	40
	tanár és dr	47	0	16	3	7	3	13
	Total	228	48	194	20	33	20	73
magyar szakos nem zsidó	Adathiány	3	6	3	0	0	11	11
	csak tanár	364	269	345	137	47	33	217
	csak dr	64	83	142	9	22	20	51
	tanár és dr	157	4	257	63	25	17	105
	Total	588	362	747	209	94	81	384
magyar szakos zsidó	Adathiány	0	0	1	0	0	0	0
	csak tanár	22	7	5	1	2	3	6
	csak dr	25	4	9	0	1	1	2
	tanár és dr	27	0	6	2	1	2	5
	Total	74	11	21	3	4	6	13
A magyar szakossá válás százalékos aránya - nem zsidókra								
81,25	magyar szakos nem zsidók csak tanár	31,5	14	29,5	38,2	22,8	39,3	33,4
77,77	magyar szakos nem zsidók csak dr	24,8	27,8	20,9	8,2	15,6	22	14,9

75,00	magyar szakos nem zsidók tanár dr	36,3	28,6	45,9	40,4	21,7	30,9	32,2
72,73	magyar szakos nem zsidók	28,2	15,4	30,6	33,4	20,3	31,4	28,5
A magyar szakossá válás százalékos aránya – zsidókra								
69,23	magyar szakos zsidók csak tanár	22,4	18,9	26,3	11,1	20	60	25
67,85	magyar szakos zsidók csak dr	27,2	30,8	5,3	0	5,3	7,1	4,8
50,00	magyar szakos zsidók tanár dr	36,5		27,3	40	12,5	40	27,8
50,00	magyar szakos zsidók	24,5	18,6	9,8	13	10,8	23,1	15,1
Esélyhányados								
0,82	csak tanár	1,4	0,7	1,1	3,4	1,1	0,7	1,3
0,83	csak dr	0,9	0,9	4		3	3,1	3,1
0,83	tanár és dr	1		1,7	1	1,7	0,8	1,2
0,84	Total	1,2	0,8	3,1	2,6	1,9	1,4	1,9

A számok és arányok azt a minimális következtetést mindenképpen megengedi, hogy a német névjellegűek arányának megerősödése a zsidók között összefügg egyfelől a tanári vizsgát

tettek visszaszorulásával, másfelől azzal, hogy a magyar szakkal szemben a német szak választása vált jellemzővé.

Azaz a *numerus clausus*tól sújtott években másféle zsidó családok fiai látogatták a bölcsészkart, mint a tanszabadság idején, mások voltak az elhelyezkedési pályákra vonatkozó elvárásaik, s valóban mások lettek az elhelyezkedési esélyeik is. Hogy hová, milyen intézményekbe és milyen pályákra szorította a *numerus clausus* azokat, akik tanulmányi eredményeik alapján bölcsészkari továbbtanulásra lettek volna érdemesek, éppúgy egy következő tanulmány tárgya, mint a fenti összefüggések nőkre vonatkozó megvizsgálása is

8. tábla: Az 1900 és 1940 között diplomázott fiúk névjellegének alakulása

		1 Budapest 1920 előtt	2 Kolozsvár	3 Budapest 1920 után	4 Debrecen	5 Szeged	6 Pécs	vidéki egyetemek 1920 után összesen
magyar nem zsidó	nincs adat	107	75	17	1	0	16	17
	csak tanár	623	1266	743	286	151	58	495
	csak dr	118	182	385	76	96	60	232
	tanár és dr	241	10	388	137	89	38	264
	Total	1089	1533	1533	500	336	172	1008
Magyar zsidó	nincs adat	19	4	2	0	0	0	0
	csak tanár	62	17	8	2	6	4	12
	csak dr	35	5	47	7	12	5	24
	tanár és dr	58	0	12	2	3	3	8
	Total	174	26	69	11	21	12	44
Német nem zsidó	nincs adat	61	23	4	0	1	7	8
	csak tanár	265	334	183	16	24	18	58
	csak dr	62	63	122	15	28	18	61
	tanár és dr	92	3	85	3	7	12	22

	Total	480	423	394	34	60	55	149
Német zsidó	nincs adat	16	4	1	0	0	2	2
	csak tanár	32	17	10	6	3	1	10
	csak dr	52	7	112	1	6	8	15
	tanár és dr	12	0	10	3	5	2	10
	Total	112	28	133	10	14	13	37
Szláv nem zsidó	nincs adat	50	7	6	0	0	5	5
	csak tanár	215	196	184	49	20	7	76
	csak dr	58	35	140	14	11	8	33
	tanár és dr	82	1	69	13	15	3	31
	Total	405	239	399	76	46	23	145
Szláv zsidó	nincs adat	3		0	0	0		0
	csak tanár	4		1	1	1		2
	csak dr	5		9	1	1		2
	tanár és dr	3		0	0	0		0
	Total	15		10	2	2		4
Román nem zsidó	nincs adat	15	3	0	0	0	0	0
	csak tanár	15	73	9	1	2	0	3
	csak dr	5	10	6	1	1	1	3
	tanár és dr	5	0	1	3	0	1	4
		40	86	16	5	3	2	10
román zsidó	nincs adat							0
	csak tanár							0
	csak dr		1					0
	tanár és dr							0
	Total		1					0
egyéb nem zsidó	nincs adat	4	4	2	0	0	0	0
	csak tanár	36	58	52	7	9	1	17
	csak dr	15	9	27	4	5	4	13
	tanár és dr	13	0	17	0	4	1	5
	Total	68	71	98	11	18	6	35
egyéb	nincs adat	0	1	0			0	0

zsidó	csak tanár	0	3	0			0	0
	csak dr	0	0	3			1	1
	tanár és dr	1	0	0			0	0
	Total	1	4	3			1	1
magyar névjellegü a csak tanárok között nem zsidó		54	65,7	63,5	79,7	73,3	69	76,3
magyar névjellegü a csak tanárok között zsidó		63,3	45,9	42,1	22,2	60	80	50
német névjellegü a csak tanárok között nem zsidó		23	17,3	15,6	4,5	11,7	21,4	8,9
német névjellegü a csak tanárok között zsidó		32,7	45,9	52,6	66,7	30	20	41,7
magyar névjellegü nem zsidó		52,3	65,2	62,8	79,9	72,6	66,7	74,8
magyar névjellegü zsidó		57,6	44,1	32,1	47,8	56,8	46,2	51,2
német névjellegü nem zsidó		22,5	17,5	15,7	4,8	11,2	16,9	10,5
német névjellegü zsidó		37,1	47,5	61,9	43,5	37,8	50	43

(http://nagypetertibor.uni.hu/t/nc10.xls)

Irodalom

Benisch 1934 Benisch Artur: A zsidók térfoglalása és elhelyezkedése a mai Magyarország területén 1830-1930 in: Magyar Statisztikai Szemle, 1934, pp. 916-925

Biró-Nagy (2007) Biró Zsuzsanna Hanna - Nagy Péter Tibor: Nemi esélyek és nemi döntések a két világháború közötti bölcsészkarokon - In: Educatio, 2007. (16. évf.), 4. sz., p.

Heksch 1962 Heksch Ágnes: Adatok a *numerus clausus* történetéhez in Pedagógiai Szemle, 1962, vol. 7/8, pp. 613-619.

Hét 1990, Hét évtized a hazai zsidóság életében, MTA Filozófiai Intézet Bp, 1990

Karády (1992) Karády Viktor: "Egyetemi *numerus clausus* és értelmiségi kényszerpályák. Magyar-zsidó diákság a külföldi egyetemeken a Világháborúk között", *Levéltŕri Szemle* 1992, n° 3, 21-40.

Karády (1994) Karády Viktor: Felekezeti státusz és iskolázási egyenlőtlenségek, in *A tudománytól a tömegkultúráig, Művelődéstörténeti tanulmányok 1890-1945*, szerk. Lackó Miklós, Budapest, MTA Történettudomŕnyi Intézet, 1994, 125-168.

Karády (1996) Karády Viktor: Social Mobility, Reproduction and Qualitative Schooling Differentials in Old Regime Hungary", *History Department Yearbook 1994-1995*, Central European University, Budapest, 1996, 134-156.

Karády (2000) Karády Viktor: Felekezet, tanulmányi kitünőség és szakmai stratégia. Az érettségizettek pályaválasztása a dualista kor végén ", *Festschrift Nagy Zsuzsa*, Debrecen (Hongrie), Debrecen University Press, 2000, 124-145.

Karády (2000a) Karády Viktor: Jewish Over-Schooling Revisited : the Case of Hungarian Secondary Education in the Old Regime (1900-1941), *Yearbook of the Jewish Studies Programme, 1998/1999*, Budapest, Central European University, 2000, 75-91.

Karády (2000b) Karády Viktor: Felekezet, tanulmányi kitünőség és szakmai stratégia. Az érettségizettek pályaválasztása a dualista kor végén ", *Festschrift Nagy Zsuzsa*, Debrecen , Debrecen University Press, 2000, 124-145.

Karády (2002) Karády Viktor: *Túlélők és Újrakezdők. Fejezetek a magyar zsidóság szociológiájából 1945 után.* Budapest, Múlt és jövő, 2002, 281 pages.

Ladányi, 1994 Ladányi Andor: A *numerus clausus* törvény 1928. évi módosításáról in: Századok 1994 6

Nagy (1999) Nagy Péter Tibor: Vallásos nevelés 1949 előtt. In: Magyar Pedagógia, 1999 4. sz. 389-412. p.

Nagy (2005) Nagy Péter Tibor: The *numerus clausus* in inter-war Hungary East European Jewish Affairs Volume 35, Number 1, June 2005 pp. 13-22(10)

Nagy (2006) Nagy Péter Tibor: A kolozsvári bölcsészkar és természettudományi kar hallgatóságának felekezeti rekrutációja

(1872–1918) . - In: Magyar pedagógia, ISSN 0025-0260 , 2006. (106. évf.), 1. sz., 5-28. p.

Nagy (2008) Nagy Péter Tibor: The problem of the Confessional Recruitment of the Students at the Faculties of the Humanities and Science of the Transylvanian University. In: Historical Social Research Vol 33. (2008) 2 No. 124

Nagy (2009) Nagy Péter Tibor: Történészdiplomások a két világháború között - In: Magyar Tudomány, 2009. (170. évf.), 2. sz., 143-152. p.

Nagy (2009a) Nagy Péter Tibor: Religous education and childhood in Hungary (1949-1960) in: Kindheit-Schule-Erziehungswissenschaft in Mitteleuropa 1948-2008. Szerk Johanna Hopfner/András Németh/ Éva Szabolcs- Peter Lang. Frankfurt am Main, 2009 33-46.p.

Nagy (2010) Nagy Péter Tibor: Egy ortodox zsidó közösség a helyi társadalomban Iskolakultura, 2010. (20. évf.) 7-8. sz. 84-94.p.

Spira, 1972 Spira, Thomas: 'Hungary, *Numerus Clausus*, the Jewish Minority and the League of Nations' in Ungarn Jahrbuch 1972, Hase und Kohler, Mainz, 1972/4, pp. 115-128

Zsidókérdés, 1985 Zsidókérdés Kelet és Közép-Európában, (szerk Miszlivetz Ferenc és Simon Róbert), ELTE AJK Bp 1985,

Biró Zsuzsanna Hanna – Nagy Péter Tibor

A vallás és az etnikai hovatartozás szerepe a bölcsészek szakválasztásában és tanárrá válásában a két világháború közötti Magyarországon

Oktatástörténet-írásunkban – mely az „iskola története", a „tanulói csoportok története", az „oktatáspolitika története" mellett a „tanítók/tanárok történetét" is mindig fontosnak érezte, születtek már írások a középiskolai tanárok képzéséről (Ladányi 2008, Pukánszky 1989 Németh 2009), a tanári professzionalizáció, önszerveződés folyamatairól (Németh 2007, Nagy M. 1996, Keller 2010), a tanárok egyes szakmai tevékenységeiről (pl. Szabolcs-Mann 1997, Nagy M. 1991) – de klasszikus szociológiai elemzésekre a tanári pályát választók rekrutációját és belső rétegzettségét illetően mindeddig csak a 20. század második felében aktív középiskolai tanársággal kapcsolatban kerülhetett sor (l. pl. Ferge 1972, Nagy M. 1991, Biró 2002). Az oktatás*történeti* kutatások ilyen irányú kiterjesztése tehát mindenképpen indokolt – a téma oktatás*szociológiai*[42] relevanciája pedig nem igényel különösebb indoklást.[43]

Mit tudhatunk meg a középiskolai tanárokról a hivatalos statisztikákból?

Az empirikus történetszociológiai források közül – mint minden hasonló rétegvizsgálat esetén – a korabeli statisztikák elemzése volt az első teendő. A középiskolai tanárok esetében is az

---

42 A tanulmány megjelent az Educatio 2012 1. számában. A kutatást az ERC támogatta. Tisztelettel ajánljuk ezt a tanulmányt a 70 éves Csákó Mihálynak, aki az ELTE TáTK oktatásszociológiai szakirányát létrehozta. . A tanulmány jelen változata az European Research Council elites08 támogatásával készült.

43 A 2000-s évek vége óta néhány tanulmányban már foglalkoztunk a bölcsészdiplomások (ezen belül a történészek, illetve idegen nyelv szakosok) társadalmi összetételével (Nagy P.T. 2009, Biró-Nagy 2007).

egyik legfontosabb forrás a népszámlálás. Nagyfontosságúak továbbá az államigazgatási adatgyűjtés évenként leközölt adatai, valamint néhány teljes körű rétegfelvétel (l. a Magyar statisztikai közlemények 16., 56., 72., 79., 87-92., 96., 103. köteteit).

Az 1900., 1910., 1920., 1930. évi népszámlálás külön táblázatokat közöl a kiemelkedő értelmiségi rétegekről, így a középiskolai tanárokról is. A Trianon utáni Magyarországra nézvést az 1920-as népszámlálási adataink megyei bontásban közlik a középiskolai tanárok iskolai végzettségét, vallását, anyanyelvét és magyarul tudását (Msk. 72.k. 503.p.). Az iskolai végzettség – tekintettel arra, hogy a népszámlálás nem tett különbséget a különböző egyetemek között – esetünkben nem érdemi adat. Látjuk, hogy a középiskolai tanárok körében teljes körű volt a magyarul tudás; a nacionalista kurzus idején szinte kivétel nélkül magyar anyanyelvűnek mondták magukat – miközben számos adat[44] utal a német és szlovák hátterűek jelenlétére.

A felekezeti adatok viszont nagyon informatívak (lásd az 1. és 2. táblákat).

1.tábla: A középiskolai tanárok felekezeti összetétele és regionális eloszlása 1920-ban (%)

Országrész, törvényhatóság	róm. kat.	görög kat.	ref.	Ág. hitv. ev.	görög kel.	unit.	Izr.	egyéb	Total (N=)
Baranya várm.									0
Pécs tjv.	81,8	1,8	9,1	3,6	0	0	3,6	0	55
Fejér várm.	69,2	0	30,8	0	0	0	0	0	13
Székesfehérvár tjv.	78,9	0	7,9	2,6	0	0	10,5	0	38
Győr várm.	85,7	0	0	14	0	0	0	0	7
Győr tjv.	81,7	0	4,2	4,2	0	1,4	8,5	0	71
Komárom várm.	100	0	0	0	0	0	0	0	1

44 A legfontosabb jelzéseink: 1) a Karády Viktor által meghonosított, az egyénekre nézve sosem determináns, de csoportszinten mindig érdemi eredményt mutató névjelleg-vizsgálatok, amit a működő tanárokra mi is elvégeztünk; 2) az iskolai statisztikákból (pl. értesítők, statisztikai évkönyvek) kinyerhető adatok az iskolákban használt segédnyelvekről (pl. szlovák, német stb.); c) folyóiratokból, repertóriumokból, lexikonokból kigyűjtött adatok a tanárok idegen nyelven történő – nemcsak tudományos, hanem napilapszintű – publikációs aktivitásáról.

Komárom Újv. tjv.	100	0	0	0	0	0	0	0	20
Moson várm.	81,8	9,1	0	0	0	0	9,1	0	11
Somogy várm.	47,5	0	39,3	9,8	0	1,6	1,6	0	61
Sopron várm.	75	0	12,5	13	0	0	0	0	8
Sopron tjv.	50,9	1,9	7,5	28	0	1,9	9,4	0	53
Tolna várm.	49,1	0	14	33	0	0	3,5	0	57
Vas várm.	79,2	0	2,8	15	0	0	2,8	0	106
Veszprém várm.	68,8	1,6	23,4	6,3	0	0	0	0	64
Zala várm.	80,6	0	2,8	6,9	1,4	1,4	6,9	0	72
a) Duna jobb partja									
Összesen	71,3	0,6	11,3	12	0,2	0,6	4,6	0	637
Esztergom várm.	90,6	0	3,1	6,3	0	0	0	0	32
Hont várm.	0	0	0	0	0	0	100	0	1
Nógrád várm.	62,5	3,1	12,5	16	0	3,1	3,1	0	32
b) Duna bal partja									
Összesen	75,4	1,5	7,7	11	0	1,5	3,1	0	65
Bács-Bodrog várm.	100	0	0	0	0	0	0	0	1
Baja tjv.	94,1	0	0	0	0	0	0	5,9	17
Csongrád várm.	50	0	23,1	12	0	0	15,4	0	26
Hódmezővásárhely tjv.	17,6	0	82,4	0	0	0	0	0	17
Szeged tjv.	80,8	0	5,5	8,2	0	0	5,5	0	73
Heves várm.	84,3	1,4	4,3	7,1	0	1,4	1,4	0	70
Jász-Nagykun-Szolnok várm.	40,7	0,9	46,3	7,4	0	0,9	3,7	0	108
Pest-Pilis-Solt-Kiskun várm.	59,9	1	26,1	11	0	0,3	1,6	0	307
Budapest székesfőváros	62,3	1,6	13,4	9,3	0,1	0,2	12,8	0,2	851
Kecskemét tjv.	55,3	0	34	6,4	0	0	4,3	0	47
c) Duna-Tisza köze									
Összesen	61,6	1,3	18,9	9,1	0,1	0,3	8,5	0,2	1517
Abauj-Torna várm.	0	0	50	50	0	0	0	0	2
Bereg várm.	0	0	100	0	0	0	0	0	3
Borsod várm.	81,8	3	15,2	0	0	0	0	0	33
Miskolc tjv.	48,4	1,6	39,1	7,8	0	1,6	1,6	0	64
Gömör és K.-Hont várm.									0
Ung várm.									0
Zemplén várm.	51,4	0	45,7	2,9	0	0	0	0	35
d) Tisza jobb partja									
Összesen	55,5	1,5	36,5	5,1	0	0,7	0,7	0	137
Békés várm.	31,6	1,3	22,4	43	0	0	1,3	0	76
Bihar várm.	25	0	75	0	0	0	0	0	4
Hajdu várm.	6,7	0	83,3	10	0	0	0	0	30

Debrecen tjv.	35,6	0	49,3	6,8	0	0	6,8	1,4	73
Szabolcs várm.	46,9	0	16,3	33	0	0	4,1	0	49
Szatmár várm.	16,7	0	16,7	67	0	0	0	0	6
e) Tisza bal partja									
Összesen	32,4	0,4	37,8	26	0	0	3,4	0,4	238
Arad várm.									0
Csanád várm.	46,7	3,3	26,7	10	3,3	3,3	6,7	0	30
Torontál várm.									0
f) Tisza-Maros szöge									
Összesen	46,7	3,3	26,7	10	3,3	3,3	6,7	0	30
Magyarország összesen	61,2	1,1	19,5	11	0,1	0,5	6,5	0,2	2624

Az 1. tábla adataiból kitűnik, hogy a középiskolai tanárság alapvetően koncentráltan, nagyvárosokban él, s több olyan megye is van, ahol egyáltalán nem találunk középiskolai tanárokat. Ennek kétféle oka lehet: 1) az egyik ok a középiskolák területi szerveződése (pl. Baranya megyében), vagyis az a tény, hogy a középiskolák maguk a megyeközpontokba koncentrálódnak; 2) a másik ok (pl. Hont megyében) a trianoni elcsatolások miatt létrejött aránytalanságok, vagyis, hogy megmaradtak olyan megyékből területek, amelyek korábban iskolákban gazdagok voltak, de 1920 után ezekre az országhatáron belüli területekre nem esett középiskola. *Minden* egyes megyében jellemző ugyanakkor, hogy a megye központjában lévő törvényhatósági jogú városban *több* középiskolai tanár lakik, mint a megye egészében. Felismerhető ezen kívül egy nyugat-keleti irányú kulturális lejtő, illetve egy centrum-periféria egyenlőtlenség. Utóbbi kevésbé meredek, mint az ország kulturális lejtői általában. A Dunántúlon 25,4 középiskolai tanár jut 100 ezer lakosra, a Duna-Tisza közén – ha nem számítjuk bele Budapestet és a Budapest agglomeráció által dominált Pest megyét – 27,8. A Tisza jobb partján – melyből csak egy félmillió lakosú darab maradt a trianoni Magyarországon – 23,9 ez a szám, a Tiszántúlon már csak 20, az ország délkeleti csücskében már csak 17.

Ha az ország felekezeti arányaival vetjük össze az 1. táblázat vallási megoszlási arányszámait, (lásd a 2. tábla második sorát) az első fontos megállapításunk az lehet, hogy az evangélikusok kivételével a nagy keresztény vallásokhoz tartozók alulreprezentáltak. A római katolikusok és a reformátusok aránya a tanárok között *némileg*, a görög katolikusoké *jelentősen* elmarad az országos lakossági

arányuktól. A Trianon utáni országban a lakosság fél százalékát kitevő[45] görögkeleti népesség pedig *sokszorosan* alulreprezentált.

A másik oldalon *többszörös* felülrepezentációt mutat az unitárius felekezet[46], *1,7-szereset* az evangélikus; s *némileg* a zsidók is felülreprezentáltak.

2. tábla: A középiskolai tanárok felekezeti összetétele, összevetve a teljes és iskolázott népesség felekezeti adataival 1920-ban

	róm. kat.	gör kat.	ref.	evang	gör kel.	unit.	izr.	összesen	egyéb	Total (N=)
Középiskolai tanárok	61,2	1,1	19,5	11	0,1	0,5	6,5	100	0,2	2624
Népesség	63,9	2,2	21	6,2	0,6	0,1	5,9	100	0,1	7980143
Diplomás	51	1	16,7	8,9	0,5	0,5	21,1	100	0,3	73475
Legalább 8 középiskolát végzett	52	1,1	14,7	7,7	0,5	0,4	23,4	100	0,2	209826
Diplomásokkal kapcsolatos reprezentációs érték	1,2	1	1,2	1,2	0,2	0,9	0,3		0,5	
Legalább középiskolát végzettekkel kapcsolatos reprezentációs érték	1,2	1	1,3	1,4	0,3	1,2	0,3		0,8	

A középiskolai tanárok reprezentációja – keresztény vonatkozásban – tükrözi a felekezetek műveltségi erősorrendjét.

45 Az 1920-as népszámlálás a történelmi Magyarország örökségeként még külön kategóriaként kezeli a görögkeletieket, az 1930-as már az „egyéb”-be olvasztja őket.

46 Az unitáriusok egyetlen – erdélyi – megyében alkottak nagyobb tömeget. Az 1920-as népszámlás kezeli őket utoljára külön kategóriaként.

Kutatásaink minden szempontból (úgy a középiskolások, mint az egyetemi hallgatók aránya, úgy a magasabb műveltséget feltételező foglalkozások, mint a tényleges iskolai végzettség tekintetében) ugyanazt az összefüggést mutatják: *a legiskolázottabbak az unitárius és az evangélikus felekezet tagjai, utána szinte holtversenyben a római katolikus és a református vallásúak jönnek, majd hagyományos sereghajtóként a görögkatolikus és a görögkeleti vallás képviselői*. A keresztény táboron belül tehát nem meglepő a középiskolai tanárok körében mért különbség. Egyedül a zsidók itt mutatott *szerény* felülreprezentációja érdemel figyelmet, tekintettel arra, hogy a zsidók a diplomához kötött foglalkozásokban általában *erősen* felülreprezentáltak.

A nyers lakossági számarány azonban a keresztény csoportokon belül is megtévesztő, hiszen semmilyen módon nem veszi figyelembe, hogy az egyes felekezetek belső rétegződése nagyon eltérő. Ha pedig az egyes csoportok iskolázottsági összetétele *eleve* eltérő, akkor logikusan eltérő mértékben ambicionálják gyermekeik iskoláztatását, a középiskola-állítást, a középiskolai tanárrá válást stb. is. A „0-hipotézist" tehát módosítani kell: azt kell vizsgálnunk, hogy az egyes felekezetek iskolázottsága alapján mekkora felekezeti reprezentáció *lenne elvárható* a középiskolai tanárok körében, illetve, az iskolázottsági alapadatokhoz képest mennyivel nagyobb vagy kisebb a középiskolai tanárokon belül az adott felekezet reprezentációja.

Ezért a 2. táblázat alsó két sorában az iskolázottsági felső réteghez mérjük a középiskolai tanárok arányszámát: a „felső iskolázottsági csoportot" a felsőfokú végzettségűek jelentik, a szélesebb értelemben vett „középosztályt" pedig a nyolc középiskolai osztályt végzettek csoportja.[47]

47 Népszámlálási értelemben ez utóbbi magában foglalja nemcsak a reáliskolában és gimnáziumban érettségizetteket, hanem a tanítóképzőt, felsőkereskedelmit végzetteket, sőt az idősebb nemzedékből a felsőbb leányiskolát végzetteket is. Ezek az iskolatípusuk mind négy középiskolára épültek, és 3-5 év tanulmányi időt jelentettek. Egyetemre jogosító érettségit egyikük sem adott. Amikor tehát az 1910-es népszámlálás az 1881-ben született korcsoport nyolc középiskolai osztályt végzett részéről beszél, akkor (az 1900-as statisztikai évkönyv alapján) ilyen különböző népességet von össze: 499 felső leányiskolást, 1023 tanítót, 993 tanítónőt, 1453 kereskedelmi iskolai érettségizőt, 550 reáliskolai érettségizőt, 3200 gimnáziumi érettségizőt (ezek közül még csak 40 lányt!).

Ha a középiskolázottak adataiból indulunk ki, akkor az evangélikusok aránya a tanárok között némiképp magasabb, a zsidók aránya pedig sokkal alacsonyabb a vártnál. *Míg a középiskolát végzett népesség közel egynegyede, a diplomás népesség pedig több mint egyötöde zsidó, a középiskolai tanárok körében alig haladja meg az izraelita vallásúak aránya a lakosság egészében jellemző 6 százalék körüli értéket. Ezzel szemben minden nagyobb keresztény csoport (római katolikusok, reformátusok, evangélikusok) középiskolai tanár kibocsátó képessége erőteljesebb, mint általános iskolázottsági szintjük.*

Így az 1920-as népszámlálási adatok alapján azt a (majdhogynem triviális) megállapítást tehetjük, hogy nem a felekezetek kulturális tőkefelhalmozó képessége és általános iskolázottsági mutatói, hanem a magyar középiskola-rendszer történetileg adott fenntartói tagoltsága volt *elsőrangúan* befolyással a középiskolai tanári pályát választók rekrutációjára. Az állítás csak annyiban nem triviális, hogy a 19. század végén nagyszámú állami iskola is alakult, amely éppen a saját iskolahálózattal nem rendelkező felekezeti csoportok számára nyújtott (volna) érvényesülési lehetőséget. A jelentősebb iskolafenntartó felekezetek egyértelműen felülrepezentáltak, a zsidók, akik – mint ismeretes[48] – 1920 előtt saját nyolcosztályos középiskolát még nem működtettek, bármilyen magas arányban vettek is részt a középfokú és felsőfokú képzésben, e területen a vártnál gyengébb részvételt mutatnak.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az iskolázottsági adatokhoz képest az evangélikusok felülreprezentációja már kisebb. Míg a lakosság felekezeti összetételéhez mérten a felülreprezentációjuk 1,8-szoros, addig a középiskolázottaknál számított reprezentációs érték már csak 1,4-szeres, a diplomásoknál számított már csak 1,2-szeres. Ez egyszerűen annak tudható be, hogy maga a középiskolai tanárrá válás foglal el nagy részt az evangélikusok iskolázottsági előnyében – vagyis: *a diplomás evangélikusok között aránytalanul sok tanárt találunk*.

48 Karády interpretációja szerint, míg a többi, nagy tőkeerejű és nagy iskolázási ambícióval rendelkező csoport iskolaszervezési tevékenységével is kitűnik, a zsidók azért nem teszik ezt, mert gyermekeik világi iskoláztatása éppen az „asszimilációs szerződés” része, azaz nemcsak az iskolázottsági-foglalkozási hierarchiában való felemelkedést szolgálja, hanem a magyarrá válás, a keresztény középosztállyal való mind teljesebb összefonódás terepe is (ld. pl. in: Karády 1995).

1930-ig ezek az arányok alig változnak meg. Az 1930-as népszámlálásból csak annyival tudunk meg többet, hogy a katolikusok és a reformátusok részesedése magasabb a férfi tanárok, az evangélikusoké és zsidóké pedig a női tanárok körében.[49] (Lásd http://nagypetertibor.uni.hu/t/20002.xls)[50] Amennyiben elfogadjuk, hogy a női tanárok megjelenése egy népességben modernizációs mutató, az evangélikus és a zsidó középiskolai tanárságot mindenképpen „modernebbnek" minősíthetjük, mint a római katolikus, ill. református tanárságot (ehhez vö. gender szempontú elemzésünket: Biró-Nagy 2007)

A népszámlásokból kiindulva a fent bemutatott adatoknál tovább azonban nem juthatunk. A népszámlálási adattáblák általában két dimenzióban leközölt számsorok, *nem többszempontú (kombinatív) adatközlések*.[51] A történeti statisztikák egyik legnagyobb hiányossága, hogy ezekre támaszkodva a vizsgált társadalmi csoportokat csak nagyon korlátozott módon tudjuk leírni.

A rétegjellemzők kialakításához látnunk kell, hogy a vizsgált népesség mennyire heterogén, melyek azok a kategóriák, melyek mentén alcsoportokat hozhatunk létre, és melyek azok a jegyek, amelyek – a heterogenitás ellenére – a csoport önazonosságát fenntartják. A statisztikai közlemények sajátossága, hogy nem a kutató, hanem a statisztikus vagy a szerkesztő dönt a szociológiai kategóriák köréről, illetve egymással való kombinációjuk számáról és módjáról. Ha arra vagyunk kíváncsiak, honnan kerültek ki a két világháború között működő középiskolai tanárok, és miben tértek el a korabeli egyéb értelmiségi (vagy akár csak pedagógus) csoportoktól, akkor ezen a ponton fel kell hagynunk a statisztikai közlemények elemzésével, és az egyre gazdagodó prozopográfiai elit-adatbázisok megfelelő darabjaival kell kísérletet tennünk.

---

49 Az 1920-as népszámlálás még nem különíti el a tanárokat és tanárnőket – nyilván, mert utóbbiból olyan kevés van.

50 Az adattáblák egyrészének közlésétől terjedelmi okokból el kell tekintenünk. A hivatkozott internetes hely a szolgáltató jövőbeni megszűnése esetén a világháló más pontján – a link keresőbe írásával – megtalálható lesz.

51 Az 1930-as népszámlálás – ezzel együtt – az egyik legizgalmasabb adatforrás. Digitális változatát lásd: http://npt2000.homeip.net

Bölcsészdiplomások és tanárként működők

Karády Viktor és Nagy Péter Tibor történetszociológiai elitkutatásai keretében több fázisban is történtek adatgyűjtések a bölcsészettudományi karok népességéről. Ennek eredményeként összeállt egy több mint 18 ezer esetszámú adatbázis, amely az 1873-1950 között bölcsészdiplomát szerzettek adatait tartalmazza személysorosan. Az adatgyűjtés primer forrásai a bölcsészkari beiratkozási anyakönyvek, diplomakönyvek és/vagy vizsgajegyzőkönyvek voltak.

A kutatás másik ága 2005-ben indult[52] azzal a céllal, hogy szociológiai elemzés készülhessen a 20. század első felén középiskolákban dolgozó bölcsésztanárokról is. Ennél a kutatásnál elsődleges forrásul a tiszti cím- és névtárak szolgáltak (néhány szűkös I. világháború utáni év kivételével, amikor ilyen címtár nem jelent meg, ezek teljes körűen tartalmazzák az alkalmazott középiskolai tanárok névsorát). Ezen kívül forrásként jól használhatók voltak a középiskolai tanári zsebkönyvek is, melyek „specifikuma" – a tiszti cím- és névtárakkal szemben –, hogy demográfiai adatok (születési év/hely, vallás) is szerepelnek bennük az alkalmazott tanárok, oktatók neve mellett. Minthogy a középiskolákban tanítók esetében nem lehetett cél egy mindenkire kiterjedő adatbank összeállítása, itt néhány mintaévben folyt csak adatfelvétel (túlnyomórészt a tanári zsebkönyvek megjelenési éveiben: 1906, 1922, 1928, 1936, 1942, valamint 1894-ben és 1916-ban), majd ezt a tanári adatbankot összekapcsoltuk a bölcsészdiplomások adatbankjával.[53]

Az így létrehozott, mindkét irányban kiterjesztett adatbázis a személyekhez kapcsolt alapvető demográfiai jegyeken túl (névjelleg, vallás, apa foglalkozása, születési hely, stb.) a vizsgált szakmai csoportra jellemző életpálya-elemeket is tartalmazzák (érettségi helye, ideje, felsőbb tanulmányok, választott szakok, vizsgaeredmények, külföldi tanulmányok, ösztöndíj, középiskolák, ahol tanárként működött). Ehhez az adatbázishoz hozzákapcsoltunk egyéb, főként

52 A European Research Council FP7 - 230518, az OTKA-77530 és a Microsoft Unlimited Potential támogatásával.

53 Az adatbázis-gondozás feladatait Biró Zsuzsanna Hanna (bölcsészdiplomások) és Szücs László Gergely (középiskolai tanárok) végezték el.

Karády Viktor korábbi kutatásaiból származó adatot is (pl. Eötvös kollégiumi tagság, habilitáció).[54]

Azt az adatbázist, amely egy jól definiálható szakmai csoport életpályája/karrierpálya mintázatainak a rekonstrukciójára alkalmas, „prozopográfiai adatbázisnak", a módszert pedig, amelyre a leírás alapul, „prozopográfiai" vagy „kollektív biográfiai elemzés"-nek nevezzük.[55]

Elsőként tekintsük át a sarokszámokat a 3. tábla segítségével, korszakonkénti és intézményi bontásban. Mint látható, *a világháború előtt végzettek többségét, az azután végzetteknek alig negyedét regisztrálhattuk működő tanárként.* A két világháború közötti

54 A tanári és bölcsész adatbankok összekapcsolásakor a személyi beazonosítás nem minden esetben volt sikeres. Ennek vannak általunk ismert és szisztematikusnak tekinthető okai. Ezek közül a legfontosabbak:
1) A tiszti cím- és névtárakban nemcsak a klasszikus középiskolák tanárai szerepelnek, hanem a kereskedelmi iskolák, a tanítóképzők, a polgári iskolák tanárai stb. is. Ez fontos lehet a későbbi kutatások szempontjából, hiszen bölcsész végzettséggel ezekben az iskolatípusokban is taníthatott valaki. A jelenlegi bölcsésztanár adatbázisban azonban ezek a tanárok nem kerültek beazonosításra.
2) A középiskolákban alkalmazott tanárok egy része nem bölcsészkaron vagy középiskolai tanári vizsgán szerzett jogosítványt a tanításra. Külön intézmények és képesítési eljárások vonatkoztak a testnevelőkre, az ének-zene oktatókra, a rajztanárokra, a humán gimnáziumok franciatanáraira, a hitoktatókra stb. Ahhoz, hogy a középiskolák tanárai között a nem bölcsészvégzettségűekről is beszámolhassunk, az érintett intézmények hallgatói adatbázisait kell kompletté tennünk. Mindez már folyamatban van.
3) A bölcsészkari iratok részleges vagy teljes elpusztulása bizonyos években adathiányokat eredményezett, amit egy statisztikai elemzés során súlyozással kompenzálni tudunk, de a személyi beazonosításoknál a hiány örökre fennmarad.
4) Ahol hiányoznak a tanári adatbankból a demográfiai adatok, ott szükségszerűen a gyakori nevek problémájába ütközünk (nincs fogódzó a tanár nevén kívül a beazonosításhoz). Egy-egy mélyfúrás hozhat még eredményt, de – még ha szisztematikus is – nem annyira jelentős az ebből fakadó hiány, hogy érdemes lenne foglalkozni vele.

55 A prozopográfiai módszert eredetileg az ókor- és középkortörténetben alkalmazták, de a modern elitcsoportok életútelemzésében is eredményes lehet. Lásd: *Prosopography Approaches and Applications. A Handbook*/ ed. K.S.B. Keats-Rohan, The University of Oxford, 2007.; valamint: *Prosopography Project in the History Department of the University of Oxford* URL: http://prosopography.modhist.ox.ac.uk/index.htm

budapesti és vidéki egyetemeken nagyjából hasonló esélyekkel találkozunk. Talán a szegedi egyetemen végzetteknél mutatható ki gyengébb elhelyezkedési valószínűség. Ennek okait még vizsgálni kell.

Van néhány „beépített" korlátja a tanárként működők megragadásának:

a) A jelenlegi adatbázis egyelőre csak a bölcsészkaron végzettekkel számol, a készségtárgyak vagy rendkívüli tárgyak oktatói, sőt a hitoktatók jelentős része sem jelenik meg regisztrált tanárként (lásd ehhez még a 13-as lábjegyzetet).

b) Mivel a tanárok adatait csak mintaévekben vettük fel, és a mintaéveink a dualizmus idején 10-12, a két világháború között 6-8 évenként követik egymást, a középiskolákban tanítók közül azokat „látjuk" nagyobb valószínűséggel, akik hosszabb távon voltak alkalmazásban.

c) Van az időtengelyen való vizsgálódásnak egy természetes torzulása azáltal, hogy a korszak legelején és legvégén diplomázókat már, vagy még nem regisztrálhattuk tanárként (az 1870-es években diplomázottak közül többen már 1906-ra meghaltak vagy nyugdíjba vonultak, az 1940-es években végzettek közül pedig legfeljebb az 1942-ig alkalmazottakról lehet adatunk)

Az imént felsorolt általános korlátok közül a korszakok szélén mutatkozó torzulás okozta jelen tanulmányunk témáját tekintve a legnagyobb dilemmát. Ezért, először is, a teljes adatbázist lefiltereztük az 1890 és 1940 között diplomázókra, de ezzel még mindig fennállt a probléma, hogy a *korábban* diplomázók esélyei jobbak arra, hogy a metszetek valamelyikében felbukkanjanak tanárként, amit azzal küszöböltünk ki, hogy ún. „referenciacsoportokat" hoztunk létre, vagyis minden tanári mintaévnél azt vizsgáltuk, hogy a mintaévek előtt diplomázók közül kik milyen valószínűséggel kerültek tanári állásba. Egy-egy referenciacsoportba a tanári mintaév előtti tíz évben diplomázók kerültek.

Ennek megfelelően, az 1896 és 1906 között végzett 545 kolozsvári bölcsészből 332 főt találtunk meg az 1906-os tanári listánkban, vagyis az 1896-1906 között Kolozsvárott diplomázók kb. 61%-ban helyezkedtek el. A következő évtizedben végzett 693 főnyi bölcsészből 248-an lettek tanárok 1916-ra, ami már csak 35%-os elhelyezkedési valószínűség. Ugyanez Pesten: az 1896-1906-ban

végzetteknél (számuk 951) 67%-os elhelyezkedés, a következő évtized végzettjeinél (2564 fő) csak 32%-os elhelyezkedés.

3. tábla: Bölcsészdiplomát szerzettek és közülük középiskolai tanárként működők tudományegyetemek szerint bontva (1873-1950)

	Budapest 1873-1919	Kolozsvár	Budapest 1920-1950	Debrecen	Szeged	Pécs	1920-1950 együtt
Bölcsészdiplomások (N=)	5606	2036[56]	6773[57]	1337	1235	525	9870
Tanárként azonosítottak (N=)	2960	1190[58]	1666	355	240	124	2385
Tanárként azonosítottak (%)	52,8	58,4	24,6	26,6	19,4	23,6	24,2

Úgy tűnik tehát, hogy *míg a századfordulón mindkét egyetemen végzett csoportnál nagyon jók az esélyek a tanárrá válásra (a frissen végzettek kb. kétharmada el tud helyezkedni), addig a következő évtizedben ez a helyzet jelentősen romlik (már csak legfeljebb egyharmados elhelyezkedési valószínűségről beszélhetünk). Ebből világosan látszik, hogy a századfordulón/20. század első évtizedében a bölcsészképzésben résztvevők, illetve az onnan kikerülők számbeli növekedése gyorsabb ütemű volt, mint a „felvevő piac" bővülése.*

---

56 Kolozsváron 2567 diák iratkozott be: őket ismerjük név szerint, sőt, nemsokára az interneten hozzáférhetővé tesszük a prozopográfiai adatbank ezen részét. Nem áll viszont rendelkezésre a kolozsváriaknál a diplomások listája. Erre a következő megoldásunk volt: a statisztikai évkönyvekben felleltük a végzett tanárok felekezeti összetételét, és ennek segítségével az adatbázist felekezet- és évspecifikusan lesúlyoztuk (lásd: http://nagypetertibor.uni.hu/t/20004.xls).

57 Az anyakönyvben 5841 személyt találtunk. Néhány hiányzó év miatt (iratpusztulás) megnöveltük a hiányzó évek előtti és utáni évek súlyát.

58 A tanárként elhelyezkedettek száma súlyozatlan, ennél fogva az adott évre mindig teljes körű az adat.

Az 1928-at megelőző évtizedben végzett 2296 bölcsészből 23,5%, az 1936-ot megelőző évtizedben végzett 3754 bölcsészből 16%, az 1942-őt megelőző évtizedben végzett 4677 bölcsész közül ismét 24% kap állást. Összességében tehát *a Trianon utáni Magyarországon romlik a tanári diploma értéke, ami a középiskolai betöltött állásokat illeti (már csak egynegyede a diplomásoknak szerez néhány éven belül tanári állást)*.

De még ez is a korszakon belül hullámzó: az 1930-as évek általános diplomás túlkínálata a középiskolai tanárok esetében is elhelyezkedési gondokhoz vezetett. A korszak végén mérhető esélynövekedés – feltehetően – a területi visszacsatolásokkal létrejövő álláshelyeknek (is) köszönhető. A tanári állást szerzők arányának csökkenésével párhuzamosan *a tanári végzettséggel nem rendelkezők elhelyezkedési esélyei folyamatosan romlanak*: az 1906-ban megfigyelhető 14%-ról az I. világháború végére visszaesik. Ezt a tendenciát tovább erősítette az 1924-es középiskolai törvény, mely elvileg senkit nem engedett a katedrára tanári képesítés nélkül. Feltehetően ismét a terület-visszacsatolásokkal összefüggésben a tanári képesítéssel nem rendelkezők tanári állásba kerülése 1942-ben növekedésnek indul (lásd: http://nagypetertibor.uni.hu/t/20003.xls).

A tanárrá válás esélyének fő osztóvonala: zsidók és keresztények

Amennyiben megvizsgáljuk a bölcsészkarra kerülés, a tanári diplomaszerzés és végül a tanárként való elhelyezkedés relatív valószínűségének felekezeti összefüggéseit, láthatjuk, hogy a legfontosabb osztóvonalat *nem a felekezetileg eltérő tanulmányi kiválóság* vagy a szokásos társadalmi tolóerők, de még csak nem is az iskolatulajdonosok „természetes” preferenciái között kell keresnünk, hanem a kormányzati antiszemitizmus megjelenési formáiban.

Míg az 1920 előtt végzetteknél azt konstatálhatjuk, hogy a zsidók (ha már tanári diplomát szereztek) közel azonos eséllyel kerülnek tanári pályára, mint a keresztények (egy olyan iskolarendszer viszonyai között, ahol az izraeliták nem tartanak fenn még középiskolákat!), addig 1920 után a zsidó bölcsészdiplomások számára a középiskolai karrierlehetőségek vészesen beszűkülnek. Míg ugyanis 1920 előtt a fokozatosan növekvő közületi szektor felekezetilg

semleges és normatíve legalábbi diszkriminációmentes volt, addig ez 1920 után megváltozott

A *numerus clausus* rendelkezéseinek végrehajtása mellett az egyetemi hallgatói szervezetek és az egyetemi hatóságok antiszemita aktivitása is szükségeltetett ahhoz, hogy az érettségizők között még 17%-ot kitevő zsidóság a bölcsészdiplomásoknak már csak 9,2%-át adja. Az egyetemen belüli orientációt minden kétséget kizáróan a tanári pálya reménytelenségének felismerése határozza meg: mi sem mutatja ezt jobban, minthogy a tanári diplomát szerzők között alig 6,4%-nyi zsidót találunk, miközben a tanárival nem rendelkezők körében 18,6%-nyit. Ha indexként használjuk a tanári diplomával rendelkezők és nem rendelkezők csoportján belüli felekezeti megoszlás hányadosát, még jobban megmutatkozik a zsidók „demotiváltsága" a tanári képesítés megszerzésére.[59] A 0,34-es index hétköznapi nyelven azt jelenti, hogy *háromszor kisebb a valószínűsége annak, hogy egy bölcsészkart végzett zsidó tanári diplomát szerezzen, mint amit a keresztények által dominált átlag mutat.*

4. tábla: Tanári diplomával rendelkezők és nem rendelkezők felekezeti megoszlása (1920-1940)

	nincs tanári diploma %	van tanári diploma %	reprezentációs index
Római katolikus	54,4	61,6	1,13
Görög katolikus	1,4	1,6	1,14
Református	15,2	20,7	1,36
Evangélikus	8,9	9,1	1,02
Izraelita	18,6	6,4	**0,34**
Mind (N=)	1980	6625	

Lásd: http://nagypetertibor.uni.hu/t/20001.xls

59 A zsidó bölcsésztanárok egyetemi tanulmányairól és elhelyezkedési esélyeiről a középiskolai szférában ld.: Nagy 2011; Biró 2012.

A tanári diplomával rendelkezők háromnegyede 1919 után – mint ezt már korábban is megállapítottuk – nem helyezkedik el ténylegesen tanárként. Ha az alkalmazott tanárokat vizsgáljuk (lásd 5. táblát), ismét a zsidók erőteljes alulreprezentációjára figyelhetünk fel. A 0,48-as index azt fejezi ki, hogy *a tanári diplomával rendelkező zsidóknak fele akkora esélyük van elhelyezkedni középiskolában, mint keresztény társaiknak*. Ráadásul ebben az időszakban már működnek zsidó iskolák, melyek a korszak végére szinte egyedüli alkalmazói lesznek a zsidó tanárjelölteknek (lásd erről részletesebben Biró 2012-es tanulmányát).

5. tábla: A középiskolákban alkalmazott ill. nem alkalmazott bölcsésztanár végzettségűek felekezeti megoszlása

	van tanári diploma, nincs a tanárok között %	van tanári diploma, és tanárként elhelyezkedett %	reprezentációs index
Római katolikus	60,7	63,2	1,04
Görög katolikus	1,7	1,6	0,94
Református	20,3	21,6	1,06
Evangélikus	9	9,3	1,03
Izraelita	7,9	3,8	**0,48**
Total (N=)	4260	2365	

Lásd: http://nagypetertibor.uni.hu/t/20001.xls

Mindennek nem a *numerus clausus* törvény az oka, sokkal inkább tükrözi azt a politikai légkört, amelyben a *numerus clausus* törvény is létrejött, és amely a tanügyigazgatást és az iskolafenntartó keresztény egyházak magatartását is jellemezte, ha a zsidó tanárjelöltek alkalmazásáról volt szó. Mivel e kérdést máshol részletesebben bemutattuk, jelen tanulmányunkban a nagy keresztény felekezetekhez tartozók elhelyezkedési esélyeire koncentrálnánk, mely esélyek az eddigi számok alapján – látszólag – nagyjából azonosak, az elemzés elmélyítésével azonban feltárhatók lényeges különbségek is.

Etnikai-felekezeti csoportok a keresztény tanárságon belül

A keresztény felekezetekhez tartozás – legalábbis a szekularizáció huszadik századi fázisában – leginkább az etnikai háttérrel együtt ad értelmezhető adatot. Az etnikai háttér jelzéseként az 1945 előtti korszakok elitadatbázisaiban a vizsgált személyek névjellegét használjuk fel. A felekezeti és a névjellegből kikövetkeztetett etnikai jegyek alapján a Horthy-korszak bölcsészdiplomásai között a nagyobb (100 fő feletti) csoportok a következők:

6. tábla: A nagyobb etnikai-felekezeti csoportok a két világháború közötti bölcsészképzésben

	N=	%
Magyar római katolikus	2518	35,3
Magyar református	1127	15,8
Német római katolikus	835	11,7
Szláv római katolikus	661	9,3
Német zsidó	326	4,6
Magyar evangélikus	311	4,4
Magyar zsidó	296	4,1
Német evangélikus	172	2,4
Egyéb római katolikus	162	2,3
Szláv evangélikus	128	1,8

Lásd: http://nagypetertibor.uni.hu/t/20005.xls

E tíz kategóriával lefedtük a bölcsészdiplomások több mint 90%-át. Társadalmilag jól azonosítható csoportokról van szó:

- a német római katolikusok főképp az osztrák eredetű hivatalnokok és sváb eredetű parasztság leszármazottjait;
- a német evangélikusok a (nagyobb részben már elcsatolt területeket, Erdély és a Felvidék) szász polgárságának és értelmiségének utódjait jelentik;
- a szláv névjellegű katolikusok és evangélikusok (tekintettel arra, hogy a horvát és a szlovén jelenlét elhanyagolható) a szlováksággal azonosíthatók, akik túlnyomórészt Budapesten és környékén telepedtek le;bár kisebb csoportjaik az Alföldön is éltek
- az „egyéb névjellegű római katolikus" kategória többféle más, Magyarországon tömegesen nem honos nemzetiségi háttérre utal, ami további elemzést igényel (ezzel mi most nem foglalkozunk);
- a többi kategória magától értetődő.

Az 6. táblázatban szereplő két zsidó csoporttal – mint már ezt fentebb jeleztük – ebben a tanulmányban nem foglalkozunk. Annak ellenére, hogy a dualista Magyarországon milliós nagyságrendű görögkeleti és görögkatolikus román, valamint többszázezres görögkeleti szláv (azaz szerb) népesség élt, és ezek saját iskolahálózatot tartottak fenn, ezek részesedése az 1920 előtti bölcsészdiplomások között 1% alatt maradt. Ők ezért hiányoznak a fenti táblából.[60]

---

60 Az 1% alatti és a körüli sávban jelentős a változás: 1920 előtt a két egyetemen diplomázók között a magyar unitáriusok aránya meghaladta az 1%-ot, az 1920-1940 közötti időszakban azonban már csak negyed százalék volt; a román görögkatolikusok aránya 1920 előtt 0,9%-ot ért el, a két világháború között 0,3% alá esett. E két csoport „eltűnése" Erdély elcsatolásával magyarázható – akárcsak a szláv görögkeletieké a Délvidék elcsatolásával. (Az unitáriusok csökkenésének kisebb mértékét magyarázza, hogy gyakorlatilag színmagyar felekezetről van szó, melynek már korábban is iskolázott tagjai nyilván tömegesen települtek át 1920-ban, s az át nem települők számára is ésszerű alternatíva volt gyermekük Budapestre küldése.) Az etnikai-felekezeti csoportok közül a legkevésbé értelmezhető a német ill. szláv reformátusok csoportja – mindkettő 1-1% körüli értékkel. Minthogy az unitáriusok mellett leghomogénebb magyar anyanyelvű felekezetről van szó, hipotézisként vegyes házasságot kötő idegen névjellegű – nem református – apák gyerekeire gyanakodhatunk, akik református anyjuk vallását, de apjuk nevét viselik. A hipotézist alátámasztani látszik,

A következőkben tehát már csak hét etnikai-felekezeti csoport strategiális viselkedését, illetve karrier esélyeit vizsgáljuk. Először is tekintsük át a 7. táblázat adatainak segítségével, hogy a keresztény hallgatók között milyen népszerűsége volt a bölcsészképzés kétféle kimenetének (tanári ill. doktori diploma), illetve milyen esélyekkel tudtak e végzettségek birtokában középiskolai tanári állásokhoz jutni.

7. tábla: A különböző diplomatípusokkal rendelkező bölcsészek középiskolai elhelyezkedési valószínűsége etnikai-felekezeti csoportok szerint (1920-1940)

	magyar r. kat.		magyar reform.		magyar ev.		német r. kat.	
	N=	%	N=	%	N=	%	N=	%
Csak tanárival végzett	1519	60,3	699	62	178	57,1	498	59,6
közülük állásba került	634	41,7	286	40,9	77	43,3	139	27,9
Csak doktorival végzett	498	19,8	182	16,1	64	20,5	197	23,6
közülük állásba került	65	13,1	21	11,5	8	12,5	20	10,2
Mindkét végzettséget megszerezte	501	19,9	247	21,9	70	22,4	141	16,9
közülük állásba került	216	43,1	128	51,8	30	42,9	50	35,5

hogy a német névjellegű reformátusok között magasabb a lányok aránya, ami talán református-zsidó vegyes házasságokat valószínűsít a háttérben.

	szláv r. kat.		német ev.		szláv ev.		mind[61]	
	N=	%	N=	%	N=	%	N=	%
Csak tanárival végzett	398	60,2	103	59,9	74	57,8	4198	58,7
közülük állásba került	130	32,7	33	32	30	40,5	1477	35,2
Csak doktorival végzett	161	24,4	45	26,2	33	25,8	1638	22,9
közülük állásba került	19	11,8	3	6,7	2	6,1	169	10,3
Mindkét végzettséget megszerezte	102	15,4	24	14	21	16,4	1310	18,3
közülük állásba került	43	42,2	9	37,5	7	33,3	548	41,8

Az összesített adatokból kiderül, hogy a hallgatók 58,7%-a kizárólag tanári diplomát szerzett, ettől „fölfelé” (legalábbis 1,05-szörös felülreprezentációt meghaladó mértékben) csak a magyar reformátusok térnek el; a többiek értéke az átlag körül mozog. Ha ezekhez hozzávesszük azokat, akik tanári diplomát *is* szereztek (a népesség 77,1 %-a), akkor a magyar reformátusok felülreprezentációja már majdnem 1,1-szeres. A tanári diplomák megszerzésében mutatott „aktivitás” alátámasztja azt az általános vélekedést, miszerint az iparilag alulfejlett, de a nemzeti tradíciókat legintenzívebben ápoló, tiszántúli középvárosokból származó kálvinista népesség értelmiségi pályáját is elsősorban a tradíciók továbbadása motiválja. (Lásd ugyanebben a kötetben a történészekről szóló írást)

61 Itt a „mind” a teljes népességre vonatkozó adat, tehát az összes fel nem tüntetett kategóriával együtt.

„Csak tanári" végzettséggel rendelkezni mindenképpen arra irányuló várakozást jelent, hogy van esély tanárként elhelyezkedni. Úgy tűnik, hogy a római katolikusok – részben az egyház univerzalizmusában bízva, részben a szlovák hátterű katolikusok egyházi karrierjétől[62] vagy a magyarországi svábok esetében a Habsburg-birodalom közelmúltjában látott karrierektől megérintve – etnikai hátterüktől függetlenül is bíztak. Bizakodásuk azonban nem volt indokolt. *A magyar hátterűek sokkal jobb eséllyel helyezkednek el közülük tanárként, mint a szlovák vagy sváb hátterűek; még a tanári diplomával nem rendelkezők tanári állásba kerülésekor is számít – pozitív irányban – a magyar névjelleg.*

A tanári diploma doktori fokozattal történő megtámogatása jobban jellemző a magyar katolikusokra, mint a svábokra és szlovákokra, amiből az következne, hogy az utóbbiak doktoráltjai inkább számítanak elitnek, tehát „beelőzhetnék" a magyar névjellegűeket. Ez azonban csak megkötésekkel igaz. A teljes népességben a doktorált magyar katolikusok tanárként való elhelyezkedése esélyesebb, mint a nem magyar doktoráltaké. Ha a saját etnikai csoportján belül vizsgáljuk, akkor a szlovákok és németek helyzetén viszont többet javít a doktorálás, mint a magyarokén, vagyis a konkrét személyek „jól jártak" a doktorálással. Ezzel együtt a tanári állások megszerzéséért vívott harcot a magyarok „nyerik".

Az evangélikusok között is jellemző, hogy az egyes etnikai csoportok egyforma „optimizmussal" vágnak bele a tanulmányaikba – de a magyar névjellegűek itt is jobb eséllyel jutnak célba.

Összességében a csak tanári diplomával rendelkezők 35%-a tud elhelyezkedni. Ennél lényegesen nagyobb, mintegy 1,2-szeres az elhelyezkedési valószínűsége a magyar katolikusoknak, magyar reformátusoknak és magyar evangélikusoknak. Sokkal rosszabb (0,9-szeres) esélye van a német evangélikusoknak és a katolikus szlovákoknak, s még ennél is rosszabb (0,8-szoros) a német katolikusoknak. Azt az egyszerűnek tűnő mintázatot, hogy a növekvő nacionalizmus évtizedeiben a magyar névjellegűek tanári elhelyezkedési esélyei minden csoportban jobbak, mint az idegen hangzású nevet viselőké, csak egy kivétel zavarja meg: az evangélikus

62 A katolikus egyházi elitben statisztikailag is felülreprezentáltak a szlovák névjellegűek, de a történészek által számon tartott legfontosabb – s a korban is legfontosabbnak látszó – katolikus vezetők között is: Csernoch, Prohászka, Bangha.

szlovákok átlagosnál jobb (1,2-szeres) elhelyezkedési valószínűsége. Ugyanezek a valószínűségkülönbségek maradnak meg, hogyha valamennyi tanári diplomást együtt vizsgáljuk: a szláv evangélikusok esélyelőnye itt 1,1-szeres.

Az 1638 bölcsészből, akik nem szereztek tanári oklevelet csak doktori végzettséget 10,3% helyezkedett el középiskolai tanárként. Ez a 169 alkalmazás egyértelműen ellentmond a jogszabálynak, éppen ezért erős jelzés, hogy kiknek van erre kiemelt esélyük. 1,3-szoros, 1,1-szeres ill. 1,2-szeres eséllyel a magyar névjellegű csoportok tűnnek ki itt is. E vonatkozásban az idegen nevet viselők hátránya csak úgy igaz, hogyha a megfelelő magyar névjellegű csoporthoz hasonlítjuk őket: a német római katolikusok átlagos reprezentációja ugyanúgy elmarad a magyar katolikusok 1,3-szoros előnye mögött, mint a német és szláv evangélikusok 0,6-szoros képviseltetettsége a magyar evangélikusokétól.

A doktori és tanári cím együttes megszerzése a népesség 18,3%-át jellemzi. Ebben a kategóriában is a magyar névjellegűek mutatnak felülreprezentációt (1,1-1,2 szerest), a nem magyar hátterűek pedig lemaradnak: leginkább a szláv evangélikusok, valamivel kevésbé a német evangélikusok és szláv római katolikusok, az átlaghoz leginkább közelítenek a német katolikusok. A tanári állás megszerzése szempontjából a magyarok esélyelőnyét egyedül a szlovák katolikusok tudják behozni.

A csak tanárok kategóriájában tehát a szlovák evangélikusok, a kétféle diplomával rendelkezők esetén a szlovák katolikusok jobb eséllyel hozzák be a magyarok előnyét, mint a németek. Ennek valószínű magyarázata, hogy a német bölcsészek felső elitjét a kulturális piac – könyvkiadók, újságok, a guruló márkán alapuló társadalmi egyesületek stb. – mintegy „kivonja” a munkaerőpiacról, a középiskolai tanári állásnál rangosabb lehetőségeket kínálva.

A szakválasztás/szakpárosítás korlátai és szabadsága

A szakválasztás szabadsága adott volt a Horthy-korszak bölcsészkarain. Az alap- és szakvizsgákat a képesítési követelményekben rendeletileg rögzített szakcsoportok szerint kellett szervezni, de az egyéni szakválasztásnak, szaktárgyváltásnak, harmadik vagy negyedik tárgy felvételének adminisztratív akadályai nem voltak. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy a két

világháború között a végzettek összesen 80 féle kombinációban vették fel első és második főszakjukat.

A szakcsoportosítás szabadságának ésszerű határt a mindenkori vizsgakövetelmények mellett az elhelyezkedési lehetőségek szabhattak, és szabtak is. A szakválasztási, szakcsoportosítási kérelmek elbírálásánál figyelembe vették, hogy a jelölt a felvett tárgyak ismeretében egy teljes állást be tud-e majd tölteni, illetve, fontos szempont volt még, hogy az iskola részéről mutatkozik-e igény az adott szakpárosításra.[63] A választások túlnyomó többsége így egy racionálisan kezelhető variabilitáson belül mozog. Ha az adathiányt figyelmen kívül hagyjuk, a végzősök 93%-ánál mindössze 15 féle szakpárosítással találkozunk. Ezek sorrendjét és megoszlását a 8. tábla mutatja.

A csoportosítások közel 80%-a mindössze egy tucat szaktárgyat érint. A reál műveltséganyag legfontosabb szakjai a *matematika*, a *fizika*, a *kémia* és a *biológia*. Ezek párosítása viszonylag szabad, de a matematika túlnyomórészt a fizikával (esetleg geometriával) került párba, a kísérleti tárgyak pedig egymással kombinálódtak. A humán műveltség alaptárgyai a *történelem*, a nemzeti nyelv (*magyar*), a klasszika filológia (*latin-görög*) és a három kiemelt élő idegen nyelv (*német*, *francia*, *angol*). Ezek a vizsgált korszakban szinte bármilyen kombinációban előfordulnak, kivéve a görögöt, amely már csak a klasszikus filológiai tanulmányok része, más szakkal, mint latinnal nem párosul. A humán contra reál szembeállítás, illetve a humántárgyakon belüli viszonylag szabad párosítás annak ellenére fennmarad, hogy az 1930-as évektől a többi humánszakhoz képest előszeretettel tekintik külön csoportnak a „nemzeti tárgyakat", a magyart és történelmet.

A reál- és humántárgyak egymással való összekapcsolására csak kivételes esetekben találunk példát. A Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság az ilyen irányú kérelmeket a természettudományi és humánbölcsész-képzés gyökeresen eltérő jellege, a középiskolai tanterv hagyományos (reál- és humántárgyakra bontott) struktúrája és az ezzel összefüggő bonyodalmas alkalmazhatóság miatt többnyire elutasította. Bár a szegedi egyetem

63 A hallgatói kérelmek illetve a Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság döntéseinek tartalmáról a pesti egyetemen nyilvántartást vezettek, ami az ELTE levéltárában a 14. fond alatt található. Ezek elemzésén alapszik a megállapítás.

kivételével a természettudományi és humánbölcsész-képzés kari szinten 1945 előtt nem vált szét, a tanári képesítő vizsgák szakcsoport-rendszere illetve az erre hivatkozó döntési mechanizmus intézményesítették a két tudományterület elkülönülését.

8.tábla: Az 1920-1945 között végzett bölcsészek preferált szakpárosításai

	N=	%	Valid %
matematika-fizika	1246	14,2	18
történelem-földrajz	958	10,9	13,9
magyar-német	789	9	11,4
magyar-latin	571	6,5	8,3
német-francia	557	6,4	8,1
biológia-földrajz	433	4,9	6,3
magyar-francia	393	4,5	5,7
fizika-kémia	299	3,4	4,3
történelem-latin	289	3,3	4,2
magyar-történelem	217	2,5	3,1
biológia-kémia	195	2,2	2,8
latin-német	155	1,8	2,2
latin-görög	149	1,7	2,2
német-angol	100	1,1	1,5
latin-francia	97	1,1	1,4
a 65 féle egyéb szak, ill. szakpárosítás összesen	458	5,2	6,6
összes választás	**6905**	**78,8**	**100**
Adathiány	1854	21,2	
összes diplomás	8759	100	

A[64] *földrajz* tekinthető az egyetlen kivételnek, amely öndefiníciója szerint mind a természeti, mind a társadalmi jelenségvilág (értsd: „nemzeti önértelmezés") felé nyitott. A humánbölcsész – avagy „nemzeti" – beállítottságú hallgatók többnyire történelemmel párosítják (ez a második leggyakoribb tárgycsoportosítás), a „természettudományi érdeklődés" pedig csak annyit jelent, hogy a biológia társszakjaként veszik fel. E mögött azonban a biológia állat- és növényföldrajzot leíró jellege áll, vagyis az a tény, hogy a kémiával és fizikával szemben kevésbé elméleti és univerzalista típusú tudomány.

A fentiekben felsorolt 12 szaktárggyal nemcsak az egyetemi képzés legfontosabb tudományágait ragadhatjuk meg, de lényegében lefedett a középiskolai ismeretanyag sztenderd része is: ezekből kerülnek ki a középiskolai tanrend ún. „rendes" tárgyai. Az egyes szakcsoportok népszerűségi listája szemlátomást az alapján áll fel, hogy milyen széles körben (a középiskolák mely típusaiban) „rendes tárgy" az adott tárgy, illetve, hogy milyen (pl. heti óraszámban kifejezhető) „súlya" van a tárgynak az adott iskolatípus órarendjében. Külön kutatás tárgyát képezi majd, hogy ezek mint húzó- vagy tolótényezők mennyiben befolyásolták a hallgatók választásait.

A fenti adatok országos szakválasztási preferenciákat mutatnak. A négy tudományegyetem között e tekintetben csak néhány jellemző eltérés van:

a) Pécsett (a legfiatalabb egyetemen, melynek Bécs és Budapest között fekvő dualizmuskori elődintézményében a legkevésbé került sor a természettudományi tanszékek kiépítésére) a vizsgált korszakban alig volt természettudományi képzés. Vezető helyen itt is a történelem-földrajz párosítás áll (18,4%), a második helyen a német-francia (17%), a harmadik helyen a magyar-német (11%) szakcsoportosításokat találjuk. A német nyelv erős

64 A főszakok esetében az adathiány megint többféle okra vezethető vissza. Az 1919 utáni korszakban gyakori, hogy az alapadatok a vizsgajegyzőkönyvekből illetve diplomakönyvekből kerültek felvételre. Ha valaki tanári képesítő vizsgát akart tenni, a vizsgajegyzőkönyvek is tartalmazták a főszakok nevét. Amennyiben csak a doktori szigorlat jegyzőkönyve maradt fenn, abban a szigorlat főtárgya és melléktárgyai szerepeltek, de ezek alapján legfeljebb a főtárgy alapján mertünk a választott szakra következtetni. Választott szakcsoportot (szakpárt) ilyen esetekben nem állapíthattunk meg.

preferenciája (például a latinnal szemben) az egyetem rekrutációs bázisának egyes jellemzőiből adódik.

Az egyik nyilvánvaló kulturális összefüggés a dunántúli svábok és a német ajkú zsidók jelenléte a pécsi bölcsészkaron. *A pécsi bölcsészdiplomások között a német névjellegű római katolikusokon kívül a német névjellegű zsidók is mintegy 1,5-szeresen felülreprezentáltak* (15,1% a svábok és 6,3% a német nevű zsidók aránya a teljes bölcsésznépesség 10,8 és 4,5 százalékához képest). Mindkét német hátterű csoportra jellemző, hogy túlnyomórészt a Dunántúl kistelepüléseinek (falvainak) szülöttjei, apjuk, gondviselőjük lakóhelye Pécsett vagy valamely dunántúli kisvárosban van, és kétszer (esetenként háromszor) olyan valószínűséggel választják a német filológiát főszakjukként, mint azok a svábok vagy német névjellegű zsidók, akik Pesten, Debrecenben vagy Szegeden végeztek. Vagyis: *a Dunántúl gazdasági-társadalmi-kulturális miliője a katolikus sváb vagy a német zsidó népesség alacsonyabb származású, de mobilis tagjaiban egyaránt erősíti (de legalábbis életben tartja) a német kulturális orientációt* – s ezzel együtt kevésbé érvényesít asszimilációs nyomást vagy vonzerőt, mint Budapest.

b) A tudományos infrastruktúra kiépítettségi szintje a vidéki egyetemi városokban alig összemérhető a budapestivel. Ugyan jelentős intézményi fejlesztések indultak el Klebelsberg alatt Szegeden és Debrecenben is, ennek hatása a természettudományi képzésre nagyon különböző. Az egyik ilyen jelzés, például, hogy hányan szereztek diplomát a vezető természettudományok (fizika, kémia) valamely területén. Szeged ebben az országos átlagot hozza, Debrecen erősen elmarad az átlagtól, Budapest pedig túlteljesíti azt. (A matematika-fizika szakpárosítás Debrecenben is csak a második helyen jelenik meg 10,8%-al, míg Szegeden az országos átlagtól csak egy tized százalékponttal elmaradva, 14,1%-al az első helyen áll.) A szegedi egyetem egyedülállóan erős természettudományi arculatának forrása, hogy a még európai szinten is ritkaságnak számító önálló kolozsvári természettudományi kar örököse, a természettudományi irányultság eredménye pedig többféle nemzetközi siker – többek között az egyetlen olyan Nobel díj, mely mögött magyar *vidéki* egyetemen folyó kutatómunka állt.

A természettudományok ereje kifejeződhet egyéb módon is, például abban, hogy a földrajztudomány – amely mindkét kelet-magyarországi egyetemen igen népszerű – milyen oldalról kap

„megerősítést”: Debrecenben jellemzően a humán (főleg nemzeti) tárgyak felől, míg Szegeden a reáltárgyak irányából.

c) A választások szabadságában egyértelműen Budapest vezet: itt a top15-be sorolt szakpárokon kívül 44 féle egyéb szakpárosítással lehetett bölcsészdiplomához jutni. A kombinációk magas száma két dolognak köszönhető: a „kisszakok” jelenlétének, illetve a szakfelvételnél, szakpárosításnál megnyilvánuló rugalmasságnak (bár ez utóbbi még igazolásra szorul). Ezt tekintve Budapest után a legszélesebb kínálatot Debrecen nyújtotta (itt a legfontosabb 15-be tartozó szakpárokon kívül 28 egyéb szakpárosítást regisztráltunk) – ezzel szemben Szegeden 23, Pécsett 17 egyéb szakcsoportosítással találkozunk. Az egyenlőtlenség oka vélhetőleg az, hogy a kálvinista egyetem elitje szeretett volna minél szélesebb spektrumban alternatívát nyújtani Budapesttel szemben; ha hallgatói oldalról nézzük, akkor pedig feltételezhető, hogy a speciális hallgatói igények a dunántúli vagy Duna-Tisza közi (katolikus vagy evangélikus hátterű) ifjúságot „természetesebben” juttatják Budapestre, a debreceni kálvinista ifjúság és családjaik pedig inkább helyben érvényesítik sajátos tanulmányi igényeiket.

A szakválasztás/szakpárosítás kulturális meghatározottsága

A továbbiakban a leggyakoribb 15 szakpárosítás előfordulását vizsgáljuk a már bemutatott nemzetiségi és vallási népességeknél, leszűkítve az elemzést a keresztény felekezetekre.

Ha alaposan áttanulmányozzuk a 9. tábla abszolút és relatív számait, valamint kiemelt reprezentációs értékeit (a vastagon jelölt számok a szignifikánsnak tekinthető felülreprezentációs értékeket mutatják), akkor talán könnyen belátható, hogy a szakpár-választások egy része inkább etnikai, míg más része inkább felekezeti dimenzióban mutat releváns különbségeket, s maradnak olyan esetek is, amelyek túlmutatni látszanak az itt vizsgált dimenziókon. Mivel a reprezentációt az egyes etnikai-felekezeti csoportokra állapítottuk meg, ebben a logikában haladunk az elemzéssel tovább.

Magyar hátterű keresztények

A Horthy-korszakban az a magyar keresztény népesség, amely névjellegében is „egyértelműsíti" etnikai hovatartozását (azaz olyan családok fiai és lányai, akik vagy „eredetileg" is magyar névjellegűek, vagy éltek a névmagyarosítás lehetőségeivel), a bölcsészdiplomások kétharmadát teszi ki. Közülük is meghatározó a magyar katolikusok és reformátusok csoportja. Bár mind a két felekezet elkötelezett a korszak keresztény- nemzeti eszmerendszere iránt, e kettős értékvilág –keresztény *és* nemzeti – fenntartásában, megerősítésében, áthagyományozásában eltérő módon vesznek részt. Míg a római katolikusoknál elsősorban a *latin* nyelvű, illetve a latinnal szorosabb kapcsolatban álló (s az iskolai élő idegen nyelvek közül legkisebb mértékben protestáns kontextusú) *francia* nyelvű tanulmányok esetében jelenik meg erős preferencia, addig a reformátusoknál legfeljebb a nemzeti tárgyakról (*magyar* és *történelem*) jelenthető ki, hogy az átlagnál többen orientálódnak e szaktudományok felé. A különbség a *történelem-latin* és a *történelem-magyar* szakcsoportoknál a legjobban kifejezett (1,3-as felülreprezentációs érték). Nem véletlenül: a *latin* jelenti a keresztény (a római katolikusok szempontjából: a vallási) világnézet alapjait, a *magyar* pedig a nemzeti egység megteremtésének legfontosabb feltételét, ill. eszközét. *Szakválasztásaikkal a magyar katolikusok a világnézeti alapok, a reformátusok a nemzeti identitás erősítésének irányába tesznek egy határozottabb lépést.*

Mint látható, a magyar névjellegű evangélikusok a nagy magyar felekezeti csoportokkal nem mutatnak túl sok hasonlóságot, leszámítva talán, hogy a reformátusokkal együtt a magyar evangélikusok sem kedvelik a *latin-német* párosítást (ebből természetesen a protestánsoknál a *latin* és nem a német a diszpreferált). A magyar evangélikusok szakpárosítási/szakválasztási jellemzői részben a német, részben a szláv névjellegű evangélikus hallgatókéval tartanak össze. A szláv hátterűekkel a *biológia-földrajz*, a németekkel a *német-angol* csoportosításban jelenik ez meg. Itt azonban az értelmezéssel óvatosan kell bánnunk: a *biológia-földrajz* szakpárnál talán még kevésbé, de a *német-angol* szakcsoportnál már meglehetősen lecsökken az esetszám, így az eredmények ugyan jelzésként értelmezhetők, de egyéb adatokra is szükség lesz a következtetések alátámasztására.

Azt mindenesetre meg tudjuk állapítani, hogy a *német-angol* esetében elsősorban a *német* filológiai tanulmányok iránti nyitottság köti össze a magyar és német evangélikus hallgatóságot – még ha sajátos módon is jelentkezik ez: a német névjellegű evangélikusoknál a férfiakra, a magyar névjellegű evangélikusoknál a nőkre jellemzőbb ez a magatartás, az ő döntéseik következtében áll elő a felekezeti-etnikai felülreprezentáció. Ha nyelvi választásokról van szó, gyakran bejön a képbe a gender aspektus. Az nem túl meglepő, ha nők vagy evangélikusok választják előszeretettel a német nyelvet; a német névjellegű evangélikusoknál tapasztalt férfifölény azonban még magyarázatra szorul (itt egyéb, pl. betelepülési, szegregációs stratégiákra gyanakszunk, de ezt egy másik helyen fogjuk részletesebben megvizsgálni).

A *biológia-földrajz* szakcsoporthoz való viszony evangélikus részről igen összetett. Amennyire a magyar és szláv névjellegűek kedvelik, a német evangélikusok annyira közömbösek e szakkombináció iránt. Azt tudni kell, hogy nem a biológia választása mutat valódi összefüggést az etnikai-felekezeti háttérrel (a biológia egyike azon kevés szakoknak, amelyek statisztikailag nincsenek értelmezhető viszonyban ezzel a változóval) – tehát itt a *földrajz* a kulcstárgy. A földrajzról köztudott, hogy a Horthy korszakban (más koroknál jellemzőbben, gondoljunk csak a trianoni területvesztés köré szerveződő nemzeti tudatépítésre) ideológiai tartalmakkal terhelt tárgyként jelenik meg, tehát a biológiával való összekapcsolás során az a valódi kérdés, hogy a földrajzra, mint ideológiai tárgyra, vagy mint természettudományi tárgyra tekintünk-e. Döntő különbséget ennek megítélésében a magyar és német evangélikusok között látunk. A német evangélikusok számára a földrajz ideológiai tárgy, így a természettudományos érdeklődésűek diszpreferálják – ők a biológiával a kémiát párosítják. Ez valamelyest jellemző a német és szláv katolikusokra is. A magyar evangélikusok ezzel szemben nem „érzékenyek” erre a problémára, így számukra egy teljesen elfogadható, sőt a *biológia-kémiával* szemben előnyben részesített választás a *biológia-földrajz* kapcsolat.

Német hátterű keresztények

A német névjellegű keresztény bölcsészek választási stratégiájának a legfontosabb közös nevezője a viszonylag erős német

nyelvi orientáció. A különbség ott mutatkozik meg közöttük, hogy mivel párosítják a német szakot. Ha a német mellett legfontosabb élő idegen nyelv, a francia választását nézzük, itt nem találunk semmi különbséget (a német evangélikusok és katolikusok egyaránt 1,5-szeres felülreprezentációt mutatnak *német-francia* szakon). Más szakpárosításoknál azonban már jelentős eltéréseket láthatunk.

A *német-angol* szakcsoportosítás kizárólag az evangélikusokra jellemző (a magyarországi svábok ezt határozottan diszpreferálják). Itt világosan érvényesül, hogy az angol-amerikai kultúrkör protestáns kultúrkör. A *német-latin* azonban – bár mindkét német hátterű csoport előnybe részesíti sok más szakpárral szemben – a német katolikusoknál kedveltebb. Vagyis: Hogy a német névjelleg a trianoni Magyarországon nyelvi-kulturális beágyazottságot takar, az egyetemi szakválasztások alapján is igazolható. A *latin* és az *angol* esetében viszont megállapíthatjuk, hogy ezek választása a felekezetiség mögött megbúvó eltérő értékválasztásokra, nemzetközi orientációkra vezethető vissza: a latinos műveltség (a katolicizmus nemzetközi nyelve egészen a második vatikáni zsinatig) fenntartásában a római katolikusoknak, az angolos műveltség (protestáns értékrend) megerősítésében a protestánsoknak – mégpedig minden idevonatkozó iskolatörténeti alapú előfeltevéssel szemben nem a magyar reformátusoknak, hanem a magyarországi német evangélikusoknak – volt döntő szerepe.

A német háttér negatív módon is hatást tudott gyakorolni a szakválasztásra. A két világháború között a *fizika-kémia* szakcsoportosítás a svábokra igen, de a német evangélikusokra egyáltalán nem jellemző. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy *egyetlen egy*[65] ilyen szakcsoportban végzett (és dokumentáltan német evangélikus) diplomásról nem tudunk. Erre egyelőre más interpretációval nem szolgálhatunk, mint azzal a feltevéssel, hogy a politikai ideológiáktól függetlenebb tudományok tanulmányozására kínálkoztak más egyetemek is (pl. Prágában, Bécsben, Heildelbergben stb.).

65 Természetesen nem zárható ki, hogy egy vagy két német evangélikus bölcsészhallgató éppen azokban az években diplomázott, melyekben a diplomakönyveink elvesztek. Ezért az ilyen kijelentéseknek is statisztikai relevanciája van csupán.

Szlovák hátterű keresztények

A szlovák[66] névjellegű katolikus és evangélikus bölcsészdiplomásokról általában elmondható, hogy nincsenek olyan erős kulturális kóddal bíró szakpreferenciáik, mint a német vagy magyar névjellegűeknek. Hiányzik náluk, például, egy olyan szimbolikus tantárgy, amelyben kifejeződhetne kulturális-nyelvi identitásuk. Szlavisztikát kevesen tanulnak magyar tudományegyetemeken – összesen 30 diplomásról tudunk, akik szlovák vagy más szláv nyelvből szereztek végzettséget 1920 és 1945 között (magyar és történelem mellett latin, német, francia, angol és orosz szakpárokkal). Így csak közvetett jelzésekkel rendelkezünk – nem is feltétlenül arról, hogy mi jellemezte a szlovák hallgatókat, mint inkább arról, hogy a nemzeti kisebbséghez tartozás kihatással volt-e az adott kisebbség szakválasztására vagy szakcsoportosítására.

Ezzel kapcsolatban két jelenségre lettünk figyelmesek, melyek közül az egyikről már fentebb említést tettünk. Ez a *biológia-kémia* szakcsoportosítás előnybe helyezése a *biológia-földrajzzal* szemben – tehát a kevésbé ideologikus tárgyak iránti vonzalom. Ez az általános megfigyelés azonban nem érvényes az idegen nyelvekre, hiszen ezeknél minden választás ideológiailag determinált, így eleve egy ideológiai tengely mentén érdemes összehasonlításokat tenni.

A szlovák hátterűek esetében a „nemzeti" és a „nemzetközi" szembeállítás lehet egyike az értelmező kereteknek. Ebbe a jelenségkörbe sorolható pl. a szlovák katolikusok *német-francia* szak iránti nyitottsága (ez a német névjellegűeknél is már feltűnt, de a motiváció ott összetettebb). Ha mégis nemzeti tárgyakra esik a szlovákok választása, akkor a szlovák evangélikusok a *magyar* nyelv és irodalom, a szlovák katolikusok a *történelem* iránt fognak erősebben érdeklődni. (*Magyar-történelem* szakon csak szlovák katolikusokat találunk.) Ezek szubtilis különbségek, mégis jellemzőek. A szlovák katolikusok elsősorban Nyugat-Felvidékről, a szlovák evangélikusok Kelet-Felvidékről származnak. A Felvidék nyugati része közvetlenül érintkezik Ausztriával és közelebb fekszik

66 Itt most eltekintünk attól, hogy differenciáltan vizsgáljuk a „szláv névjellegű" csoport magatartását. A trianoni Magyarországon a szláv névjellegű bölcsészhallgatók túlnyomó többsége felvidéki (vagyis szlovák) bevándorló volt, ezért beszélünk itt általában szlovák hátterű hallgatókról

Németországhoz – a németes orientáció így a térség geopolitikai helyzeténél fogva adott. A keleti Felvidék történetileg jelentős magyar központokkal (iskolavárosokkal) rendelkezett, így a magyar nyelvi-kulturális kötődés itt sem kíván különösebb magyarázatot.[67]

9. tábla: A fontosabb keresztény csoportok szakpár-választásai (1920-1945)

	magyar névjellegű					
	r. katolikus		református		evangélikus	
Matematika-fizika	445		220		52	
	13,90%	0,9	15,60%	1,1	13,80%	0,9
Történelem-földrajz	380		192		45	
	11,80%	1	13,60%	**1,2**	12,00%	1
magyar-német	281		153		30	
	8,70%	0,9	10,80%	**1,2**	8,00%	0,9
magyar-latin	272		116		21	
	8,50%	**1,2**	8,20%	1,1	5,60%	0,8
német-francia	167		58		20	
	5,20%	0,9	4,10%	0,7	5,30%	1
biológia-földrajz	185		73		30	
	5,80%	1,1	5,20%	1	8,00%	**1,5**
magyar-francia	183		75		19	
	5,70%	**1,2**	5,30%	1,1	5,10%	1,1
fizika-kémia	93		44		11	
	2,90%	1	3,10%	1,1	2,90%	1
Történelem-latin	141		43		11	
	4,40%	**1,3**	3,00%	0,9	2,90%	0,8
magyar-történelem	78		46		10	
	2,40%	0,9	3,30%	**1,3**	2,70%	1
biológia-kémia	66		27		4	
	2,10%	0,8	1,90%	0,8	1,10%	0,4
latin-német	54		10		3	
	1,70%	0,9	0,70%	0,4	0,80%	0,4

67 Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a keleti Felvidékre számított asszimilációs index magasabb, mint a nyugati Felvidékre számított. Ezt a számot a szlovák nők és férfiak arányából kaptuk, azt feltételezvén, hogy a férfiak asszimilációja mindig gyorsabb. Tehát: ahol a két arányszám között nagyobb a különbség, ott előrehaladottabb az asszimiláció. Esetünkben a Felvidék keleti részén.

	65		28		7	
latin-görög	2,00%	1,1	2,00%	1,1	1,90%	1
	28		13		13	
német-angol	0,90%	0,8	0,90%	0,9	3,50%	**3,2**
	61		6		1	
latin-francia	1,90%	**1,1**	0,40%	0,2	0,30%	0,1
Egyéb szakcsoport vagy adathiány	713		307		99	
	22,20%	0,9	21,80%	0,9	26,30%	1,1
Mind	3212		1411		376	
	100%		100%		100%	

	német névjellegű				szláv névjellegű				mind[68]
	r. katolikus		evangélikus		r. katolikus		evangélikus		
matematika-	133		30		121		28		1142
fizika	14,00%	1	15,10%	1	15,40%	1	18,40%	1,3	14,70%
Történelem-	91		16		105		14		919
földrajz	9,60%	0,8	8,00%	0,7	13,40%	1,1	9,20%	0,8	11,80%
Magyar-	108		29		57		17		726
német	11,40%	**1,2**	14,60%	**1,6**	7,30%	0,8	11,20%	1,2	9,30%
	45		9		50		13		559
magyar-latin	4,70%	0,7	4,50%	0,6	6,40%	0,9	8,60%	1,2	7,20%
Német-	80		16		50		3		429
francia	8,40%	**1,5**	8,00%	**1,5**	6,40%	**1,2**	2,00%	0,4	5,50%
Biológia-	45		6		34		14		419
földrajz	4,70%	0,9	3,00%	0,6	4,30%	0,8	9,20%	**1,7**	5,40%
Magyar-	25		4		27		6		372
francia	2,60%	0,5	2,00%	0,4	3,40%	0,7	3,90%	0,8	4,80%
	35		0		18		2		227
fizika-kémia	3,70%	**1,3**	0,00%	**0**	2,30%	0,8	1,30%	0,5	2,90%
Történelem-	25		4		20		3		269
latin	2,60%	0,8	2,00%	0,6	2,60%	0,7	2,00%	0,6	3,50%
Magyar-	27		4		21		0		201
történelem	2,80%	1,1	2,00%	0,8	2,70%	1	0,00%	0	2,60%
Biológia-	27		7		25		8		189
kémia	2,80%	**1,2**	3,50%	**1,4**	3,20%	**1,3**	5,30%	**2,2**	2,40%

68 A „mind” magában foglalja az összes egyéb keresztény csoport adatait is (a zsidókét nem).

	44		6		15		0		140
latin-német	4,60%	**2,6**	3,00%	**1,7**	1,90%	1,1	0,00%	0	1,80%
	10		4		12		1		140
latin-görög	1,10%	0,6	2,00%	1,1	1,50%	0,9	0,70%	0,4	1,80%
	4		9		8		0		84
német-angol	0,40%	0,4	4,50%	**4,2**	1,00%	0,9	0,00%	0	1,10%
	5		1		6		2		92
latin-francia	0,50%	0,3	0,50%	0,3	0,80%	0,4	1,30%	0,7	1,20%
egyéb szakcsoport vagy adathiány	246		54		215		41		1864
	25,90%	1,1	27,10%	1,1	27,40%	1,1	27,00%	1,1	24,00%
Mind	950		199		784		152		7772
	100%		100%		100%		100%		100%

Irodalom

Biró Zsuzsanna Hanna (2002): Tanárok a 2002/2003-as tanévben. Educatio 11/2. sz., 293-301.

Biró Zsuzsanna Hanna - Nagy Péter Tibor (2007): Nemi esélyek és nemi döntések a két világháború közötti bölcsészkarokon. Educatio 16/4. sz., 565-590.

Biró Zsuzsanna Hanna (2012): Zsidók a bölcsészkaron, a tanárképzésben és a középiskolai tanári pályán. In: Zsidóság – tradicionalitás és modernitás. Tisztelgő konferenciakötet Karády Viktor 75. születésnapja alkalmából. Budapest: WJLF (megjelenés alatt)

Ferge Zsuzsa (1972): A pedagógusok helyzete és munkája: az MTA Szociológiai Kutató Intézet és a Fővárosi Pedagógiai Intézet vizsgálata. Budapest: MTA Szociológiai Kutató Intézet, 288 p.

Karády Viktor (1992): Egyetemi antiszemitizmus és érvényesülési kényszerpályák: magyar-zsidó diákság a nyugat-európai főiskolákon a *numerus clausus* alatt. Levéltári szemle, 42/3. sz., 21-40.

Karády Viktor (1995): A középiskolai elitképzés első történelmi funkcióváltása Magyarországon (1867-1900). Educatio 4/4. sz., 639-667.

Karády Viktor (2008): Zsidóság Budapesten a 20. század első felében: szociológiai bevezetés. Budapesti negyed: lap a városról 16/1. sz., 83-108.

Keller Márkus (2010): A kelet-közép-európai változat: a középiskolai tanárság professzionalizációja a 19. században Magyarországon. Korall: társadalomtörténeti folyóirat 11/42. sz., 103-130.

Ladányi Andor (2008): A középiskolai tanárképzés története. Budapest: ÚMK, 183 p.

Magyar statisztikai közlemények 16., 56., 72., 79., 87-92., 96., 103. kötetek

Nagy Mária (1991): A tanári szakma változásai. Iskolakultúra 1/7-8. sz., 60-72.

Nagy Mária (1996): Tanítói és tanáregyesületek Magyarországon. Új pedagógiai szemle 46/7-8. sz., 201-208.

Nagy Péter Tibor (2006): A kolozsvári bölcsészkar és természettudományi kar hallgatóságának felekezeti rekrutációja (1872-1918). Magyar pedagógia 106/1. sz., 5-28.

Nagy, Peter Tibor (2008): The problem of the Confessional Recruitment of the Students at the Faculties of the Humanities and Science of the Transylvanian University. Historical Social Research 33/2 sz., 127-153.

Nagy Péter Tibor (2009): Történészdiplomások a két világháború között. Magyar tudomány 170/2. sz., 143-152.

Nagy Péter Tibor (2011): A *numerus clausus* és a bölcsészdiplomások. In: Molnár Judit (szerk.): Jogfosztás – 90 éve. Budapest: Nonprofit Társadalomkutató Egyesület, 196-214.

Németh András (2007): A modern középiskolai tanári és tanítói szakmai tudástartalmak kibontakozásának történeti folyamatai. Pedagógusképzés 5/1-2. sz., 5-26.

Németh András (2009): A magyar középiskolai tanárképzés és szakmai professzió kialakulása a 18-20. században. Educatio 18/3. sz., 279-290.

Pukánszky Béla (1989): A középiskolai tanárképzés 1924-es reformja Magyarországon. Pedagógiai szemle 39/11. sz., 1045-1055.

Szabolcs Éva - Mann Miklós (1997): Közoktatási törvények és a pedagógiai sajtó (1867-1944). Új Pedagógiai Közlemények. Budapest: ELTE BTK Neveléstudományi Tanszék, 140 p.

Nagy Péter Tibor

Nemi esélyek a két világháború közötti bölcsészkarokon

Az[69] iskolázottság és az iskolahasználat nemi egyenlőtlenségeire vonatkozó kutatások[70] alapvetően 3x2-féle egyenlőtlenséggel számolhatnak. Az első egyenlőtlenség-pár a tanulókat/ hallgatókat kibocsátó, a másik a különbözőképpen iskolázott tanulókat „fogadó" társadalom eltérő viszonya a nemekhez. Egyszerűen szólva: mások és másképpen küldték lányaikat iskolába/egyetemre, mint fiaikat – s maga a társadalom (úgy is, mint munkaerőpiac, mint házasságpiac, mint presztízsosztó intézményrendszer) mást várt a lányoktól, mint a fiúktól. A másik egyenlőtlenség-pár a nemekre egyenlőtlenül ható oktatáspolitikával áll összefüggésben: egyfelől az oktatáspolitikának vannak *kifejezetten* a nemi egyenlőtlenséget csökkentő vagy növelő lépései, másfelől az oktatáspolitika *egyéb* lépései (a tanítói bérek rendezésétől a *numerus claususig*) kihatnak a nemi esélyekre. A harmadik egyenlőtlenség-pár az egyes iskolák belső szereplőinek (elsősorban a tanároknak) az eltérő viszonyán alapszik a különböző nemű tanulókhoz – ill. a különböző nemű tanulók eltérő viszonyán az iskola intézményrendszeréhez (a nemek kisebb vagy nagyobb szorgalma, konformizmusa stb.). Tanulmányunkban leginkább az első egyenlőtlenség-párral foglalkozunk, a másodikat csak érintjük, s a harmadikat ez alkalommal teljesen mellőzni fogjuk.

---

69 A tanulmány mögött álló kutatásokat az ERC FP7-230518 tette lehetővé. A tanulmány támaszkodik: Biró Zsuzsanna Hanna - Nagy Péter Tibor : Nemi esélyek és nemi döntések a két világháború közötti bölcsészkarokon Educatio, 2007. (16. évf.) 4. sz. 565-590. old. szövegére

70 Lásd ezekről: az Educatio 1996/3. tematikus számát (szerk. Forray R. Katalin), valamint Hadas Miklós 2003: 37-41. A számtalan megközelítésről jó összefoglaló: Watts 2005.

A diplomák megoszlása a nemek között a vizsgált korszakban

Nem jelentéktelen következményei vannak annak, hogy Magyarországon 1895-től nem minden felsőoktatási intézmény, illetve kar nyílt meg a lányok előtt. A nők a felsőoktatási szakok létszámának egymáshoz viszonyított arányait tekintve legfontosabb – és a hatalmi pozíciókra leginkább előkészítő – jogász és államtudományi diplomákat éppúgy nem kaphatták meg, mint a mérnökit vagy a teológiait. Ez utóbbit – első látásra – még magyarázhatnánk azzal, hogy a katolikus teológia a női nem elől elméletileg is zárva van, s Magyarország dominánsan katolikus ország. Azonban: a katolikus teológia a teológushallgatóknak alig egyharmadát adja,[71] tehát a teológusok számához lakossági arányán felül járul hozzá a református és evangélikus teológia, mely nemi szempontból szintén eléggé zárt[72]. Ennek közvetlen egyházjogi okai nincsenek, egyházszociológiai összefüggései annál inkább. A gazdasági akadémiai diplomáknak alig 1%-a, az orvosi diplomák[73] kb. egytizede jutott a nőknek. A gyógyszerészek körében azonban meredek a javulás: 1930-ban még csak 15%, 1941-ben már 22% a nők aránya.

---

71 Két jellegzetes év adatai alapján: 1927/28, 1937/38 a teológiai karokon: rk: 115, 123, ref: 107, 161, ev: 92, 119 fő. A teológiai főiskolákon viszont: rk: 540, 887, ref: 211, 173, izr: 25, 51. (*MSÉ 1928, 264-265. l.; MSÉ, 1938 296-297.l.*). Ez a hallgatók és nem a diplomások száma az adott években.

72 A 194 ill. 280 protestáns egyetemi teológusból 5 ill. 3 nő, a 211 ill. 173 református főiskolásból 10 ill. 6 nő. (*MSÉ 1928, 266.l.; MSÉ 1938, 298.l.*) Ez a hallgatók és nem a diplomások száma az adott években. Ugyanakkor tény, hogy a világháborúk között Budapesten női református teológia is működött és a baptisták már korábban is engedték a nők teológiai képzését.

73 A „birtokolt diplomák"(lásd 1941. népszámlálás 3.k. 87.l.) nemi és ágazati aránya érdemben különbözik a „kiadott diplomák" nemi arányától. Ennek fő oka – legalábbis az ötven alatti nemzedék vonatkozásában – nem a diplomásokon belül is nyilván valamennyire differenciált mortalitás, hanem egyrészt az, hogy a külföldi diplomaszerzés aránya – mely a 19. század végére lényegesen csökken –a húszas-harmincas években a *numerus clausus* miatt ismételten megemelkedik, másrészt az, hogy a területi mobilitás mértéke (a Trianon után elcsatolt területekről való bevándorlás) szisztematikusan összefügg a diploma ágazatával.

A népesség által birtokolt tanári diplomákat[74] tekintve viszont 1930-ban már 45%-nyi, 1941-ben 49%-nyi a nők részesedése. A bölcsészdiplomák vonatkozásában ezek az arányok: 19% ill. 26%. E százalékadatok az 1930-ban ill. 1941-ben élő teljes népességre jellemzőek, tehát magukban foglalják a női bölcsészképzést egyáltalán nem biztosító 19. század végét, s a huszadik század első két évtizedének bölcsészdiplomáit is. Az 1941-ben 44 évnél fiatalabbak által birtokolt bölcsészdoktori oklevelek 33 %-nak már nő a tulajdonosa, ez pontosan meg fog egyezni azzal a számmal, amit majd saját adatbázisunkból mutatunk ki.

Ez a kilencféle diplomafajta adja 1930-ban a diplomák 87%-át, 1941-ben pedig a 80%-át. Látványos, hogy a nők számára mindenekelőtt és fokozódó mértékben a bölcsészkaron, illetve a tanári diplomák megszerzésében nyílik érvényesülési tér: *a nők háromötöde tanári vagy bölcsészdiplomát birtokolt, míg a férfiaknak alig egytizede.*

Amennyiben tehát a bölcsészdiplomákat vizsgáljuk, nem egyszerűen a felsőoktatás egyik szeletét helyezzük nagyító alá, hanem *a legfontosabb terepet, ahol férfiak és nők együttesen vehettek részt az oktatásban, s valószínűleg a legfontosabb terepet, ahol a nők egyáltalán részt vehettek a felsőoktatásban.*

A bölcsészkari – és ezen belül a tanárképzésben történő – részvétel sajátos vonatkozása, hogy ez az egyetlen olyan szféra, ahol a középosztály egzisztenciális érdekei és a konzervativizmus általános előretörése (mármint a századfordulóhoz képest) nem akadályozták, hanem erősítették a nők részvételét. Ugyanis bármely más kenyérkereső pályán a nők a férfiak konkurenseiként léptek fel – a tanárképzés viszont a nemileg szeparált, s ilyennek megtartani kívánt középfokú közoktatási szférába terelte a munkaerőt. A konzervativizmus bármely pálya vonatkozásában célba vehette volna

74 A népszámlálás adatai nem vethetők teljesen össze a saját anyakönyvi adatbázisunkkal, mert a népszámlálásban egyfelől a polgári iskolai tanári diplomákat és a bölcsészkari tanári diplomákat együtt kezelték, másfelől viszont, akinek tanári és bölcsészdoktori diplomája is volt, azt mindkét helyen számításba vették. Egyébként, ha valamennyi tanári diplomát – tehát az énektanárit, rajztanárit, testnevelőtanárit is számításba vennénk –, akkor 1930-ban ezek 42%-át, 1941-ben 47%-át birtokolnák a nők. (*Népszámlálás 1941 3.k. 157.l.*) Ha csak a bölcsészkaron s csak a Horthy korban kiadott diplomákat vennénk számításba, a nők aránya a tanárok körében 46 % lenne.

a nők kiszorítását, innen azonban nem, hiszen a középosztály lányait valakinek – s nyilván többségében a nőknek – tanítania kellett. [75]

A bölcsészkari diplomával rendelkező nők és férfiak összehasonlítása ugyanakkor torzképet ad a diplomássá válás esélyeinek egészéről, hiszen a férfiak számtalan opció közül választják a bölcsészpályát, míg a nők számára csak néhány út nyitott a felsőoktatásban. A férfiak és a nők felsőoktatási lehetőségeit tanulmányunk tehát távolról sem mutatja be kimerítően, jellemzi viszont a bölcsészkart választott férfiak és nők kollektív különbségrendszerét, egy olyan pályán, amely jogilag, politikailag és társadalmilag egyaránt nyitva állt a nők és férfiak előtt.

A nemek diplomaszerzési esélyének vizsgálata a bölcsészkaron belül

A nők arányának változása az időtengely mentén

Gender-aspektusú elemzésünket a humánbölcsész- és természettudományi szakokon végzett összes diplomás nemi arányainak a bemutatásával kezdjük egy teljes körűnek tekinthető, az 1920 és 1950 közötti korszakra vonatkozó 9162 fős személysoros adatbázis alapján.[76]

---

75 A középiskolákban sokkal kisebb a lányok aránya, mint a polgári iskolákban, vagy az elemikben. Tehát fontos kihangsúlyozni, hogy itt a „felső középosztály" ill. a „középosztály" mobilis tagjainak képzéséről van szó. 1926-ban a középiskolai tantestületekben 14%, 1937-ben 24% a nők részvétele - tehát egyértelmű növekedés van, de ugyanez a polgárik esetében: 43%, ill. 60%. A döntő különbség azonban abban rejlik, hogy a polgári tanárokon belüli nemi arányok nagyjából megegyeznek a polgári iskolai tanárképző arányszámaival. Tehát: a polgári iskolai tanárképzés viszonyai a munkahelyi viszonyokat tükrözik, a tanítóképzők vagy a bölcsészképzés arányszámai viszont nem tükrözik a tanítók és tanárok nemi megoszlását. Tehát nincs közvetlen kihatása a képzésen belüli változásoknak a munkaerőpiaci esélyekre.

76 A bölcsészdiplomások adatbázisa több történeti hullámban jött létre. Az első fázis a 70-es évekre tehető, amikor Karády Viktor adatbázisban rögzítette a vidéki bölcsészdiplomások adatait, és feljavította azt a rájuk vonatkozó anyakönyvi adatokkal. Ekkor Budapestről mintaévek alapján készült felvétel. A második fázisban – a 2000-es években – a Karády Viktor és Nagy Péter Tibor vezette NKFP ill. OTKA kutatások segítségével teljes

Az időtengely mentén a grafikon segítségével a nők arányának változását kívánjuk szemléltetni a zsidó és a nem zsidó diák aggregátumban. A „teljes" feliratú görbe a bölcsészdiplomát szerzett népesség egészén belül mutatja a nők részarányát.

Minthogy a grafikon nagyon pontos történelmi időpontokra utal,[77] természetesen hangsúlyozni kell, hogy a vizsgált időpontban szerzett diplomák nemi aránya olyan döntések és társadalmi viszonyok által meghatározott, amelyek (átlagosan) 4-5 évvel korábbra mutatnak vissza.

A húszas évek elején kb. egyharmados a nők aránya, a húszas években van egy „női felfutás", ami az arányszámok javulásában is kifejeződik: 1925 és 1930 között a nők részvétele eléri, majd meghaladja a 40%-ot. E növekedési tendencia még a harmincas évek elejére is kihat, sőt akkor éri el a nők részesedése a csúcsértékeket: a diplomásoknak 1931-ben 52%-a, 1932-ben 50%-a, 1933-ban 51%-a nő. A harmincas évek közepe egy „visszarendeződési folyamatként" értelmezhető, kezdetben drasztikus, majd moderáltabb, illetve

---

körűvé tettük a budapesti anyagot. Ennek során kiderült, hogy néhány év diplomaanyaga elveszett, így ezeket az megelőző és követő évek felsúlyozásával vettük számításba. A 8297 fős bölcsészadatbázis a súlyozás hatására 9162 főre emelkedett. A harmadik fázisban Biró Zsuzsanna Hanna három konferencia-előadás hátterezése céljából elvégezte az adatbázis duplum-szűrését, a változók standardizálását, valamint néhány sajátos változó, pl. a szakválasztás, a túlkorosság, a kiválóság mutatóinak finomhangolását. Az adatbázis további sorsa kétfelé ágazik: egyrészt kiegészül a bölcsészkarra beiratkozott, de ott diplomát nem szerzettek adataival, másrészt – az adatbázisban szereplők jellemzése céljából – külső adatbázisokból kerülnek be változók. A kiegészítésre szolgáló forrásaink: a fontosabb lexikonok, katalógusok, bibliográfiák, egyesületi, kamarai, tudományos és tanári névjegyzékek, Holokauszt áldozati listák, temetői nyilvántartások stb. Ilyen értelemben az adatbázis soha sem lesz befejezett. Ezek az additív adatok folyamatosan javíthatják az adatbázis jelenlegi adathiányait, pl. a születési hely vagy az apa foglalkozása tekintetében. Ennek tudható be, hogy ugyanazon kereszttábla adatai a különböző időpontokban készített és publikált tanulmányokban, ill. honlapokon kis mértékben eltérnek.

77 A hullámmozgást azért nem mutatjuk be számszerűen pontos adatokkal, mert az 1929-es, 1937-es, 1938-as és 1939-es évek budapesti hiánya a grafikonos ábrázolást még „elbírja", de a pontos adatok közlése már „hamis" számok közlésére kényszerítené a tanulmány szerzőit. Így a grafikonon is csúsztatott ötéves korcsoportok adatai láthatók.

ingadozó a nők részvételének csökkenése, ami a 40-es évek elején egy átmeneti stagnáláshoz vezet (38% körüli értékekkel). A nők aránya a bölcsészkarokon csak a negyvenes évek közepétől, tehát a második világháború után kezd újra 40% fölé emelkedni.

1. ábra: A nők arányának alakulása

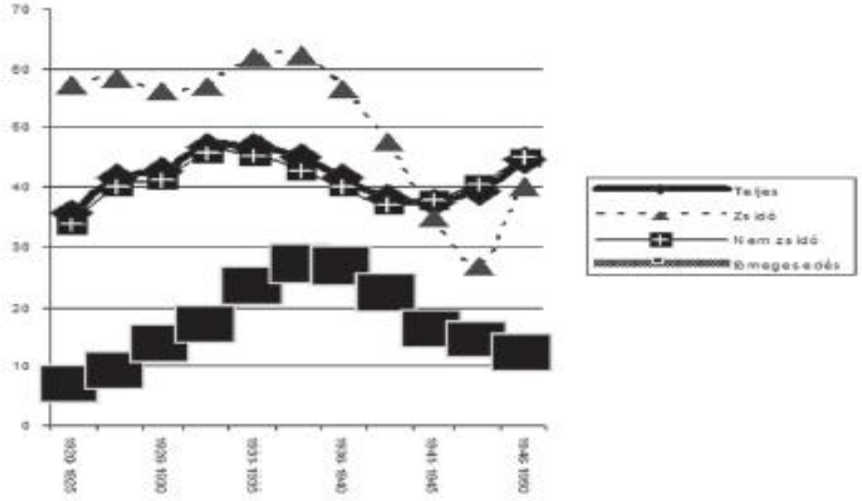

A grafikonon megjelenő hullámmozgás, illetve a nemi megoszlásban megmutatkozó ingadozások annyit máris bizonyítanak, hogy a nők előretörése a bölcsészdiplomások között *nem egyenletes.* A bölcsészkar, és ezzel összefüggésben a középiskolai tanári szakma, illetve a humánbölcsészet és természettudományok elnőiesedése csak nagyobb léptékekben igaz: az első világháború előtt kisebb a nők részvétele, mint a két világháború között, a két világháború között kisebb, mint a második világháború után.

A legkézenfekvőbb magyarázat, hogy a nemi megoszlásban kimutatható változásokat elsősorban a *numerus clausus* determinálja[78] tekintve, hogy a zsidó[79] lányok mindig is domináns szerepet játszottak

78 A *numerus clausus* problémaköréhez lásd: Karády Viktor 2003; és Nagy Péter Tibor 2005; és N. Szegvári Katalin 1988.

79 A „zsidó" ill. „izraelita" szavak használata mellett számos érv szól – a vita jórészt nyelvpolitikai természetű. A modern tudományos irodalomban a „zsidó" kifejezés a gyakoribb. E vitához egy statisztikai adattal járulnánk hozzá: a magyar liberalizmus évtizedeiben a könyvcímekben 57,5 %-os arányban a „zsidó" szót használták. (A számításokat a Petrik-Kozocsa-féle

a nők emancipációjában. Ha e feltevésünk helytálló, akkor a *numerus clausus* határozott végrehajtásának éveiben, vagyis az 1921 és 1927 között végzetteknél csökkennie kellene a nők részvételének, a *numerus clausus* formális enyhítése időszakában, azaz 1928 után növekednie, végül 1938 után ismét csökkennie.

A két hullámvonalat együtt szemlélve azonban világos, hogy nagyjából párhuzamosan halad a teljes népességre (vastag vonal rombuszokkal) és a *numerus clausus* által nem akadályozott népességre (vékony vonal keresztekkel) vonatkozó két görbe – egészen a harmincas évek végéig. Ennek statisztikai magyarázata a legfelső adatsor (szaggatott vonal, háromszögekkel), mely azt mutatja, hogy a zsidók körében egészen a *numerus clausus* módosításáig a nem zsidók körében mértnél másfélszer magasabb a lányok aránya. A húszas évek folyamán javul a nem zsidó lányok helyzete. A *numerus clausus* módosításának hatására azonban a zsidó lányok aránya újra emelkedik, meghaladva már a 60%-ot, míg a nem zsidóké szinten marad, sőt még kissé csökken is.

A *numerus clausus* 1928-as módosítása[80] ugyan nem jelentette a tanszabadság visszaállítását, mégis: szignifikánsan megnőtt a bölcsészkaron a zsidók részesedése, s így a zsidó lányok aránya is. Ennek következtében a zsidó lányok felülreprezentációja[81] a harmincas évek elején ismét eléri a húszas évek elején megfigyelt másfélszeres mértéket. A harmincas évek során ugyanakkor a bölcsészkarokon végzetteknél a zsidók részvétele folyamatosan csökken. Az 1941 és 1945 között diplomázók csoportjában a zsidó lányok aránya immár alatta marad a nem zsidókénak, minek következtében a nem zsidók görbéje metszi az átlagot, s a mélypontot

---

bibliográfia 1865-1920 közötti kötetei alapján készítettük.) E tanulmány szóhasználatában mind a „zsidó”, mind az „izraelita” azt a személyt jelöli, aki a diplomakönyv vagy az egyetemi anyakönyv szerint izraelita felekezetű volt.

80 Ladányi Andor 1994.

81 A felülreprezentációt mindig a százalékszámok hányadosaként kell elképzelnünk: ha tehát a lányok aránya a teljes vizsgált népességben egy adott időpontban 25%, az evangélikus lányok aránya az evangélikus népességben ugyanakkor 50%, akkor az evangélikus lányok kétszeres felülreprezentációjáról beszélünk. Természetesen ez a szám pontosan sosem fejezheti ki a különbséget, hiszen az iskolafokozat telítődésekor ezen a módon már nem fejezhetjük ki, hogy milyen különbség van pl. valamely csoport 90%-os vagy 95%-os reprezentációja között.

akkor éri el, amikor az első zsidótörvény (1938) előtt tanulmányaikat megkezdett lányok már kifutottak. 1945 után ismét nagyobb számú zsidó végez, s egyben emelkedni kezd a zsidó lányok arányszáma is. (Ennek egyik oka talán az, hogy a Holokauszt túlélői közül többen folytatják, illetve befejezik abbahagyott tanulmányaikat.)

A másik alapvető feltevésünk az volt, hogy a lányok arányának ingadozása összefüggésben állhat a képzésben résztvevők nagyságrendjével. Ez a feltevés azonban nem igazolható. A képzés nagyságrendjét a legalsó görbe mutatja[82]. Az 1920-1925 közötti időszakban évente átlagosan 102 bölcsészdiplomát adnak ki, ez a szám az 1933-1940 közötti időszakig meredeken emelkedik, amikor az átlag már 469 fő. Innen azonban egyenletes, bár mérsékelt csökkenés áll be: 1940-ben 452-en, 1944-ben már csak 306-an végeznek.[83] A diplomások számának bővülése a húszas években gyorsabb, mint a lányok arányának növekedése, s hosszabb ideig is tart. A hallgatószám akkor tetőzik, amikor a lányok részvétele már arányaiban lefelé indul. A harmincas évek végén viszont folytatódik a diplomásszám csökkenése, a lányok aránya mégis emelkedni kezd. Az egész időszakra nézve nincs korreláció, a két görbe között rövidebb korszakokra azonban van: *1920 és 1932 között magas a pozitív korreláció az általános expanzió és a nők arányának emelkedése között*.

A harmadik alapvető feltevésünk az volt, hogy a diplomások társadalmi háttere az idők során megváltozhatott, s talán ez állhat a nők növekvő vagy csökkenő részvétele mögött. Az apák foglalkozása alapján iskolázottsági hierarchiába[84] rendeztük a diplomásaink

---

82 Az alsó görbe csak a szemléletesség kedvéért van beemelve ebbe az ábrába, nem a lányok adatai, hanem a képzés teljes nagyságrendje alapján készült.

83 A front átvonulása valószínűleg technikailag akadályozta a diplomák megszerzését, kiadását, hiszen 1945-ben csak 103-an kaptak diplomát.

84 Az apa iskolázottsága adatbázisunkban „szakértői becslésen" alapuló változó. Az eredeti anyakönyvekben csak az apa/gondviselő foglalkozása szerepelt. Ennek ismeretében mi határoztuk meg az adott foglalkozások körében leginkább szokásos iskolai végzettség szintjét, s ezen iskolázottsági szintek alapján skáláztuk be a vizsgált népességet. Az iskolázottsági besorolás után egy fordított piramis állt elő: legnagyobb számban a diplomás szülők voltak, ötször annyian, mint az elemi iskolai végzettséggel rendelkezők. Az ötkategóriás változóban az elemi/polgári/érettségizett csoportok mellett kétfelé bontottuk a diplomásokat, különválasztva a doktori

családjait. Kiderült, hogy a három évtized alatt szinte semmi sem változott: az apáknak több mint 40%-a minden idősávban diplomásnak tekinthető, 30% körül van a középfokú végzettséggel nem rendelkező apák becsült aránya, a többiek pedig feltehetően érettségizettek. Minden időszakra igaz, hogy az alacsonyabban iskolázott apák gyerekei között kevesebb a lány, mint átlagosan. A lányok arányának jelentős ingadozása az iskolázottsági csoportok közötti arányok időbeli változásával nem áll összefüggésben.

Az eddigi elemzések alapján a következő kép alakult ki: A nők részvételének hullámzása a két világháború között a végzettek társadalmi hátterének legfontosabb mutatójával, az apa iskolázottságával *biztosan nem*, a bölcsészképzésben jelentkező konjunktúrával *1920-1932 között igen*, a *numerus clausus*, majd a zsidótörvények bevezetésével viszont *mindvégig összefügg*.

A nemek továbbtanulási esélyeit determináló társadalmi tényezők

Mint minden oktatásszociológiai vizsgálatból, így a miénkből is az tűnik ki, hogy mindazok a társadalmi tényezők, melyek a férfiak egyes csoportjait hátrányba szokták hozni, az oktatási rendszerben még fokozottabb hátrányba hozzák a nőket. Azaz: a szülők iskolázottságának hiányossága, a szülők foglalkozásának alacsony presztízse, a település rossz elhelyezkedése a települések hierarchiájában, az iskolázást és a tanulást kevésbé támogató etnikai-felekezeti háttér – kivétel nélkül – sokkal erősebben csökkenti a nők érvényesülési esélyét az iskolai piacon, mint a férfiakét. Ennek társadalmi okai nemcsak Magyarországra és nemcsak a Horthy korszakra jellemzők: szokták ezt szokásszerűséggel, konzervativizmussal, a nemi szerepekhez kötődő attitűdökkel magyarázni – mindazokkal a történelmi kötöttségekkel, melyektől minél magasabban van valaki a társadalmi ranglétrán, annál könnyebben szabadulhat. Mindez a piac nyelvén is megfogalmazható: minden többgyermekes családban könnyebben volt elfogadható, ha választani kellett, hogy a lány ne tanuljon tovább, mint hogy a fiú,

---

címmel rendelkezőket a doktori címmel nem rendelkezőktől. A „doktorok” nevű iskolázottsági csoport esetében túlnyomó többségben orvosokról, ill. olyan foglalkozást végző személyekről van szó, amelyhez mindenképpen jogi végzettség szükségeltetett.

hiszen a fiú tanulása – tekintettel arra, hogy a nők munkaerőpiaci érvényesülését a szokásjogi viszonyok, s néha jogszabályok is korlátozták – sokkal biztosabban kecsegtetett családi haszonnal, azaz magasabb jövedelemmel vagy ranggal. De annak oka is könnyen belátható, ha az egygyermekes családokban az azonos kondíciójú lányos apák gyakrabban döntenek a mellett, hogy gyermeküket nem taníttatják, mint a fiús apák. Hipotetikusan feltehető, hogy a családi gazdaságban a gyermekre jutó invesztíciót lányok esetében érdemesebb hozományra fordítani, mint a bizonytalan kimenetelű tanulmányokra.

Ez az általános összefüggésrendszer érvényes a Horthy korszak bölcsészdiplomásaira is, ezért nem oly meglepő, hogy az apa iskolázottsága és a nemek bölcsészdiplomához jutása között világos összefüggés van (lásd a 2. ábrán): *minél iskolázottabb az apa, leánygyermekének annál nagyobb az esélye a bölcsészdiplomára.*

Az iskolázott apák természetesen nagyobb valószínűséggel küldik valamennyi gyermeküket a felsőoktatásba, de mivel a fiúk megoszlanak a felsőoktatás teljes mezején, míg a lányok számára csak néhány terület nyitott, még az is előfordulhat, hogy a bölcsészkarra több lányt küldenek, mint ahány fiút – bár ez valójában csak a legiskolázottabb csoportokra érvényes. Ebből természetesen nem következik, hogy a jogászok vagy orvosok lányai – akár csak megközelítőleg is – akkora eséllyel végeznének egyetemet, mint a jogász vagy orvos apával rendelkező fiúk, hiszen a férfiak számára nyitva álló felsőoktatási intézmények összességében sokkal több hallgatót fogadnak be, mint a négy[85] bölcsészkar.

A nők aránya a bölcsészdiplomások között 42,2%, vagyis a lányok felülreprezentációja a középiskolai végzettségű apák körében már adott (1,1-szeres), csak az ennél alacsonyabb iskolázottságú családfenntartóknál beszélhetünk a nőkre nézvést nemi hátrányról.

A másik legfontosabb „tolótényező” a nők bölcsésztanulmányainak sikeres elvégzésében a születés helyének városias jellege. Mint ez a 3. ábrán is látható, *az azonos rendű*

85 Pontosabban: a budapesti, szegedi, pécsi, debreceni egyetem bölcsészkarai és a szegedi egyetem természettudományi kara. Viszont nem szerepel az adatbázisban a kolozsvári egyetem, amit 1940-ben állítottak újra fel mint magyar állami egyetemet, minek következtében a 40-es években Pécsen megszűnik a bölcsészképzés.

településről származók között a város méretével egyenes arányban emelkedik a nők aránya.

2. ábra: Az apa iskolázottsága és a nemek részvételi arányának kapcsolata (elemzett népesség N= 9162, az adathiány 33%)[86]

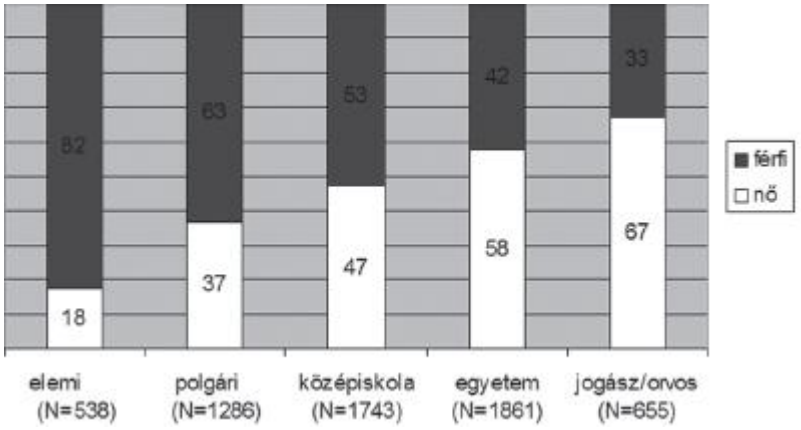

Budapest önálló kategóriaként való felvétele nyilván nem szorul különösebb indoklásra.[87] A „nagyvárosok" közé soroltuk azokat a településeket, melyek lakossága 1900-ban már meghaladta a 30 ezer főt, az ennél kisebb helységeket pedig a közigazgatási

86 Mivel sokakban felmerülhet a kérdés, hogy mi lehet az oka az itt jelzett viszonylag magas adathiánynak, egy rövid megjegyzés ide kívánkozik. Az adatok hiánya mindig szisztematikus, csak nem mindig tudjuk biztosan, hogy az adathiány mögött az adatközlő szándékai állnak-e, s ha igen, akkor mi lehetett az intenció, avagy „egyszerűen" adminisztrációs anomáliáról van szó, esetleg a forrásul szolgáló anyagok minősége, eltűnése, stb. idézte-e elő a hiányt. Ami az ábrával kapcsolatban bizonyos: az apára vagy az eltartóra vonatkozó adatok hiánya mögött részben tudatos döntés áll. Statisztikailag bizonyítható ugyanis, hogy az adathiány a diplomázó korával exponenciálisan nő. Az idősebb – nagykorú – hallgatók számára egyrészt elméletileg sem kötelező az eltartóra vonatkozó adatok megadása, másrészt nem is tartották indokoltnak, hogy egy ilyen, aktuális helyzetüket már kevéssé befolyásoló körülményről beszámoljanak.

87 Nemcsak arról a kiemelt jelentőségről van szó, amit minden főváros betölt, s nem is csak arról az egészen különleges szerepről, amit Budapest – mint Közép-Európa és a Balkán csak Bécshez fogható nagyvárosa ebben az időben betöltött –, hanem Budapest speciális iskolaváros jellegéről is: lásd Karády Viktor 2005.

besorolásuk szerint választottuk két csoportra: „város” – „egyéb település”.[88] A lejtő itt nem olyan egyenletes, mint az apa iskolázottsági kategóriáinál: a főváros a nagyvárosokkal „összetart”, vagyis a fejlettebb települések együttesen járulnak hozzá a bölcsészképzésben a női részvétel erősödéséhez.

A harmadik tényező, amely növelheti a nők esélyeit nemcsak a bölcsészdiplomához jutásban, hanem általában a társadalmi érvényesülésben is: a felekezeti és etnikai háttér. A vallásra[89]

88 E megoldás azért tűnt célszerűnek, mert ha pusztán a jogi kategóriákat követnénk, akkor a törvényhatósági jogú városok sorába az ipari forradalom során jelentéktelenné vált, csekély lakosságúnak megmaradt középkori városok is bekerülnének a „nagyvárosok” kategóriájába, ha viszont a törvényhatósági jogú városok 1900-as listáját használnánk, kimaradna pl. a már akkor igen jelentősen iparosodott és urbanizált Miskolc. A „nagyvárosok” közé így összesen 19 települést vettünk fel, jelentős részük természetesen a Horthy korszakban már nem Magyarország területén feküdt. A „városok” kategóriájába közel százötven települést soroltunk, köztük az 1900-ban még 30 ezer alatt maradó, de 1930-ban már a nagyvárosok többségét lekörözö Győrt, s néhány, a későbbi Budapesthez csatlakozó – s 1930-ra szintén inkább a nagyvárosok közé kívánkozó – elővárost. A településváltozó továbbfejlesztésén folyamatosan dolgozunk, hiszen célszerűnek tűnik pl. a 20 ezernél népesebb öt községet a „város” kategóriánkhoz sorolni, ugyanakkor a „nagyvárosok” és „kisvárosok” kategóriákat tovább differenciálni. Természetesen Magyarország tizenháromezer települését más módon is kategorizálhatjuk: leginkább a nagyközségek illetve járásszékhely-községek elkülönítése látszik hasznosnak. Azt a problémát azonban még ezzel sem fogjuk tudni kezelni, hogy pl. a nemesi kúriák többsége egészen kis településeken fekszik…. Lásd: *http://npt2000.homeip.net*

89 A vallás esetében egy többszörösen interpretálandó adatról van szó. A felekezeti háttér elsősorban egyéb, ismeretlen társadalmi tényezők helyettesítésére szolgál – ritkábban arra, hogy egyazon csoporton belül eltérő habitusokra lehessen belőle következtetni. A felekezetek *vallásgyakorlata* ugyanis csak távoli (s egyelőre fel nem mérhető) összefüggésben van a felmutatott tanulmányi teljesítménnyel. Bizonyos továbbá, hogy a vallásváltoztatás során felekezetüket (jórészben az izraelitát) elhagyók inkább hordozzák az eredeti felekezeti aggregátumukra jellemző iskolázási attitűdjeiket, mint az új közösségükét. Adatbázisunkban ennek ellenére kénytelenek voltunk mindenkit az egyetemre járáskor megadott felekezethez számítani. (Kutatásunk egy későbbi fázisában mód nyílik majd arra is, hogy a diplomás és a középiskolai adatbázisokat egymással összekapcsoljuk, ami

vonatkozó adatok és a névjelleg[90] alapján létrehoztunk[91] egy kombinált felekezeti-etnikai háttérváltozót, melynek segítségével a teljes népességet 17 kategóriába[92] osztottuk – külön választva mindazokat, akiknél felekezeti adattal ugyan nem rendelkezünk, de a névjelleg alapján az etnikai hátterére vonatkozó jelzéssel igen. Az így létrehozott 17 felekezeti-etnikai csoportból csak azok adatait elemeztük tovább, akiknél nem merült fel bizonytalanság sem a vallás, sem a névjelleg megállapításánál, s a teljes népességen belül 2%-nál nagyobb részesedést mutattak. Így már csak 9 felekezeti-etnikai csoport maradt, melyeket sorrendbe állítottunk annak függvényében, hogy a nemek közötti megoszlás mely csoportoknál mutatott nagyobb női részesedést. (Lásd a 4. ábrán.)

A lányok aránya a reformátusok körében a legalacsonyabb. Ezt könnyedén magyarázhatjuk a tradicionális beágyazottságú aggregátum megnövekedett népességi számarányával a Trianoni országban[93], s az ennek megfelelő képviseltettségi esélyeivel a bölcsészkarokon, ami egyértelműen a férfiaknak kedvez. A nők alacsony részvételét a református népességben ezen kívül három

---

lehetővé teszi a vallásváltoztatók egy részének beazonosítását.) Vö. minderről: Karády Viktor 2002.

90 Sokat vitatott, de statisztikailag eredményesnek bizonyuló módszer a magyar, német, szláv, román és egyéb névjellegűek szétválasztása. Természetesen ez az adat *az egyének* etnikai tudatállapotáról semmilyen információt nem ad, de statisztikai értelemben azt jelzi, hogy a család nem tartotta indokoltnak, hogy az igen széleskörű névmagyarosítási mozgalomban részt vegyen. Ebből persze az is következik, hogy a magyar nevűek között szétválaszthatatlanul összekeveredtek azok, akiknek „eleve" (azaz nem tudjuk mióta…) magyar nevük volt, s akik esetében a család még egy-két nemzedékkel korábban nem magyar jellegű nevet viselt. Karády Viktor 2001.

91 Ugyanezen változók alapján tanulmányozható a többi egyetemista csoport összetétele a http://npt2000.homeip.net kutatási honlapján.

92 Az összes etnikai jelzés és az összes felekezet kombinálásával természetesen sokkal magasabb számot kapunk. Minthogy néhány kategóriával (pl. „szláv névjellegű református") nem tudtunk mit kezdeni, ezeket összevontuk, tehát pl. református vagy unitárius csak egyféle van. Lásd ehhez Karády Viktor NKFP kutatásának ábráit: *http://npt2000.homeip.net*

93 Magyarország felekezeti összetétele 1930-ban: 65 % rk., 2 % gk., 21 % ref., 6 % ev., 5% izr. A többi felekezet aránya fél százalék alatt maradt. (*MSÉ, 1938, 14. l.*)

tényező is befolyásolhatta még: Először is az, hogy a nagy református övezet középpontjában, Debrecenben egyetem nyílt 1912 után. Másodszor, hogy a reformátusok aránya a modernizációs szempontból kiemelt települések, vagyis Budapest és a dunántúli városok lakosai között, illetve az iparforgalmi tevékenységgel foglalkozók körében rendkívül alacsony volt. Harmadszor, és különösen: a lelkészi családból érkezők aránya viszonylag magas a vizsgált népességben.

3. ábra: A születés helyének városias jellege és a nemek részvételi arányának kapcsolata (elemzett népesség N=9162, az adathiány 10%)

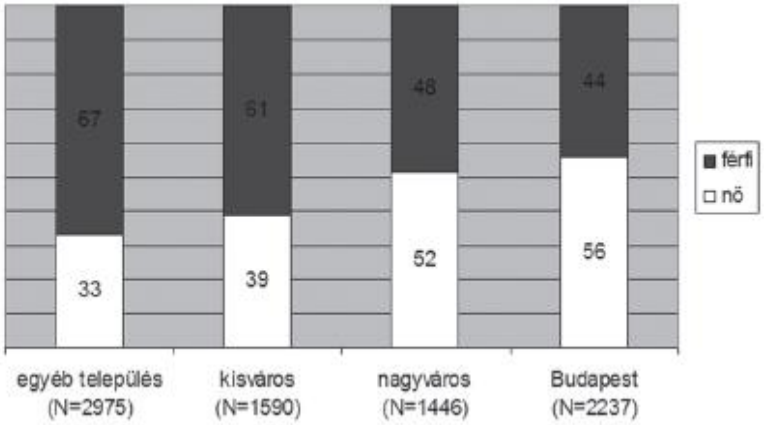

4. ábra: Felekezeti-etnikai háttér és a nemek megoszlásának kapcsolata (elemzett népesség N= 8346 fő)

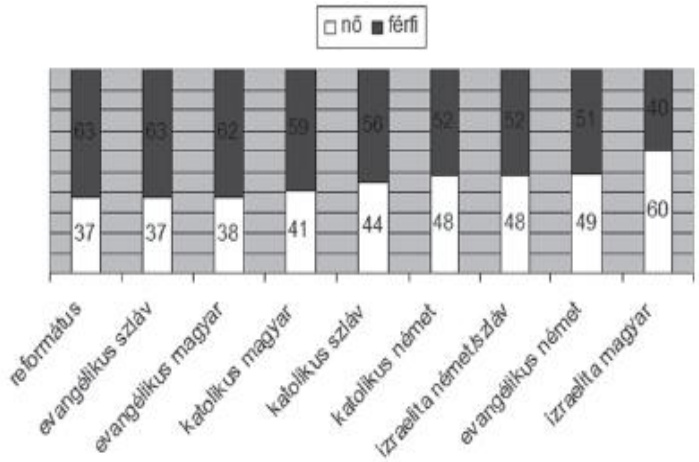

Az evangélikusok adata – átlagosan 40,5%-os női reprezentációval – a közhiedelemmel ellentétben alacsony mértékű modernitásra utal, s ez még akkor így van, ha az evangélikusok lakossági arányukhoz képest erősen felülreprezentáltak a bölcsészdiplomások között. Az evangélikus szlávok (magyarán: szlovákok[94]) és az evangélikus magyarok adata a reformátusokkal azonos csoportba tartozik – az evangélikus népességben csak a németek mutatnak magasabb modernitást.

A római katolikusok – minthogy a bölcsésznépesség 57%-át teszik ki – lakossági arányukhoz képest már erősen alulreprezentáltak. A katolikusokon belül azonban szintén megmutatkozik, hogy a németek tekinthetők a női képzés mércéjével számítottan legmodernebb etnikai csoportnak, de közöttük még a szláv névjellegűek is jobban állnak, mint a magyarok.

Teljesen a felülreprezentált sávba esik a zsidó népesség. Az izraelita felekezetű diplomásoknál a magyar névjellegűek közül kerülnek ki a legnagyobb arányban nők, azaz az érintett zsidóság „asszimilációs úton" elől járó részlegeiből.

A zsidók felül- és a reformátusok alulreprezentációja lényegében egybeesik azzal a képpel, amely e felekezetek általános iskolázottsági-modernizációs szintjéről az elmúlt években – főképp Karády Viktor elemzései nyomán – kialakult. Az evangélikusok megoszlását az alul- és felülreprezentált csoportok között pedig kielégítően magyarázhatjuk azzal, hogy az evangélikusok esetében a városi németek ill. a nyilvánvalóan mobilitásra hajlamos, hiszen egy-két generációval korábban Budapestre költözött szlovák hátterűek jelentik az aggregátum azon elemét, amely a felülreprezentációért felel, az evangélikus hátterű magyarok pedig ennek mértékét csökkentik.

Ugyanakkor felmerül a kérdés, hogy van-e az etnikai-felekezeti hovatartozásnak önálló sorrendképző hatása, vagy a sorrendben egyszerűen az tükröződik, hogy pl. a reformátusok általában olyan iskolázottsági vagy lakóhelyi közegből érkeznek, amely a női emancipációra kevésbé nyitott. Ezt a kérdést csak akkor

94 Összehasonlításra alkalmas névjelleg adat a teljes népességről nem áll rendelkezésre. A lakosság 5,5%-a mondta magát német anyanyelvűnek, de 15,1%-a beszélt németül, 1,2% mondta magát szlovák anyanyelvűnek, de 4,0% beszélt szlovákul. (*MSÉ, 1938, 14. l.*)

tisztázhatjuk, ha „semlegesíteni” tudjuk legalább az iskolázottság hatását. Ezt két módon kíséreljük meg. (Lásd a 1. táblázatot.)

1.táblázat: A felekezeti-etnikai és a nemi egyenlőtlenségek összefüggései

Felekezeti-etnikai csoportok	nők aránya	a nők aránya a diplomás apák esetében	N=	iskolázottsági mutató (diplomás apák aránya alapján)	a nők aránya és a diplomázott apák mutatójának a hányadosa	iskolázottsági mutató (érettségizett apák aránya alapján)	a nők aránya és az érettségizett apák mutatójának a hányadosa
izraelita német	**48,4**	64	467	190	**0,25**	365	**0,13**
izraelita magyar	**59,7**	68,3	357	342	**0,17**	538	**0,11**
katolikus magyar	40,9	62,9	3279	251	0,16	445	0,09
katolikus német	47,9	65	933	305	0,16	492	0,1
katolikus szláv	44,6	65,9	1014	286	0,16	465	0,1
református	37,5	50,7	1818	284	0,13	498	0,08
evangélikus német	49	59,5	196	401	0,12	589	0,08
evangélikus magyar	37,6	55,7	410	384	0,1	591	0,06
evangélikus szláv	38,4	48,1	198	399	0,1	566	0,07

Először is megvizsgálhatjuk a nők arányát csak a felsőfokú végzettségű apák gyermekei között. Mint ez a 1. táblázatból kitűnik, a diplomásokra jellemző átlagos 60%-hoz képest 68%-os értékével továbbra is nagyon erős a magyar zsidók felülreprezentációja, ezt azonban 65%-os értékkel a katolikus szlovákok, katolikus németek, zsidó németek követik. A másik végponton előző megfigyeléseinkkel egybevág a reformátusok, ill. a szlovák evangélikusok és a magyar

evangélikusok 50% körüli mutatója. Vagyis: az egyes aggregátumok iskolázottsági különbségétől független a magyar zsidó lányok relatíve előnyös és a református lányok relatíve hátrányos helyzete.

A másik megoldás, hogy az egyes aggregátumokhoz ordinális, helyezési számokat rendelünk, mégpedig az apák iskolázottsági adatai alapján (lásd a 2. táblázatban az „iskolázottsági mutatókat"). Minthogy adatbázisunkban az evangélikus német apák 40,1%-a volt diplomás, az evangélikus németekhez 401-es értéket rendelünk, az evangélikus szlovákok apáinak 39,9%-a volt diplomás, ezért azokhoz 399-es értéket, és így tovább egészen a másik végpontig, ahol az izraelita németek állnak 190-es értékkel. Az első iskolázottsági mutató tehát az egyes felekezeti-etnikai csoportokat a szerint minősíti, hogy milyen mértékben voltak iskolázottak – a diplomás apák arányszámai szerint. Minthogy tudjuk, hogy az iskolázottság a lányok bölcsészkari részvételével szisztematikusan összefügg, amelyik csoportnál magasabb ez a mutató, elvileg ott kellene magasabbnak lennie a nők arányának is. Ha a felekezeti-etnikai hovatartozás nem hatna ki önmagában a nemi viszonyokra, akkor az iskolázottsági sorrend azonos lenne a lányok reprezentációs sorrendjével. Azonban, mint ezt láthatjuk a 2. táblázatban, az iskolázottsági sorrend az egyes felekezeti-etnikai csoportoknál nem egyenesen arányos a nők részvételével. A felekezeti-etnikai háttér ugyanis önállóan, vagy legalábbis az apa iskolázottságától részben függetlenül is kihat a nők arányára. *Az „iskolázottsági mutató" és a nők arányának a hányadosa mutatja meg, hogy mennyire jó az egyes aggregátumokhoz tartozó lányok bölcsészdiplomához jutási esélye, ha az egyes aggregátumok iskolázottságából eredő eltéréseket figyelmen kívül hagyjuk. A táblázatban az is látható (utolsó két oszlop), hogy ha az iskolázottsági sorrendet nem a diplomás apák aránya, hanem az érettségizett apák aránya alapján alakítjuk ki, a felekezeti-etnikai csoportok és a nők esélyeink vonatkozásában ugyanarra az eredményre jutunk…*

Ebből a – talán kissé bonyolult – számításból az tükröződik, hogy a kibocsátó közegek egyenlőtlenségét is figyelembe véve a lányok helyzete a bölcsészkarokon (saját közegük fiúihoz képest) a zsidóknál – mégpedig mind a magyar, mind a német névjellegű zsidóknál – lényegesen jobb, mint az átlag. Ami az igazi meglepetés, hogy az evangélikus németek a lányok arányát mutató sorrendhez képest, ahol még az élbolyban voltak, a hátulról számított harmadik helyre „esnek vissza" – akár a diplomás apák arányából, akár a

középiskolázott apák arányából indulunk ki. Tekintettel arra, hogy egyébként a zsidók és az evangélikusok egyformán felülreprezentáltak a bölcsészhallgatók között, s általában mindig együtt vezetik a modernizációs rangsort, ehhez a jelenséghez valamilyen magyarázó hipotézist kell fűznünk. Feltevésünk szerint a zsidók és evangélikusok nemi viselkedése a bölcsészképzésben azért ennyire eltérő, mert az evangélikusok számára – a túlfejlett evangélikus középiskola-rendszer következtében – óriási munkaerőpiac áll rendelkezésre. Ez az evangélikus fiúk szemében vonzóbbá teszi a bölcsészkart, ami automatikusan csökkenti a lányok arányát. Ezzel szemben a zsidók számára a felekezeti középiskolai szféra, mint munkaerőpiac, szinte teljesen zárt, s a „keresztény kurzus" alatt az állami középiskolákban sem várhattak állásajánlatokra. Az egyéb (vagyis nem tanári) bölcsészpályák vonatkozásában pedig azt feltételezhetjük, hogy minél szekulárisabb beállítottságú egy tudományos/kulturális/könyvkiadói/újságírói közeg, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy nem diszkriminálja a lányokat. Az is bizonyos, hogy az evangélikusok tudományos/kulturális/könyvkiadói/újságírói piacán belül magasabb az egyházhoz kötődő elhelyezkedési lehetőségek száma, mint a zsidók esetében. Ahol szekulárisabb a piac, relatíve esélyesebbek a lányok…

Irodalom

Biró Zsuzsanna Hanna (2007) : Reformiskolai kísérletek és az élőnyelv-oktatás reformja. Mikro- és makrotörténeti adalékok egy rendszerszintű hatástanulmányhoz (Magyarország, 1929-1949). In: Biró Zs. H. – Pap K.T. (szerk.): Posztmodern kihívások a pedagógiatörtént-írásban, Budapest, Gondolat, 58-128.

Biró Zsuzsanna Hanna (2008): A társadalmi nemek közötti különbségek empirikus kutatása a Horthy korszak bölcsészdiplomásainak példáján. In : Pukánszky Béla (szerk.): A neveléstörténet kutatásának új útjai (munkacím), Budapest, Gondolat (sajtó alatt)

Hadas Miklós: Bourdieu a férfiuralomról in: Hadas Miklós: A modern férfi születése, Budapest, Helikon, 2003

Karády Viktor (1994): A társadalmi egyenlőtlenségek Magyarorszàgon a nők felső iskoláztatásának korai fázisában. In: Hadas Miklós (szerk.): Férfiuralom. Írások nőkről, férfiakról, feminizmusról. Budapest, Replika-könyvek, 176-195.

Karády Viktor (2001): Mennyire volt «magyar» a honi értelmiség a századfordulón ? In : Filozófia és kultúra. Írások a magyar mûvelôdéstörténet köréből, Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 203-236.

Karády Viktor (2002): Felekezeti szegregáció a magyar gimnáziumi piacon (1867-1944) . In : Nagy P.T. (szerk): Oktatáspolitika és vallásszabadság. Állam-egyház-iskola-társadalom a 20e században. Budapest, Új Mandátum, 209-232.

Karady, Victor (2003): Different Experiences of Modernisation and the Rise of Anti-Semitism. Socio-Political Foundations of the *numerus clausus* and the 'Christian Course' in Post World War I. Hungary. Transversal (Graz), 4. Jg., Nummer 2, 3-34.

Karády Viktor (2005): Budapest iskolaváros a magyarországi képzési piacon 1944 előtt. Educatio 2005/tavasz, 95-119.

Ladányi Andor (1994): A *Numerus clausus*-törvény 1928. évi módosításáról. Századok 1994/6, 1117-1148.

Ladányi Andor (1996): Két évforduló: a nők felsőfokú tanulmányainak száz éve**.** Educatio 1996/3, 375-389.

MSÉ: Magyar statisztikai évkönyvek

MSK: Magyar statisztikai közlemények

Mann Miklós (1995): Nők az egyetemen. História 1995/4, 19-21.

Müller Ildikó (2003): A nők egyetemi képzésének ügye a századfordulón**.** Magyar felsőoktatás 2003/1-3, 69-70.

Nagy Péter Tibor (2002): Oktatáspolitika és nyelv. In: ua.: Hajszálcsövek és nyomáscsoportok. Budapest, OI/Új Mandátum, 84-106.

Nagy, Peter Tibor (2005): The *numerus clausus* in inter war Hungary East European Jewish Affairs. Volume 35, Number 1/ June, 13-22.

N. Szegvári Katalin - Ladányi Andor (1976): Nők az egyetemeken. Felsőoktatástörténeti kiadványok 4. Budapest

N. Szegvári Katalin (1988): *Numerus clausus* rendelkezések az ellenforradalmi Magyarországon: a zsidó és nőhallgatók főiskolai felvételéről, Budapest, Akadémiai Kiadó

Szűcs László Gergely (2007): A középiskolai filozófiatanítás helyzete és versengő társadalomképek 1879-1945, Budapest (kézirat)

Watts, Ruth (2005): Gendering the story: change in the history of education. History of Education; No. 3, 225-241.

Biró Zsuzsanna Hanna

Válaszutak a bölcsészképzésben – gender specifikus döntések két világháború közötti bölcsészkarokon

Egyetemválasztás – helyben és nem helyben diplomázók

Minekután[95] a dualizmus korával szemben, amikor csak Budapesten és a távoli Erdély „fővárosában" működött egyetem, a két világháború között a csaknem harmadára zsugorodott országban négy város is lehetőséget kínált a bölcsésztanulmányok elvégzésére, immár *egyetemválasztásról* is beszélhetünk. A végzett hallgatók megoszlását a négy egyetemen, illetve a nemek szerinti megoszlásukat az egész vizsgált népességben a következő táblázat mutatja be.

1. táblázat: A bölcsészdiplomások megoszlása az egyetem helye és a nemi hovatartozás szerint (1920-1950)

	Budapest	Debrecen	Szeged	Pécs	Σ	%
Férfiak	3863	862	726	295	5746	58
Nők	2909	475	509	230	4123	42
Σ	6772	1377	1235	525	9869	100
%	68,7	13,5	12,5	5,3	100	
A nők aránya (%)	**43**	**35,5**	**41**	**44**	**42**	

95 A tanulmány mögött álló kutatásokat az ERC FP7-230518 tette lehetővé. A tanulmány támaszkodik: Biró Zsuzsanna Hanna - Nagy Péter Tibor : Nemi esélyek és nemi döntések a két világháború közötti bölcsészkarokon Educatio, 2007. (16. évf.) 4. sz. 565-590. old. szövegére, de az adatok néhol eltérőek, mivel az adatbázis az azóta eltelt időszakban is folyamatosan „finomodott". Ez konkrétan az adathiányok ellensúlyozására megalkotott weight pontosítását jelentette.

A nők arányát általános modernizációs jelzésnek tekintve a négy egyetem jól értelmezhető sorrendet ad: Nyugat-Magyarország és a főváros egyeteme egy szinten állnak (az egész korszak átlagában 43-44%-os női részesedéssel) – majd minél keletebbre tartunk, úgy csökken a nők aránya.

A négy egyetemi központ létrejötte új lehetőséget nyit meg a történetszociológiai elemzések számára is: a helybeli és nem helybeli rekrutáció összehasonlítását. A dualizmus kori egyetemek (Budapest Kolozsvárral) csak olyan módon hasonlíthatók össze, hogy már előre tudjuk: a budapesti egyetem mintegy „definíciószerűen" országos rekrutációjú, a kolozsvári egyetem pedig hivatásszerűen helyi gyűjtőkörű.[96] Az új helyzetben azonban már lehetőségünk van akár a három vidéki, akár a vidéki és a fővárosi bölcsészkarok rekrutációjának az összevetésére is. Debrecen, Szeged és Pécs lakossága – létszámához képest – értelemszerűen sokkal inkább jelen van a felsőoktatásban, s ezen belül is a bölcsészkarokon, mint a trianoni Magyarország többi nagyvárosának lakossága. Kérdés, hogy ez érinti-e a nemek helybéli arányait. *Feltevésünk szerint: a vizsgált korszakban a nők még a bölcsészdiploma megszerzése céljából is sokkal kisebb valószínűséggel távolodhattak el a lakóhelyüktől/családjuktól, mint a férfiak.*

A fenti hipotézis igazolásához az egyetem helye mellett a diplomázó lakóhelyi adataira is szükségünk van, de – bármennyire is furcsa – a lakóhely azokhoz az adattípusokhoz tartozik, melyekkel kapcsolatban meglehetősen magas az adathiány.[97] A „lakóhely"

96 A távoli megyékből jövők között a reformátusok ugyan felülreprezentáltak, de attól még a dualizmuskori nyugat-magyarországi reformátusok többségének Budapest maradt a természetes célpontja és nem Kolozsvár.

97 A két háború közötti statisztika jellemzője, hogy az országos és fővárosi statisztikai évkönyvekben – aggregált, de karonként bontott formában – adathiány nélkül közlik a hallgatók eltartóinak foglalkozási és lakóhelyi adatait. Volt tehát egy másik adatgyűjtés, ami nem alapulhatott a beiratkozási anyakönyveken, de ennek nem akadtunk a nyomára. A műegyetemi beiratkozási és egyéb hallgatói adatlapokban sehol sincs utalás a szülők vagy a gyám foglalkozására, mégis publikáltak már a 19. század végétől idevágó, egyre részletesebb, aggregált információkat. A középiskolai statisztikában is van olyan adat, nevezetesen a nyelvtudás és pályaválasztás, mely a beiratkozási anyakönyvekben egyáltalán nem szerepelt, de a statisztikai évkönyvekben igen.

rubrikába ugyanis nem a hallgató aktuális tartózkodási helyét kellett beírni, hanem az apa/eltartó lakóhelyét. A nagykorú hallgatók közül – tekintve, hogy nem voltak kötelesek az „apa rovatot" kitölteni – többen az apa foglalkozásával együtt a lakóhely rubrikát is üresen hagyták. Ugyancsak komoly hiányunk van a szegedi bölcsészeknél.[98] Összességében a bölcsészdiplomások 35%-áról tudjuk megállapítani, hogy tanulmányai alatt milyen távolságra volt az eltartó lakóhelyétől, a lakóhelyi adattal nem rendelkezők közül pedig további 45%-nál tudjuk, hogy a diplomás mely településen végezte el a középiskoláját. Ha a középiskola helyét elfogadjuk „kvázi" lakóhelyi[99] adatként, akkor összesen 5891 személyt tudunk bevonni az elemzésbe.

Mielőtt az egyetemválasztás és a lakóhelytől való távolság kapcsolatát közelebbről is megvizsgálnánk, érdemes megnéznünk, hogy az egyes bölcsészkarokra mennyire volt jellemző a helybéliek magas részvétele. Leginkább helybélinek mindenképpen a négy egyetemi város lakosai számítottak. Ráadásul, mint ez a táblázatból kiderül, ők adták az összes bölcsészdiplomás egyharmadát, a lakóhelyi adattal rendelkezőknek pedig csaknem a felét.

2. táblázat: Az egyetemi városokban élők megoszlása a négy egyetemen (%) (elemzett népesség N=2753)

	budapesti bölcsészkar	debreceni bölcsészkar	szegedi bölcsészkar	pécsi bölcsészkar	Total
budapesti lakos	**96,0**	1,2	1,4	1,4	100
debreceni lakos	4,9	**93,7**	1,4	0	100
szegedi lakos	12,2	0,5	**86,8**	0,5	100
pécsi lakos	18,3	0,6	4,9	**76,2**	100

98 Egyelőre erre a jelenségre még nincs magyarázat.

99 Ez a kistelepüléseket természetesen kizárja, de azt joggal feltételezhetjük, hogy a kistelepülések lakosai lakóhelyükkel azonos megyében, azonos régióban választanak középiskolát.

A legkisebb „visszatartó erővel” a négy intézmény közül a legfiatalabb és a korszakunkban a legrövidebb ideig működő pécsi Erzsébet Egyetem rendelkezik. A szóhasználat nem véletlen: itt most nem a „vonzerőről” van szó, hiszen a pécsi bölcsészkar e tekintetben nem is áll olyan rosszul: Egyedül a debreceniek maradnak teljesen távol a baranyai intézménytől, a szegediek közül ugyanannyian szereznek Pécsen bölcsészdiplomát, mint Debrecenben, a budapestiek pedig Szegedet és Pécset is előnyben részesítik Debrecennel szemben. Tehát „vonzerő” tekintetében Pécs a többi egyetemi várossal felveszi a versenyt – ha a helybéliek részvételét vesszük alapul, akkor a legalacsonyabb arányt mutatja. A pécsi bölcsészek csaknem egynegyede nem a helyi egyetemen szerzi meg végzettségét, még azokban az években sem, amikor a bölcsészkar a Baranya megyei székhelyen háborítatlanul működik.

A négy egyetemi város vonzáskörzetéről térképeket is készítettünk, de terjedelmi és nyomdatechnikai okokból ezeket az erre a célra létrehozott weboldalakon lehet csak megtekinteni (lásd: http://npt2000.homeip.net/regio/bolcseszvonzaskorzet.htm). Pécs összefüggő vonzáskörzete – ahogy ez nem meglepő – a Dél-Dunántúl, de részben – talán, mivel az egyetem Pozsonyból költözött ide – felülreprezentált még az Észak-Dunántúl is. Dél-Magyarország felülreprezentációja is logikus: Pécshez ugyan Szeged közelebb van, de ebben a vonatkozásban feltehetőleg az a döntő, hogy Budapest távol fekszik. Ez lehet az oka annak, hogy mindkét egyetemre jellemző a dél-magyarországiak különlegesen magas képviselete. A szegedi bölcsészkar erős felülreprezentációja lényegében saját megyéjére korlátozódik, enyhe felülreprezentációt mutat itt Dél-Magyarország, valamint Dél-Erdély – itt nyilván tekintettel az egyetem eredeti központjára, Kolozsvárra. Debrecen erősen felülreprezentált a szomszédos megyékben, enyhén felülreprezentált egész Észak-Kelet-Magyarországon, valamint a Székelyföldön.

Budapest esetében erős alulreprezentációt – a fenti összefüggés komplementereként – a pécsi és a szegedi egyetem közvetlen környéke, valamint a debreceni egyetem tágabb környéke mutat. Ugyanakkor a pesti egyetem tágabb vonzáskörzetéhez tartozik a Nyugat-Dunántúl és Dél-Magyarország, szűkebb vonzáskörzete pedig a főváros közvetlen környékére terjed ki, illetve az azt északról határoló megyékre. Legerősebb felülreprezentációt a pesti bölcsészkaron Dél-Erdély és Észak-Magyarország *legtávolabbi*

megyéi mutatnak. E különös jelenség magyarázata kettős lehet. Egyrészt az, hogy bizonyos távolság fennállása esetén érvényesülhet a „ha már, akkor…”-effektus: ha már a lakóhelytől így is, úgy is igen messze esik a felsőbb tanulmányok színhelye, akkor a legnagyobb tanulmányi haszonnal kecsegtető helyet érdemes választani. Másrészt nem szabad elfelejteni, hogy az elszakadt magyarlakta vidékekről Trianon után az országba menekülő értelmiség is a fővárosban, illetve annak elővárosaiban koncentrálódott. Ők szolgáltathatták a „székelyföldiek”, illetve a „felvidékiek” egy jelentős részét, sőt azon hallgatókét is, akiknek szülei ténylegesen a Székelyföldön vagy a Felvidéken maradtak, s így az érintettek a beiratkozási lapon ezt a lakóhelyet tüntették fel.

Mindezek után már csak azt kell megvizsgálnunk, hogy érvényes-e a bölcsészdiplomások körében is az a közhely, miszerint a nőkre inkább jellemző a „helyben maradás”, a „lakóhelyhez kötöttség”, mint a férfiakra. Ha a kérdést binárisan kell eldöntenünk, akkor a válasz az 4. táblázat tanúsága szerint egyértelműen: igen.

3. táblázat: A nem helyben diplomázók aránya a négy nagyváros lakosai között nemek szerint (elemzett népesség N=2752)

	Budapest	Debrecen	Szeged	Pécs	A nem helyben diplomázók összesen (N=)	A nem helyben diplomázók aránya országosan
Nők	3,0%	4,6%	4,5%	13,6%	59	3,7%
Férfiak	5,1%	9,2%	26,6%	35,4%	106	8,9%

A fenti értékek mind a négy egyetemi város esetében igazolják a nők erősebb „helyhez kötöttségét”. *Átlagosan majdnem két és félszer annyi férfi szerez a lakóhelyén kívül diplomát, mint nő.* Ez az arány csak a szegedi bölcsésznépességen belül változik meg lényegesen: Szegeden majdnem hatszor gyakoribb volt a férfiak között az elvándorlás, mint a nők körében. A legkisebb különbség a

fővárosiaknál regisztrálható: az átlagos 2,3-as szorzóhoz képest itt csak 1,7-szer gyakoribb, hogy egy budapesti férfi nem a budapesti bölcsészkaron szerez diplomát.

Ha viszont a kérdés úgy szól, hogy az egyetemek mekkora *vonzerőt* gyakoroltak az egyetemi városok lakosaira, semmiképpen sem a „természetes sorrendet" kapjuk. A nyitott felsőoktatás viszonyai között ugyanis a nagyobb szakválasztékkal rendelkező, országosan és nemzetközileg is jobban „jegyzett", Magyarországon a bölcsészdiplomások kétharmadát kibocsátó Budapestnek messze felülreprezentáltnak kellene lennie, s ezzel együtt elhanyagolhatónak a Budapestről vidékre járók aránya. Ez azonban még sincs így. A kifelé és befelé tartó mozgás ugyanis összemérhető: a vidéki egyetemi városok bölcsészdiplomásainak 10,5%-a döntött Budapest és 3%-a valamely másik vidéki centrum mellett, a budapesti lakosú diplomásoknak pedig 3,5%-a ment vidékre. Ennek a fővárosból vidékre irányuló mozgásnak legfontosabb tényezője a felekezeti hovatartozás. A budapesti római katolikusok kevesebb, mint három százaléka, a reformátusoknak négy százaléka választott vidéki egyetemet: e számok ugyan igen kicsik, de talán nem véletlen, hogy a fővárosból vidékre vándorló reformátusok fele Debrecenbe, a kálvinista szellemű egyetem székhelyére költözött. A budapesti evangélikusoknak hasonlóképpen négy százaléka végzett vidéken, felük Pécsen, vagyis abban a városban, ahová az elvben evangélikus arculatú pozsonyi egyetemet költöztették. Az érintett budapesti zsidó hallgatóknak viszont már 7%-a választott vidéki egyetemet. Ezek kétötöde a *numerus clausus*t (a hallgatóhiány miatt is) legkevésbé végrehajtó pécsi egyetemre járt, míg 30-30%-uk a két másik vidéki egyetemet választotta. A Budapestről Pécsre érkező érdekelteknek így 36%-a, a Debrecenbe menőknek 28%-a, a Szegedre jutóknak 26%-a volt zsidó.

Ezek után nem meglepő, hogy az egyetemi városok lakóinak egyetemválasztásában sajátos nemi egyenlőtlenségek figyelhetők meg (lásd az ábrát). Budapestet a ritkább szakok miatt választották a vidéki egyetemi városok lakói, s mivel az exkluzív szakok között nem igen voltak tanárszakok, a bölcsészdoktorokon belül pedig kevesebben voltak a nők, így összességében alacsonyabb volt a pesti bölcsészkaron a más településről érkezett nők aránya. A Budapestet választók tudhatták, hogy leginkább a fővárosi egyetem tartja be a *numerus clausus* rendelkezéseit: a vidéki egyetemi városok zsidó gimnazistái így nyilván nem választották Budapestet tanulmányi

székhelyül, s mivel – mint láttuk korábban – a lányok felülreprezentációja a zsidókhoz kötődik a leginkább, ez megint csak azt valószínűsítette, hogy „a vidéki egyetemi városból származó, de pesti egyetemen diplomázó bölcsész" aggregátumban igen magas lesz a férfiak részesedése. Ráadásul a női szerepekkel kapcsolatban említett tradicionalista értékfelfogással is ennek a legmodernebb nagyvárosnak a választása ellenkezett a leginkább. Megkockáztathatjuk azt a feltevést is, hogy a házasság előtti szexualitás elfogadottságának eltérő mértéke a vidéki nagyvárosok és a főváros középrétegeiben akár még ronthatta is a „bűnös városban" diplomázó, majd szülővárosukba visszatérő lányok házasságpiaci esélyeit.

1. ábra: Hová mentek az egyetemi városok lakói? – nemek szerinti bontásban (elemzett népesség N=170)

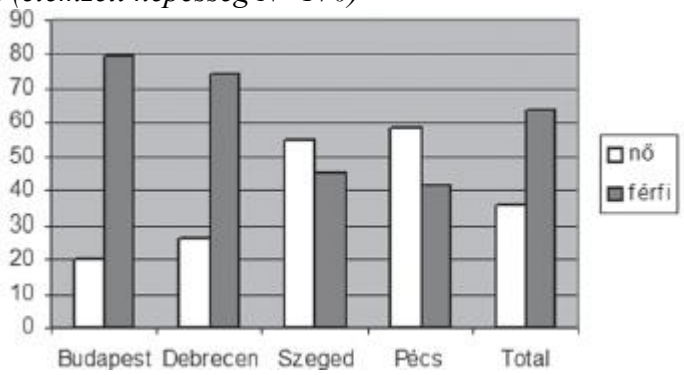

Logikus tehát, hogy a Budapestet választók többsége férfi. A másik három egyetem vonatkozásában pedig beáll a szokásos „modernizációs rangsor": minél nyugatibb egy vidéki egyetem, annál magasabb a lányok aránya. [100]

100 Debrecen gyenge pozícióját a társadalmi modernitás regionális hiányosságai mellett az egyetem légköre is befolyásolhatta. A lányokkal szembeni attitűd itteni sajátosságát jelzi, hogy amikor a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége 1923-ban kérte az összes fakultás megnyitását a nők előtt, a hallgatóhiánnyal küzdő vidéki karok egyetlen kivétellel támogatták az elképzelést – a kivétel a debreceni orvoskar volt. Vö.: Ladányi 1996: 379.

Szakválasztás – feminin, maszkulin és uniszex szakok

Míg a többi egyetemi kar a középiskolai tárgyak, illetve az emberi tudás összessége szempontjából jól lehatárolt részterületekre osztható, s munkaerőpiaci szempontból is világosabb, hogy a fakultásokon belüli diszciplinák választása mely karrierpálya-modellhez kötődik, addig a bölcsész-mivolt egyik lényeges sajátossága, hogy „szinte mindenről szól", a legegyetemesebb természettudományoktól a legideologikusabb nemzeti tudományokig, s ami a munkaerőpiacot illeti, itt is igen széles spektrumú, a tanügyigazgatási eszközökkel szabályozott középiskolai szférától a szabadbölcsész foglalkozások színes palettájáig. Ezen felül a bölcsészkar az, ahol a leginkább tanulmányozhatjuk a munkaerőpiaci várakozásokkal, a tudományos ambíciókkal, a kulturális fogyasztással, a házasságpiaci helyzetjavítással stb. összefüggő attitűdöket. A belső differenciálódás jelzései közül jelen tanulmányunkban csak a szakválasztással kapcsolatos gender összefüggésekre szeretnénk néhány jellemző adattal szolgálni.[101]

Szakválasztásként értelmeztük mind a két orientációra utaló adatunkat: egyrészt azt a két tárgyat, melyet valaki a teljes képzése során főszakként tanult, illetve azt is, amit esetleg kiegészítő (harmadik) szakként vett fel, valamint a doktori szigorlat főszakját. Így egy-egy konkrét személyhez minimum 1, maximum 4 „szakmai orientáció" (szakválasztás) tartozhatott. Természetesen nem vettük külön döntésnek, ha pl. valaki történelem alapszakkal ókortörténetből szigorlatozott, hiszen itt mindkét esetben a 'történelem' szaktudományról van szó. Ilyetén módon elemzéseink mögött összesen 17.898 individuális döntés állt.

A szakválasztással kapcsolatos legkézenfekvőbb hipotézisünk az volt, hogy míg a humán-bölcsészeti szakokon a nők, addig a

101 Az adatok megbízhatóságához itt is adnánk néhány támpontot: A bölcsészdiplomások 76%-ának ismerjük az első és második főszakját. A hiány nagyrészt abból fakad, hogy a bölcsészdoktorok adatait (részben) a szigorlati könyvekből vettük, ahol az alapszakok már nem szerepelnek. A vizsgált népesség 45%-a doktorált – az ő esetükben majdnem mindenkiről tudjuk, hogy mely szak volt a szigorlati főszakja (a hiány: 0,7%). Akikről semmilyen adatunk nincs: mindössze 40 fő. Ezt a hiányt magyarázni nem lehet, adminisztratív hibaként kell elkönyvelnünk.

természettudományi[102] *szakokon a férfiak végeznek többen.* Ez nagyjából egybeesne a hagyományos nemi szerepekhez, illetve a tantárgyak iránti mai nemi preferenciákhoz kötődő sztereotípiákkal, ill. megfigyelésekkel. Ez az előfeltevésünk a tanári végzettségűek esetén egyáltalán nem, a csak doktori végzettségűeknél pedig csak részben bizonyult helytállónak. A lányok aránya a csak tanári végzettségűek között a humán-bölcsész szakpárral rendelkezőknél 49%, a természettudományi szakpárral rendelkezőknél 47%; a csak doktoirval végzettek között a humánbölcsészeknél 32,1%, a reálbölcsészeknél 33,6 % volt. A nők viszonylagosan erősebb humánbölcsész érdeklődése tehát csak a kizárólag tanári diplomát szerzettekre mutatható ki enyhe mértékben. Ez a különbség nem elegendő ahhoz, hogy a humán-reál irányú tanulmányi választásokat elsődlegesen gender szempontból magyarázzuk. Különösen a doktoroknál számítottunk volna ennél sokkal markánsabb jelzésekre, mivel a humánbölcsész-tudományok között voltak olyanok, ahol a szigorlatozók több, mint fele nő volt, mint pl. művészettörténetből (52%), németből (52,1%), angolból (57,1%), franciából (58,6%), orosz (80%), romanisztika (100%). Kiegyensúlyozott volt a nemi arány még pszichológiából és olaszból. Ezeket a viszonylag magas női részesedéseket azonban ellensúlyozni voltak képesek azok a humánbölcsész tudományágak, ahol vagy csak férfiak szigorlatoztak, mint pl. sémi filológiából[103], vagy igen alacsony volt a női részvétel (lásd pl. a filozófiát[104] a 17,7%-os női aránnyal, de akár a magyar, a

102 Azokat a tudományterületeket tekintettük természettudományi szakoknak, melyek a két kar 1950 után végrehajtott szétválasztása során a TTK-hoz kerültek. A klasszikus természettudományok mellett a tudományrendszertani értelemben vitatható besorolású földrajz esetében csak az alapján hozhattunk döntést, hogy mely szakkal került a földrajz párba: ha pl. biológiával, akkor természettudományi orientációt feltételeztünk e választás mögött, ha történelemmel, akkor egy humánbölcsészeti irányú stúdiumból indultunk ki.

103 Rabbiképzős végzettséget 1945 előtt csak az kaphatott, aki rendelkezett bölcsészdoktori oklevéllel. A sémi filológián doktoráltak magas száma ennek a sajátos, a vallási hagyomány szerint akkor még kizárólag férfiak által betölthető pozíció iránti keresletnek köszönhető.

104 Létezett ugyan középiskolai filozófia tárgy, de azt zömében nem filozófia szakosok tanították. A bölcsészkaron doktorált filozófusok alaptárgya általában valami más volt. Vö: Szűcs László Gergely 2007.

történelem vagy a pedagógia is említhető a 25-30% körüli női szigorlatozóval).

A humánbölcsész/természettudós-tengely mentén elvégzett elemzések során tehát nem találtunk gender szemponból látványos eltéréseket – viszont abban is biztosak voltunk, hogy előfeltevésünk nem volt teljesen megalapozatlan, hiszen a szakválasztásnak *mindig is volt* gender aspektusa. A pontosabb helyzetfelmérés érdekében a megközelítés módján kellett változtatnunk. Eltekintettünk a kiinduló sztereotípiától, és az egyes szakok iránt megnyilvánuló érdeklődést külön-külön vettük alapul, vagyis azt a bizonyos 16.737 individuális döntést elemeztük.

4. táblázat: Az egyes szakok iránt megnyilvánuló érdeklődés a nők részvételi adataival[105]

	Szak	Döntések száma (N=)	Nők aránya (%)	Reprezentációs érték
1	Magyar	2702	40,9	1
2	Történelem	1934	40,6	1
3	Német	1920	56,7	1,4
4	Földrajz	1779	41,3	1
5	Fizika	1728	44,4	1,1
6	Latin	1519	26,7	0,6
7	Matematika	1398	39,8	1
8	Francia	1293	62,1	1,5
9	Kémia	1006	51,3	1,2
10	Biológia	797	40,1	1
11	Angol	291	58,4	1,4
12	Olasz	201	51,2	1,2
13	Görög	169	8,9	0,2
	Együtt	16737	41,8	

105 A nagyon kis szakokat, melyekből a Horthy-korszakban kevesebb, mint 100 ember szerzett oklevelet, nem tüntettük fel.

Amennyiben minden egyes szakválasztást *különálló döntésként* kezelünk, és csak azokból a szakokból indulunk ki, amelyek a vizsgált korszakban (mai szóhasználattal élve) „tanárképes szakok" voltak, akkor a főszakok között a 4. táblázatban látható sorrend alakul ki.

E tizenhárom tárggyal kapcsolatban vizsgálatunk alanyai tehát összesen 16.737 döntést hoztak. A nők aránya szakonként értelmezendő, a reprezentációs érték pedig azt mutatja, hogy az adott szakra jellemző női részesedés hogyan viszonyult a nők átlagos 41,8%-os arányához. Az 1-es reprezentációs értékkel bíró szakokat azért neveztük el „uniszex szakok"-nak, mert ezeken a területeken ugyanolyan eséllyel végeztek nők, mint férfiak (számosítva a definíciót: ezeknél a szakoknál a nemi alul- vagy felülreprezentáció 0,9-es és 1,1-es értékek között mozgott). Az 1,1-nél nagyobb reprezentációs érték a „feminin szakokat" jelöli, vagyis ahol kimutatható, hogy a nők esélye az adott szakon belül jobb volt a bölcsészoklevél megszerzésére, mint más szakokon. A 0,9-nél kisebb értékű szakok pedig a „maszkulin szakok", vagyis azok a területek, ahol a végzettek között a férfiak fölénye átlag feletti.

A szakokat – a nők reprezentációs értékei alapján megalkotott három kategóriánkba besorolva – az 5. táblázatban még egyszer bemutatjuk. A maszkulin szakokat a férfiak arányának sorrendjében, a feminin szakokat a nők arányának sorrendjében, az uniszex szakokat a kiadott diplomák számának sorrendjében.

5. táblázat: A leggyakrabban választott szakok „nemi jellege" a nemek reprezentációs értékei alapján (a doktori szigorlati főszakokkal együtt)

„Maszkulin" szak	**„Uniszex" szak**	**„Feminin" szak**
Görög	Magyar	Francia
Latin	Történelem	Német
	Földrajz	Angol
	Fizika	Kémia
	Matematika	Olasz
	Biológia	

A legnagyobb szakok – a nyelvi szakokat kivéve – mind „uniszex szakok”, melyekből a nemek átlagos megoszlásához mérten (és most az egész korszakra is átlagoltan) a hölgyek és az urak egyforma eséllyel szereztek bölcsészdiplomát. Az uniszex szakokra irányuló döntések az összes itt elemzett döntés 62%-át tették ki, és lényegében csak olyan tudományokra irányultak, melyek ismeretanyaga minden felsőközépfokú iskolatípus tantervében kötelező tárgyként szerepelt. A szakok „uniszex” jellege – feltevésünk szerint – épp a tanári munkaerőpiac széles kínálatával függ össze, amit mi sem bizonyíthat jobban, mintha megvizsgáljuk, hogy az uniszex szakokon belül milyen volt az aránya a tanári szakvizsgával rendelkezőknek.

A teljes népességben 25% csak doktori oklevelet, 57,9% pedig csak tanári végzettséget szerzett. A maradékot azok alkotják, akik mind a kétféle végzettséget megszerezték (egyidejűleg vagy kisebb-nagyobb időeltolással), de őket – mivel esetükben a többiekénél is bizonytalanabb volt a különböző karrierpályákhoz való viszony – szándékosan kiszűrtük. A kérdésünk tehát az volt, hogy az uniszex szakokat választók között a kétféle végbizonyítvánnyal rendelkezők aránya mennyiben tért el a fenti átlagoktól.

Az eredmény az előfeltevésünket alátámasztotta: a tanári kimenet az uniszex szakoknál gyakoribb volt: *a humán szakoknál, valamint fölrdrajzból és biológiából 61-65% szerzett csak tanári oklevelet; a természettudományi tárgyak esetében (fizika, matematika) már a végzettek 82 ill. 87%-a az, aki csak tanári diplomára vágyott*. A tanári pályára készülés (már amennyiben a középiskolai tanári végbizonyítvány megszerzése ilyen irányú ambíciókat jelez) valószínűsíti az érintett szakokon belül a nemi arányok viszonylagos egyensúlyát.

A *német nyelv és irodalom* a harmadik volt a szakok sorában 1920 választással (lásd a 4. táblázatban), de az első, ahol megjelenik a női felülreprezentáció. A nyelvi szakoknál egyértelmű a különbség a nemek orientációja között: míg a férfiak elsősorban a klasszika filológia szakokon felülreprezentáltak, addig a modern nyelvi szakok iránt a nők részéről mutatkozik nagyobb érdeklődés – egészen a harmincas évek végéig. A 40-es évekre a helyzet két szempontból is megváltozik: egyrészt drasztikusan csökken a modern nyelvi diplomások száma (lásd a 6. táblázat alsó sorát); másrészt gender aspektusból is fordulat áll be, amennyiben megerősödik a nők részvétele a latin képzésben, a férfiaké pedig az angolban. A

negyvenes években a férfiak a klasszika filológia mellett egyre nyitottabbá válnak a modern filológiai stúdiumok iránt. Ennek magyarázata a középiskolai tantervi reformok hatásának tudható be: a *görög* tárgy helyzete már 1890-től, a „görög-pótló" tárgyak bevezetésétől megingott, és minden „restaurációs" törekvés ellenére, amit a harmincas években a klasszika filológus tábor kifejtett, a század közepére lényegében kiszorult a középfokú oktatásból. [106] A *latin* szakosok képzésében az 1934-es középiskolai reform után expanzió figyelhető meg, ez a konjunkturális hatás azonban a negyvenes évek első felében már nem érzékelhető.

6. táblázat: A nők arányának változása a két világháború között a nyelvi szakokon (a doktori szigorlati főszakokkal együtt)

	1920-1929	**1930-1939**	**1940-1949**		**1920-1929**	**1930-1939**	**1940-1949**
Német	44,5%	60,6%	57,1%	Latin	17,9%	25,3%	33,6%
Francia	62,4%	62,6%	61,2%	Görög	14,5%	6,7%	2,1%
Angol	80%	67,6%	46,3%				
Modern filológus (N=)	481	1887	1103	Klasszika filológus (N=)	489	547	641

Ezek után érdemes azt az egy természettudományi szakot is közelebbről szemügyre vennünk, melyre ugyancsak jellemző volt a nők felülreprezentációja, ami a *kémia*. Ha figyelembe vesszük a nők számára nyitott, egyetemi végzettséghez kötött karrierpályákat, akkor ezek közül a középiskolai tanári szakma mellett kiemelkedik még a gyógyszerészet. Mindkettő motivációs tényezőként hathatott a leánygimnáziumok *helyi* tantervének összeállítóira. Elvben feltehető, hogy a kémia tanítására a leányiskolákban, a fizikára pedig a

106 A vizsgált korszakra vonatkozóan a klasszikus és modern nyelvekhez kötődő szakmapolitikai küzdelmekről, valamint az egyes nyelvek szerepéről az oktatási rendszer különböző szintjein korábbi tanulmányainkban részletes elemzések és adatok találhatók: l. Nagy P.T. 2002 és Biró Zs.H. 2007.

fiúiskolákban nagyobb hangsúlyt fektettek, bár ennek az 1945-ös rendszerváltást megelőzően az *országos* gimnáziumi tantervekben nincs nyoma. A felsőfokon megjelenő orientációs különbségek tehát már a középfokú oktatás gender-specifikus értékrendjében is valamelyest megalapozódhattak.

Az is valószínűnek tűnik a számunkra, hogy a feminin szakokon belül a *kémia* iránt érdeklődő nők társadalmi háttere valamivel jobb, mint a nyelvszakosoké. A nyelvtanulást ugyanis a családi többnyelvűség is segíthette, ami a kispolgári közegekben is jelen lehetett, természettudományok felé orientálódni viszont értelmiségi habitusra vall. Ez az előfeltevésünk beigazolódott. A modern nyelveket választó nőkhöz képest a kémiát választók között több a Budapestről származó (1,27-szeres felülreprezentáció); iskolázottabb apák gyermekei (a középiskolai végzettségtől felfelé azonosak a mutatók, de a polgári iskolai végzettségű apák 1,4-szeresen felülreprezentáltak, elemi iskolai végzettségű apák pedig alig fordulnak elő); a nőkre és a nyelvszakosokra egyaránt érvényes izraelita felülreprezetációhoz képest is nagyobb arányban találunk közöttük zsidó lányokat (a magyar zsidóknál 1,6-szoros, a német zsidóknál 1,8-szoros a felülreprezentáció).

Összegezve az eddigieket, úgy tűnik, hogy *a feminin szakok egyik legszembetűnőbb szociológiai jellemzője a zsidó hallgatók magas képviselete*: a modernnyelv-szakos diplomásnők 14,3%-a, a kémiából végzettek 24,8%-a zsidó volt (a bölcsészdiplomások között a teljes korszakra átlagosan 9,9%-os zsidó részvétel volt jellemző).

A szakok nemi jellege és a szakválasztók társadalmi háttere közötti összefüggésrendszer bemutatására most nem vállalkozhatunk, csak néhányat emelnénk ki a lehetséges indikátorok közül. Az elemzett népességet le is szűkítjük három, nemi jellegében egymástól markánsan eltérő csoportra. Nem a „legnőiesebb" szakot (a franciát) fogjuk a „legférfiasabbal" (a göröggel) összehasonlítani, mert így nagyságrendileg eltérő számokkal lenne dolgunk (1293 döntést állítanánk szembe 169-cel), hanem a feminin, maszkulin és uniszex szakok közül a legnagyobbak – a német, a latin és a magyar szak – adatait vetjük össze egymással.

A korábbi vizsgálatok tanulságai alapján az egyes háttértényezők közül sem foglalkozunk minden egyes aggregátummal, csak azokra a társadalmi csoportokra összpontosítunk, amelyekről tudjuk, hogy körükben általában felülreprezentáltak a bölcsészdiplomás nők. Ezek: az érettségivel vagy annál magasabb

iskolai végzettséggel rendelkező, nagyvárosokban élő apák, különös tekintettel a német névjellegű és/vagy izraelita felekezetű népességre.[107]

A 7. táblázatban látható reprezentációs értékek a kiemelt társadalmi csoportok szerepét mutatják a feminin, maszkulin és uniszex szakokon végzett nők részvételében.

7. táblázat: A nők bölcsészdiplomához jutásában kiemelt szerepet játszó társadalmi csoportok alul- ill. felülreprezentációja a három szaktípusnál csak a nők körében

	Az apa…			
	…legalább érettségizett	**…nagyvárosi születésű**	**…nem magyar névjellegű**	**…izraelita vallású**
„Feminin” (német) szakos nők	1	1	1,1	**1,4**
„Maszkulin” (latin) szakos nők	0,9	0,9	0,9	**0,7**
„Unisex” (magyar) szakos nők	1	0,9	0,9	**0,6**

Mint látható, a német szak „feminin” jellegével elsősorban a felekezeti háttér áll kapcsolatban, ami jelen esetben az izraeliták magas részesedésében fejeződik ki. A német névjellegű nők aránya is magasabb az átlagnál, de mivel itt éppen a német szak képviseli a feminin szakokat – s a kettő között logikus összefüggést lehet feltételezni –, ezzel a felülreprezentációval most nem foglalkozunk.[108] A latin szak „maszkulin” jellege és a felekezeti háttér között

107 Az itt felsorolt jellemzők egymástól függetlenül is pozitíven hatnak a nők részvételére a bölcsészképzésben, de hogy a tényezők sorrendje egyben a nők esélyeinek fokozatos javulását is magában rejti, arra lásd: Biró Zs.H. 2008.

108 A német nemzetiségi mivolt és az izraelita felekezetűség egymástól függetlenül is hatással van a német szak választására, sőt még a német szak iránti érdeklődés visszaesésére is 1938 után.

ugyancsak van összefüggés: sem az apa iskolázottságában, sem a születés helyének státuszában, sem a névjellegben ugyanis nincs akkora távolság a feminin és maszkulin szakon végzett nők között, mint a vallás esetében. Az uniszex szakok általában a maszkulin szakokhoz állnak közelebb, s egy közös jegyük biztosan van: mindkettőben igen alacsony az izraelita részvétel (ehhez lásd még a 9. táblázatot). A magyar szakon végzett nők között többen származnak alacsonyabb rangú településekről, és több a magyar névjellegű hallgató, mint a bölcsészdiplomás nők körében általában. Ugyanakkor: mivel az érettségizett apák nagyobb arányban juttatják lányaikat magyar szakos bölcsészdiplomához, mint latin szakoshoz, a szak jellege gender szempontból végül is „semleges". A kiemelt háttérváltozók közül tehát leginkább a felekezeti hovatartozásról jelenthetjük ki, hogy szerepe van a nők átlagon felüli vagy átlagon aluli részvételében a bölcsészképzés bizonyos ágazataiban.

A nők aránya az izraelita felekezetű csoporton belül a feminin szakokon eléri, sőt esetenként meg is haladja a 70%-ot, ami a többi felekezeti csoporttal szemben másfélszeres felülreprezentációt jelent. Ha megvizsgáljuk azonban a zsidó bölcsészdiplomások megoszlását nemek szerint az egyes szaktípusok között, akkor egy sajátos jelenségre is felfigyelhetünk.

8. táblázat: Az izraeliták felülreprezentációja az egyes szaktípusokon belül

	Izraelita nő (%)	Reprezentációs érték a nőknél	Izraelita férfi (%)	Reprezentációs érték a férfiaknál
Uniszex szakok	7,8	**0,7**	2,8	**0,4**
Maszkulin szakok	7,3	**0,6**	2,4	**0,3**
Feminin szakok	16,9	**1,5**	7,5	**1,1**
Teljes népesség	11,6		7,0	

A tanárképes szakok közül nemcsak a zsidó nők, hanem a zsidó férfiak is erősen preferálják a modern nyelvi szakokat. Izraelita férfiak a legkisebb valószínűséggel klasszika filológusok lesznek, de a többi tanárképes szakkal szemben sem mutatnak különösebb nyitottságot. A zsidó férfiak 69,3%-a ugyanis csak doktori szigorlatot

tesz, ezek közül 48,7% sémi filológiából doktorál. A nőknél, ill. a tanári oklevelet szerzett férfiaknál a zsidó diplomások közel egyharmadának, ill. egynegyedének mindkét főszakja valamilyen élő nyelv. A maradék erősen megoszlik a különböző szakok között.

Ezek az adatok arra világítanak rá, hogy az izraelita hátterű bölcsészdiplomások kiemelkedő részvétele mögött feltehetőleg nem a középiskolai karrierpályákhoz kötődő várakozásokat kell keresnünk. A modern nyelvi bölcsészdiploma a magánoktatásban is jól „értékesíthető" volt. A külföldi érdekeltségű cégeknél, újságoknál, kiadóknál stb. minden korszakban csak előnyt jelenthetett (pl. a levelezői állásoknál vagy a fordítói megbízásokhoz) a modern nyelvek ismerete. A nyelvtudás a tanulmányok esetleges külföldi folytatásának is alapvető feltétele volt, valamint – s ez az antiszemita hisztéria korában már nem csak elvi mérlegelés tárgya lehetett a felnövő zsidó értelmiségben – emigrációs tervek előkészítésében is szerepet játszhatott.

Végezetül még egy adalék a gender közhelyek ingatag voltához: Számos legendát ismerünk arról, hogy a második világháború előtt milyen rendkívüli teljesítménynek számított, ha valaki nőként férfi terepen – pl. klasszika filológiából – szerzett diplomát. Eme elképzelések alapján feltettük, hogy a maszkulin szakokon végzett nők társadalmi háttere a feminin szakokon végzettekénél csakis jobb lehet. Valójában ez éppen fordítva volt: a két világháború között a jobb szocio-ökonómiai közegből származó nők a feminin szakokon, az alacsonyabb státuszú csoportokból származók pedig a maszkulin szakokon fordultak elő gyakrabban.

Ennek az összefüggésnek semmi köze az izraeliták jelenlétéhez, sőt a zsidók kiszűrésével egy kicsit még javul is a feminin szakokon végzettek társadalmi mutatója (a diplomás apák aránya 56-ról 58%-ra, az érettségizetteké 26-ról 27%-re). Egyéni teljesítményként tehát mindenképpen méltányolandó, ha valaki nő létére a két világháború között egy férfiak által dominált területen érvényesülni tudott, de ezzel együtt azt is tudni kell, hogy a klasszika-filológia szakok egykor feltételezett elit-jellege ebben a korszakban már mindenképp a múlté…

Az apák iskolázottságának mértéke a feminin és maszkulin szakokon, valamint a teljes népességben

* * *

A terjedelmi korlátok miatt tanulmányunkban épp hogy csak felvillanthattuk a bölcsészdiplomáshoz jutásban megfigyelhető nemi egyenlőtlenségek néhány kérdését. Több nagy téma vár még megírásra:

1. Annak bemutatása, hogy az itt leírt összefüggések mennyiben érvényesek a doktori és a tanári diplomát szerző népességre.
2. Egy valódi regionális elemzés elkészítése – immár nemcsak a lakóhely és az iskolázási hely, hanem a születési hely bevonásával is.
3. Az apa foglalkozásának hatásával kapcsolatos elemzések: egyrészt néhány speciális apai foglalkozás (tanárok, tanítók, orvosok, ügyvédek stb.) lányainak és fiainak eltérő bölcsészkari részvétele ügyében, másrészt a foglalkozások tömegének magán- és közalkalmazottá, illetve önállóvá történő besorolása segítségével.
4. A tanulmányi kiválóság mutatóinak vizsgálata: jegyek, évvesztés az egyetemre iratkozás előtt és a felsőbb tanulmányok alatt stb.
5. A bölcsészkarra vezető középiskolák eltérő súlyának elemzése.

Legalább ennyire izgalmas lenne továbbá a bölcsészdiplomások összevetése a beiskolázott, de diplomát nem szerzett bölcsésznépességgel, a bölcsészdiplomások összevetése a kor koedukált és nemileg szeggregált felsőoktatási intézményeinek többi diplomásával, valamint annak nyomon követése, hogy férfi vagy női bölcsészdiplomásainknak mi lett a további sorsuk: kik helyezkedtek el tanárként, kik publikáltak, kik lettek tagjai – nemüktől függetlenül, vagy éppen nemüknek köszönhetően – az új eliteknek.

Irodalom

Biró Zsuzsanna Hanna (2007) : Reformiskolai kísérletek és az élőnyelv-oktatás reformja. Mikro- és makrotörténeti adalékok egy rendszerszintű hatástanulmányhoz (Magyarország, 1929-1949). In: Biró Zs. H. – Pap K.T. (szerk.): Posztmodern kihívások a pedagógiatörtént-írásban, Budapest, Gondolat, 58-128.

Biró Zsuzsanna Hanna (2008): A társadalmi nemek közötti különbségek empirikus kutatása a Horthy korszak bölcsészdiplomásainak példáján. In : Pukánszky Béla (szerk.): A neveléstörténet kutatásának új útjai (munkacím), Budapest, Gondolat (sajtó alatt)

Hadas Miklós: Bourdieu a férfiuralomról in: Hadas Miklós: A modern férfi születése, Budapest, Helikon, 2003

Karády Viktor (1994): A társadalmi egyenlőtlenségek Magyarorszàgon a nők felső iskoláztatásának korai fázisában. In: Hadas Miklós (szerk.): Férfiuralom. Írások nőkről, férfiakról, feminizmusról. Budapest, Replika-könyvek, 176-195.

Karády Viktor (2001): Mennyire volt «magyar» a honi értelmiség a századfordulón ? In : Filozófia és kultúra. Írások a magyar mûvelôdéstörténet köréből, Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 203-236.

Karády Viktor (2002): Felekezeti szegregáció a magyar gimnáziumi piacon (1867-1944) . In : Nagy P.T. (szerk): Oktatáspolitika és vallásszabadság. Állam-egyház-iskola-társadalom a 20e században. Budapest, Új Mandátum, 209-232.

Karady, Victor (2003): Different Experiences of Modernisation and the Rise of Anti-Semitism. Socio-Political

Foundations of the *numerus clausus* and the 'Christian Course' in Post World War I. Hungary. Transversal (Graz), 4. Jg., Nummer 2, 3-34.

Karády Viktor (2005): Budapest iskolaváros a magyarországi képzési piacon 1944 előtt. Educatio 2005/tavasz, 95-119.

Ladányi Andor (1994): A *Numerus clausus*-törvény 1928. évi módosításáról. Századok 1994/6, 1117-1148.

Ladányi Andor (1996): Két évforduló: a nők felsőfokú tanulmányainak száz éve**.** Educatio 1996/3, 375-389.

MSÉ: Magyar statisztikai évkönyvek

MSK: Magyar statisztikai közlemények

Mann Miklós (1995): Nők az egyetemen. História 1995/4, 19-21.

Müller Ildikó (2003): A nők egyetemi képzésének ügye a századfordulón**.** Magyar felsőoktatás 2003/1-3, 69-70.

Nagy Péter Tibor (2002): Oktatáspolitika és nyelv. In: ua.: Hajszálcsövek és nyomáscsoportok. Budapest, OI/Új Mandátum, 84-106.

Nagy, Peter Tibor (2005): The *numerus clausus* in inter war Hungary East European Jewish Affairs. Volume 35, Number 1/ June, 13-22.

N. Szegvári Katalin - Ladányi Andor (1976): Nők az egyetemeken. Felsőoktatástörténeti kiadványok 4. Budapest

N. Szegvári Katalin (1988): *Numerus clausus* rendelkezések az ellenforradalmi Magyarországon: a zsidó és nőhallgatók főiskolai felvételéről, Budapest, Akadémiai Kiadó

Szűcs László Gergely (2007): A középiskolai filozófiatanítás helyzete és versengő társadalomképek 1879-1945, Budapest (kézirat)

Watts, Ruth (2005): Gendering the story: change in the history of education. History of Education; No. 3, 225-241.

Biró Zsuzsanna Hanna

A társadalmi nemek közötti különbségek a Horthy korszak bölcsészdiplomásai körében

E tanulmány – melyet, mint látni fogjuk a Karády-Nagy féle ERC kutatás tett lehetővé[109] - egy olyan területet érint, amely ma már a pedagógiatörténeti kutatásokban sem reflektálatlan, évente vagy egy tucat tanulmány hivatkozik rá, és mind több olyan neveléstörténeti tárgyú disszertáció lát napvilágot, amely közvetlenül vagy közvetett módon kapcsolódik e kutatási irányhoz. E terület, amelyet a magyar szakzsargon csak „gender kutatás" néven emleget, ezzel együtt ambivalens reakciókat vált ki a tudományos közösség tagjaiból. A gender kutatásoknak ugyanis kezdetektől fogva van egy „terheltsége", mégpedig az, hogy túlontúl „átpolitizált", ami sokakra elidegenítően hat. E kutatók közé tartozom jómagam is. Számomra a társadalmi nemek kutatása ugyanis az ember kutatása a maga biológiai és társadalmi meghatározottságában, így nem szűkíthető le a női emancipáció, a női egyenjogúság, ha tetszik, a „nőpolitika" különböző témáira. A „nemek közötti különbségek" – minden politikai szándék nélkül is – elég izgalmas és fontos jelensége kultúránknak ahhoz, hogy a tudományos leírás és megértés tárgyává váljon. S mivel az emberiség történetének mi sem volt természetesebb jelensége, mint a nők és férfiak törekvéseinek és esélyeinek aszimmetriája, azt gondolom, hogy érdemes új megközelítésmódok, módszerek után kutatnunk, melyek segíthetnék e jelenség előítélet- és politikamentes leírását.

1. Hagyományos statisztika-alapú megközelítések

1.1. A nemek arányának alakulása a bölcsészdiplomások körében

Magyarországon 1895-tól, vagyis a nők egyetemre járásának hivatalos engedélyezésétől, jogi értelemben mindkét nem számára

109 . A tanulmány jelen változata az European Research Council elites08 ERC FP7-230518.támogatásával készült. A szöveg sokban támaszkodik az egri neveléstörténeti konferencián tartott előadásomra.

nyitva állt az út a bölcsészdiploma megszerzésére. Még ha a 20. század első évtizedeiben voltak is arra irányuló törekvések, hogy korlátozzák a nők felsőbb tanulmányait, az első világháborút követően a „gyengébb nem" előretörése a bölcsészképzésben nem volt megállítható. Ennek eredményeként a nők aránya a 20-as évek végére igen gyors ütemben elérte a 40%-ot, a 30-as évek elején lassan kezdte megközelíteni a férfiak arányát – egyes szakokon, mint pl. a modern nyelvi képzésben, pedig meg is haladta azt. (Lásd az 1. táblát.) A 30-as évek második felében (nem utolsó sorban a zsidótörvények hatására) ill. a második világháború alatt volt ugyan egy átmeneti „visszaesés", de a tendencia hosszú távon megmaradt. Mindez összhangban állt a nők lassú, de feltartóztathatatlan emancipációjával a középfokú oktatás területén, valamint először a középszintű, majd a felsőfokú végzettséghez kötött pedagógusszakmákban.

1. tábla: A nemek megoszlásának változása a bölcsészdiplomások körében (1920-1950)

	1920	**1925**	**1930**	**1935**	**1940**	**1945**	**1950**
A nők aránya az összes bölcsészdiplomás között (%)	15	28	47	37	39	34	49
A nők aránya a modern nyelvi szakokon végzettek között (%)	0	23	53	49	51	35	68

A bölcsészképzés a középosztálybeli nők számára az önálló egzisztenciateremtés legbiztosabb útjának számított; az ennél magasabb presztízsű szakmák (orvos, jogász, közgazdász, mérnök) nemi exkluzivitása csak fokozatosan szűnt meg, bizonyos területeken (pl. sebészek, alkotmányjogászok, bankárok, építőmérnökök) máig érzékelhető**.**

1.2. A numerus clausus nemi diszkriminációs hatása

A bölcsészkarokon a két világháború között tehát nemi diszkriminációról abban az értelemben nem beszélhetünk, ahogy ez a jogi karokon vagy a Műegyetem egyes osztályain legálisan, a budapesti orvosi egyetemen pedig féllegálisan megvalósult. Még akkor sem, ha tudjuk, hogy a *numerus clausus* a bölcsészképzésben is elsősorban az izraelita felekezetűeket sújtotta, akik között a nők aránya igen magas volt.

Tudnivaló, hogy már a 20-as évektől kezdve nagyobb arányban vettek részt a bölcsészképzésben zsidó nők, mint zsidó férfiak. Ha felekezeti alapon írjuk le a jelenséget, akár úgy is fogalmazhatnánk, hogy a bölcsészképzés elnőiesedése statisztikailag az izraelita (s részben az evangélikus) hátterű népesség nemek szerint elkülönülő karrierépítési stratégiájának köszönhetően ragadható meg már a 20-as évek közepétől.

Számokban kifejezve (lásd a 2. táblát): míg az izraelita felekezetű bölcsészdiplomások tekintetében a nők a 30-as években több mint 2,5-szeres felülreprezentációt mutattak, a férfiak felülreprezentációja „csak" alig másfélszeres volt. Ez az érték alacsonyabb, mint az evangélikus férfiak felülreprezentációja (1,7), ami megfelel annak az általános összefüggésnek, amit Karády Viktor számos elemzésében kimutatott, miszerint: a felekezetek között többnyire a zsidók felülrepzentációja a legnagyobb, s ezt a *numerus clausus* következtében váltja fel helyenként az evangélikusok vezető szerepe.[110] Magyarázatra tehát csak az szorul, hogy a nők körében miért nem történt ez meg.

Az evangélikus férfiak nagyobb arányú jelenléte a két felekezeti csoport eltérő munkaerőpiaci helyzetével is magyarázható:

---

110 Karády Viktor témába vágó írásai közül csak néhány átfogóbb tanulmányt emelnék ki: *Jewish Over-Schooling Revisited : the Case of Hungarian Secondary Education in the Old Regime (1900-1941)*, *Yearbook* of the Jewish Studies Programme 1998/1999, Budapest, Central European University, 2000, 75-91.; *Felekezeti szegregáció a magyar gimnáziumi piacon (1867-1944)*, in: Nagy Péter Tibor (szerk.): Oktatáspolitika és vallásszabadság. Állam-egyház-iskola-társadalom a 20e században, Budapest, Új Mandátum, 2000, 209-232. ; *Az iskolázás felekezeti és regionális egyenlőtlenségeiről a 20. század eleji Magyarországon*, in: Festschrift, A 80 éves Kende Péter tiszteletére, Budapest, szerk. Márton László et al., Budapest, 2007.

míg az evangélikus iskolarendszer valódi piacot jelentett a végzett bölcsészek számára, addig az izraelita bölcsészdiplomás férfiak csak a politikailag kiszámíthatatlan állami/városi, ill. a konfesszionálisan ellenérdekelt egyházi piacon kereshettek állást.

Az izraelita nők erős felülreprezentációja mögött tehát mindazon okok mellett, amelyek a zsidó nők körében nyilvánvalóan vonzóvá tették a bölcsész pályát (otthonról hozott filológiai műveltség, idegen nyelvi tudás, a leányneveldék expanziója és ezekben a zsidók részesedése) fel kell tárnunk azokat a tényezőket is, amelyek az izraelita férfiakat „távol tartották" a bölcsészkaroktól.

2. tábla: A bölcsészdiplomások felekezeti összetétele és az egyes felekezeti csoportok országos aránya az 1930-as években[111]

	Római katolikus	Református	Evangélikus	Izraelita
Népszámlálási adatok[112]	65%	21%	6%	5%
Bölcsészdiplomás férfi	59%	22%	10%	7%
Bölcsészdiplomás nő	59%	16%	9%	13%

111 Legnagyobb érdekelődés a bölcsészdiploma megszerzése iránt a zsidó nők részéről mutatkozott, amit éppen az 1930-as évek adatai bizonyítanak a legjobban, amikor a *numerus clausus* hatása *már* ill. *még* nem volt olyan erősen érzékelhető.

112 A népszámlálási adatok 1930-ból származnak.

Reprezentációs mutató[113] férfi	0,9	1	1,7	1,4
Reprezentációs mutató nő	0,9	0,8	1,5	2,6

A *numerus clausus* nemi diszkriminációs hatásának felvillantása azonban egy, az előadás témájával szoros kapcsolatban álló összefüggésre is rávilágít, mégpedig arra, hogy a nők térnyerése a bölcsészképzésben – még ha ez egy általános trendbe illeszkedik is – csakis az adott intézményben tanulók társadalmi hátterének, illetve munkaerőpiaci esélyeinek az ismeretében értelmezhető. Önmagában a tény, hogy a nemek arányszámai *globálisan* a kiegyenlítődés irányába mutatnak, még messze nem jelenti azt, hogy az *egyes* nők és az *egyes* férfiak esélyei ugyanazon végzettség megszerzésére kiegyenlítettebbek lennének, mint korábban. *Esélyegyenlőségről a nemek között* ugyanis csak akkor beszélhetünk, ha *azonos társadalmi háttérrel mind a két nemnek azonos esélye van ugyanazon társadalmi javak megszerzésére*. Mint ez előre sejthető, a két világháború között a fenti értelemben vett *esélyegyenlőség* a felsőfokú képzés egyes szegmenseiben *csak egy nagyon szűk társadalmi csoportra volt jellemző*.[114]

A vizsgált korszakban a nemek közötti esélyek kiegyenlítődése tehát csak a felszínen jelentkezett, ténylegesen – azaz

113 A reprezentációs mutató két arányszám hányadosa, amely egy adott társadalmi csoportnak az össznépességen belüli részesedéséhez képest egy kisebb közegen belüli részesedését képes jellemezni. Felülreprezentációról beszélünk, ha a vizsgált közegben az adott csoport részvétele erősebb, mint az össznépességen belül, alulreprezentációról, ha gyengébb. Az 1-es érték az általános reprezentációval azonos értéket jelöli, az 1-nél kisebb szám alulreprezentációt, az 1-nél nagyobb felülreprezentációt mutat. (A táblázatban közölt értékek kerekített számok.)

114 Jelen előadásban arra a kérdésre, hogy mely társadalmi csoportokban volt leginkább a nemek között a felsőfokú tanulmányok egésze tekintetében „esélyegyenlőség”, itt most nem térhetünk ki, de a módszerrel, amelynek bemutatása az előadás fő célja, meggyőződésem, hogy ezt a kérdést is könnyen meg lehet majd válaszolni.

a fenti definíció értelmében – nemek közötti „esélyegyenlőség” ezt a korszakot nem jellemezte, így nem marad más, minthogy az „esélyegyenlőtlenség” felől közelítenünk rá a problémára.

2. Új megközelítés a nemiség szerepének történet-szociológiai vizsgálatában

Előadásom módszertani részének fókuszában az a kérdés áll, hogy miképpen tudnánk szociológia változók segítségével jellemezni azokat a társadalmi csoportokat, amelyeknél a nemi mivolt a legerősebben hatott az egyén esélyeire, vagyis jelen esetben: *milyen környezetből rekrutálódtak azok a diplomások, akiknél a bölcsészdiplomához jutás egyértelműen a nemi hovatartozással állt összefüggésben*.

2.1. A vizsgált népesség

Az elemzéshez felhasznált adatbázis (*Bölcsészdiplomások a két világháború között*) a Karády Viktor és Nagy Péter Tibor által vezetett történeti-szociológiai elitkutatás keretében jött létre.[115] Ez az adatbázis ma már teljesnek mondható, leszámítva azokat az éveket, amelyekből a budapesti diplomakönyvek elvesztek (ezek: 1929, 1937, 1938, 1939). A hiányzó adatok pótlására egy statisztikai súlyozást alkalmaztunk: az adathiányos évek előtti és utáni évek budapesti adatait felszoroztuk a húszas évek végén 1,5-del, a harmincas évek végén pedig 2,5-del.

A személysoros adatbázis jelenleg 8297 bölcsészdiplomás[116] adatait tartalmazza a vizsgált korszakból. A súlyozás hatására a teljes létszám 9162 főre duzzadt. A végzett hallgatók megoszlását a négy

115 Az adatbázis gondozását a kutatás vezetőinek jóváhagyásával és ellenőrzése mellett 2005-2006-ban hajtottam végre. Az adatbázis felhasználásával több, egymástól független elemzést is elvégeztem. Főbb témák voltak eddig: A némettanárok társadalmi összetételének változása a két világháború között; A modern filológusok kiválósága és társadalmi háttere közötti összefüggések; A „királyi út” definíciója - a „királyi” és „nem királyi” úton diplomát szerzők társadalmi hátterében mutatkozó különbségek; A nyelvi orientáció társadalmi összefüggései a filológus-diplomát szerzettek körében.

116 A bölcsészkarok és természettudományi karok diplomásai.

egyetemen, illetve a nemek szerinti megoszlásukat az egész vizsgált népességben a következő táblázat számai mutatják.

3. tábla: A bölcsészdiplomások megoszlása az egyetem helye és a nemi hovatartozás szerint (1920-1950)

	Budapest	Debrecen	Szeged	Pécs	Σ	%
Férfiak	3352	900	736	308	5296	58
Nők	2635	477	513	241	3866	42
Σ	5987	1377	1249	549	9162	100
%	65	15	14	6	100	

2.2. Az elemzésnél alkalmazott változók

Az adatbázis elemzésekor a következő adatokra támaszkodtunk:

- születés helye,
- vallás,
- apa foglalkozása.

Az elemzések során természetesen nem az elsődleges adatokkal, hanem az azokból generált numerikus változókkal, illetve a numerikus változókból generált származtatott változókkal dolgoztunk.

A származtatott változók közül jó szolgálatot tett a Karády-Nagy kutatásban kidolgozott egyik területi változó, amely a település mérete alapján jellemzi a születés helyét, három értékkel: Budapest – város[117] – kisebb település.

Ezen kívül felhasználtuk még szűrőként Nagy Péter Tibor foglalkozási változóit, amelyek a diploma- és szigorlati könyvekben fellelhető foglalkozási adatok alapján

- meghatározzák az apa feltételezett legkisebb iskolázottságát (elemi – polgári – középiskola – diplomás – jogász/orvos), valamint
- azt a szférát, ill. státuszt, amelyben az apa tevékenykedhetett (önálló – alkalmazott magánszférában – alkalmazott közszférában).

117 1900-ban 30.000 főnél nagyobb település.

Mielőtt megvizsgálnánk, hogy milyen társadalmi háttérrel rendelkeztek azok a nők, ill. férfiak, akiknél a nemi mivolt a legnagyobb mértékben determinálta a bölcsészdiplomához jutást, tegyünk egy rövid kitérőt, és tekintsük át, hogy az előbb felsorolt változókkal kapcsolatban milyen közhelyek élhetnek a fejünkben, s mennyiben támaszhatók alá empirikusan ezek a vélekedések.

2.3. Közhelyek a nemek és a társadalmi háttérváltozók kapcsolatáról

A nemek közötti egyenlőtlenség szocio-ökonómiai összefüggéseivel kapcsolatban három közhelyt szeretnék kiemelni – pontosabban egy közhelyt, amelyből három feltevés következhet:

Általánosan ismert összefüggés, hogy a felsőbb tanulmányokban résztvevő lányok/hölgyek – amíg részvételük összességében alulmarad a fiúkénak – alapvetően jobb társadalmi háttérrel rendelkeznek. A 20. század elején a felsőosztálybeliek, a két világháború között pedig elsősorban a középosztály tagjai szorgalmazták leánygyermekeik magasabb műveltséget biztosító tanulmányait. A lányok kezdetben kevesebben voltak, de iskolázásukban ugyanazok a társadalmi csoportok jártak az élen, akik ötven évvel korábban a fiaikat küldték felsőbb iskolákba.

a) A hölgyek iskolázását tehát ebben a korszakban a magasabb státuszú szülők támogatták érdemben. A magas státusz többnyire együtt járt az apa magasabb iskolai végzettségével is. Hipotetikusan tehát feltehető, hogy ez a bölcsészdiplomát szerzettek körében a két világháború között sincs másként: a nők nagyobb arányban kerülhettek ki olyan családokból, ahol az apa iskolai végzettsége elérte legalább az érettségi szintjét.

b) Gyermekeik iskoláztatását azok a politikai vagy gazdasági előjogokat nem élvező, alacsonyabb státuszú szülők is szorgalmazták, akik a modernizáció vívmányaitól, többek között a modern iskolarendszertől várták családjuk társadalmi-gazdasági felemelkedését, kulturális-politikai emancipációját. Ezek a csoportok Magyarországon konfesszionálisan is jól elkülöníthetők – mint ezt Karády Viktor tanulmányaiból ismerjük. Ebből logikusan következik a feltevés, miszerint: a lányok iskoláztatásában is ezek az ún. allogén csoportok – elsősorban az evangélikus felekezetű szászok és az asszimilációra hajló neológ zsidók – játszottak kiemelt szerepet.

c) A harmadik felvetés azon a ma is érvényes tételen nyugszik, mely szerint Magyarország gazdasági-kulturális fejlettség szempontjából két „világra” osztott: a fejlett nagyvárosokra és a modernizáció folyamatai által kevésbé áthatott „vidékre”. E közhely alapján a lányok azon településekből jutnak nagyobb eséllyel magasabb műveltséghez, amelyek gazdasági-kulturális mutatói „modernebb” közegről tanúskodnak.

A bölcsészdiplomások teljes népességének ismeretében, mint ezt a 4. táblázat mutatja, a fenti állítások mindegyike igazolható.

A magasabb társadalmi státuszt az apa iskolázottsága, az allogén csoporthoz tartozást a felekezet, a területi fejlettséget a születés helyének mérete, ill. jellege fejezi ki. Mindhárom változó esetében a szélső kategóriákra kapott nemi megoszlási értékeket láthatjuk, melyek egyértelműen a fent leírt közhelyek megalapozottságát igazolják. Számokban kifejezve nem látunk mást, mint hogy: *azok között a bölcsészdiplomások között magas a nők aránya, akik iskolázottabb, urbánusabb, a modern értékek iránt elkötelezettebb közegekből érkeztek*.

4. tábla: A nemek aránya három jellemző háttérváltozó szélső értékei alapján 1920-1950

	Apa iskolázottsága		Felekezet		Település jellege (születés helye)	
	doktorált	elemi	izraelita	református	főváros	30 ezernél kisebb település
Férfi	33%	**82%**	47%	**63%**	44%	**73%**
Nő	**67%**	18%	**53%**	37%	**56%**	27%

Ennek ellenére érdemes felfigyelni az arányokban megmutatkozó különbségekre is: a legerősebb mutatónak a nemek közötti esélyegyenlőtlenség szempontjából az apa iskolázottsága bizonyult (a nők aránya a doktorált apák körében, a fiúké pedig az elemit végzett apák körében volt a legmagasabb). Ha az apa orvos, jogász vagy bölcsészdoktor, akkor a bölcsészdiplomások kétharmada biztosan nő; ha az apa csak elemivel rendelkezik, akkor a friss diplomás igen nagy valószínűséggel férfi. Ebből természetesen nem

következik, hogy a magas státuszú apák ne szorgalmazták volna fiaik felsőbb tanulmányait; a fenti számok alapján csak annyi állapítható meg, hogy: 1. a lányok bölcsészkarrierje szempontjából az apa iskolázottsága a legjelentősebb tényező, 2. a fiúkat – tekintettel arra, hogy sokkal több alternatív képzési út közül választhattak – a magas státuszú apák más – feltehetően a bölcsészképzésnél magasabb presztízsű – tanulmányok felé orientálták. (Ez utóbbi csak egy hipotézis, amit még igazolni kell, nem beszélve más magyarázó faktorokról, melyek ugyancsak a férfiak, mint családfenntartók hagyományos szerepével állhatnak összefüggésben, mint pl. a családi vállalkozás vezetésének átörökítése.)

Ki kell emelnünk azt is, hogy a felekezeti hovatartozás – mint minden egyéb tényező – csak viszonylagosan hoz létre különbséget a nemek között. A legkisebb esélye a bölcsészdiploma megszerzésére a református hölgyeknek és a római katolikus férfiaknak van a saját nemükön belül. Ugyanakkor a hölgyek esetében legtámogatóbb közegnek számító izraelita családokból is „csak" 53% a nők aránya, ami ugyan az átlagos 42%-ot felülmúlja, de egyúttal azt is jelzi, hogy az izraelita felekezetűség inkább az esélyek kiegyenlítődésére hat, és nem az esélyegyenlőtlenség újratermelésében játszik szerepet – már amennyiben a zsidó hátteret elszigetelten vizsgáljuk. Az izraelita családok ugyanis egyáltalán nem egységesek e tekintetben: bizonyos családokban a nemi hovatartozás jelentősen, míg másokban szinte soha nem determinálja a gyermekek pályaválasztását.

Elérkezett tehát az idő, hogy perspektívát váltsunk, és feltegyük a nemek esélyegyenlőtlenségét adekvátabban megközelítő kérdést: Melyek azok a társadalmi tényezők, amelyek *kombinatív megjelenése esetén* a nemi hovatartozás erős befolyással lehet arra, hogy valaki bölcsészdiplomássá váljon, vagy éppen fordítva, ettől a lehetőségtől elessen?

2.4. A nemi hovatartozás szerepét növelő tényezők többlépcsős vizsgálata

A társadalmi tényezők vizsgálatát több lépcsőben végezzük el, mégpedig azonos logika mentén: minden esetben arra vagyunk kíváncsiak, hogy a diplomás népességen belül milyen hátterű csoportokból kerül ki több nő, illetve férfi. A két nem esetében ezt a szűrőtechnikát külön-külön alkalmazzuk, mert – mint látni fogjuk –

azonos háttértényezőből kiindulva is más-más irányba kell a szűrést folytatnunk.

Nézzük rögtön az első szűrőt: az apa iskolázottságát.

1. ábra: A nemek arányának alakulása az apák iskolázottságától függően (N=6074)

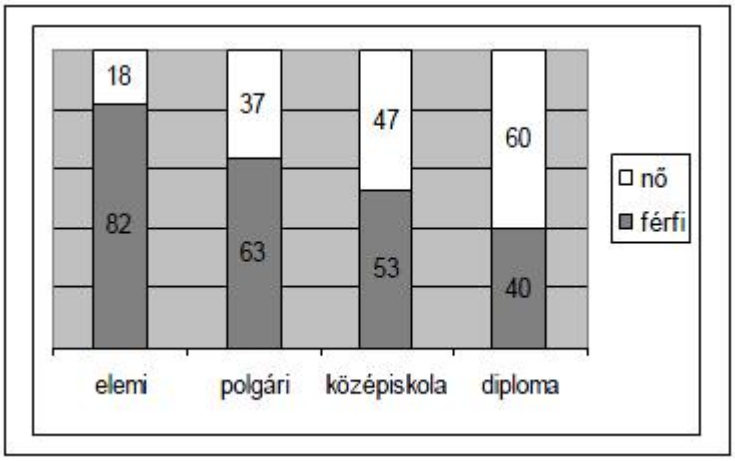

Mint ez az első diagramon leolvasható, a nemek esélyei a legkiegyensúlyozottabbak az érettségizett apák esetében voltak – itt nőnek vagy férfinak lenni kb. azonos esélyt jelentett a bölcsészdiplomához jutásban. Minél iskolázottabb az apa, annál valószínűbb, hogy leánygyermekét, minél kevésbé iskolázott, annál valószínűbb, hogy fiúgyermekét juttatja bölcsészdiplomához. Vagyis: *A vizsgált korszakban a fiúk esetében az alacsony státuszú szülőknél, a lányok esetében a magas státuszú szülőknél volt a nemiségnek meghatározó szerepe – már ami a bölcsészképzést illeti.*[118]

118 Itt most arra kitérni nem tudunk, hogy a kétféle közeg nem egyforma mértékben és céllal nyújtott támogatást az egyik vagy a másik nem számára. A legalacsonyabb státuszú (elemit végzett) szülők kivételével, ahol szinte csak a fiúgyermekeknek volt esélyük bármiféle diploma megszerzésére, a többi társadalmi csoportnál a nemi hovatartozás determinációja csak viszonylagos. Nyilvánvaló, hogy minél jobb társadalmi helyzetből indul valaki, annál erősebben érvényesül a piaci kínálat, a különböző karrierpályák nyújtotta lehetőségek közötti választás. Mindezekre a szempontokra az elemzés során nem tudunk reflektálni. Az 1. ábráról annyi azonban

Innen már az út kettéválik, hiszen a továbbiakban a szűrést az alacsonyabb iskolai végzettségű apák körében a fiúknál, és a diplomás apák körében a lányoknál ellentétes irányban kell elvégeznünk. Kezdjük a sort a hölgyekkel.

2.4.1. A nők esélyét erősítő tényezők

Az apa foglalkozásából létrehozott másik változónk az apa feltételezett státusza (alkalmazotti státusz - önálló), illetve foglalkozási szféra szerinti besorolása (közszféra – magánszféra) volt. A három kategória, amelybe az apákat besoroltuk:

önálló egzisztencia (pl. ügyvéd, cégtulajdonos, kis- és nagybirtokos, iparos stb.)

magánszférában alkalmazott

közszférában alkalmazott

A vizsgált apák száma itt már radikálisan lecsökkent, mivel csak a diplomával rendelkező apák gyermekeinél vizsgáltuk meg, hogy milyen munkaviszonyban kellett lennie a családfőnek ahhoz, hogy leánygyermeke 60%-nál nagyobb eséllyel jusson bölcsészvégzettséghez.

Összességében ez azt jelenti, hogy: *a diplomás apák közül végül is a magánszférában dolgozó családfők esetében nőtt meg a valószínűsége annak, hogy nőként bölcsészdiplomához jusson valaki.* Éppen ezért a továbbiakban már csak a diplomás, önálló ill. magánszférában dolgozó apák gyermekeivel foglalkozunk, harmadik szűrőként alkalmazva a felekezeti hovatartozást, mint háttértényezőt.

Mint a második diagram mutatja, az apa munkaviszonya nem befolyásolta jelentős mértékben az esélyeket. Ha az apa közalkalmazottként töltött be valamilyen értelmiségi állást, akkor a lányok esélye a diplomás szülőknél átlagos 60% körül mozgott, ha magáncégnél volt alkalmazásban, akkor a női diplomások már az összes diplomás 63%-át tették ki, ha az apa önálló praxissal, vállalkozással stb. rendelkezett, akkor a nők aránya elérte a 65%-ot.

---

leolvasható, hogy a nők bölcsészdiplomához jutásának esélye a két világháború között az apa iskolázottságával egyenes arányban nőtt.

2. ábra: A különböző foglalkozási státuszba/szférába sorolt diplomás apák bölcsészdiplomát szerzett gyermekeinek nemi megoszlása (N=2513)

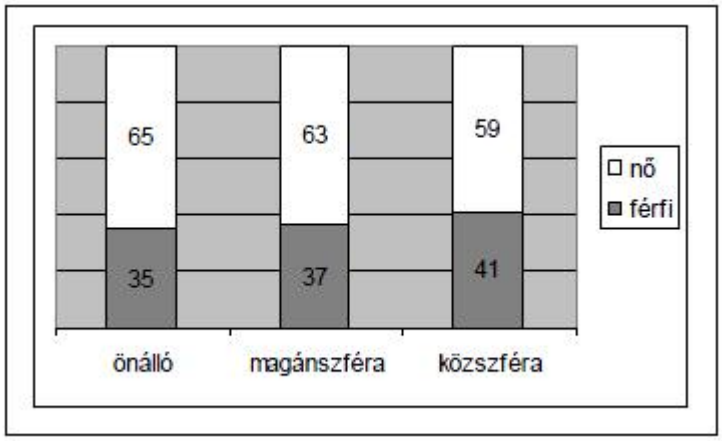

A többváltozós elemzés segítségével csak akkor jutunk el a nők esélyeit erősítő tényezőkig, ha az előző szinten megállapított valószínűségi mutatónál jobb mutatók irányában folytatjuk az elemzést. A harmadik diagramból világosan kiolvasható, hogy diplomás, magán praxissal bíró vagy magáncégnél alkalmazásban álló apa gyermekeként egy nő 65%-nál jobb eséllyel csak akkor tudott bölcsészdiplomához jutni, ha evangélikus vagy izraelita felekezetű volt. Ez az adat ismét alátámasztja az allogén csoportokra vonatkozó – korábban már említett – tézist: az evangélikus és izraelita felekezetű csoportok azok, amelyek az össznépességben betöltött szerepükhöz képest a legmagasabb arányban küldik gyermekeiket közép- ill. felsőfokú iskolákba, illetve végzik el az általuk preferált stúdiumokat.

Ez az ábra ugyanakkor ellentmondani látszik annak a korábbi megállapításunknak (lásd a 2. táblázathoz fűzött kommentárt), miszerint a férfiaknál ugyan nem, de a nőknél egyértelműen az izraeliták voltak felülreprezentáltak. Az állítás – statisztikailag – továbbra is érvényes, a 3. diagramon látható 560 személy ugyanis nem tartalmazza azon diplomások adatait, akiknek apjuk „csak” érettségivel vagy ennél alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezett, illetve a közszférában dolgozott. Az izraelita nők esetében az ilyen közegből érkezettek aránya magasabb volt, mint az evangélikus hölgyeknél (vö. pl. a 6. ábrával), vagyis: *az izraelita nők*

erős felülreprezentációja részben abból adódott, hogy nagyon széles körből rekrutálódtak. Az alacsonyabb státuszú (nem zsidó) családokban ugyanakkor a férfiak esélye is megnőtt ugyanazon végzettség megszerzésére, így – elemzésünk belső logikáját követve – az alacsonyabb státuszú családokat ki kellett „szűrnünk".

3. ábra: A különböző felekezetű magánszférában dolgozó diplomás apák bölcsészvégzettségű gyermekeinek nemek szerinti megoszlása (N=560)

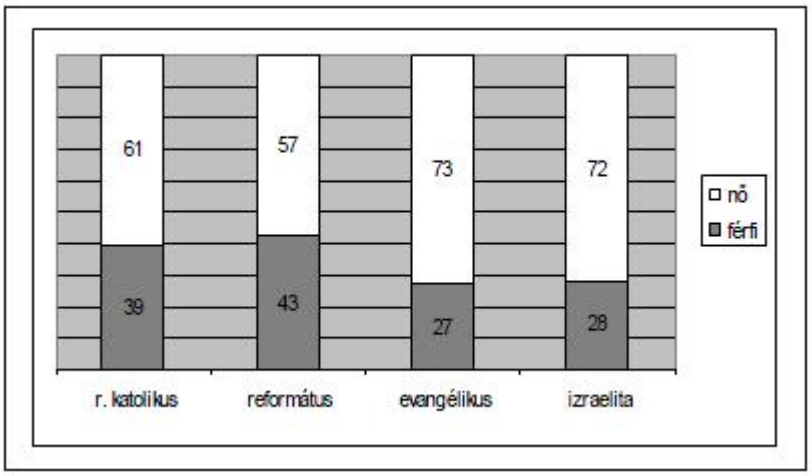

Célunk ugyanis továbbra is annak megállapítása, hogy van-e még olyan tényező, amely a nők esélyét javította, mégpedig az előbb regisztrált 72-73% fölötti mértékben. A negyedik háttérváltozó, amelyet ezzel kapcsolatban megvizsgálunk, a születés helye lesz.

Jelentős esélynövekedést a születés helye nem vált ki. Valamilyen javulás tapasztalható, ha 30 ezer léleknél nagyobb településen születik valaki, de nem a fővárosban: a vidéki, urbanizáltabb közegekből érkezőknél – a korábban már megállapított feltételek mellett – a bölcsészdiplomások több mint háromnegyede nő. Ugyanakkor a fővárosból, mint ahogy a kisebb településekről származóknál is, 72%-os a nők aránya, ami mégiscsak azt látszik alátámasztani, hogy izraelita vagy evangélikus családokban magasan iskolázott családfővel nem szignifikáns, hogy földrajzi értelemben hova születik az ember. *A diplomás, magánszférában működő, evangélikus vagy izraelita felekezetű apák gyermekei közül a nők*

sokkal nagyobb valószínűséggel fognak bölcsészdiplomát szerezni, mint a férfiak, függetlenül attól, hogy az ország milyen fejlettségű településén születtek.

4. ábra: *A diplomás, magánszférában dolgozó, evangélikus vagy izraelita felekezetű apák bölcsészdiplomás gyermekeinek nemi megoszlása a születés helyének mérete szerint* (N=164[119])

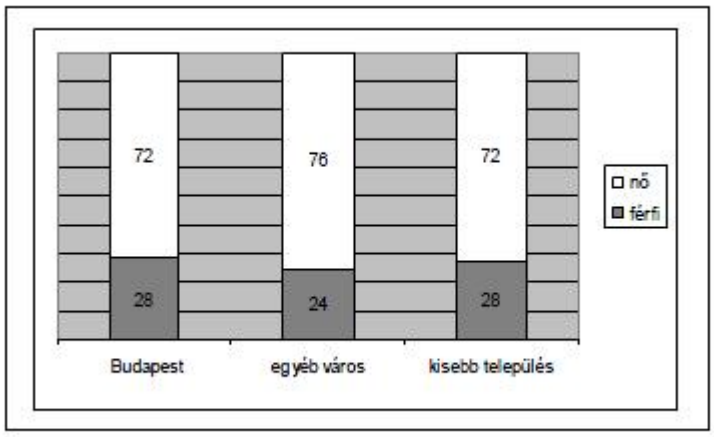

Elemzésünkkel – s ezt nem árt folyamatosan szem előtt tartani – a nemi mivolt determinisztikus hatását erősítő társadalmi tényezőket szeretnénk feltárni. Az eddigiekből levonható első általános következtetésünk alapján: *magasan iskolázott családfővel, izraelita vagy evangélikus közegben viszonylag jelentős, hogy valaki nőként vagy férfiként akar bölcsészkarriert építeni*. Az ilyen környezet – valószínűleg – támogatóan hat a hölgyek bölcsésztanulmányokkal kapcsolatos ambícióira, de ennek a fordítottja is igaz: a legkevésbé támogatja az ellenkező nem (tehát a férfiak) azonos irányú törekvéseit. Az imént szociológiailag jellemzett környezet összességében nem számolja fel, hanem sajátos módon életben tartja a fiatal felnőtt

119 Nyilvánvaló, hogy 164 emberből nem lehet olyan biztos következtetéseket levonni, mint 1640-ből. A szociológusok hagyományosan azért „tiltják” az alacsony létszámú csoportok továbbosztását, mert a mintájuk pusztán *reprezentálja a kutatott népességet*, az alacsony elemszám esetén tehát nagy a valószínűsége annak, hogy a reprezentáció nem lesz egyenletes. *A mi esetünkben azonban teljes népességről van szó*, szélsőséges esetben tehát akár 10 ember megoszlása is történelmi tény.

generáció pályaválasztására vonatkozó, nemek szerint eltérő stratégiákat, attitűdöket.

Természetesen nem mellékes, csak éppen a jelen előadás tárgyát meghaladó szempont lenne annak bemutatása, hogy az itt elemzett társadalmi környezet végső soron miért és milyen módon befolyásolja a különböző nemű gyermekek pályaorientációját. Azt tudjuk, hogy a biztos egzisztenciájú, értelmiségi foglalkozású evangélikus és izraelita családok optimális feltételeket biztosíthattak fiaik/lányaik felsőbb tanulmányaihoz. Az imént jellemzett közegből érkezett férfiak bölcsészképzésben mutatott alacsonyabb részvétele ezért, erősen gyanítható, hogy a bölcsészképzéssel, mint pályaorientációval szembeni fenntartásokra vezethető vissza, vagyis: a női mivolt azért erősíti annak valószínűségét, hogy ilyen közegből bölcsészdiplomához jusson valaki, mert a nők esetében a bölcsészképzés egyike a legkedvezőbb alternatíváknak, míg a férfiakra nézvést ez nem igaz. A nemi hovatartozás szerepének relatív erőssége ezért nem érthető meg addig, amíg fel nem térképezzük mindazokat az alternatív karrierlehetőségeket, amelyek közül az adott társadalmi csoporthoz tartozó férfiak és nők választhattak, vagy azokat az egyéb – elsősorban gazdasági-egzisztenciális – körülményeket, amelyek adott esetben a férfiak vagy nők lehetőségeit korlátozhatták. Ennek mélyebb elemzésére itt azonban nem lesz mód.

Meg kell ugyanis még vizsgálnunk az érem másik oldalát is, vagyis, hogy a két világháború között mi jellemezte azt a közeget, amely a férfiak bölcsészdiplomához jutásának esélyeit maximalizálta, miközben a nők esélyei a minimálisra csökkentek.

2.4.1. A férfiak esélyét erősítő tényezők

A második diagramon látható nemi megoszlási adatokból kiderült, hogy a férfiak esélyei a bölcsészdiploma megszerzésére az apák iskolai végzettségével fordított arányban nőtt: *minél alacsonyabb az apa iskolázottsága, annál valószínűbb, hogy az adott bölcsészdiplomás férfi.*

Ahhoz, hogy a nőknél elvégzett többváltozós elemzést a férfiakra is alkalmazzuk, a kiinduló népességet szélesítenünk kell; az elemi végzettségű apával rendelkező diplomások száma ugyanis mindössze 541, amit továbbbontani három lépésben – még ha teljes körű adatfelvételen alapszik is az elemzés – kevésbé megbízható. Az alapsokaság, amelyet a továbbiakban vizsgálunk, így az elemi és

polgári végzettségű apák bölcsészdiplomás gyermekeiből fog állni. Ők 1825-en vannak, akik között a férfiak aránya felkerekítve 69%. A következő lépésben arra keresünk választ, hogy milyen egyéb tényezők fennállása mellett növekszik ezen érték fölé a férfiak aránya.

Második szűrőként itt is – akár a hölgyeknél – az apa foglalkozási státuszát vizsgáljuk meg. A nőknél megállapítottuk, hogy ha nem is jelentős mértékben, de növelte a lányok esélyét, ha az apa a magánszférában dolgozott. A férfiaknál ez az összefüggés sokkal egyértelműbb: *annak a valószínűsége, hogy férfiként szerez valaki bölcsészvégezettséget az alacsony státuszú családokban, szignifikánsan megnő, ha az apa a magánszférában alkalmazott.* (Lásd az 5. ábrát.)

Ennek oka talán az apa egzisztenciális helyzetében keresendő: a férfiak esélyei abban a körben erősödnek, ahol az apa nem önálló, vagyis nem rendelkezik saját földdel, műhellyel, üzlettel, illetve államilag szavatolt hivatali állása sincs (még ha ez a „nyugdíjas" állás csak egy igen alacsony presztízsű hivatal is). Akik e két körön kívül esnek – tekintettel igen alacsony iskolázottságukra – többnyire segédmunkából, alacsony színtű szolgáltatásokból vagy napszámból tartják fenn magukat. Ők rendelkeznek a legbizonytalanabb egzisztenciával, miközben – más szempontból – ők tekinthetők talán a „legmobilabb" csoportnak. Az ilyen háttérrel rendelkező fiatalembereket családi vállalkozásokba bevonni (tekintettel arra, hogy ilyenek nincsenek) nem lehet, ugyanakkor azzal a generációs konfliktussal sem kell számolniuk, hogy alacsony státuszú közalkalmazott apa gyermekeként meglehetősen nagy ugrást tesznek, ha egyetemi diplomához kötött hivatalt vállalnak.

Másrészt: a bizonytalanabb egzisztencia annak valószínűségét is növeli, hogy az ilyen családokban a lányok iskoláztatására kevesebb invesztíció jut. Vagyis itt megint két irányból kell a jelenséget megközelítenünk: mi hatott ösztönzőleg a férfiak diplomaszerzésére, illetve mi által romlott a lányok esélye? (Természetesen a fentiekben sincs többről szó, mint hipotézisekről, melyek igazolása még hátra van.)

A nők bölcsészdiplomához jutásában meghatározó tényezőnek bizonyult a felekezeti háttér, így a férfiaknál is meg kell néznünk, hogy növelheti-e az alacsony státuszú, magánszférában alkalmazott apák fiainak esélyét, ha egy adott vallási csoporthoz tartoznak.

5. ábra: A különböző foglalkozási státuszba/szférába sorolt elemit vagy polgárit végzett apák bölcsészdiplomás gyermekeinek nemi megoszlása (N=1825)

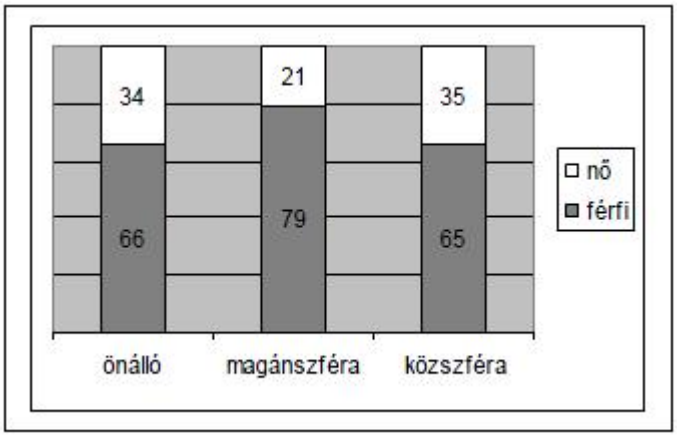

A hatodik diagram ad erről felvilágosítást: *79%-nál jobb esélyei azoknak a férfiaknak vannak, akik alacsony iskolázottságú, magánszektorban alkalmazott apával rendelkezve római katolikus vagy református vallásúak.* Különösen a reformátusok körében nőhet meg ilyen kondíciók mellett a férfiak esélye: a fent jellemzett közegből származó bölcsészdiplomások között, ha református felekezetűek, már alig találunk nőket.

Feltűnő ugyanakkor, hogy az izraelita felekezetűség, még ilyen rossz egzisztenciális körülmények között is, igen valószínűtlenné teszi, hogy férfiak bölcsészvégzettséget szerezzenek. Itt felmerül a gyanú, hogy ezek a zsidó férfiak nem mindig valamilyen más irányú felsőbb tanulmány miatt maradnak távol a bölcsészdiplomázástól, hanem azért, mert az önálló egzisztenciateremtés biztosabb útját választják, de ennek a feltevésnek a bizonyítása sem lehetséges pusztán a bölcsészdiplomások adatainak ismeretében.

A 90%-os férfi részesedés a reformátusok körében olyan magas, hogy szinte kizárt, hogy ezt a valószínűségi mutatót a születés helyének bevonásával javítani lehetne, de a rend kedvéért, nézzük meg, hogy az alacsony státuszú, magánszférában alkalmazott családfővel rendelkező katolikus és református családokban – a település nagysága/fejlettsége alapján – hol volt a férfiaknak a legnagyobb esélye bölcsészdiplomát szerezni.

6. ábra: A különböző felekezetű magánszférában dolgozó elemit vagy polgárit végzett apák bölcsészdiplomás gyermekeinek nemek szerinti megoszlása (N=410)

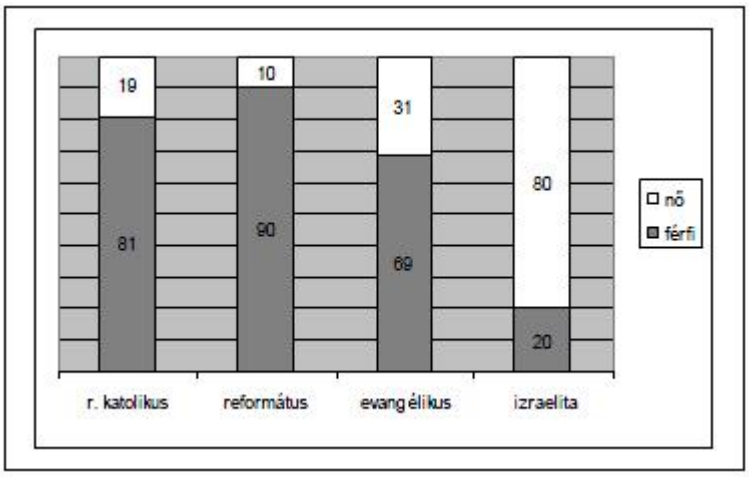

7. ábra: Az elemit vagy polgárit végzett, magánszférában alkalmazott, római katolikus vagy református felekezetű apák bölcsészdiplomás gyermekeinek nemi megoszlása a születés helyének mérete szerint (N=349)

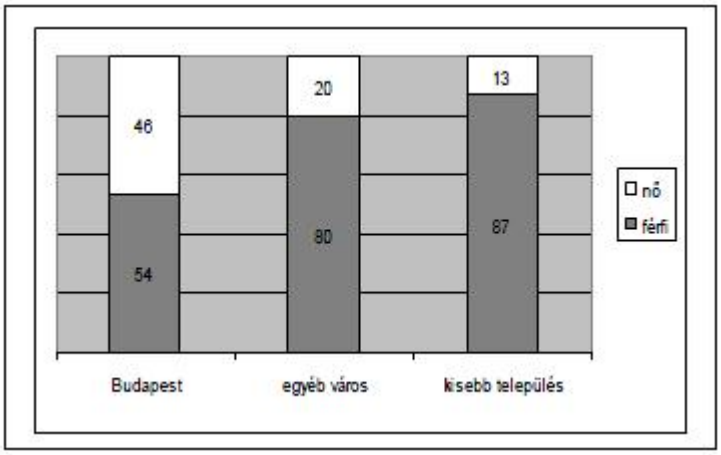

A sejtésünk beigazolódott: a születés helyének urbánus jellege nem erősebb tényező, mint a vallás, viszont semlegesíteni képes a nemiség determinációs hatását, mégpedig akkor, ha a születés helye a főváros. A vidékiség egyébként a nemek közötti esélyegyenlőtlenséget – a férfiak javára – annál inkább elmélyíti,

minél kisebb településről származik az egyén. Összefoglalva tehát kijelenthetjük: *minél alacsonyabb státuszú családból és minél tradicionálisabb közegből származik valaki, annál kisebb esélye lesz arra, hogy nőként bölcsészkarriert fusson be.*

2.5. Összegzés

Először is tekintsük át még egyszer a többváltozós elemzésünk eredményeit:

A bölcsészdiploma megszerzésénél a nemi hovatartozás szerepe a vizsgált változók alapján a legjelentősebb, ha…	
a személy magasan képzett, önálló egzisztenciájú vagy magánszférában alkalmazott apa gyermeke, evangélikus vagy izraelita felekezetű és egy vidéki nagyvárosban született.	*a személy alacsony iskolai végzettségű, magánszférában alkalmazott apa gyermeke, római katolikus vagy református és kistelepülésen született.*
Ebben az esetben nőként szignifikánsan jobb esélye van az egyénnek a bölcsészdiploma megszerzésére. (76%-os valószínűségi mutató)	**Ebben az esetben szinte csak férfiként van esélye az egyénnek bölcsészdiplomához jutni.** (90%-os valószínűségi mutató)

A nemek esélyegyenlőtlenségére két szélsőséges helyzetet mutattunk be: az itt jellemzett kétféle társadalmi közegben a nőknek, illetve a férfiaknak jelentős előnye van a másik nemmel szemben – amennyiben az egyén célja a bölcsészdiploma megszerzése. Természetesen más változók alkalmazásával a nemiség szerepét erősítő tényezőkkel kapcsolatban más összefüggések is feltárhatók. „Szélsőségesnek” azért nevezhetjük a fenti helyzeteket, mert az általunk kiemelt változók mentén minden más környezetben kiegyenlítettebb a férfi-nő arány. Az itt bemutatott módszerrel arra is

kísérletet tehetünk, hogy pontosan leírjuk azt a társadalmi közeget, amelyben a nemi hovatartozás a legkevésbé játszott szerepet a bölcsészképzésben, vagyis megvalósul az, amit az előadás elején „esélyegyenlőségként" definiáltunk.

Egy fontos megjegyzést azonban még feltétlenül hozzá kell fűznöm a módszer alkalmazásához:

Talán némelyekben megütközést keltett, hogy olyan helyzetben is „esélyegyenlőtlenségről" beszéltem, amikor a jobb társadalmi hátérrel rendelkező férfiak alacsony részvételéről volt szó, miközben tudjuk, hogy ezek a férfiak valószínűleg valamilyen felsőbb tanulmányt folytattak, csak épp nem a bölcsészkaron. Elismerem, sajátos ez a szemléletmód – de tudományosan védhető. Egyrészt: az elemzett adatbázis alapján nem állítható más, mint amit a számok kifejeznek. A vizsgált közegekben a nemek ellentétes esélye a bölcsészdiplomára – a statisztikai tükrében – ténykérdés. Az „esélyegyenlőtlenség" fogalma azonban – az én megközelítésemben – nem takar értékítéletet, csak annyi a mögöttes állítás, hogy *férfinak vagy nőnek lenni a vizsgált korszakban még akkor is esélyegyenlőtlenséget hozott létre, ha azonos szociológiai háttérrel rendelkeztek, és jogi értelemben nem volt tetten érhető a nemi diszkrimináció*. Ha tágabb kontextusba helyezzük a kérdést, s bevonunk az elemzésbe egyéb felsőoktatási intézményeket is, az „esélyegyenlőtlenség" fogalma természetesen új jelentést kap: akkor már nem a bölcsészdiplomához jutás lesz a tét, hanem az elitbe kerülés a felsőoktatás által.

Másrészt: még ha igazolható is egy ilyen átfogóbb elemzéssel, hogy az imént említett csoport férfi tagjai máshol, másfajta javak megszerzésében jártak sikerrel, továbbra is nyitott kérdés marad, hogy döntésükben mekkora szerepet játszott az egzisztenciális kényszer, a környezet elvárásai vagy a szerepmegfelelés. Milyen külső vagy belső korlátok határozták meg, hogy az egyén a felkínálkozó alternatívák közül melyiket választotta: mondjuk az apja ügyvédi irodájában töltött-e be vezető állást, avagy filozófusként próbált meg egzisztenciát teremteni? Mennyiben volt az egyénnek választási lehetősége, ha világos volt a számára, hogy az érdeklődésének megfelelő pályán – politikai okoknál fogva – nem érvényesülhet? Vagy a motívumok felől megközelítve a jelenséget: milyen tőkét kovácsolt egy jó társadalmi közegből érkezett nő abból, hogy bölcsészdiplomát szerzett, ha figyelembe vesszük, hogy a nők viszonylag magas részesedése a bölcsészképzésben sokkal kevésbé

vezetett a középiskolai tanárság összetételének feminizálódásához, mint más szakmák esetén (pl. a polgári iskolai tanárok között)? Ha ezeket a szempontokat is figyelembe vesszük az elemzésnél, akkor már az is kétségessé válik, hogy a nők vagy a férfiak által elnyert bölcsészdiploma ténylegesen *azonos javak* megszerzésére irányult-e.

Ezekre a kérdésekre valószínűleg nem a történeti-szociológia módszereivel adhatunk majd választ – a társadalmi nemek közötti „esélyegyenlőtlenség" szociológiai leírása csak rávilágít arra, hogy milyen források, újabb elemzési technikák segítségével tárhatjuk fel a vizsgált jelenséget a maga komplexitásában.

Nagy Péter Tibor

Történészdiplomások

A Magyar Történelmi Társulat alapításának 160. évfordulóján[120] a történetszociológusnak látszólag kézenfekvő populációról, a Magyar Történelmi Társulat tagságáról lehetne, kellene beszélnie. Csakhogy a dolog mégsem ilyen egyszerű…

Mi az MTT?

A Magyar Történelmi Társulat az első pillanattól kezdve kétlényegű intézmény.

1. Egyfelől társadalmi szervezet, a „történelem iránt érdeklődő" emberek társadalmi szervezete. A történelem iránti „érdeklődést" természetesen többféle módon is objektiválhatjuk. A történelem iránti érdeklődésnek ez egy „intézményesült" formája, mert tagdíjfizetésben, idő- és munkabefektetésben, könyvbeszerzésben és utazási költségek bevállalásában nyilvánul meg. Ezt az érdeklődést motiválhatja a történetileg legitimált társadalmi csoportokhoz vagy intézményekhez való kötődés – azoknak a származási és kapcsolati tőkéknek (Bourdieu 1978) a hangsúlyozása és megélése, amit mindenekelőtt a történetiség jelent. Ezen – zömében nemesi hátterű – csoportok számára a történelem művelése, a történelmi tudat és történeti tudás erősödése közvetlen személyes „haszonnal" is jár. Legalább ilyen fontos motiváció azonban az *asszimiláció*: a nemzeti történeti intézményrendszerhez személyükben, családtörténetükben nem kötődő – *nem nemesi származású*, egy-két nemzedékkel korábban *nem magyar* állampolgárságú, nem magyar anyanyelvű családokból származó

120 Jelen szöveg eredeti változata az MTT megalakulásának 160. évfordulójára rendezett konferenciára készült. A mögötte álló tanulmány az OTKA - 49378 és Fővárosi Közoktatásfejlesztési Alapitvány támogatásával született. Egy kis részlete megjelent a Magyar Tudomány 2009.1. számában. A tanulmány jelen változata az European Research Council elites08 ERC FP7-230518.támogatásával készült. A szerző sokat köszönhet Biró Zsuzsanna Hanna szöveget gondozó munkájának.

egyének törekvése ennek a hátránynak a kompenzálására. Közös motívum a nemzetállam történeti fenntarthatóságának és legitimálhatóságának hite. Ezért helyezi az 1879-es középiskolai tanterv a tanítás középpontjába a történelmet. (Kármán Mór) A befolyásos, vagy önmagukat befolyásosnak hinni, befolyásosnak láttatni kívánó társadalmi csoportok tehát tömegesen csatlakoznak a történelmi társulathoz. (Tagnévsor) Így a társulat szélesebb értelemben vett tagsága furcsa mód nem valamifajta specifikus érdeklődést tükröz, hanem *az elithez tartozást fejezi ki.* A „tagság" kiváló *mérőeszköz*, az elithez tartozás mutatója – de a tagság történetszociológiai *elemzése* a társulat és a professzió értékelése szempontjából nem kecsegtet elegendő eredménnyel.

2. Másfelől a Társulat a „történelemmel hivatásszerűen foglalkozók" mindenkori testülete, eképpen professzionális szervezet. A társulat azonban nem kamara, nem rendelkezik hatósági jogokkal, s a történelem művelése sincsen társasági tagsághoz kötve – mint ahogy szakirányú diplomához sem. A professziót a 19-20. században öt alapvető csoport alkotja. Történészen, történetírón elsősorban a szaktudósokat érti a köznyelv, de a Társulat folyóiratának, a *Századok*nak a szóhasználata is. A tudósok csoportjának kijelölésében elsősorban az ismertség, azaz a publikációk száma és szakmai reputációja igazította el a kortársakat és az utókort. A tudósok megélhetésükre nézve igen sokfélék lehettek – földbirtokosok éppúgy, mint ügyvédek. A Társulatban a tudósokkal részben átfedésben lévő, de az első pillanattól kezdve tőlük függetlenül is jelenlevő csoport a történelemtanároké. A közhiedelemmel ellentétben igen nagy részük nem végez tudományos tevékenységet – sokaknak egyetlen publikációja a középiskolai székfoglaló előadás, amit a középiskolai értesítők ínségesebb időkben nem tudnak leközölni, legfeljebb hírt adnak az eseményről. 1883 előtt még vannak szakirányú diploma nélküli történelemtanárok, utána már elvileg nem kezdhetik meg diploma nélkül a pályájukat – bár míg igy is több évtized mire a diploma nélküliek eltünnek - viszont felbukkannak az egyetemet végzettek mellett főiskolai végzettségűek, akik polgári iskolai tanításra szereznek jogosultságot. (Ennek nem mond ellent, hogy a fővárosi polgári iskolákban persze sok egyetemet végzett tanár is tanít történelmet.) A harmadik jellegzetes csoport a közgyűjteményi intézményrendszer dolgozói: levéltárosok, muzeológusok, könyvtárosok stb. A dualizmus korában csak néhány főállású egyetemi tanárral számolhatunk, az egyetemi magántanárok

főhivatásukat tekintve tanárok, ügyvédek, hivatalnokok, birtokosok, de a huszadik században már növekvő csoportot alkotnak a történészképzés, főiskolai tanárképzés résztvevői is – azaz az egyetemek és főiskolák személyzete. Ehhez a növekvő alcsoporthoz csatolhatjuk – a 40-es évektől - az akadémiai intézet alkalmazottait, a főállású tudományos kutatókat is. A történelemnépszerűsítés fokozatosan elkülönül a szaktudománytól – így az újságírók, kiadói munkatársak, mint történelemnépszerűsítők alkotják az utolsó professzionális csoportot.

A történetszociológus tehát még akkor sincsen könnyű helyzetben, ha nem mint társadalmi szervezetet, hanem mint szakmai szervezetet akarja megragadni az MTT-t – e sokféle összetételben a Társulat szakmai tagsága semmiféle kontrollcsoporttal össze nem vethető. Ismerjük az MTT tagság szakmai részének életkori vagy felekezeti összetételét, de nem tudjuk összehasonlítani azt semmilyen kontrollnépességgel – legfeljebb az ország lakosságával.

Ha viszont nem a társulati névsorból, hanem a „történész" szó jelentéséből, a „történészek társadalmi csoportjából" indulunk ki, akkor a történetszociológus számára a vizsgált népesség három irányból is megragadható:

a) „Történészek" mindazok, akik történelem szakos bölcsésztanári vagy bölcsészdoktori diplomával, a későbbiekben polgári iskolai, általános iskolai tanári diplomával rendelkeznek.

b) Azok a személyek, akiket a történész szakma valamilyen „nyilvános aktussal" befogadott, nem egyszerűen társulati tagként, hanem publikáló társként. A *Századok* írói köre mindenképpen idetartozik – s nyilván még megállapíthatnánk néhány szakfolyóiratot, könyvsorozatot, melyek 1945 előtt, illetve után a történészszakma ellenőrzésével jelentek meg.

c) Azok, akiket történésznek tartanak a kortársak és az utókor, akiket a standardnak tekinthető historiográfiai kézikönyvek megemlítenek, illetve akiket standardnak tekinthető lexikonok „történészként", vagy „történetíróként" tartanak számon.

Egy azonban bizonyos: a történetszociológus kissé másképp jár el, mint a historiográfus, azaz sem azt a megoldást nem választhatja, hogy a történettudomány fejlődése szempontjából *utólag* fontosnak bizonyult személyekre szűkíti le az elemzést, sem azt, hogy tudománytörténeti elemzéssel meghatározza, melyek az *egyes korokban a kortársak által* dominánsnak ítélt történettudósok.

Előzmények – potenciálok

A bőséges historiográfiai szakirodalom – noha nem törekszik a vizsgált személyek tulajdonságainak standard leírására – a tanulmányíró, forráspublikáló történészekre nézvést releváns listát nyújt, a nem publikáló történészekről azonban természetesen nem szolgáltat adatokat. (Pók 1982, R. Várkonyi 1976, Erős 2000, Kriston 1991, Glatz 1990, 1980, Márkus 1963, Lederer 1969, Vardy 1976, Mályusz é.n, Hajnal 1993)

A tanárkutatások (Ferge 1978, Nagy M. 1994, Lukács 2003) gyakorlatilag mindegyike tartalmazott arra vonatkozó kérdést, hogy ki milyen szakos középiskolai vagy általános iskolai tanár, melyek alapján történelemtanári alminták is létrehozhatók, de, minthogy maximum pár ezres felvételekről van szó, a történelemtanárok igen kis létszámúak ezekben a felvételekben. S a régebbi tanárnemzedék összetételéről ennek az almintának is csak egy kis töredéke szól, tulajdonképpen statisztikai értelemben elenyésző elemszámú népesség. A népszámlálások és statisztikai felvételek, melyek alapján a tanárságról igen sok szociológiai adatot ismerünk (jóval többet, mint nyugat-európai kollégáink az ottani tanárságról), ugyanakkor nem tartalmazzák a szakos irányultság adatát.

Lényegesen jobb a helyzet a hallgatói felvételekkel. Már az úgynevezett reprezentatív felvételek is használhatóbbak, mint a tanárvizsgálatok, hiszen míg a tanári minták néhány százas történész népessége 23-tól 65 évesig több korcsoport között oszlik meg, a hallgatói felmérések egy-egy generációról szólnak, s e tekintetben sokkal részletesebbek. Egészen egyedülálló lehetőséget nyújt Csákó Mihály 1998-as felmérése. (Csákó, 1998) Ez több mint 60 ezres esetszámával a teljes érettségizett és az adott tanévben felvett hallgatói népességre kiterjed, számos fontos szociológiai paraméterrel írván le a történelem szakos hallgatókat is. Természetesen nem tudjuk, hogy miben különböznek ezek a hallgatók azoktól, akiket nem elsőre, hanem másodikra/harmadikra vettek fel, nem tudjuk, hogy a hallgatók közül hányan változtattak szakot, illetve maradtak ki az egyetemről, s ha még feltételezzük is, hogy többségük történészdiplomát szerzett, nem tudjuk, hogy hányan vannak ma a pályán – akárhol is húzzuk meg ma a történészpálya széleit.

A tudományos szférában dolgozókról a legfontosabb empirikus vizsgálat a kandidátusi illetve magasabb fokozottal rendelkező tudósokra irányuló kutatás volt, melyet a KSH Bukodi

Erzsébet vezetésével végzett el 1998-ban. (Angelusz-Bukodi-Falussy-Tardos 1999) Részletes szakspecifikus feldolgozás ebből még nem jelent meg, de az adatbázis egy ilyen elemzés elvégzéséhez rendelkezésre áll. E felvétellel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy igen sok kollégánk nem küldte vissza a kérdőíveket – a szaktudomány önmegismerési hajlandósága tehát nem túl magas. Ezek az adatok név nélkül és csak a késő Kádár korszak, illetve a rendszerváltás utáni idők vonatkozásában tájékoztatnak a történettudomány szereplőiről. Az 1950 előtt élt és működött történészekre nézve eddig semmilyen adatfelvétel nem történt.

Új lehetőség

A két világháború közötti történész népességről ma elsősorban Karády Viktor hallgatói adatbázisaira támaszkodva tudunk képet nyerni. Karády mintegy két évtizede kezdett hozzá az 1875-1950 között végzett egyetemi/főiskolai népesség személysoros adatbázisainak összeállításához. A bölcsészhallgatók esetében Karády a vidéki bölcsészdiplomások adatait lehetőség szerint teljes körűen, a budapesti bölcsészdiplomások adatait pedig mintaévek kiválasztásával rögzítette. Karády részletesen, de nem szakmaspecifikusan elemezte az Eötvös kollégisták, majd a polgári iskolai tanárképzősök adatait (Karády, 1992, Karády-Valter, 1990), de az adatbázisok jelentős része még nem nyert feldolgozást. Néhány éve – Karády kutatásainak folytatásaképpen – az NKFP[121] és az OTKA támogatásával egy közös történeti elitkutatást indítottunk, melynek egyik fontos hozadéka Karády korábbi adatbázisainak lehetőség szerint teljes körűvé tétele volt. A bölcsészdiplomások adatbázisának gondozását, melyre további elemzéseim alapulnak, Biró Zsuzsanna Hanna végezte el.

A történészdiplomásokat – hallgatói adatbázisaink alapján – két csoportban ragadhatjuk meg:

a) Az egyik csoportot az 1875 és 1920 között végzett történészdiplomások alkotják. Rájuk nézve 99%-os biztonsággal tehetünk kijelentéseket. Forrásaink elsősorban a diplomakönyvek voltak, vagyis adatokkal rendelkezünk a történészdiplomások vallási hovatartozásáról, születési helyéről, születési évéről, névjellegéből becsülhető etnikai hátteréről, ezzel a szakirányú diplomások fő

121 NKFP 5/074/2004, Kutatásvezető Karády Viktor, bázisintézmény: Wesley János Lelkészképző Főiskola

szociológiai karaktere leirható. Egyébként a felsoroltak *magyarázó* - a diplomázási életkor, a diploma minősítése, a doktori fokozatszerzés ténye, mint kiválósági jelzések pedig *magyarázandó* változók.

b) A másik csoport az 1920 és 1950 közötti történészdiplomásokból áll. Rájuk nézve 90%-os biztonsággal tehetünk kijelentéseket, mert néhány évre vonatkozóan a budapesti diplomakönyvek elvesztek. A Horthy-korszak esetében azonban össze tudjuk kapcsolni a diplomákat az anyakönyvekkel is, ami alaposabb elemzést tesz lehetővé úgy a rekrutáció, mint a tanulmányi út szempontjából, hiszen egyfelől a szülők foglalkozása és lakóhelye, másfelől a középiskola helye és az érettségizés időpontja, az egyetemkezdés időpontja, az esetleges szakváltoztatás is vizsgálhatóvá válik. Megjegyzendő, hogy az 1920-1950 közötti időszakra nézvést azoknak a történészhallgatóknak az adatai is megvannak, akik nem szereztek diplomát, csak beiratkoztak. Ez utóbbi tény két szempontból is jelentős: egyrészt más szakmákkal ellentétben a bölcsészkarra járók (de ott végül diplomát nem szerzők) között is neves értelmiségiek lehetnek (gondoljunk csak József Attila példájára), másrészt megragadható az 1945 után új tanulási lehetőségek között középiskolába beiratkozott fiatalemberek első nemzedéke is. Ők ugyanis 1949-ben már beiratoztak az egyetemre, így bekerültek a régi típusú, tehát pl. vallási adatokat is tartalmazó anyakönyvekbe.

A történészek körének meghatározását a lexikonelitek segítségével is folytattuk. A századforduló történészeit – köztük azokat a kortársakat, akik 1875 előtt járhattak egyetemre – a *Pallasz lexikon* segítségével azonosítottuk. A *Révai lexikon* ugyan tömegesen vette át a *Pallasz* szócikkeit, de a 20-as években ill. az 1934-ben megjelent pótköteteteivel egy új történésznemzedék körülhatárolását is lehetővé teszi. A *Magyar Életrajzi Lexikon* első két kötete az 1968-ig meghalt történészek, két pótkötete (1978-as és 1990-es záró évszámokkal) viszont a huszadik század első felében alkotó (s eképpen elsöprő többségükben 1978 ill. 1990 előtt meghalt) történészek nagy része szempontjából releváns. A rendszerváltás után megjelent *Magyar Nagylexikon*ba pedig már élő kortársak is bekerülhettek. E lexikonok szerkesztőségei sok nemzedéknyi alkotó értelmiségi együttes vizsgálatával válogatták ki, hogy kit minősítsenek közülük történésznek, ill, hogy kit tartanak arra érdemesnek, hogy belekerüljön a lexikonba. Minthogy csak egyetlen nemzedékből kell válogatniuk lényegesen bővebb meritést nyújtanak a kortárs

lexikonok: ezek közül az 1929-es *Zsidó Lexikon*t és az 1940-es *Keresztény Magyar Közéleti Almanach*ot már feldolgoztuk, az 1996-os *Ki Kicsoda?* feldolgozását tervezzük. A publikáló tanárok sajátos társadalmi csoportját Gulyás és Szinnyei adattárai alapján 50%-os mintavétellel[122] feldolgoztuk. Természetesen a lexikonelitek esetében már a korábban jelzett historiográfiai műveket is használhatjuk a személyek relatív súlyának mérlegeléséhez.(Nagy 2006)

E hosszabb munkából a jelen konferencián rendelkezésre álló időkeretet is figyelembe véve végül is egyetlen szelet, a két háború közötti történészdiplomások bemutatását választottuk – s őfelőlük indulva térünk majd ki a Századok szerzői körére is.

A történészdiplomások szocio-demográfiai háttere

A vizsgált időszak 9162 bölcsészdiplomása közül 1823-nak (19,9%) van történész diplomája, azaz az egyik legnagyobb – szakválasztása szerint megragadható – bölcsész-alnépességről van szó. A történész diplomával rendelkező népesség több csoportra osztható, aszerint, hogy csak tanári diplomát, csak bölcsészdoktori diplomát szerzett vagy mindkettőt. (1. táblázat) Az első ránézésre is látható, hogy a történészek 80%-a, míg az összes bölcsészdiplomásnak csak 70%-a rendelkezik tanári végzettséggel, ami logikus, hiszen a bölcsészkarokon képezték azoknak a reáltudományoknak és humántudományoknak a szakembereit is, amelyek nem voltak iskolai tárgyak. Doktori címet a történészek 40%-a, a bölcsészek 45%-a szerzett. Eme eltérések ellenére azonban a történészek érdemben összehasonlíthatók a bölcsészkar egész népességével.[123]

A történészek között 60% volt a férfiak aránya, a teljes bölcsész népességben 58% – ez sem jelent jelentős különbséget, azaz – ellentétben a lányok felé húzó élőnyelvekkel és kémiával és a fiúk felé húzó klasszikus nyelvekkel és fizikával – „uniszex" szaknak

122 Mindazokra, akiknek a neve G-P közötti betűvel kezdődik, s a Szinnyei ill. Gulyás féle Magyar Irók Élete és munkái sorozatokban foglalkozásuk tanár, vagy iskolaigazgató

123 Egy további tanulmányban a történészeket a magyar szakosokkal, a történésztanárokat az összes tanárral, a történészdoktorokat az összes doktorral fogjuk összehasonlítani. A jelen tanulmányból kimaradt kereszttáblákat lásd: http://npt2000.homeip.net

számít – hasonlóképpen a magyarhoz és matematikához. (Biró – Nagy, 2008).

1. táblázat: Tanári és doktori végzettség a történészdiplomások és az összes diplomás bölcsész körében

	Történész N=1823	Történész %	Bölcsész N=9162	Bölcsész %
Csak tanár	1061	58,3	4849	52,9
Csak doktor	326	17,9	2477	27
Tanár és doktor	403	22,1	1657	18,1
Nem tudjuk[124]	33	1,7	179	2
Összesen	1823	100	9162	100

A fontos társadalmi háttérváltozókban a történészek *lényegesen* különböznek a bölcsészek átlagától. A történészdiplomások és a bölcsészdiplomások közötti különbséget sajátos, ún. reprezentációs mutatóval fejezzük ki, amely azt jelzi, hogy az adott tulajdonság *mennyivel inkább jellemző a történészekre, mint a bölcsészekre általában*. Technikai értelemben ez a történészekre és az összes bölcsészre az adott vonatkozásban jellemző százalék számok hányadosát jelenti. Az apák foglalkozása alapján az apák vélelmezhető iskolai végzettsége szerint megvizsgáltuk a történészek és bölcsészek társadalmi hátterét. A szokásos és elterjedt iskolai hierarchiával ellentétben a diplomásokat két csoportra bontottuk, s a doktori címmel rendelkezőket a többi diplomás fölé helyeztük, aminek segítségével az apák nemzedékének rétegszerkezetére jellegzetes szilvamag formájú képet kaptunk. Ennek két végpontján az elemi iskolai végzettséggel és a doktori fokozattal rendelkezők a népesség egy-egy tizedét teszik ki, míg középen három nagyobb, 20–30%-os

124 Azaz van diplomája, de az adatbázisban sem a doktorságra, sem a tanárvizsgára vonatkozó adat nem szerepel.

iskolázottsági tömbben (diplomás, érettségizett, polgári iskolát végzett) oszlanak meg a vizsgált apák.

A társadalom összetételével hasonlítva az alacsony végzettségű népesség igen erősen alulreprezentált a szülők között, a diplomások pedig sokszorosan felülreprezentáltak. (2. táblázat) E fő forma a történészekre és a bölcsészekre egyaránt igaz: *de a történészek társadalmi összetétele kevésbé elit, mint a bölcsészkaré általában* – némiképp többen tartoznak a kevésbé iskolázott csoportokhoz, s némiképp kevesebben a diplomás csoportokhoz. Aláhúzással emeltük ki azokat az értékeket, ahol a felülreprezentáció 1,1-szeresnél nagyobb, és beszürkítettük, ahol az alulreprezentáció 0,9-es-nél kisebb értéket mutat.

Hasonlóképpen elmondhatjuk, hogy a bölcsészek és történészek között egyaránt erősen felülreprezentáltak a budapesti és nagyvárosi születésűek. A 'nagyváros' és 'kisváros' fogalmak kialakítása azért tűnt célszerűnek, mert ha egyszerűen a jogi kategóriákat követnénk, akkor a törvényhatósági jogú városok kategóriája révén az ipari forradalom során jelentéktelenné vált, csekély lakosságúnak megmaradt középkori városok is bekerülnének a „jelentősebb városok" kategóriájába, viszont – ha a törvényhatósági jogú városok 1900-as listáját használnánk – kimaradna például a már akkor igen jelentősen iparosodott és urbanizált Miskolc. A „nagyvárosok" kategóriába tizenkilenc települést soroltunk, azokat, ahol 1900-ban harmincezernél több lakos élt. Jelentős részük természetesen a Horthy-korszakban már nem Magyarországon lévő területen feküdt. A „városok" kategóriába közel százötven települést soroltunk, köztük az 1900-ban még harmincezer alatt maradó, de 1930-ban már a nagyvárosok többségét lekörözö Győrt, s néhány, a későbbi Budapesthez csatlakozó – s 1930-ra szintén inkább a nagyvárosok közé kívánkozó – elővárost.[5] A budapestiség a történészdiplomásokra *kifejezetten kevésbé jellemző*, mint a bölcsészekre általában, sőt itt a bölcsészekhez képest nagyobb arányban találunk falvakból érkezetteket. A nagyvárosok és kisvárosok vonatkozásában nincsen lényeges eltérés.

2. táblázat: A történészdiplomások és az összes bölcsészdiplomás apjának vélelmezett iskolai végzettsége (%)

	Történészek (N=1326[5])[125]	Összes bölcsész (N=6083)	Reprezentáció T/Ö[126]
Elemi	10,7	9	**1,19**
Polgári	23,2	21,5	**1,1**
Középiskola	30,3	28,7	1,04
Diploma	26,2	30,2	*0,87*
Doktor	9,6	10,7	*0,9*
Összesen	100	100	

125 5 A településváltozó továbbfejlesztésén folyamatosan dolgozunk, hiszen célszerűnek tűnik például a húszezernél nagyobb lakosságszámú öt községet a „város" kategóriánkhoz sorolni, ugyanakkor a „nagyvárosok" és „kisvárosok" kategóriákat tovább bontani. Lehetséges természetesen Magyarország 13 ezer települését további csoportokra osztani, leginkább a nagyközségeknek, illetve járásszékhely-községeknek a kisebb községektől való elkülönítése, a nagyobb ipartelepekkel, vasútállomással rendelkező községek elkülönítése látszik hasznosnak. Lásd: *http://oktatas.uni.hu/fontosabbtelepulesek.htm*

126 A táblázatokban időnként kerekített számokat közlünk, de a reprezentációt mindig a pontos százalékszámok aránya alapján számoltuk ki. Ezért fordulhat elő, hogy például mindkét oszlopban 2,1%-os érték látható, a reprezentáció mégsem 1, hanem 1,04, mert a százalékszámok a 2,14% és a 2,06 % kerekítése révén jöttek létre. Azt mondhatjuk, hogyha legalább az egyik szám 1,0% vagy e fölött van, akkor az 1,08-szoros, illetve a 0,92-szeres reprezentáció (1,044/0,966, illetve 0,966/1,044) már valódi eltérést jelent. Ismeretes, hogy a „% számok hányadosa" problematikus mutató, hiszen kis számoknál kicsiny különbség is nagynak, nagy százalékszámoknál ugyanakkora különbség elhanyagolhatónak tűnik. Ugyanakkor a százalékszámok közötti egyszerű különbségek nem elég kifejezőek. Minderről lásd módszertani cikkemet, Új Pedagógiai Szemle, 2008/3.

3. táblázat: A történészdiplomások és az összes bölcsészdiplomás születési helye – a település jellege szerint (%)

	Történészek (N=1812)	Összes bölcsész (N=9105)	Reprezentáció
Nincs adat	0,9	0,9	0,98
Budapest	20,1	26,5	0,76
Nagyváros	17,7	18,4	0,96
Kisvárosok	19,2	17,9	1,07
Egyéb település	42,1	36,3	1,16
Összesen	100	100	1

A történelmi régiók – a Budapestet jellemző alulreprezentáció miatt – kivétel nélkül felülreprezentáltak, de e felülreprezentáció éppen a legfejlettebbnek, legpolgárosultabbnak számító Dunántúlon a legkisebb, s a meglehetősen elmaradottnak számító Tiszántúlon a legnagyobb.(4. táblázat, A, B, C oszlopok)

A történész mivolt tehát a bölcsész mivolthoz képest érdemben különbözik – mégpedig: *az alulfejlett területek javára, illetve Budapest hátrányára*. Kívülről és távolról nézve mégis erősen budapesti hátterű szakmáról van szó, hiszen a diplomások ötöde Budapestről származik. (4. táblázat A oszlop), Amennyiben azonban az egyes nagy régiók eltérő átlagos iskolázottsági szintjét is belekalkuláljuk az elemzésbe, másképp alakul a történészdiplomások területi rekrutációja. (4. táblázat H oszlop) (A G és H oszlop technikailag úgy keletkezett, hogy kiszámoltuk az egyes területekre eső lakosok arányát az 1910-es polgári népességben, illetve a történészek között s a két százalékszám hányadosát adtuk meg, mint felül-, illetve alulreprezentációs jelzést).

4. táblázat: A regionális reprezentáció kérdése

	Történész	B Összes bölcsész	C Polgári népesség, 1910 ben	D 8 középiskolai osztályt végzett	E magyar anyanyelvű népesség	F Történész reprezentáció – B oszlophoz képest	G Történész reprezentáció a C oszlophoz képest	H Történész reprezentáció a D oszlophoz képest	I Történész reprezentáció E oszlophpz képest
Nyugati felvidék	6,4	6,3	14	11	6,9	1	0,5	0,6	0,9
Dunántúl	19	18	16	12	24	1,1	1,2	1,6	0,8
Duna–Tisza köze	16	14	16	13	23	1,1	1	1,2	0,7
Keleti Felvidék/Észak-Magyarország	9,4	8,6	7,9	7,3	9,5	1,1	1,2	1,3	1
Tiszántúl/Partium	16	13	14	9,8	17	1,3	1,2	1,7	1
Tisza–Maros köze	4,3	4,2	12	8,1	4,7	1	0,4	0,5	0,9
Erdély	6,2	5,9	15	12	9,4	1,1	0,4	0,5	0,7
Budapest	20	27	4,9	27	6,6	0,8	4,1	0,8	3
Összesen	100	100	100	100	100	1	1	1	1

A teljes lakosságra, illetve az érettségizett lakosságra számított reprezentációs mutatók között a legnagyobb különbséget éppen Budapest esetében tapasztalhatjuk: lakossági arányszámához képest Budapest több mint négyszeresen felülreprezentált. Az érettségizett népességnek azonban olyan nagy része koncentrálódik Budapestre, hogy *ehhez képest Budapest alulreprezentált a történészek között.* Hasonlóképpen megfordul a Duna–Tisza közének mutatója, bár az ellenkező irányba: míg a teljes népességi arányhoz képest enyhe alulreprezentációt, a*z érettségizettekhez képest enyhe felülreprezentációt mutat. A Dunántúl és Tiszántúl felülreprezentációja erősen megnövekszik.* A teljes egészében elcsatolt országrészek mindkét mutató szerint alulreprezentáltak.

Ennek kétféle magyarázata is lehet:

a) Az egyik, hogy a tömeges népességmozgás ellenére *a trianoni határ mégiscsak határként* viselkedik, természetes akadálya annak, hogy az e területről származók beiratkozzanak a budapesti egyetemre…

b) Másfelől pedig, hogy az elcsatolt területeken a nem magyar anyanyelvűek többségben vannak, s a bölcsészkar, ezen belül a magyar nemzeti szimbólumokkal való azonosulást erősen megkövetelő történelem szak, a nem magyar anyanyelvű lakosság pályaválasztása szempontjából nyilván kevésbé jött szóba, mint a műszaki vagy orvosi egyetem. Érdemes tehát a magyar anyanyelvű lakossághoz képest is tanulmányozni a történészek megoszlását (I oszlop). A vidék reprezentációját erősen meghaladó reprezentációval Tiszántúl és a Keleti-Felvidék tűnik ki.

Összefoglalva: A történészi szakma választását a bölcsész diákságban a viszonylag kevésbé polgárosult területekről való származás felerősíti. A hagyományos, hierarchiába rendezhető tolóerők – az apa iskolázottsága, a településszerkezet, a regionális egyenlőtlenségek – szempontjából tehát a történész népesség valamivel kevésbé elit jellegűnek tűnik, vagy – másként fogalmazva – a bölcsészkar más szakjai (például az élőnyelvek) sokkal inkább vonzhatták az elitcsoportok leszármazottait, mint a történelem.

Természetesen többféle vizsgálattal lehet árnyalni ezt a sommás képet. Válasszuk ki példaképpen azt a régiót, amely a történészek szempontjából markáns felülreprezentációt mutat: a Tiszántúlt. A Tisza bal parti régiójában a bölcsészek kiválasztásában általában erősebb a férfiak részvétele, mint országos átlagban, hasonlóképpen a történészek esetében. Miközben a vidékiek között

általában a diplomások negyede, itt a harmada jött 'nagyvárosból' (ez esetben Békéscsabáról, Debrecenből, Nagyváradról és Nyíregyházáról). Míg a vidéki diplomások fele kis településekről származott, e régióban csak kétötödnyi az innen érkezettek aránya. Összességében: a Tiszántúl „történész" hajlama elsősorban a „tiszántúli nagyvárosok" történészi pályaválasztásra indító hajlamával függ össze. *A 20. századi gazdasági és kulturális súlyukhoz viszonyítva történelmileg „aránytalanul nagy" szerepet játszó városok társadalma átlagon felüli valószínűséggel termelt ki a történelemmel foglalkozó pálya választására ösztönző habitust.*

Míg a város–falu lejtővel, a regionális modernizációs jelzővel, s az apa iskolázottságával kapcsolatos egyenlőtlenségi meghatározók a 19–20. századi Európában és Észak-Amerikában általánosnak tűnnek[127] – a társadalmak legfeljebb abban különböznek egymástól, hogy *mekkora* az iskolázott, városiasabb településen élő, fejlettebb régióból származó csoportok előnye az átlaghoz képest –, addig nagyon is *speciálisan közép-európai* az etnikai és vallási csoportok viszonya a felsőoktatáshoz, a bölcsészkarhoz, illetve a történész szakmához.

Felekezeti és etnikai hovatartozás

A felekezetileg sokszínű Magyarországon különösen jó lehetőség mutatkozik arra, hogy az egyes felekezetekhez tartozók felsőoktatási, bölcsészképzési, történészképzési részvételi arányait mérlegeljük.

A vallás esetében természetesen egy többszörösen interpretálandó adatról van szó. A felekezeti háttér részben egyéb, ismeretlen társadalmi tényezők *helyettesítésére* szolgál – ritkábban arra, hogy egyazon csoporton belül eltérő habitusokra lehessen belőle következtetni. A felekezetek *vallásgyakorlata* ugyanis csak távoli (s egyelőre fel nem mérhető) összefüggésben van a felmutatott tanulmányi teljesítménnyel. A zsidók mindenütt kiemelkedő tanulmányi eredményeit ugyan össze szokták kapcsolni a zsidó vallási intellektualizmus, a „Könyv népe" habitusának hatásával, de a többi

127 Számos országot hasonlítottak már össze e tekintetben, lásd: The International Handbook on the Sociology of Education: An International Assessment of New Research and Theory országcímszavait (Torres – Antikainen, 2003)

felekezet teljesítménysorrendjét a vallásgyakorlatból igen nehéz lenne levezetni. A vallási intellektualizmus – anyanyelvi Bibliaolvasási rutin - szempontjából hasonlónak tételezhető protestáns felekezetekhez tartozók közül az unitáriusok és evangélikusok mindig az átlag fölött, míg a reformátusok az átlag alatt (s eképpen a katolikusok átlaga alatt) teljesítenek. [128]

A zsidó lakossági arányokhoz képest a dualizmus végén még négyszeresen felülreprezentált zsidó bölcsésznépesség a vizsgált korszakra nem egészen kétszeres felülreprezentációt mutat a teljes bölcsész népességben, viszont *kifejezett alulreprezentációt a történészek között. Azaz: a numerus clausus-szal akadályozott zsidó népesség kifejezetten a többi bölcsész pályát prefereálja.* Vélhetőleg azért, mert a történészpálya, mint elsősorban tanári pálya a nagy részben a történelmi keresztény felekezetek által fenntartott iskolarendszerben, illetve a mind egyértelműbben antiszemita beállítottságú tanügyigazgatás befolyása alatt nem tűnik ideális munkahelynek a zsidók számára. A lakossági arányhoz képest a bölcsészek körében hasonló felülreprezentációt mutató evangélikusok is valamivel kevésbé vannak jelen a történészek körében, de a különbség itt sokkal kisebb: míg a zsidóknál a felülreprezentáció alulreprezentációvá vátozik, addig az evangélikusoknál a felülreprezentáció megmarad. Az evangélikus népesség általános modernitása elegendő ahhoz, hogy a többi bölcsész pályát – elsősorban a modern nyelveket – jobban preferálja, mint a bölcsészkart általában, de az evangélikus iskolarendszer kvázi túlfejlettsége mellett a történelemszakos tanári pálya is kecsegtető.

---

128 Bizonyos továbbá, hogy a vallásváltoztatás során felekezetüket (jórészben az izraelitát) elhagyottak inkább hordozzák az eredeti felekezeti aggregátumukra jellemző iskolázási attitűdjeiket, mint az új közösségükét – adatbázisunkban ennek ellenére kénytelenek voltunk (pontosabb helyzet-meghatározásra utaló adatok híján) mindenkit az egyetemre járáskor megadott felekezethez számítani. (Kutatásunk egy későbbi fázisában mód nyílik arra is, hogy a diplomásokat középiskolai népességekkel összekapcsoljuk. Ekkor már lehetőség lesz a vallásváltoztatók egy részének azonosítására. A diplomások jövője felől is közelíthetünk: meghatározhatjuk a diplomások azon körét, akik a II. zsidótörvény következtében keresztény létükre elveszítették az állásukat.) Vö. minderről: Karády Viktor 2002.

7. Táblázat: A történészdiplomások és az összes bölcsészdiplomás felekezeti összetétele (%)

	Történészek (N=1823)	Összes bölcsész (N=9162)	Reprezentáció
Római katolikus	59	57	1,04
Görögkatolikus	3	2	**1,7**
Református	24	20	**1,22**
Evangélikus	8	9	*0,9*
Izraelita	3	9	*0,34*
Egyéb + ismeretlen	3	3	1
Összesen	100	100	

A magyar társadalom két legtradicionálisabb és az iskolázottságban általában alulreprezentációt mutató aggregációját a görögkatolikust és a reformátust jellemzi, hogy *inkább lesznek történészek, mint másféle bölcsészek.*

A bölcsészkari beiratkozási anyakönyvek közvetlen utalást nem tartalmaznak a diákok etnikai hátterére, de a névjellegük elemzése lehetséges. Sokat vitatott, de statisztikailag eredményesnek bizonyuló módszer a magyar, német, szláv, román és egyéb névjellegűek szétválasztása. Természetesen ez az adat *az egyének* etnikai tudatállapotáról semmilyen információt nem ad, de statisztikai értelemben arról mindenképpen informál, hogy a család nem tartotta indokoltnak, hogy az igen széleskörű névmagyarosítási mozgalomban részt vegyen. Ebből persze az is következik, hogy a magyar nevűek között szétválaszthatatlanul összekeveredtek azok, akiknek „eleve" (azaz nem tudjuk mióta) magyar nevük volt, s akik esetében a család

még egy-két nemzedékkel ezelőtt is nem magyar jellegű nevet viselt. (Vö: Karády Viktor 2001)

A hagyományosan modernebbnek, erősebben polgárosultnak számító etnikai háttérrel rendelkezők, azaz a németek a többi bölcsésznél kevésbé képviseltetik magukat a történészek között, hiszen míg a német névjellegűek az összes bölcsész 17%-át, addig a történészeknek csak a 12 %-át tették ki.

A társadalmi háttért mutató változók tehát azt mutatják, hogy a modernebb, iskolázottabb, polgárosultabb csoportok – amiképpen az oktatási rendszer egészében, úgy a bölcsészek és a történészek körében is – felülreprezentáltak, de felülreprezentációjuk a történészek vonatkozásában *szisztematikusan kisebb*, mint a bölcsészek vonatkozásában. Egyetlen jelzés tér el a fenti képtől: a zsidók a *numerus clausus* viszonyai között ugyan felülreprezentáltak maradnak a bölcsészek között, de *kifejezetten alulreprezentáltak a történészek körében.*

A felekezeti hátteret célszerű a névjelleggel kombináltan is megvizsgálni.

8. Táblázat: A történészdiplomások és az összes bölcsészdiplomás felekezeti-etnikai háttere (%)

	Történész (N=1823)	Összes bölcsész (N= 9162)	Reprezentáció
Katolikus magyar	39	36	1,1
Katolikus német	8	10	*0,8*
Katolikus szlovák	12	11	1,1
Református	24	20	**1,2**
Evangélikus magyar	4	4	1
Evangélikus német	2	2	*0,7*
Evangélikus szlovák	2	2	0,9
Izraelita magyar	1	4	*0,3*
Izraelita német	2	5	*0,4*
Egyéb + ismeretlen	6	6	1

A „német” névjelleg a katolikusokon és evangélikusokon belül egyaránt fokozza a történészek relatív alulreprezentációját, a zsidókon belül viszont csökkenti – szoros összefüggésben azzal, hogy a zsidóknál a modernitás a névmagyarosítással összekapcsolódik. *Mindegyik felekezeti csoporton belül a vélelmezhetően kevésbé modern csoportok mentek történésznek.*

Összességében tehát megállapíthatjuk: a történelem szakos diploma mind az egyszerű, mind kombinált társadalmi mutatók szerint kevésbé elitjellegű, mint a bölcsészdiploma általában.

A Századok publikálói köre

Ha az alkotó történész definíciónk egyikét, a *Századok* alkotói körét vetjük össze a bölcsésznépességgel, azonnal világossá válik, hogy „a történészdiplomások” egy nagyon erősen megosztott szakmai csoportnak alkotnak. *A Századokban publikálók között ugyanolyan valószínűséggel találunk történelem szakos diplomával rendelkezőket, mint nem történelem szakosakat*. Az egyszerű – tehát doktorátussal meg nem erősített történelemtanári diploma –, melyet a Horthy korszakban több mint ezren szereztek meg, alig másfél százalékban vezetett a *Századok*ban való publikáláshoz, s e publikáló töredéknek is kétharmada a csak „néhányszor publikálók” közé tartozott. A doktoráltak – ahogy ez várható is – jóval magasabb arányban fordulnak elő a szerzők között, egyhatoduk publikált, s a publikálók harmada 15 alkalomnál gyakrabban, mondhatni rendszeresen tűnt fel a központi történész folyóiratban. Megjegyzendő, hogy a doktori fokozattal rendelkezők körén belül azok, akik tanári fokozatot is szereztek, hasonlóan állnak, „a kettős karrier” lehetősége pusztán a leggyakoribb publikálásban veti őket vissza a doktoráló társakhoz képest.

Ezek az adatok legalább három legenda cáfolatára alkalmasak:

a) Az egyik legenda a „tudós tanár” figurájának elterjedtsége. A tanárok folytatnak ugyan tudományos aktivitást, de a központi tudományos elitbe csak töredékük jut be

b) A másik közhiedelem – vagy inkább közérzület – a szakmában, hogy régen a történészdoktorátusok színvonala igen magas volt. A tények ezzel szemben azt mutatják, hogy a doktoráltak

több mint négyötöde sem doktorijával, sem más alkotásával[129] nem került be a központi tudományos folyóirat szerzőinek sorába.

c) A harmadik közhiedelem, hogy a tanári és tudományos pálya képzésének kettéválasztottsága jót tesz a tudományos színvonalnak.

9. táblázat: A Századokban publikáló történészek tudományos aktivitása - diplomatípus szerint (%)

	Nem történész (N=7340)	Történész		
		Csak tanár (N=1061)	Csak doktor (N=326)	Tanár és doktor (N=350)
Nem publikált	98,7	98,4	85	86,6
1-6 közleményt	1,1	1,1	8,3	8,4
7-14 közleményt	0,1	0,2	1,8	1,5
15-nél több közleményt	0,1	0,3	4,9	3,5
Összesen	100	100	100	100

A Századokban publikáló történészek nemi hovatartozása az elit erős maszkulinitását mutatja, a 80%-os férfi részvétel 1,34-szeres férfi felülreprezentációt jelent, mármint az eredeti történészdiplomás nemi arányokhoz képest. A doktori végzettségű családokból származók 1,33-szor, az egyéb diplomás családokból érkezők 1,6-szor felülreprezentáltak a publikálók között. Ez azt jelenti, hogy míg a történészdiploma megszerzésére már a középiskolai végzettség (tehát pl. tanítói vagy tisztviselői családi háttér) is predesztinált, a publikáló történészek jellegzetesen második generációs diplomások, s a budapestiek már majd kétszeresen felülreprezentáltak az összes történészhez képest.

129 Egyelőre nem különitettük el, hogy valaki fajsúlyos tanulmánnyal, vagy kisebb közleménnyel, könyvismertetéssel jelent meg a Századokban.

10. táblázat: A Századokban publikáló történészek és az összes történészdiplomás felekezeti-etnikai háttere (%)

	Publikálók (N=122)	Összes történész (N=1823)	Reprezentáció
Katolikus magyar	39	39	1,01
Katolikus német	7	8	*0,78*
Katolikus más	10	12	*0,83*
Református	23	24	0,95
Evangélikus magyar	7	4	**1,67**
Evangélikus német	3	2	**2,14**
Evangélikus más	2	2	*0,81*
Izraelita magyar	4	1	**3,41**
Izraelita más	3	2	**1,76**
Egyéb + ismeretlen	2	6	
Összesen	100	100	

Messze legnagyobb felülreprezentációt a magyar névjellegű zsidók, majd tőlük erősen lemaradva a német névjellegű evangélikusok mutatják, de másfélszeresnél nagyobb a német névjellegű zsidók és a magyar névjellegü evangélikusok képviseltetettsége is. Azaz: a *Századok*ban való publikálás „helyreállítja" az iskolarendszer szabad, *numerus clausus*szal nem akadályozott szektoraiban érvényesülő „kiválósági" sorrendet. Még az is pontosan egybevág a szokásos kiválósági, ill. felülreprezentációs megfigyelésekkel, hogy a magyar katolikus ill. a református népesség az átlagos körül mozog, s ezen belül a katolikusok kissé jobban állnak, illetve, hogy a két nagy szlovák csoport (evangélikus, katolikus) nagyjából egyformán alulreprezentált. A képbe egyedül a katolikus németek alulreprezentációja nem illik – de hát (a publikálók oszlopában) nagyon kis számok alapján számított százalékszámokról van szó, melyben a véletlennek tulajdonképpen még nagyobb szerepe is lehetne.

A történelem szakos népesség és a *Századok*ban publikálók összehasonlítása azt mutatja, hogy miközben a történelemtanár mivolt

– vélhetőleg a *numerus clausus* következtében is – a bölcsészek átlagához képest tradicionálisabb, vidékibb, „nemzetibb" csoportoknak nyit utat, addig az alkotó elit önszelekciós mechanizmusai most is, itt is az allogén csoportok fölényét mutatják.

Irodalom:

Angelusz Róbert - Bukodi Erzsébet - Falussy Béla - Tardos Róbert: Akadémiai fokozattal rendelkeznek, Magyar tudomány, 1999. (44. évf.) 4. sz. 424-432. old.

Biró (2002) Biró Zsuzsanna (2002): *Tanárok a 2002/2003-as tanévben*. Educatio 2002/Nyár, 293-301.

Biró-Nagy (2007) Biró Zsuzsanna Hanna – Nagy Péter Tibor: Nemi esélyek és nemi döntések a két világháború közötti bölcsészkarokon, Educatio 2007 4. szám,

Bourdieu(1978) Bourdieu, Pierre: Rekonverziós stratégiák. In: A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Budapest, 1978

Erős (2000) Erős Vilmos Mit jelent a történetírás-történet, és miért írunk ilyet?, Aetas, 2000 4

Csákó Mihály (1998): Belépés a felsőoktatásba, lásd: ftp://ftp.oki.hu/jka2k_hatter/04_felv.pdf

Ferge (1972) Ferge Zsuzsa - Gazsó Ferenc - Háber Judit - Tánczos Gábor – Várhegyi György: A pedagógusok helyzete és munkája. (MTA Szociológiai Kutató Intézet és Fővárosi Pedagógiai Intézet vizsgálata) Kézirat, Budapest, 1972

Ferge (1978) Ferge Zsuzsa: Pedagógusok 3-168. l in: Értelmiségiek, diplomások, szellemi munkások : Szociológiai tanulmányok / [szerkesztette Huszár Tibor] ; - [Budapest] : Kossuth Kiadó, 1978.

Glatz (1980) Glatz Ferenc: Történetíró és politika. Szekfű, Steier, Thim, Miskolczy felfogása nemzetről és államról. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980. 235 p.

Glatz (1990) Glatz Ferenc: Újkorkutatás és forráskiadás. In: Uő.: Történetírás – korszakváltásban. Tanulmányok. Bp., 1990. 231–246. p.

Gunst (2000) Gunst Péter: A magyar történetírás története Csokonai Kiadó, 2000.

Hajnal István: Történelem és szociológia. Századok 73:1, 1939. 1-32; 73:2, 1939. 137-166. [újra: In: Hajnal I.: Technika,

művelődés.Tanulmányok. História - MTA TtI, Budapest 1993. 161-204. = História Könyvtár. Monográfiák 2.]

Karády (2000) Karády Viktor: Zsidóság és társadalmi egyenlőtlenségek, 1876-1945 történeti-szociológiai tanulmányok Budapest : Replika Kör, 2000 Budapest :

Tagnévsor: Magyar Történelmi Társulat tagnévsora (Századok melléklet, 1967)

Karády (2000a) Karády Viktor : " Felekezet, tanulmányi kitünőség és szakmai stratégia. Az érettségizettek pályaválasztása a dualista kor végén " Festschrift Nagy Zsuzsa, Debrecen (Hongrie), Debrecen University Press, 2000, 124-145.

Karády 2001: Mennyire volt « magyar » a honi értelmiség a századfordulón ? /, Filozófia és kultúra. Írások a magyar m?velôdéstörténet körébôl, szerk Lackó Miklós, Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1991 203-236.

Karády Viktor 1992 Az Eötvös Kollégium és l'Ecole Normale Supérieure 1900. in Új pedagógiai szemle /, 92/1, 70-84.)

Karády Viktor-Valter Csilla 1990: Egy országos vonzáskör? szegedi fôiskola, a polgári iskolai tanárképzô diplomásai (1928-1950), , Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 123 pages

Kriston (1991) Kriston Pál : A történetírás története Tankönyvkiadó Vállalat Budapest: 1991

Lederer (1969) Lederer Emma: A magyar polgári történetírás rövid története. Kossuth, Budapest 1969. 53-58

Lukács (2003) Lukács Péter: Zárójelentés a végzős pedagógushallgatók szociológiai összetétele c kutatáshoz (Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet dokumentáció)

Mályusz Elemér: A magyar történettudomány. Bolyai Akadémia, Budapest é.n

Márkus (1963) Márkus László A szociáldemokrata történetfelfogás fejlődéséhez, Bp, 1963

Nagy M (1994) Nagy Mária : Tanári szakma és professzionalizálódás : vázlat egy szakma politikatörténetéhez / Nagy Mária ; az Országos Közoktatási Intézet kiadása. - [Budapest] : OKI, 1994.

Pók (1982) A Huszadik Század körének történetfelfogása. Budapest, Gondolat Könyvkiadó. 1982. Válog., bevez.: Pók Attila

R Várkonyi (1976) R. Várkonyi Ágnes: A pozitivizmus a magyar történettudományban. Budapest, 1976.

R Várkonyi (1973) R. Várkonyi Ágnes: A pozitivizmus a magyar történetírásban II.: A pozitivizmus gyökerei és kibontakozása Magyarországon. 1830-1860. Akadémiai, Budapest 1973. = Tudománytörténeti tanulmányok. Pamlényi Ervin (szerk.) 6

Vardy (1974) Vardy, Bela: A magyar történettudomány és a szellemtörténeti iskola. Árpád Akadémia, Cleveland, OH 1974.

Vardy (1976) Várdy, S. B.: Modern Hungarian Historiography. East European Monographs, New York, 1976.

Biró Zsuzsanna Hanna

A pedagógusjelöltek társadalmi háttere

Bevezetés

Kutatásunk[130] témája egy olyan diplomás népesség vizsgálata, amely kutatásunk idején még csak diploma-várományos volt, de ma már a pályakezdők egyik szociológiailag jól megragadható rétegét alkotja, a fiatal pedagógusdiplomásokét. Az elemzés alapját egy kérdőíves felmérés nyújtja, melyet az Oktatáskutató Intézet 2002 elején végzett el Lukács Péter vezetésével. E kutatás elsődleges célja az volt, hogy végzős pedagógushallgatók véleményét kérdezze le a pedagógusképzés színvonaláról, de ezen kívül számos olyan adat is összegyűlt, melyek e népesség társadalmi összetételének elemzéséhez felhasználható. A felmérés egy ezerfős, a nemek megoszlása és a pedagógusképzés két fő intézménytípusa tekintetében reprezentatív (8%-os) minta alapján készült, amelyben – technikai okoknál fogva – a kisebb településeken működő tanítóképző intézetek alulreprezentáltak. (Konkrétan: a kutatás az óvodapedagógusokra nem terjedt ki.)

A vizsgált népességen belül több alcsoport létrehozása is lehetséges. Egy elsődleges felosztás végbemehet az intézményesen is elkülönülő és a képzettség megnevezésében jelölt „tanító", „általános iskolai tanár" (ettől kezdve csak „tanár") és „középiskolai tanár" kategóriák mentén. E három alcsoport közül kettő a főiskolai tanító- és tanárképzésben résztvevőket, míg a harmadik a különböző egyetemeken képzett tanárokat reprezentálja.

Ugyanakkor közismert, hogy a pedagógusszakosok között számosan nem pedagógusi pályára készülnek. Egy kérdésre („Végzés után szeretne-e tanítani?") kapott válaszokból tudjuk, hogy az ezredfordulón egyetemet végző pedagógusjelöltek 42,2%-a, a tanárképző főiskolákra járók 38,4%-a, a tanítóképzősök 25,7%-a nem szándékozott tanítani, vagy még nem döntött róla. Ez – különösen a

130 A tanulmány a „Tanárok a 2002/2003-s tanévben" c. tanulmányon alapszik, mely az *Educatio* 2002/2. számában jelent meg. A tanulmány jelen változata az European Research Council elites08 ERC FP7-230518.támogatásával készült

főiskolai pedagógusi diplomák alacsony munkapiaci értékét figyelembe véve – igen meglepő adat, de máris akad egy kézenfekvő magyarázat rá: a felmérés eredményei azt mutatják, hogy mind a tanítók, mind a tanárok mintegy háromnegyede a diploma megszerzése után tovább szeretne tanulni, méghozzá túlnyomó többségük egy magasabb szintű oktatási intézményben. Ez arra enged következtetni, hogy a főiskolások nem kis hányada csak kényszerből tanul az alacsonyabb rangú intézményben, vagy ahogy a köznyelv e jelenséget leírja, „ugródeszkának" használja az adott felsőfokú iskolát, s mindenképpen arra törekszik, hogy a jövőben egy „piacképesebb" végzettségre tegyen szert.

Többek között ez indokolta, hogy a teljes pedagógushallgatói népességről leválasszuk mindazokat, akik pedagógusként szeretnének elhelyezkedni, és csak az ő társadalmi hátterüket vizsgálva vonjunk le következtetéseket arra nézve, hogy mi fogja jellemezni a 2002/2003-as tanévben pályakezdő pedagógus-nemzedéket.

Az egyetemi népesség kettéválasztásával további kérdések megválaszolására is lehetőség nyílhat. Az egyik kérdés az, hogy vajon az általános iskolai tanárok és a középiskolai tanárok rétege – a középiskola általánossá válásával párhuzamosan – valóban „összecsúszik-e", ahogyan azt a pedagógusszakma egységesedését állítók gondolják, vagy pedig élesek maradnak a „kontúrok", és kimutatható lesz egy presztízsrangsor a tanítók és tanárok, illetve a közoktatás két különböző szintjén működő tanárság között. A másik kérdés, amire ezzel a kategorizálással ugyancsak választ várunk, hogy a nem tanárnak készülők alkotják-e az „elitebb csoport"-ját az egyetemi pedagógusképzősöknek. Ha ugyanis az előbbi csoport társadalmi mutatói a jobbak, akkor a BTK-k és TTK-k előnyös társadalmi összetétele nem fog szükségképpen kihatni a leendő középiskolai tanárok társadalmi összetételére; amennyiben azonban az utóbbié, úgy az egyetemek előnyös társadalmi összetétele kihat majd a jövő középiskolai tanárnépességére, és ezzel hozzájárul a középiskolai tanárság rangjának megőrzéséhez. A második opció vizsgálatára jelen tanulmányunkban, helyhiány miatt, nem fogunk kitérni, hanem az előzőhöz kapcsolódva fogalmazunk meg egy tézist, s a továbbiakban lényegében csak ennek igazolására tennénk kísérletet.

E tézis a következőképpen hangzik: ha sikerül bizonyítanunk, hogy a fent említett három pedagógusszakma „rangsort" alkot, akkor ebből megjósolható, hogy a következő évtized

pedagógustársadalmának alcsoportjai differenciáltak maradnak, míg ellenkező esetben ez a differenciáltság eltűnik.

Először is a vizsgált népesség általunk kiválasztott almintáját (pedagógusnak készülők) szeretnénk néhány általános demográfiai mutató (kor, nem, iskolatípus) segítségével jellemezni, majd ezen elemzésekből néhány olyan alapvető összefüggést leírni, amelyek a pedagógus-rangsor meglétére vonatkozó munkahipotézisünket alátámasztják.

A vizsgált népesség általános jellemzése

Mint ez az első táblázat kormegoszlás-adataiból is kitűnik, a megkérdezett tanárszakosok 4. ill. 5. éves, végzős hallgatók voltak. A főiskolások 21–23 évesek, az egyetemisták 1–2 évvel idősebbek, tehát a vizsgált népességről elmondható, hogy korban megfelel a „fiatal pályakezdő diplomások" ideáltipikus csoportjának. Ezen a mintán látszólag nem tükröződik a felsőoktatás tömegesedésének egyik megfigyelt hatása, a diplomaszerzés elhúzódása. Nem így két másik tömegjelenség, amire még visszatérünk, a „diploma-felhalmozás" illetve a „többlépcsős továbbtanulás".

1. táblázat: A pedagógusnak készülő végzős pedagógushallgatók születési és nemek szerinti mutatói (2001/2002-es tanév)

	Átlag születési év	Férfiak aránya	Összesen (N)	Arányuk az almintában
Tanítók	1978,46	7,70%	52	8,50%
Tanárok	1978,74	25,60%	234	38,90%
Középiskolai tanárok	1976,9	38,00%	316	52,50%
A teljes almintában	*1977,75*	*30,60%*	*602*	*100%*

Közhelynek számít, hogy a pedagóguspálya – történetileg az alsóbb szintekről felfelé terjedő módon – jelentős mértékben elnőiesedett. Ezt jól tükrözik az 1. táblázat adatai is. A férfiak részesedési mutatóiból kitűnik, hogy *minél magasabb presztízsű végzettséget ad egy pedagógusképző intézmény, annál valószínűbb, hogy az érettségizettek köréből fiúk választják az adott intézményt*. A férfiak alulreprezentációja így a tanítóképzőkben a legjellemzőbb. A férfi hallgatók az általunk elemzett mintában a pedagógushallgatók mintegy egyharmadát tették ki. Ez előre jelzi, hogy a nemek megoszlása tekintetében nem várható gyökeres változás a kétezres évek elején sem, a női dominancia az adott szakma társadalmi megítélésétől függően kisebb vagy nagyobb mértékben jellemző marad.

A Nagy Mária által vezetett 1996-os pedagógus-felmérésből úgy tűnik, mintha a pedagógusszakma elnőiesedése megállt volna, s a jövőben reális esély lenne a nemi arányok kiegyenlítődésére. A vizsgált pedagógusnépességben a férfiak részaranya a három legfiatalabb korcsoportban növekvő sort alkot (20,5% – 22,8% – 24,3%), mely tendenciát a fenti táblázatban szereplő arányszámok is alátámasztani látszanak: a pályakezdők esetében a férfiak aránya több mint 30%, ami az 1996-os pedagógusmintához képest (átlag 24,8%) újabb emelkedést mutat. A pedagógusjelöltek körében végzett kutatások ugyanakkor azt is igazolták, hogy ebben a mintában nem elég megbízható mutatószám ez a 30,6%. Már korábban közöltük a nem tanárnak készülők arányait, akik között a férfiak – mindkét felsőoktatási szinten – erősen felülreprezentáltak (kétszer annyi férfi nyilatkozta, hogy nem tanári pályára készül, mint nő). Ez a körülmény mindenképp óvatos jóslásokra int. A pedagógusszakmákban a férfiutánpótlás-nehézségei valószínűleg addig nem lesznek megoldhatók, amíg a tanári munka társadalmi presztízse lényegesen nem javul.

Az almintában szereplő három hallgatói csoport közül a tanítóké szemmel láthatólag nagyon alacsony, ami korlátozhatja a velük kapcsolatban tett megállapítások érvényét. A felmérésből kimaradt tanítóképző intézmények többnyire kisebb városokban vannak, mint a mintába felvettek, így valószínűleg bevonásuk a tanítók és a tanárok között kimutatható különbségeket csak mélyítené, azoknak nem mondana ellent. Ezért a mintát alkalmasnak ítéltük a három alcsoport összehasonlító elemzésére.

A következőkben először néhány olyan alapvető társadalmi háttérváltozót vizsgálunk meg, melyek – feltevésünk szerint – összefüggésben állnak a pedagógushallgatók társadalmi rétegzettségével: ezek 1. az apa és anya legmagasabb iskolai végzettsége, 2. a lakóhely és középiskola presztízse és 3. a szekularizáció jelzései.

A pedagógusjelölt-csoportok társadalmi háttérváltozói

Előzetes tapasztalatokra támaszkodva feltevésünk az volt, hogy az apák és anyák iskolai végzettsége kihatással lesz a pedagógusképző intézmény megválasztására. Csákó Mihály 1998-as érettségizettekre vonatkozó (kvázi) teljes körű felvétele alapján tudjuk, hogy a felvettek körében ez az összefüggés mind a két szülőre nézve igazolható, és a három intézménytípus (tanítóképző, tanárképző főiskola, egyetem) a szülők iskolázottsága tekintetében presztízssort alkot. Az általunk elemzett minta (tanárnak készülő végzős pedagógushallgatók) azonban már nem mutat ennyire tiszta jelzéseket: itt szemlátomást érvényesül a társadalmi egyenlőtlenségek kutatásában gyakran megfigyelt jelenség, miszerint az apa iskolázottsága erősebb mutató, mint az anyáé. Ennek a különbségnek a magyarázatára hamarosan kitérünk.

A táblázatban felvett kategóriák nem önkényesek: számtalan kísérlet és ellenőrző számítás bizonyította (többféle módon kontrollált regresszió-elemzések), hogy az apa iskolai végzettsége e kategorizálás mellett hat ki a három pedagógusjelölt-réteg közötti különbségekre a legerősebben. A táblázatban közölt adatok a szülők iskolai végzettségének megoszlását mutatják az egyes hallgatói csoportokban. Az ábrában grafikusan is megjelenített két törésvonal egyike – mind a szülők, mind a vizsgált hallgatói csoport vonatkozásában – a főiskola/egyetem-különállás mentén alakul ki: *az egyetemre járók társadalmi hátterében az egyetemet végzett szülők nagyon erősen, a főiskolát végzettek csak szerény mértékben, de felülreprezentáltak*. *Ez a diplomával nem rendelkező szülőkre nézve megfordul, és egy jelentős alulreprezentációt eredményez.* Az egyetemekre és a főiskolákra járók közé – mondhatni – „egy fal emelkedik”, ami csak egy ponton törik meg: a főiskolai végzettségű szülők esetében.

2. táblázat: Az apa/nevelőapa és anya/nevelőanya legmagasabb iskolai végzettsége a 2002-ben diplomázó pedagógusnak készülők körében (%)

	Apa/ nevelőapa iskolai végzettsége				Anya/ nevelőanya iskolai végzettsége			
	Tanítók	Tanárok	Középiskolai tanárok	*Átlag a teljes almintán*	Tanítók	Tanárok	Középiskolai tanárok	*Átlag a teljes almintán*
Általános iskola	31	26	17,1	*21,6*	21	16	10,8	*13,8*
Szakmunkásképző								
Szakközépiskola	46	44	31,3	*37,5*	42	54	43,7	*47,5*
Gimnázium								
Technikum								
Főiskola	9,6	19	19	*18,3*	31	22	27,8	*25,9*
Egyetem	14	11	32,6	*22,6*	5,8	7,7	17,7	*12,8*
Egyetem után szerzett fokozat								
Összesen	52	234	316		52	234	316	
N=								
%	8,6	39	52,5		8,6	39	52,5	

A pályakezdő tanárok társadalmi háttere a tanítókétól két szempontból különbözik: egyrészt az alacsony iskolai végzettségű szülők valamivel kisebb arányában, másrészt – és ez természetesen a döntő – a diplomás (jelentős részben főiskolai végzettségű) apák erős felülreprezentációjában. Ezt a különbséget az sem tudja nivellálni, hogy az alacsonyabb presztízsű tanítóképzős hallgatók körében nagyobb arányban fordulnak elő főiskolai diplomával rendelkező anyák, mint a tanárképzősöknél.

Itt feltehetjük egyrészt (ami természetesen még empirikus igazolásra szorul), hogy az anyák főiskolai végzettsége nagyon sok esetben tanítói és nem tanári diploma, ami a tanítóképzőkre járók diplomás szülői hátterét aránytalanul „feljavítja". Továbbá, csak egy nagyobb mintán igazolható hipotézisünk szerint, a szocialista időszakban jellegzetesebb párválasztási stratégiák, konkrétan a

szakmunkás fiúk és érettségizett lányok, illetve szakközépiskolában érettségizett fiúk és tanítóképző főiskolát végzett lányok közötti házasságok, ugyancsak kihatottak a jövendő tanítóság szülői iskolázottság-mutatóinak eltolódására.

Összességében tehát kijelenthetjük, hogy a szülők közül inkább az apák iskolai végzettsége az, ami összefügg a leendő pedagógustársadalom belső rétegzettségével. A kérdést, hogy mivel magyarázható az apák és anyák iskolázottságának hatásmechanizmusában tapasztalható eltérés, egyelőre még nyitva hagyjuk, tekintettel arra, hogy ennek megválaszolására nagyobb esetszámú adatbázisok elemzésére van szükség.

3. táblázat: A leendő pedagógusok területi és iskolai rekrutációja

	Lakóhely fejlettsége	Lakóhely fejlettsége (vidéki lakosoknál)	Lakóhely fejlettsége (kis településeknél)	Középiskola presztízse	Középiskola presztízse (vidéki lakosoknál)
Tanítók	21,405	20,738	13,677	0,133	0,115
Tanárok	20,783	21,003	14,582	0,136	0,125
Középiskolai tanárok	25,315	24,404	15,960	0,221	0,177
Átlag az almintában	*23,132*			*0,18*	

A szülők iskolázottsága után most nézzük meg a pedagógushallgatók területi és iskolai rekrutációjára vonatkozó adatokat. (3. táblázat) Az első oszlop számsorai azt mutatják, hogy a különböző hallgatói csoportok átlagosan milyen fejlettségű településekről származnak. (Ez a változó egy településlistán alapul, ami az 1990-ben az adott településen lakó szellemi foglalkozásúak arányszámait tartalmazza.) A második oszlopban ugyanezeket az adatokat láthatjuk a Budapesten lakók kiszűrése után, majd a harmadik oszlopban csak a falvakra. A negyedik és ötödik oszlopok átlagokat tartalmazó adatai az ELTE (Csákó Mihály vezette) csaknem valamennyi végzős középiskolást tartalmazó adatbázisának

felhasználásával készült. (A középiskolák presztízssorrendjének mutatója az egyetemet végzett apák aránya alapján készült, s ezt a 0 és 1 közötti számot rendeltük hozzá minden egyes mintatagunkhoz.)

A fenti számoszlopokból kiindulva a következő megállapításokat tehetjük: 1. A leendő középiskolai tanárok egyértelműen fejlettebb településekről rekrutálódnak, mint a tanárok és a tanítók. A tanítók és a tanárok közötti különbségek mértékét itt valószínűleg csökkenti az a körülmény, hogy a két nagyvárosi tanítóképzőnk uralja a mintát. Ha a budapesti diákokat egyáltalán nem vesszük figyelembe, teljes presztízssorrend áll elő, amely még akkor is érvényes, ha kizárólag csak a falvak lakosságát vizsgáljuk. Ebből szemmel látható, hogy a leendő pedagógusok rétegzettsége tisztán területi egyenlőtlenségek által is indikált. Ezzel cáfolható az a vélekedés, mely szerint a földrajzi egyenlőtlenségek egyrészt a vidék/Budapest, másrészt a falu/város dichotómiával magyarázhatók. Itt szemlátomást mélyebbek az összefüggések: *még a legkisebb települések esetében is összefügg a szellemi foglalkozásúak jelenléte egy adott településen az adott településről származók eloszlásával a rangosabb és kevésbé rangos pedagóguscsoportok között*.

2. A középiskolák presztízse a leendő tanítók/tanárok és középiskolai tanárok között fennálló éles iskolai háttérkülönbségekre magyarázatul szolgál. A középiskolai tanárnak készülők „erősebb" iskolákból rekrutálódnak, mint a jövőbeli tanítók és általános iskolai tanárok – a magasabb iskolai végzettségű réteg társadalmi reprodukciója már a középszintű oktatási intézmény megválasztásában (s természetesen nem kizárható, hogy már az ez alatti szinteken is) megalapozódik. S mindez nem áll összefüggésben a budapesti elit-gimnáziumokból érkezők felülreprezentációjával: ha a fővárosi középiskolákat kiszűrjük, csökken ugyan valamelyest a középiskolai és általános iskolai pedagógusjelöltek közötti távolság, de ez a rangsorra semmilyen befolyással nincs. Sőt mi több, ha csak a vidéki lakosok középiskoláinak presztízskülönbségét vizsgáljuk, sokkal tisztábban jelenik meg a leendő tanítóság és tanárság szétválása is, amit (feltehetően) mintánk tanítókra érvényes egyoldalúsága sok helyütt elfed.

Az apák iskolázottságán kívül e két változó – a területi egyenlőtlenségek és a kibocsátó középiskolák presztízse – egymástól függetlenül hatnak ki arra, hogy a pedagógusszakma belső tagoltsága fennmaradjon. A kutatás eddigi eredményei alapján elmondható, hogy erőteljesebb a szeparációs mechanizmus az egyetemet és főiskolát

végzett pedagógusjelöltek között, de már a felsőoktatási szférában szétnyílik az olló a jövő általános iskolai tanárságán belül is, társadalmilag legitimmé téve a két szakma (tanítóság/tanárság) elkülönítését.

4. táblázat: A felekezeti hovatartozás és vallásgyakorlás (%)

	Felekezeti bejegyzés nem történt	Hittanra nem járt	Templomba nem jár	Baráti körben nem mondja felekezethez tartozónak magát
Tanítók	11,5	44,2	11,5	19,2
Tanárok	21,8	47,4	25,2	38,9
Középiskolai tanárok	18	55,7	29,7	42,7
Átlag a teljes mintában	*18,9*	*51,5*	*26,4*	*39,2*

A 4. táblázat a vallásosság néhány jelzésének megoszlási adatait tartalmazza, melyek alapján a következő tanulságok szűrhetők le: 1. A pedagógusokat kibocsátó családok világnézeti helyzetéről kétféle adat áll rendelkezésünkre. Az első, hogy e családok közül melyek azok, amelyek a szekularizáció azon fokán állnak, hogy nem kereszteltették meg, illetve nem jegyeztették be gyermekieket semmilyen vallásba. A másik mutató a hittanra való beíratás illetve járatás, ami az elsőnél valódibb jelzése lehet a vallásos életvezetésnek. A gyermek be nem jegyeztetése a szekularizáció egyik legerősebb mutatójaként van számon tartva, amely (közismerten) a társadalmi /iskolázottsági csoportok között egy nem lineáris rangsort hoz létre, hanem egy csonka U-formát ad ki. Nem csoda tehát – tekintve, hogy a

leendő tanárság rétegzettsége az apák iskolázottságával összefügg –, ha itt nagyobb különbség jelenik meg a tanítók és a tanárok között, a tanárság társadalmi hátterében megmutatkozó eltérés pedig fordított rangsort mutat.

2. Ez a görbe azonban a gyerekek hittanra járatása esetében, tehát a tényleges vallásgyakorlat első jelzésénél, máris „kiegyenesedik": a felekezeti bejegyzés arányszámai szerint még vallásosabbnak tekintett családokból származó középiskolai tanárréteg itt már az erősebben szekularizált hátterű tanárcsoportot alkotja. Ugyan a hittanjárás aránya – mind a három pedagóguscsoportnál – messze elmarad a felekezetiség mértékétől, a hittanra való beíratás hatása a három csoportra igen különböző.

3. A tanítóknál a hittanjárás, pontosabban a hittanra nem-járás, sokkal kisebb befolyást gyakorol a templomjárási valószínűségre, mint a tanároknál. A misejárás mutatói szerint a jövő pedagógusainak leginkább vallásos rétege a tanítóság, a két tanári csoport közötti különbség pedig ismételten, még ha szerény mértékben is, de a középiskolai tanárok erősebb szekularizációját igazolja. Ha a templomjárás gyakoriságára kapott válaszokból indulunk ki, akkor – az egyre intenzívebb templomlátogató csoportokat fokozatosan bevonva – arra a következtetésre juthatunk, hogy az általunk felállított presztízssorrendet a legalább ünnepek alkalmával történő mise- illetve istentiszteletjárással hozhatjuk csak szoros összefüggésbe: a tanítók 56, a tanárok 38 a középiskolai tanárok 35 százalékát jellemzi ez.

4. A negyedik változóhoz egy megjegyzés: a hazai vallásszociológiai felmérések – pl. Tomka Miklós tapasztalatai alapján – a „Milyen felekezetű Ön?" kérdésre adott nemleges válaszok aránya csak alig haladja meg a „Milyen felekezetbe jegyezték be Önt?" kérdésre adott nemleges válaszok arányát, s így az önmagukat például katolikusnak mondók csoportjában a minden egyéb válaszuk tanúbizonysága szerint vallásos illetve nem vallásos emberek összekeverednek. Ezért e kérdőív készítése során Lukács Péter és Nagy Péter Tibor kísérletet tettek a „Ha baráti körben ilyesmiről esik szó, Ön valamilyen felekezethez tartozónak mondja-e magát?" kérdés bevezetésére. E kérdés „igen" válasza – a felekezetbe való bejegyzéssel kombinálva – tisztább felekezeti csoportokat teremt, „nem" válasza pedig a nagyon ritka és teljesen elmaradó templomjárás által meghatározott csoportokkal összemérhető, de azoktól mégiscsak érdemben különböző csoportot hoz létre.

A fenti adatokból megállapítható: *az általunk vizsgált népességben a családi háttér vallásos elkötelezettsége ugyan még a hagyományos U-forma reprodukciójához vezet, de a fiatal generáció saját döntésein alapuló nyilatkozatai ezt már nem erősítik meg. Minél rangosabb iskolában fog tanítani az érintett pedagógus, annál jellemzőbb rá, hogy nem járt hittanra, nem rendszeres templomjáró, és – bár bejegyezték valamely felekezetbe – barátai körében nem nevezi magát felekezethez tartozónak*. Ebből, amennyiben a vallásosság illetve szekularizáció jelzéseiként a fentieket elfogadjuk, következik, hogy a jövő pedagógustársadalmán belüli szakmai csoportok között a szekularizáció, mint társadalmi paraméter ugyanazt a sort hozza létre, mint a többi társadalmi háttérváltozó.

A pedagógusszakmák szétválásának egyéb jelzései

A 2002-ben diplomát szerző pedagógushallgatók jellemzéséhez az eddigiekben négy háttértényezőt vizsgáltunk meg: a szülők iskolázottságát, a területi és iskolai rekrutáció, illetve a szekularizáció jelzéseit. Eddigi kutatásaink bizonyították, hogy e társadalmi háttérváltozók mindegyike kihat a pedagógusok belső, státusrangsort alkotó tagolódására. Tanulmányunk elején egy munkahipotézist fogalmaztunk meg, melyben feltettük, hogy ha az egyes pedagógusszakmák képviselőinek kiválasztódása társadalmilag erősen determinált, akkor a pedagógustársadalom differenciáltsága (egyhamar) nem szűntethető meg. Az eddigiekkel ezt a hipotézisünket lényegében már igazoltuk. Most szeretnénk a pedagógusrétegek közötti különbségeket más aspektusból megközelíteni: a kérdőívre adott válaszok alapján a három hallgatói csoport eltérő továbbtanulási stratégiáit próbáljuk jellemezni.

A kérdőíves felmérésből háromféle adat áll rendelkezésünkre a továbbtanulási stratégiák vizsgálatához: egyrészt a már korábban megkezdett tanulmányokra, másrészt a párhuzamosan folytatott tanulmányokra, harmadrészt a jövőben elkezdeni szándékozott tanulmányokra vonatkozó statisztikák. Sajnos az adatok megbízhatóságát gyengíti, hogy – mivel a vizsgált népességben túlkoros hallgatók csak kis számban lelhetők fel – elenyésző az előfordulásuk azoknak, akik jelenlegi tanulmányaikat megelőzően valamely más felsőoktatási intézményben tanultak. Ha számukat csak a pedagógusnak készülők körében nézzük, akkor ez összesen 45 főt jelen, ami az alminta 7,5%-a. Hasonló a helyzet a párhuzamos

képzésben résztvevőknél is: a más felsőoktatási intézményben is tanulók aránya az almintánkban mindössze 8,8%. Ilyen nagyságrendnél természetesen egy további csoportbontás már torzít, de ez a további elemzések relevanciáját nem gyengíti, mivel a három pedagógus szakma képviselőinek véleménye, döntései közötti eltérések így is jól megmutatkoznak.

5. táblázat: A második diploma megszerzésének igénye a leendő pedagógusoknál (%)

	Korábban felsőoktatási képzésben vett részt	Korábbi tanulmányait befejezte	Jelenleg párhuzamos képzésben vesz részt	A jövőben továbbtanulni szándékozik (csak a pedagógusnak készülők)	A jövőben továbbtanulni szándékozik (összes pedagógushallgató)
Tanítók	3,8	–	–	67,3	71,5
Tanárok	5,6	23,1	6	85,4	83,7
Középiskolai tanárok	9,5	36,7	12,3	67,1	39

Az 5. táblázat első három számoszlopából, például, egyértelműen megállapítható, hogy a vizsgált pedagógusszakmák közötti presztízssorrend és a továbbtanulás módozatai között van összefüggés. Az adatokból kitűnik, hogy a leendő tanítók közül gyakorlatilag senki nem vett részt sem korábban, sem jelenlegi tanulmányai mellett egyetemi vagy egyéb főiskolai képzésben, mint ahogy a jelenleg tanárképző főiskolán vagy egyetemen végzők között sincs olyan, aki tanítóképzőn végezne párhuzamos tanulmányokat. A leendő tanítóság körében a tanárokhoz képest sokkal kisebb arányban fordulnak elő olyan fiatal diplomások, akik többféle tanár- vagy nem-tanárszakos felsőfokú intézményben is tanultak volna, netalántán több diplomával is felvértezve kezdenének neki a pedagógusi munkának.

Ezzel szemben a középiskolai tanárjelöltek közül 30 fő más felsőfokú intézményben is folytatott már tanulmányokat, egyharmaduk váltott főiskoláról egyetemre, a nagy többség azonban csupán szakot/szakmát váltott, de már eleve egyetemen tanult. Ha a párhuzamos képzést nézzük, akkor is a leendő középiskolai tanárok csoportja vezeti a listát: az 53 párhuzamos képzést végző hallgató közül 70%-kuk egyetemi szinten végzi egyéb tanulmányait is. A leendő középiskolai tanárok iskolázottságáról így általában elmondható, hogy nemcsak az általuk abszolvált stúdiumok magasabb szintűek (még a kiegészítő képzésekkel együtt is), hanem az alaptanulmányaik ideje alatt megszerzett diplomák számában is jobbak a mutatóik, mint a tanítóké vagy általános iskolai tanároké.

A tanárjelöltek, a tanítókhoz és a középiskolai tanárokhoz képest, egyébként, minden tekintetben köztes értékeket mutatnak. Kevesebben ugyan, mint a leendő középiskolai tanárok, de már máshol is folytattak felsőfokú tanulmányokat, fele-fele arányban jártak főiskolákra vagy egyetemekre, mint ahogy ugyancsak 50–50%-ban tanulnak párhuzamosan egyetemen vagy főiskolán.

Összefoglalva: *a magasabb presztízsű pedagógusi diplomával rendelkezők késztetése erősebb arra, hogy párhuzamos tanulmányokat folytassanak, és nagyobb valószínűséggel is rendelkeznek tanulmányaik végére több diplomával, mint az alacsonyabb szinten végzett pedagógusok*. Szemmel látható, hogy a tanítóképző főiskolások a párhuzamosan folytatott tanulmányokkal szemben inkább a többlépcsős továbbtanulási stratégiát választják. Mint azt már korábban bemutattuk, a leendő középiskolai tanárok magasabb iskolázottságú családokból és rangosabb középfokú tanintézetekből rekrutálódnak, ezért tanulási „terhelhetőségük” is nagyobb, mint a főiskolákon végző pedagógushallgatóké. Előttük nyitva áll az út a párhuzamos képzések felé, mind a szaktárgyi paletta kiszélesítésének irányában, mind az egymástól többé-kevésbé független szakmai végzettségek megszerzésének irányában. (Mintánk alapján mind a két stratégia létezése igazolható.) Ezek a tanulmányi egyenlőtlenségek a pedagógusszakmák presztízse közötti különbségeket erősítik.

Az 5. táblázat utolsó két oszlopa azonban további érdekes adatokkal is szolgál: kitűnik egyrészt, hogy a leendő pedagógusok közül a tanárképző főiskolákon végzők a legkevésbé elégedettek eredeti választásukkal, inkább érzik szükségét egy másik diploma megszerzésének, mint az a másik két csoportra jellemző. A

megkérdezett tanárképző főiskolások 59%-a szeretne, még a tanítás mellett is, egyetemi szintű kiegészítő tanulmányokat folytatni (35% a saját szakjában, 24% pedig egyetemen, de nem tanárszakon). Ha ezeket az adatokat összevetjük a tanítókéval (akik közül csak 7,7% gondolja úgy, hogy a tanítói végzettségét egy magasabb szintű pedagógusi diplomával kiegészítené), akkor nyilvánvalóvá válik, hogy az elkövetkezendő időszakban az általános iskolai tanítók és tanárok közötti távolság is inkább növekedni fog, mint hogy csökkenne.

A leendő pedagógusok továbbtanulási stratégiáiban megfigyelt különbségek végső soron azokra a társadalmi háttértényezőkre vezethetők vissza, melyekkel a pedagógusszakma rétegzettségének társadalmi meghatározottságát leírtuk. Ezek a tényezők – az apa iskolázottsága, a szekularizáltság mértéke, a szocializációs közeg (település) fejlettsége, a kibocsátó középiskola presztízse – nemcsak a felsőfokú intézmény típusának a kiválasztására hatnak ki, hanem tükröződnek a továbbtanulás vagy a szakmai önképzés módjaiban, a pályaválasztás motívumaiban, a tanári attitűdök minőségében, egyes készségek meglétében vagy hiányában – hogy csak néhányat említsünk azon témák közül, melyekre jelen tanulmányunkban nem térhettünk ki. E háttértényezők tanulmányozása nélkül nem érthetjük meg, hogy milyen mechanizmusok játszanak szerepet abban, hogy a pedagógus szakmák közötti különbségek még a 21. században is előre megjósolhatóan újratermelődnek.

Nagy Péter Tibor

Kétszintű tanártársadalom

A hazai pedagógusképzés történetileg háromszintű – hasonlatosan a közoktatási intézményrendszer háromszintűségéhez. [131]

1) Az alsó szintet az elemi iskolai tanításra felkészítő tanítóképzés jelentette. A polgári iskolai előtanulmányokra építő tanítóképzés középfokú volt, de nem adott érettségit – így a tanítóság elkülönültsége a többi tanári és értelmiségi rétegtől oly nagy volt, hogy a tanító még a szakképzetlen, de érettségizett tisztviselővel sem vehette fel a presztízsversenyt. Az elemi iskola azonban terjeszkedett „felfelé": egyre többen jártak ötödik és hatodik osztályba és 1928 után néhol, 1940 után pedig elvileg az iskolarendszer egészében hetedik és nyolcadik elemi osztályok nyíltak. Azaz a tanítók immár nem csak kis gyerekekkel, de 10-14 évesekkel is mindinkább foglalkozhattak. Az eredetileg hároméves középfokú tanítóképző (átmeneti hatévesség után) a két háború között ötéves intézményként stabilizálódott, ami már így is kilógott a magyar iskolarendszer 4 + 4 + 4-es szerkezetéből – a tanítóképzős tanárok számára a terjeszkedés módja a tanítóképzés kéttagozatúvá változtatása, azaz egy pedagógiai középiskolára épülő főiskola létrehozása volt. (Németh, 1990, Donáth, 2008) A tanítói érdekszervezetek ezzel ellentétben a középiskolai érettségire épülő tanítóképző főiskolát tűzték ki célul. Az 1938-as – a háború miatt végrehajtásra nem kerülő – reform inkább az első, míg az 1958-as (napjainkig meghatározó) intézményi reform inkább a második elképzelést valósította meg – ami nem csoda, hiszen 1945 után a tanítók nemcsak a tanügyigazgatási apparátusban erősödtek meg, nemcsak hivatásuk számos képviselőjét küldhették a politikai elitbe, hanem a szocialista kvázi érdekképviselet korporatív intézményeit (pl. a Pedagógus Szakszervezetet, vagy a pedagógiai szakmai sajtót) is dominálhatták. (1945, ill. 1948 után az új rendszerhez való gyorsabb átállás éppúgy megnövelte a tanítók esélyeit, mint amennyire a

131 A tanulmány hátteréhez szükséges kutatásokat az OTKA K 77530 számú támogatása tette lehetővé. A jelen tanulmány szövegének első kritikai olvasásáért a szerző Biró Zsuzsanna Hannának tartozik köszönettel. A tanulmány jelen változata az European Research Council elites08 ERC FP7-230518.támogatásával készült

középiskolai tanárokét akadályozta az éppen vereséget szenvedő történelmi középosztállyal való szoros összefonódottsága. (Sáska, 2006)A tagolt érdekképviselet eltűnésével (iskolatípusonként külön szervezetek voltak 1860 és 1944 között) a legnagyobb létszámú pedagógusréteg megerősödése ideológiától függetlenül is bekövetkezett volna. (Ezt mutatja, hogy az 1928-as nevelésügyi kongresszuson (ahol tehát az egyes pedagógusrétegek együtt tanácskozhattak) a tanítók puccsszerűen, puszta tömegükkel az 1948 utánitól teljesen eltérő ideológiai-politikai légkörben is legyőzhették a tanítóképzős szakosztály többségét.) (Nagy 2004)

2) Az iskolarendszer második szintjét a negyedik elemire épülő, elsősorban városokban elterjedt polgári iskola jelentette. Ennek megfelelően a pedagógusképzés második szintjét a főiskolai tanárképzés alkotta. A polgári iskolai oktatók – miután hosszú harccal leszorították a professzió azon csoportjait, melyek a tanítóképzés és a polgári iskolai oktatóképzés egységéért (Gyerttyánffy és a Pedagógium stb.) szálltak harcba – már a 19. században elérték, hogy ne tanítónak, hanem tanárnak nevezzék őket, s képzésük középiskolai érettségire épített felsőfokú képzés legyen. Noha a polgári iskola Csengery eredeti (1868-as) elképzelése szerint hatéves volt, s az első világháborúig tartották magukat a hat, hét, nyolc osztályos polgári iskolával kapcsolatos elképzelések, melyek hol a reáliskola, hol a középfokú szakképző intézmények bekebelezésével próbálták volna az iskolatípus érdekkörének befolyását kitolni, az iskolatípus először rendeletek sorával, majd törvényi úton is négyosztályosként stabilizálódott. 1928 után a főiskolát polgári iskolai tanárképző főiskolának nevezték, és saját gyakorlóiskolával működött. Az általános iskola felső tagozata 1945 után az elemi iskolák 5-8. és a középiskolák első négy osztályának magába szippantása mellett pedagógiai és módszertani kultúrájában a polgári iskolai kultúrára támaszkodhatott. Az általános iskola felső tagozata és a polgári iskola pedagógusainak munkája egy alapvető tulajdonságban megegyezett: a tananyagot nem továbbtanulás-orientáltan, nem „tudományosan”, de egyértelműen szaktárgyakra bontva kellett tanítani. (Nagy, 2004a) A két iskolatípus ugyanakkor alapvetően eltért egymástól, mivel a polgári iskola a legalsó társadalmi csoportokból nem rekrutálta diákjait, így lehetősége volt bizonyos szelekcióra, míg az általános iskola ezt elvileg nem tehette meg. Más kérdés, hogy az 1930-as évek végére nagyvárosi viszonyok között a polgári iskola már gyakorlatilag *általános* iskolává vált – az általános iskola viszont a hatvanas évekre

a kisegítő iskolák hálózatával megtalálta (megteremtette) saját szelekciós működésének feltételeit. (3/1966 MM sz r.) Témánk szempontjából most csak az a fontos, hogy az általános iskola felső tagozata és a tanárképző főiskolák rendszere egymásnak teljesen megfelelt.

3) Az iskolarendszer harmadik szintjét a középiskola-rendszer képezte, amely egymással párhuzamosan szervezett nyolcosztályos reál- és humán középiskola-rendszerből állt. Ez a középiskola-rendszer – önképe szerint, de a felsős diákok nagy többsége számára szociológiailag is – a felsőfokú intézmények előiskolájául szolgált. Eképpen tanárképzése természetes módon az egyetemen, mégpedig a tudományegyetemen történt. A tudományegyetemi tanárképzés a német hagyományoknak megfelelően Budapesten a bölcsészkaron folyt. Kolozsváron (majd Trianon utáni utódintézményében)– a francia hagyományoknak megfelelően – BTK és TTK működött. Tudományegyetemi végzettséget elvileg 1883-tól kezdve minden alkalmazandó tanártól elvártak, a középiskolai tanárképzésben való szisztematikus részvétel 1924-től volt kötelező. (Pukánszky, 1989) 1949 után a BTK-k és TTK-k tanterve a szabad bölcsészet helyére a tanárképzés követelményeit helyezte, kétféle értelemben is: egyrészt a tanárképzés pedagógiai tárgyait mélyen integrálta a képzésbe, másrészt a képzésben a tudományos témákra specializált kurzusok helyét a leendő középiskolai tanár általános tájékozottságának igényére hivatkozó áttekintő kurzusok vették át. Az iskolaszervezeti érvelés természetesen nem rejthette el, hogy ez a tanterv és tananyagszervezés az oktatás tartalmának sokkal nagyobb ideológiai és tudománypolitikai ellenőrzését tette lehetővé. A kötelező tanárképzésből történő egyéni kiválás a hetvenes-nyolcvanas évek individuális bölcsészstratégiáinak egyik legfontosabbika lett – másfelől a rendszerváltás utáni kormányok is ambicionálták, hogy a szakpárosítás, „szakmagánosítás”, a tanárképzéssel való összekapcsolás stb. mechanizmusaiba rendeleti és költségvetési eszközökkel beavatkozzanak. E beavatkozások természetesen a középiskola igényeire vagy a munkaerőpiacra hivatkoztak – de az érintettek mindig tudták, hogy valójában egyik vagy másik felsőoktatási elitcsoport előretörését dokumentálja egy-egy újabb rendelkezés.

* * *

1990 óta a rendszerben több egymástól többé kevésbé független folyamat zajlik, a tanárképzés körül zajló vitakomplexum (az őszinte elkötelezettségeket kétségbe nem vonva) *úgy is értelmezhető, mint ezeknek a folyamatoknak a tükre*. (vö: Báthory, 2004; Falus-Kotschy, 2006; Golnhofer, 2003; Hunyady, 2003; Kocsis, 2002; Ladányi, 1989; Ladányi, 2003 Madarász, 2007; Nádasi, 1993; Nagy M., 2004; Németh, 2005; Riba, 2008; Soósné, 2001; Soósné, 2004; Szabó, 1993; Trencsényi, 2004;)

Az egyik folyamat költségvetési és közigazgatási természetű: a demográfiai árapálynak és a középiskolai képzés általánossá válásának megfelelően hol a 10-14 éveseket tanító, hol a 14-18 éveseket tanító iskolafokozatok terhelését növeli meg – vagy másképpen nézve hol itt, hol ott teremt túl- vagy alulfoglalkoztatást. A pedagógusok átirányítása, átképzése, ill. rugalmasabban mozgatható pedagógusok képzése a költségvetési és oktatásigazgatási érdekeltségű csoportok számára igen fontos lehet.

Egy másik folyamat (mely részben az értelmiségi csoportok korai szelekció iránti igényeivel, az ezt kiszolgáló helyi oktatáspolitikákkal, történeti ideológiákkal, valamint az egykori egyházi ingatlanok reprivatizációjával és a hagyományos iskolatípusokat preferáló egyházi iskolák újraindításával kapcsolatos részfolyamatokból áll) az iskolaszerkezet 1989-től beindult felbomlása, ami hat- és nyolcosztályos középiskolák létrejöttéhez vezetett. Ez az 1989-ig élesen elváló középiskolás illetve általános iskolai népesség összekeveredéséhez vezetett. Ezt kiegészítette a szakképzés válsága, minek következtében az „előremenekülő" szakmunkásképzők szakközépiskolává váltak. A mi szempontunkból ez azt jelenti, hogy egy hagyományosan gyengébben képzett tanári népességnek a középiskolai képzés feladataival kell megbirkóznia.

Egy harmadik ettől független folyamat, hogy a pedagóguscsoportok és elitjeik presztízsküzdelmeket folytatnak: melyiküknek értékrendje és érdekvilága határozza meg a tanügyigazgatást, a tananyag-, tanterv-, tankönyv- és taneszköz-szabályozást, pedagógus-továbbképzést – s természetesen magát a pedagógusképzést.

A negyedik ettől független folyamat, hogy – mint minden oktatási szervezetben – a pedagógusképző felsőoktatási intézményekben is belső harcok zajlanak a szaktudományos képzést végzők és a pedagógusképzést végzők között. E küzdelmeket a

hallgatókért folyó konkurencia éppúgy kiélezi, mint az, hogy a történetileg kialakult oktatói kar egzisztenciális érdeke, hogy létét igazoló mennyiségű órakövetelményt építsen a szakok követelményrendszerébe.

Az ötödik folyamat, hogy a nagyobb felsőoktatási intézmények vezető csoportjai számára a kisebb intézmények beszippantása, a kisebb intézmények vezető csoportjai számára pedig az önállóság megőrzése (mely természetesen korábban is fontos volt) *egyre több haszonnal jár*, hiszen az egyetemi és főiskolai tanári jövedelem rendezése az ezredfordulón a dékáni, rektori pozícióból tehető gesztusok értékét jelentősen megnövelte, a 2000-s évek második felében pedig (immár jövedelmi okokból is) maga a dékáni-rektori pozíció is csábítóbbnak tűnik, mint korábban. A beszippantás egyik ideális formája az általános iskolai szaktanárképzés komplett „lenyelése" volt, de fontos küzdelmek zajlottak/zajlanak a tanítóképzés, a tanárképzés és a gyógypedagógus-képzés integrációja / különmaradása kapcsán is.

A hatodik folyamat, mely az integráció erőinek „váratlan" szövetségesül szolgált, a Bologna folyamat, melyre – mint általában a nemzetközi elvárásokra – hivatkozva mindenféle belpolitikai és csoportszociológiai gyökerű és motivációjú elképzelést meg lehet valósítani. Természetesen „Bologna" megvalósítása nemcsak országonként, de országokon belül szféránként is tükrözi az erőviszonyokat. Figyelemre méltó, hogy *a történelmi egyetemi rendszer tagjai közül csak az egykori ars fakultás örököse, a humán- és reálbölcsészet vettetik alá a bolognai rendszernek – a középkori egyetemek felső tagozatai nem: orvosokat, jogászokat, teológusokat továbbra is lineáris rendszerben képezhetnek.* Ezt akár úgy is értelmezhetjük: *a BTK és TTK – együtt a műszaki, társadalomtudományi, közgazdaságtudományi felsőoktatással – az újkori történet során kivívott*[132] *egyenjogúságát – a hagyományos egyetemi karokkal szemben elveszítette.*

* * *

132 Az egyenjogúság persze nem teljes, hiszen a bölcsészek, ellentétben a jogászokkal és orvosokkal, nem kapnak magával az egyetemvégzéssel doktori címet.

A fenti folyamatok végigelemzésére e dolgozatban nincsen mód. Éppen ezért a tanárképzési problematika *egyetlen kérdésével* kapcsolatban állítunk szembe két – természetesen érdekvezérelt, de racionálisan mégis megvitatható – álláspontot, és próbáljuk azt a szociológiai valósággal szembesíteni.

Az egységes tanárképzés koncepciója azt feltételezi, hogy *a középiskolai és általános iskolai tanári pálya ugyanannak a szakmának a két arca.* A tanárok munkajellege – e feltevés szerint – kvázi azonos.

Számos érv szól emellett. A középiskolai tanár hagyományos funkciói közül a „tudós tanáré" szinte teljesen eltűnt. Az érettségit adó középiskola oly mértékben tömegesedett, hogy ma lényegesen többen járnak érettségit adó középiskolába, mint történelmi pályája végén – csúcspontján – polgári iskolába. A középiskola tananyaga – történelmi előképéhez viszonyítva – sokkal erősebben didaktizált, sokkal erősebben alárendelt az általános pedagógiai, mint a szaktárgyi szempontoknak. A lexikális ismereteket mind kevésbé elváró oktatásügyben egyre gyengül a gimnáziumi órák hagyományos arculata. A média és az internet korában a középiskolai tanár éppoly kevéssé forrása a tudásnak, mint az általános iskolai tanár. A 8+4-es középiskola-szerkezet felbomlása az egykori általános iskolás népesség jelentős részét gimnáziumi tanulóvá változtatta.

Léteznek ugyanakkor bőséggel ellenérvek is. E szerint minden ellenkező törekvés ellenére a középiskola-választást a lakóhely sokkal kevésbé határozza meg, mint az általános iskola „választását" (ha és amikor lehetséges egyáltalán választás). A diáktársaság – még a hat- és nyolcosztályos iskolákban is – átlagosan mindenképpen idősebb, az általános iskolásoknál sokkal inkább érik egyéb szocializációs hatások. A tömegesedés ellenére a középiskolák közönségében mégiscsak kevesebb az iskolázatlan, alkoholista vagy bűnöző szülő, mint az általános iskolában, a legmotiválatlanabb gyerekek mégiscsak távol maradnak. A diákok – legalábbis egy részük – mégiscsak inkább „fiatalnak", mint „gyereknek" tekinti magát. A kognitív eszközök skálája mégiscsak szélesebb. A középiskolás diákok már *pályát* választanak, már 15 éves koruktól orientálódnak egyes felsőoktatási intézmények felé. A diákok egy része már specializálódik. Akárhogyan bővül a középiskolások száma, a középiskolák és a középiskolások egy részére mindig igaz marad, hogy magas tárgyi tudással vesznek részt országos és nemzetközi versenyeken, hogy felbukkannak a médiában, hogy beszédtémát

jelentenek értelmiségi csoportok között. A középiskolai tanárokat felnőtté vált diákjaik, gyakran vezető értelmiségiek, emlegetik továbbra is stb. A középiskolai tanárok az egyetemen együtt tanultak olyanokkal, akik az értelmiségi elit tagjaivá lettek. A szülői népességben aránytalanul több a befolyásos ember – s a munkahelyi mobilitásra törekvő tanár számára „jobb iskolákba" kerülni azért is érdemes, mert a szülői népesség is egyre befolyásosabb emberekből áll. Kapcsolati tőkéjük tehát összehasonlíthatatlanul magasabb, mint általános iskolai kollegáiké… Lehet, sőt valószínű, hogy ezek az elittulajdonságok a középiskolai tanárok csökkenő hányadát jellemzik. De a *tudat* változatlanul megmarad.

E tanulmányunkban arra próbálunk meg választ keresni, hogy a két érvelés – a kétféle tanári szakma összecsúszása ill. különmaradása – közül *melyik* rendelkezik bőségesebb bizonyítékokkal.

Az egyik módszer az lenne, hogy szisztematikus megfigyeléssel összehasonlítjuk a középiskolai tanárok és általános iskolai tanárok életét és munkáját. Erre most természetesen nincs mód. A másik módszer az, hogy meglévő szociológiai felvételek alapján összehasonlítjuk a két tanári csoport szociodemográfiai sajátosságait, véleményeit, attitűdjeit stb. Abból indulhatunk ki ugyanis, hogy „csodák nincsenek": a szociodemográfiailag ill. véleményekben, attitűdökben különböző embereknek a munkája is különbözni fog, különösen egy olyan tevékenység esetén, ahol a (szociodemográfiai tényezők és attitűdök által befolyásolt) egyéni teljesítménynek oly erős szerepe van, mint a pedagógusok munkájában.

Az elmúlt két évtizedben (ennél régebbre most nem érdemes visszanyúlnunk, hiszen a kvázi általánossá vált középiskolázás és a tömegesedő felsőoktatás korszakára vagyunk kíváncsiak) számos szociológiai felmérés készült a pedagógusokról. Úgy tűnik, ezek kivétel nélkül azt bizonyítják, hogy az egyetemi végzettségű tanári népesség és a főiskolai végzettségű tanári népesség, illetve a tanítói népesség *minden tekintetben* erősen különbözik.

Nagy Mária több aspektusból mutatta be a középiskolai és általános iskolai tanárok közötti szociodemográfiai különbségeket, minden ponton szignifikánsan hátrányosabb helyzetűnek találva az utóbbiakat. (Nagy M., 1998) Liskó Ilonától tudjuk, hogy az általános iskolák tanárai és a középiskolák tanárai között érdemi véleményeltérés volt a NAT bevezetésének megítélésében (az utóbbiak szerették kevésbé). (Liskó, 1998) Hrubos Ildikó pedig 1993-

ban az egyes középiskola-típusokban tanítók között diagnosztizált markáns (bár nem növekvő) különbséget.

Ezek a tanulmányok *a különbözőség* alátámasztására tökéletesen alkalmasak, de nem érzékelhető belőlük, hogy nem arról van-e szó, hogy a különbözőség az elmúlt évtizedek maradványa? Mi van a legfiatalabb nemzedékkel? A középiskolázás tömegesedése nem kezdi-e majd annullálni a két tanári réteg közötti különbséget, ha a korábbi évtizedekben végzettek majd elhagyják a pályát?

Erős generációs információt hordoz Biró Zsuzsanna Hanna tanulmánya, mely a 2002-ben végző pedagógusjelöltek körében készült felmérést mutatja be. A szerző azt bizonyítja, hogy társadalmi hátterüket tekintve *ekkor is* (tehát az 1997 után felsőoktatásba került pedagógusjelöltek körében is…) „fal emelkedik" a leendő általános iskolai tanárok és a középiskolai tanárok közé. Míg az egyetemi diplomával rendelkező apák és anyák aránya tekintetében a tanítók és általános iskolai tanárok között csak 1-2 százalékpontnyi különbség van (12 % körüli apa és 7% körüli egyetemi végzettségű anya), addig a középiskolai tanárok apáinak harmada, anyáinak majd 18%-a egyetemet végzett. A pedagógusok szülőhelyeként szolgáló településeket fejlettség szerint minősítő pontszámoknál[133], akárcsak a kibocsátó középiskolák presztízsrangsorában, a tanítók és általános iskolai tanárok *szorosan egymás mellett* állnak, a középiskolai tanárok viszont lényegesen arrébb. (Biró, 2002)

A fiatal diplomások munkaerőpiacát vizsgáló Polónyi István bemutatja, hogy a tanítók és főiskolai végzettségű tanárok körében lényegesen magasabb a munkanélküliség, mint az egyetemi végzettségű tanároknál. (Polónyi, 2004) A nem pedagógusként elhelyezkedő tanárképző főiskolai végzettségűek leginkább a kereskedelembe kerülnek, a bölcsészek ezzel szemben a lényegesen magasabb presztízst nyújtó államigazgatásba, illetve kulturális szférába, a természettudósok (jobb ipari pozíciók mellett) különböző kutatóhelyekre. Míg az egyetemet végzett fiatal pedagógusok (2000-ben) 56-58 ezer forintot keresnek, addig a főiskolai végzettségű tanárok és tanítók jövedelme 40-46 ezer forint – lényegesen alacsonyabb tehát és igen közel esik egymáshoz.

---

133 A középiskolai tanárokat „kibocsátó" települések átlagosan fejlettebbek, mint az általános iskolai tanárokat kibocsájtók, s a különbség akkor is megmarad, hogyha csak a vidékiekre vagy csak a kistelepülések lakosaira nézve vizsgálódunk.

Ezek az egymástól független kutatások kivétel nélkül azt mutatják, hogy az általános iskolai tanárok és a középiskolai tanárok között

a) az aktív pedagógusnépességben az 1990-es és 2000-es években, illetve

b) a 2000-es években munkába álló, tehát a 21. század első felében aktív, pedagógusnépességben egyaránt nagy különbség van.

Hogy empirikus lelkiismeretünket megnyugtassuk, mégis keresni kezdtünk egy olyan adatbázist, ahol *azonos paraméterek alapján* hasonlítható össze a fent említett két nemzedék.

A rendelkezésünkre álló adatbázisok közül az ezredfordulón készült óriási (63000 fős) ELTE-Soros adatbázisból indultunk ki, mivel ez egy meghatározott évben (1998-ban) valamennyi végzős középiskolásra kiterjedt. *Ezt az adatbázist a jelenlegi középnemzedékhez tartozó tanárokra, mint szülőkre nézve reprezentatívnak tekintjük.* Elhanyagolhatónak tartjuk, ugyanis azoknak a tanároknak a számát, akiknek a megfelelő korú gyermeke nem érettségit adó középiskolába járt. Vagyis: a középkorú tanárok között egyfajta „mintavétel", hogy kinek van *éppen* 18 éves gyermeke. (Csákó, 2002)

Ezen a módon 114 ill. 1005 tanítót/tanítónőt, 558 ill. 1828 főiskolai végzettségű tanárt/ tanárnőt, 611 ill. 979 egyetemi végzettségű tanárt/tanárnőt figyelhetünk meg – az első szám mindig a férfiakat a másik pedig a nőket jelöli. E pedagógusok életkorát nem ismerjük, de zömmel 45 és 60 év között vannak, hiszen éppen érettségiző gyermekük van.

A középkorú tanítóknak alig tizede származott diplomás apától, s alig negyedüket jellemezte, hogy apjuk egyáltalán érettségizett, ami alig valamivel magasabb, mint a diplomával nem rendelkezők hasonló számai.[134] A főiskolai diplomával rendelkező tanárok valamivel kevésbé iskolázott apáktól származnak, mint a főiskolai diplomával rendelkezők általában – az egyetemi diplomával rendelkezők is némiképpen elmaradnak az egyetemi diplomás csoportoktól. De ami a lényeg: az egyetemet végzett tanárokra 1,9-szer inkább jellemző, hogy diplomás apától származnak, mint a főiskolát végzett tanárokra, s 1,4-szer inkább jellemzi őket, hogy legalább érettségizett apától származnak. A diplomás apától származás

134 Természetesen a diplomával nem rendelkezők itt csak azon diplomával nem rendelkezőket jelentik, akik gyereküket középiskolába íratták.

szempontjából *nagyobb a különbség az egyetemet és a főiskolát végzett tanárok, mint a főiskolát végzett tanárok és a tanítók között.*

1. tábla: A középkorú férfi pedagógusok és más diplomások apáinak iskolai végzettsége

		nem éretts	csak éretts	diplom	Total
nincs diploma	19533	20070	4772	1730	46105
	42,40%	43,50%	10,40%	3,80%	100,00%
főiskolai	1888	2234	1718	1387	7227
	26,10%	30,90%	23,80%	19,20%	100,00%
egyetemi	1254	1533	1463	2323	6573
	19,10%	23,30%	22,30%	35,30%	100,00%
tanítói	47	39	16	12	114
	41,20%	34,20%	14,00%	10,50%	100,00%
tanár, főiskolával	137	201	121	99	558
	24,60%	36,00%	21,70%	17,70%	100,00%
tanár, egyetemmel	109	163	132	207	611
	17,80%	26,70%	21,60%	33,90%	100,00%
Total	22968	24240	8222	5758	61188
	37,50%	39,60%	13,40%	9,40%	100,00%

A 90-es évek végén a pedagógusképző intézményekbe felvett fiúk apáinak iskolai végzettségét érdemes ezzel összehasonlítanunk.

2. tábla: A pedagógusképzésbe felvett fiúk apáinak iskolai végzettsége

		nem éretts	csak éretts	diplom	Total
tanitóképző	8	35	52	55	150
	5,30%	23,30%	34,70%	36,70%	100,00%
tanárképző	11	107	138	130	386
	2,80%	27,70%	35,80%	33,70%	100,00%
BTK/TTK	22	127	222	387	758
	2,90%	16,80%	29,30%	51,10%	100,00%
Total	41	269	412	572	1294
	3,20%	20,80%	31,80%	44,20%	100,00%

Radikális változás, hogy az előző nemzedékhez képest a tanítóképzőbe felvett fiúk ugyanolyan (bő egyharmados) arányban származtak diplomás apáktól, mint a tanárképzőt végzettek. *A tanítói és az általános iskolai tanári szakma tehát társadalmi hátterét tekintve összecsúszóban van*. Nagy maradt a különbség az általános iskolai tanárok és a középiskolai tanárok társadalmi háttere vonatkozásában.[135]

Vizsgáljuk meg ugyanezt a nők ill. lányok vonatkozásában

135 A különbséget persze csökkenthetné, hogyha feltételezhetnénk, hogy a BTK-ra, TTK-ra menők közül a tanári pálya a relatíve iskolázatlanabbakat vonzza. De a 2002-es vizsgálat azt mutatja, hogy a tanítani szándékozó végzős BTK-TTK-s fiúk apáinak 27%-a végzett főiskolát és 24%-a egyetemet, míg a kar átlagában e két szám 24 és 28. Ez azt mutatja, hogy a tanítani szándékozók esetében sem iskolázatlanabb csoportról van szó.

3. tábla: A középkorú női pedagógusok és más diplomások apáinak iskolai végzettsége

		nem éretts	csak éretts	diplom	Total
Nincs diploma	19345	19830	4976	1797	45948
	42,10%	43,20%	10,80%	3,90%	100,00%
főiskolai	2129	2591	1752	1384	7856
	27,10%	33,00%	22,30%	17,60%	100,00%
egyetemi	608	776	855	1333	3572
	17,00%	21,70%	23,90%	37,30%	100,00%
Tanítói	297	326	190	192	1005
	29,60%	32,40%	18,90%	19,10%	100,00%
tanár, főiskolával	410	643	373	402	1828
	22,40%	35,20%	20,40%	22,00%	100,00%
tanár, egyetemmel	165	254	220	340	979
	16,90%	25,90%	22,50%	34,70%	100,00%
Total	22954	24420	8366	5448	61188
	37,50%	39,90%	13,70%	8,90%	100,00%

A középkorú tanítónőknek egyötöde származott diplomás apától, s majd kétötödüket jellemezte, hogy apjuk érettségizett – a középkorú tanítónők tehát kétszer akkora arányban származtak

diplomáscsaládból, mint a középkorú tanítók.[136] A főiskolai diplomával rendelkező tanárnők – ellentétben a férfiaknál megfigyeltekkel – valamivel iskolázottabb apáktól származnak, mint a főiskolai diplomával rendelkezők általában; az egyetemi diplomával rendelkezők viszont (hasonlóan a férfitanárokhoz) némiképpen elmaradnak az egyetemi diplomás csoportoktól. Az egyetemet végzett tanárnőkre 1,6-szor inkább jellemző, hogy diplomás apától származnak, mint a főiskolát végzett tanárnők, s 1,3-szor inkább jellemzi őket, hogy legalább érettségizett apától származnak.

4. tábla: A pedagógusképzésbe felvett lányok apáinak iskolai végzettsége

	0	nem éretts	csak éretts	diplom	Total
tanitóképző	64	496	417	277	1254
	5,10%	39,60%	33,30%	22,10%	100,00%
tanárképző	52	436	487	392	1367
	3,80%	31,90%	35,60%	28,70%	100,00%
BTK/TTK	51	287	473	599	1410
	3,60%	20,40%	33,50%	42,50%	100,00%
Total	167	1219	1377	1268	4031
	4,10%	30,20%	34,20%	31,50%	100,00%

A pedagógusképzésbe felvett lányok vonatkozásában a három szint között jelentős különbség maradt a diplomás apák tekintetében. *A leendő pedagógusok nagyobb részét jelentő lányokat – a fiúkhoz hasonlóan – az jellemzi, hogy sokkal közelebb van egymáshoz a tanítóképzők és tanárképzők népességének társadalmi héttere, mint a középiskolai tanárképzésbe*[137] *kerülteké.*

136 Persze a diplomával nem rendelkezők itt csak azon diplomával nem rendelkezőket jelentik, akik gyereküket középiskolába íratták.

137 a 2002-s vizsgálat azt mutatja, hogy a tanítani szándékozó végzős BTK-TTK-s lányok apáinak 14 % a végzett főiskolát és 38% a egyetemet, míg a

Joggal vethető fel, hogy a származási különbözőség/hasonlóság önmagában nem bizonyítja, hogy *tényleges társadalmi viselkedésükben* is jobban fognak hasonlítani az általános iskolai tanárok a tanítókra, mint a középiskolai tanárokra. Ezért egy másik jelzést idéznénk fel: az iskolaválasztását. Konkrétan azt, hogy a tanítónő és a kétféle tanárnő mai társadalmi helyzetét jól tükrözi, hogy milyen presztízsű középiskolába járatják a gyermekeiket. Az iskola társadalmi presztízsét és elitmivoltát öt változóval mértük meg.

1. Az egyetemet végzett apák aránya az érettségizők apái között
2. A főiskolát vagy egyetemet végzett apák aránya az érettségizők apái között
3. A továbbtanulásra jelentkezett diákok aránya
4. A felsőoktatási intézménybe felvett diákok aránya
5. Az egyetemre felvett diákok aránya

Az egyes jelzéseket vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a tanítónők gyerekei társadalmi összetétel szempontjából némiképpen gyengébb iskolákba járnak, mint a többi főiskolát végzett anyáé, viszont továbbtanulási szempontból egy kicsit erősebbe. A főiskolát végzett tanárnők gyerekei viszont általában némiképp jobb iskolába mennek. Az egyetemet végzett tanárnők gyerekei társadalmi összetétel szempontjából gyengébb, továbbtanulási szempontból viszont erősebb iskolába járnak, mint a többi egyetemi diplomás gyermekei. *Az iskolaválasztás, mint rétegskonstituáló tényező szempontjából tehát a két tanári réteg összecsúszása nem tapasztalható.*

Utolsó elemzésünkben néhány finommutatót szeretnénk megvizsgálni. [138]

---

kar átlagában e két szám 18 és 32. Ez azt mutatja, hogy a tanítani szándékozók esetében sem iskolázatlanabb csoportról van szó

138 Az Országos Közoktatási Intézet 1996-os tanárkutatása alapján három pedagóguscsoportot hoztunk létre: az egyetemi diplomával rendelkező tanárokét, a főiskolai diplomával rendelkező tanárokét és a tanítókét. Ha valakinek több diplomája volt, a magasabbhoz soroltuk. Ez a besorolási mód megkímél attól a döntéstől, hogy a különféle szakiskolák tanárait hogyan osszuk presztízscsoportokra. Azaz: nem a jelenlegi munkahely, hanem a képezettség rétegzi a tanárokat . A kétdimenziós összehasonlítás céljából életkori csoportokat hoztunk létre 1920-asnak elnevezve az 1916 és 1925 között, 1930-asnak elnevezve az 1926 és 1935 között stb. született tanárokat. Minthogy e kutatás csak az aktív tanárokra terjedt ki, valójában négy értelmezhető méretű csoportra oszthattuk az 1936 és 1975 között

5. tábla: A középkorú női pedagógusok és más diplomásnők iskolaválasztási stratégiája

		1. Az egyetemet végzett apák aránya az érettségizők apái között	2. A főiskolát vagy egyetemet végzett apák aránya az érettségizők apái között	3. A továbbtanulásra jelentkezett diákok aránya	4. A felsőoktatási intézménybe felvett diákok aránya	5. Az egyetemre felvett diákok aránya
nincs diploma	Mean	0,0919	0,2079	0,49	0,2355	0,0975
	N	45948	45948	45948	45948	45948
	Std. Deviation	0,09499	0,14361	0,24798	0,18009	0,11439
Főiskolai	Mean	0,17	0,3268	0,6406	0,3386	0,1671
	N	7856	7856	7856	7856	7856
	Std. Deviation	0,1476	0,19779	0,27029	0,21239	0,15463
Egyetemi	Mean	0,2626	0,4422	0,7521	0,4195	0,2366
	N	3572	3572	3572	3572	3572
	Std. Deviation	0,18233	0,21837	0,24784	0,21435	0,17695
Tanítói	Mean	0,149	0,3017	0,6707	0,3658	0,1782
	N	1005	1005	1005	1005	1005
	Std. Deviation	0,11991	0,16982	0,25255	0,20399	0,14968
tanár, főiskolával	Mean	0,1737	0,3376	0,7073	0,3948	0,2034
	N	1828	1828	1828	1828	1828
	Std. Deviation	0,13647	0,18784	0,24815	0,21006	0,1642

születetteket, míg az ennél idősebbeket és fiatalabbakat figyelmen kívül hagytuk…

tanár, egyetemmel	Mean	0,2445	0,4252	0,7744	0,4485	0,2593
	N	979	979	979	979	979
	Std. Deviation	0,17023	0,20939	0,23647	0,21324	0,18376
Total	Mean	0,1177	0,2457	0,5386	0,2698	0,1216
	N	61188	61188	61188	61188	61188
	Std. Deviation	0,12334	0,17468	0,26593	0,1987	0,13588

Minthogy pedagógusok véleményeiről 1996-osnál frissebb adatbázis nem áll rendelkezésünkre, kénytelenek vagyunk extrapolációt kérni az olvasótól: nevezetesen azt, hogy mivel a középiskolai tömegesedés előtt és után szolgálatba lépett tanárcsoportok különbözőségét vagy hasonlóságát csak úgy tudjuk kohorsz-vizsgálatokkal bemutatni, hogy „fiatalként" az 1966 és 1975 között született tanárok adatait elemezzük, a sort logikusan egészítse ki az 1976 és 1985 között született tanárok be nem mutatható adataival is…

Igen erős modernizációs mutató, hogy 1996-ban, amikor az iskolák felszereltségétől függetleníthető módon a személyi tulajdonban lévő computerek aránya az országban már növekedni kezdett, a pedagógusok jelentős hányada sem otthon, sem munkahelyén nem használt számítógépet. E hiányosság igen szisztematikusan kapcsolódik nemhez, életkorhoz és iskolai végzettséghez.

Az életkorral, a nemmel és az iskolatípussal kombinált tábla ugyanakkor azt mutatja, hogy a fiatalodással bekövetkező lassú javulás *elmélyíti* az általános és középiskolai tanárok közötti különbséget, sőt, az utolsó megfigyelt kohorsznál, az általános iskolai tanárok és tanítók hátránymutatói (mindkét nemnél) összeérnek (a főiskolai végzettségű pedagógusok felét ill. háromnegyedét jellemezve), míg a középiskolai tanárok efféle hiányossága már „csak" harmadukat-kétötödüket jellemzi.

A következő fontos mutató: a pályához szükséges értékekhez való viszony. A pályához szükséges értékeket a megkérdezetteknek sajnos nem kellett sorba állítania, így nem csoda, hogy minden pedagóguscsoportban szinte mindenki igennel válaszolt arra, hogy kell-e a pályához együttműködési készség, érdekérvényesítési készség, gyermekszeretet, határozottság, humorérzék, jó fellépés, kiemelkedő szaktudás, közmegbecsülés, megfelelő összeköttetések,

menedzseri képességek, önismeret, saját pedagógiai koncepció, szilárd értékrend, tekintély, tűrőképesség.

6.tábla: A komputert nem használó pedagógusok aránya születési csoportonként

		1940 k.	**1950 k.**	**1960 k.**	**1970 k.**
Ffi	Tanító	25,00%[139]	80,00%	52,20%	53,30%
Ffi	Ált.isk.	76,30%	53,30%	61,80%	51,20%
Ffi	Középisk.	60,00%	30,20%	29,80%	34,10%
Nő	Tanító	84,80%	75,80%	71,10%	74,20%
Nő	Ált.isk.	75,30%	68,60%	64,90%	74,50%
Nő	Középisk.	63,00%	63,50%	45,20%	41,10%

7.tábla: Két tulajdonság azok közül, mely inkább szükséges, mint nem szükséges (átlagosan)

		Tanító	tanár, főiskolával	tanár, egyetemmel
Inkább szükséges, mint nem szükséges…	Humorérzék	90,70%	90,70%	94,20%
	Közmegbecsülés	77,20%	76,70%	72,60%

8. tábla: A közmegbecsülés fontossága – nőknél és fiatal nőknél

	Tanító	Tanár, főiskolával	Tanár egyetemmel
Nőknél	77,3	74,7	73,5
Fiatal nőknél	73,7	74,3	66,70%

A nagy összhangon belül a legnagyobb különbséget mégis két jellegzetes elem mutatja. A humorérzéket a középiskolai tanárok 94,2%-a tartotta szükségesnek, ami szignifikánsan magasabb

139 Ez az egyetlen szám lóg ki a szisztematikus sorból. De figyelem: összesen 4 ember 25 %-áról van szó!

választási valószínűség, mint ami a többi pedagóguscsoportot jellemzett (90,7%). A közmegbecsültség szempontjából igen közel van egymáshoz a két főiskolai végzettségű csoport a 77,2 ill. 76,7%-os értékével – míg a középiskolai tanárok kissé arrébb 72,6 %-kal. *Ha elfogadjuk azt az antropológiai ill. szociálpszichológiai állítást (vö: Burckhardt, 1978), hogy a „humor" az önreflexivitás, a kritikai értelmiségi önkép része, míg a „közmegbecsültség" a társadalmi hierarchiából való merítkezésé, akkor innen is értelmezhetjük a két pedagóguscsoport közötti különbségeket.*

E magas számok mellett, a humor esetében az életkori tengely külön már nem értelmezhető, a közmegbecsültség esetében viszont – napjaink felé közeledve – az *olló nyílik*. Míg az idősebb középiskolai tanárnők közel ugyanannyira tartják fontosnak a közmegbecsültséget, mint általános iskolai kolléganőik, addig az utolsó kohorsznál az általános iskolai tanárnőknek – idősebb társaikhoz hasonlóan – háromnegyede, a középiskolai tanárnőknek viszont csak kétharmada ítéli ezt fontosnak. Azaz: ha csekély mértékben is, de itt is *a középiskolai és általános iskolai szféra távolodásának lehetünk tanúi.*

Az érték és véleményvilág összehasonlítására jó lehetőséget biztosít a foglalkozások presztízs szerinti sorba rakása.

Minthogy a foglalkozások presztízsét közismerten nagyon erős társadalmi kódok határozzák meg, nem csoda, hogy nincs jelentős különbség a pedagógusrétegek között abban, hogy melyik értelmiségi társukra néznek nagyobb, és melyikre mérsékeltebb tisztelettel. A kis különbségen belül két foglalkozás megítélése mutat nagyobb különbséget. A középiskolai tanárok az átlagnál lényegesen – 0,24 helyezéssel előbbre – sorolták a közgazdászokat, és 0,22 helyezéssel előbbre az újságírókat. E két szakma (a szakmához kötődő évszázados képzetek alapján) az értelmiségi társadalom legmodernebb szektorának tekinthető, a piachoz ill. szabad véleményformáláshoz köthető mivoltában a legerősebben áll szemben egy tradicionális, hierarchikus értékrenddel. A tanítók és a középiskolai tanárok közötti különbség is e két foglalkozás esetében a legnagyobb: 0,32 ill. 0,30 pozícióval sorolják előbbre e két foglalkozás követőit a középiskolai tanárok, mint a tanítók. Jóval kisebb, de még szintén nagy a különbség az orvosok megítélésében.

9. tábla: Foglalkozások presztízssorrendje

		általános iskolai tanár	általános orvos	gépészmérnök	gyógyszerész	jogász	könyvtáros	középiskolai tanár	közgazdász	lelkész	Óvodapedagógus	újságíró
Tanító	Mean	8,71	3,19	5,62	5,68	2,02	9,33	7,07	2,66	6,11	9,73	5,41
	N	588	588	587	588	588	586	587	587	586	587	587
	Std. Deviation	1,65	1,76	2,04	2,03	1,57	1,81	1,56	1,80	2,78	1,69	2,39
tanár, főiskolával	Mean	8,76	3,12	5,51	5,78	2,07	9,49	7,16	2,58	6,2	9,72	5,35
	N	843	843	843	843	843	840	843	843	842	841	842
	Std. Deviation	1,67	1,79	1,93	1,97	1,58	1,72	1,56	1,699	2,67	1,62	2,31
tanár, egyetemmel	Mean	8,65	2,92	5,68	5,73	2,1	9,26	7,22	2,34	6,33	9,63	5,11
	N	628	629	629	629	629	626	628	629	627	627	627
	Std. Deviation	1,85	1,56	2	2,07	1,66	1,92	1,73	1,622	2,65	1,93	2,28
Total	Mean	8,68	3,06	5,61	5,73	2,08	9,37	7,16	2,58	6,22	9,64	5,33
	N	2332	2334	2333	2334	2333	2326	2331	2333	2329	2328	2329
	Std. Deviation	1,75	1,7	2	2,05	1,64	1,81	1,63	1,784	2,69	1,76	2,36

A következő nagyobb különbséget a lelkészek besorolásában tapasztalhatjuk, mégpedig úgy, hogy minél alacsonyabb egy pedagóguscsoport végzettsége, annál előbbre sorolja a lelkészi foglalkozást. A dolog nyilván erősen összefügg az egyes rétegek eltérő vallásosságával, ill. egyháziasságával, az egyházakhoz való viszony pártpolitikai kód jellegével, s nyilván azzal is, hogy a középiskolai tanárok – egyetemi végzettségűek lévén – már önmagában képzettségük miatt is nehezebben minősíthetnék fel a lelkészi foglalkozást. Fontos ugyanakkor, hogy az egyes csoportokon belül éppen a lelkészi foglalkozás megítélésénél legnagyobb a szórás: minden pedagóguscsoporton belül 2,5 feletti. A lelkészek megítélése

tehát sokkal szélsőségesebb – egyéni élethelyzet, világnézet függvénye.

10. tábla: Foglalkozások presztízssorrendje a legutolsó korcsoportban

		általános iskolai tanár	általános orvos	gépészmérnök	gyógyszerész	jogász	könyvtáros	középiskolai tanár	Közgazdász	lelkész	óvodapedagógus	Újságíró
tanító	Mean	8,66	3,32	5,33	5,82	2,03	9,26	7,04	2,87	5,92	9,77	5,7
	N	142	142	141	142	142	142	141	141	142	142	142
	Std. Deviation	1,46	1,86	1,79	2,14	1,81	2,06	1,56	1,99	2,69	1,76	2,41
tanár, főiskolával	Mean	8,71	3,24	5,37	5,77	1,97	9,6	7,05	2,61	5,95	9,64	5,56
	N	147	148	148	148	148	146	148	148	147	146	147
	Std. Deviation	1,51	1,84	1,98	2,05	1,62	1,91	1,61	1,75	2,72	1,69	2,26
tanár, egyetemmel	Mean	8,57	2,81	6,02	5,75	2,24	9,47	7,17	2,32	6,16	9,38	5,49
	N	129	130	130	130	130	129	129	130	129	129	129
	Std. Deviation	1,79	1,64	2,02	2,17	1,72	1,79	1,59	1,57	2,86	1,86	2,28
Total	Mean	8,68	3,11	5,59	5,8	2,08	9,44	7,09	2,64	5,92	9,6	5,63
	N	463	465	464	465	465	462	463	464	463	462	463
	Std. Deviation	1,58	1,78	1,97	2,11	1,68	1,88	1,59	1,83	2,76	1,78	2,34

Jelen érvelés szempontjából *nem fontos*, hogy az olvasó elfogadja-e a foglalkozások presztízssorrendjéhez kötődő interpretációt, csak annak belátása fontos, hogy *valamiféle* attitűdkülönbséget mindenképpen mutat, hogy a foglalkozások presztiszhierarchiája az egyes pedagógusfoglalkozások szemében

eltérő. Ha ez belátható, akkor a tény, hogy a főiskolai és egyetemi végzettségű tanárok közötti különbség nagyobb, mint a tanítók és a főiskolai végzettségű tanárok közötti, s hogy ez a különbség az utolsó korcsoportban is nagyobb marad, arról informál: a két csoport közötti távolság nem csökken.

Tanulmányunk minden, egymástól független kutatásokra támaszkodó adata azt mutatja, hogy a középiskolai tanárság és az általános iskolai tanárság nem közeledik egymáshoz. Együtt képezni őket – bármilyen szakmai érvek is szólnak e mellett – csak annyira hasznos, amennyire célszerű lenne együtt képezni ápolónőket és orvosokat, falusi jegyzőket és bírákat. Természetesen *nem lehetetlen* a társadalmi realitásokkal ellentétes képzési koncepciót megvalósítani, s ez akár még sikeres is lehet. De aki ebbe az irányba tart, annak tudnia kell: nem spontán társadalmi folyamatok élén áll, hanem szakmai értékei vagy csoportcéljai érdekében erőszakot követ el az érdekelteken.

Irodalom

Báthory Zoltán : Aggódások, vívódások: egységes tanárképzés? Iskolakultúra, 2004. 8. sz. 37. old.

Biró Zsuzsanna Hanna: Tanárok a 2002/2003-as tanévben . - In: Educatio, 2002. (11. évf.), 2. sz., 293-301. p.

Burckhardt,1978: A reneszánsz Itáliában; Budapest, Corvina

Csákó Mihály: ... és a doktor úr gyereke? : adalékok egyes értelmiségi kategóriák gyerekeinek felsőfokú továbbtanulásához . - In: Educatio, 2002. 2. sz., 211-266. p.

Donáth Péter: A magyar művelődés és tanítóképzés történetéből, Trezor kiadó, 2008

Falus Iván - Kotschy Beáta: Kompetencia alapú tanárképzés : divatos jelszó vagy a megújulás eszköze? Pedagógusképzés, 2006. 3-4. sz. 67-75. old

Fischer György: Ahogy a pedagógusok látják . - In: Educatio, 1999. (8. évf.), 3. sz., 644-648. p.

Golnhofer Erzsébet: Törekvés a tanárképzés megújítására Pedagógusképzés, 2003. 1-2. sz. 101-107. old.

Hrubos Ildikó: Munkahelyi karrier . - In: Educatio, ISSN 1216-3384 , 1993. (2. évf.), 4. sz., 651-665. p.

Hunyady György: A hazai tanárképzés stratégiai problémái Pedagógusképzés, 2003. 1-2. sz. 77-88. old.

Imre Nóra: A tanári pálya vonzereje . - In: Educatio, 2002. (11. évf.), 2. sz., 316-320. p.

Junghaus Ibolya: Mit?l (nem) elégedettek a pedagógusok? . - In: Educatio, 1992. (1. évf.), 2. sz., 336-340. p.

Junghaus Ibolya: Tallózás pedagógus-közvéleménykutatásokban . - In: Educatio, 1993. (2. évf.), 4. sz., 731-746. p.

Junghaus Ibolya: Tanárok véleménye az egészségr?l . - In: Educatio, 1997. (6. évf.), 3. sz.,

Kocsis Mihály : A tanárképzés rekrutációs háttere, 1986-2000 Iskolakultúra, 2002. 11. sz. 3-23. old.
Soósné Faragó Magdolna: A hazai tanárképzés rendszere Magyar felsőoktatás, 2001. 4. sz. 47-48. old.

Ladányi Andor - Sz?ke Krisztina: A pedagógusképzés a kétciklusú képzési rendszerben . - In: Educatio, 2004. (13. évf.), 3. sz., 406-414. p.

Ladányi Andor: A magyar pedagógusképzés alakulása az elmúlt másfél évtizedben in:: A pedagógusképzés és a neveléstudomány helyzete hazánkban / [szerk. Komlóssy Ákos]. - Bp. : TIT, [19]89. - 143-170. p.

Ladányi Andor: A pedagógusképzés átalakításának - fejlesztésének kérdései Pedagógusképzés, 2003. 3-4. sz. 75-80. old.

Madarász Klára : Kompetenciacentrikus tanárképzés - kinek a kompetenciája? Pedagógusképzés, 2007. 4. sz. 51-66. old.

Melich János : A bölcsészetkari oktatás és a középiskolai tanárképzés reformjához Budapesti szemle, 1937. (65. évf.) 244. köt., 712. sz. 277-308. old.

Mészáros István: Simon Gyula: A polgári iskola és a polgári iskolai tanárképzés története Magyarországon. Budapest, 1979 , Századok, 1981. (115. évf.) 2. sz. 431-433. old.
Riba István : A tanárképzés dilemmái: egy legyet két csapásra HVG, 2008. 31.(1523.) sz. 57-59. old.

Nádasi Mária : A pedagógia oktatása a tanárképzés keretében az ELTE BTK-n Magyar pedagógia, 1993. 3-4. sz. 173-186. old.

Nagy Mária (szerk): Pedagógusképzés Educatio 2004 3 sz

Nagy Mária (szerk.): Tanári pálya és életkörülmények, 1996/97. Országos Közoktatási Intézet Kutatási Központ, Budapest, 1998.

Németh András: A magyar tanítóképzés története, 1775-1975 , Budapest 1990

Nagy Mária: A tanári pálya választása . - In: Educatio, 1998. (7. évf.), 3. sz., 527-542. p.

Nagy Mária: Pályakezdés, mint a pedagógusképzés első fázisa . - In: Educatio, 2004. (13. évf.), 3. sz., 375-390. p.

Nagy Mária: Tanári munka és minőség . - In: Educatio, 1999. (8. évf.), 3. sz., 507-516. p.

Nagy Mária: Tanári pálya és életkörülmények . - In: Educatio, 1998. (7. évf.), 1. sz, 177-181. p.

Nagy Mária: Tanárok, települések, régiók . - In: Educatio, 1997. (6. évf.), 3. sz.,

Nagy Péter Tibor A polgári iskolai tanítóképzés 19. századi történetéhez Iskolakultúra, 2004. 6-7. sz. 171. old.

Nagy Péter Tibor Az 1938-as tanítóképzési reform Magyar pedagógia, 2004. 3. sz. 251-262. old.

Németh András : A tanárképzés új útjai és lehetőségei Pedagógusképzés, 2005. (3. évf.) 3. sz. 57-58. old.

Polónyi István: Pedagógusképzés - oktatásgazdaságtani megközelítésben . - In: Educatio, 2004. (13. évf.), 3. sz., 343-358. p.

Pukánszky Béla: A középiskolai tanárképzés 1924-es reformja Magyarországon /In: Ped. Szle 1989. 11. sz. 1045-1055. p.

Sáska Géza: A reformpedagógia alakváltozása az 1945-ös "kis" és az 1947 utáni "nagy" rendszerváltást követő időszakban Magyar pedagógia, 2006. 4. sz. 263-285. old.

Soósné Faragó Magdolna: A tanárképzés "bolognai" szerkezetű átalakításáról (a folyamatban lévő reformjavaslatok áttekintésével) Pedagógusképzés, 2004. (2. évf.) 4. sz. 47-56. old.

Szabó László Tamás (szerk) Pedagógusok Educatio 1993 4

Szemerszki Mariann: Fels?oktatás és tanárképzés . - In: Educatio, 1993. (2. évf.), 4. sz., 723-727. p.

Szemerszki Mariann: Tanárok az egyházi iskolákról . - In: Educatio, 1992. (1. évf.), 2. sz., 345-348. p.

Tót Éva: A tanárok idegennyelv-ismerete . - In: Educatio, 2000. (9. évf.), 4. sz., 834-838. p.

Trencsényi László: Tanárképzés a Miskolci Egyetemen, 1993-2003 Pedagógusképzés, 2004. 2. sz. 99-110. old

Virág Irén - Brezsnyánszky László: Kontinentális tanárképzési hagyományokkal a bolognai úton . - In: Educatio, 2004. (13. évf.), 3. sz., 415-430. p.

Nagy Péter Tibor

Az oktatáskutatás szociológiája

Az oktatásüggyel és neveléssel kapcsolatos tudományos tevékenység önreflexiójának – azaz tudománytörténetének, tudományszociológiájának, tudománypolitikájának - Magyarországon legalább száznegyven éves múltja van, mely historiográfiát a hazai tudománytörténet csak részlegesen dolgozta fel. [140]A tényt, hogy az oktatásüggyel és a neveléssel kapcsolatos hazai tudományos tevékenység személyi állományának elhelyezkedése a tudományos intézményrendszerben nem hasonlatos sem a többi bölcsészettudományéhoz sem a többi társadalomtudományéhoz– mindig érzékelték a kortársak.

Az egyik specialitás a *tudományos hierarchián kívüli* szempontok nagy szerepe a neveléstudomány kulcspozícióinak betöltésénél, míg a másik a *pedagógián kívüli tudományok* képviselőinek nagy szerepe az oktatásügyi kérdések elemzésében.

Olyan – kortárs szakirodalomban, publicisztikában reflektált - jelenségekre utalok, mint hogy a budapesti pedagógiaprofesszori állás 1900-ban beálló üresedésekor[141] – a szokásosnál lényegesen intenzívebb kormányzati beavatkozással sikerül csak a modern polgári közoktatási rendszert és állami szerepvállalást tudományos munkássággal is megismerő pedagógia professzort választani – mégpedig a miniszteriális elitből (Fináczy Ernő személyében) . De a húszadik század egész első felét jellemzi, hogy a legfontosabb

---

140 A tanulmány mögött álló kutatásokat támogatta az „Culturally composite elites" című FP-7-s kutatás, a 77530 sz. OTKA, és a Microsoft Unlimited Potential. A szerző köszönetét szeretné kifejezni Biró Zsuzsanna Hanna, Csákó Mihály, Kozma Tamás megjegyzéseiért. Vö: Nagy Péter Tibor: Az oktatásról szóló tudomány kettős nyitottsága. Magyar tudomány, 2011. (172. évf.) 9. sz. 1077-1089. old.

141 Ennek előzménye, hogy a hazai neveléstudományt és különösen a korabeli oktatásügy tudományos megalapozását meghatározó modern herbartizmus (Kármán Mór) élesen szembenáll a pesti tudományegyetemet évtizedeken át meghatározó egyházias-tradicionális antiherbartizmussal (Lubricht Ákos), s e kűzdelemben a VKM az előbbi oldalán áll. Ennek a konfliktusnak a manifesztálódása az 1870-es évre esik, ezért becsülhető 140 évesre a történet.

neveléstudományi pozíciók (professzori pozíciók, illetve a legfontosabb kézikönyvként szolgáló lexikonok szerkesztői pozícióinak) betöltését általában erős oktatáspolitikai legitimáció előzi meg az adott személyek életpályáján. (Kornis Gyula, Imre Sándor, Weszely Ödön stb.) . (Kelemen, 1992, Németh 2001, Németh-Pukánszky 1997) Ilyen értelemben tehát „nem újdonság", hogy – összehasonlítva a többi bölcsészettudomány pozícionáltjaival – az 1949 utáni pedagógia-tudományi pozíciók betöltésénél is az átlagosnál nagyobb szerepet játszottak a szorosan vett egyetemi tudományosságon kívüli karrierelemek, melyek ezekben az évtizedekben már nem elsősorban tanügyigazgatási/miniszteriális pozíciók lehettek, hanem a kormányzati munkát támogató fejlesztő-továbbképző intézmények (Központi Pedagógus Továbbképző Intézet, Pedagógiai Tudományos Intézet, Országos Pedagógiai Intézet stb) vezető pozíciói. [142]

A pedagógián kívüli tudományok képviselőinek oktatásügyi tudományos szerepvállalását az 1948 előtti Magyarországon statisztikusok, filozófusok, pszichológusok szerepével érzékeltethetjük. Az oktatásügy kérdéseinek tudományos vizsgálata a hatvanas évektől kezdve több tudományos diskurzus részévé vált. Az egyik (ahogy korábban is) filozófiai-világnézeti természetű volt, az embereszménnyel, a jövő *kívánatos embertípusával* állott összefüggésben – ebbe a korszak neveléselméleti szakemberei erősen bekapcsolódtak.[143] A másik diskurzus az oktatásügy által – deklarált szándéka ellenére - újratermelt egyenlőtlenségekről szólt, s empirikus szociológusok dominálták, ebbe a neveléstudósok csak évtizednyi

142 Egy készülő hosszabb tanulmány számára megkezdtük egy prozopográfiai adatbázis építését elsősorban a Magyar Életrajzi Lexikonból, Magyar Nagylexikonból és a 2002-s Biográf Ki Kicsodából. Ezt – épp a pedagógiaprofesszorok vonatkozásában - értelemszerűen kiegészítjük az 1970-es évekbeli négykötetes és 1990-es évekbeli háromkötetes pedagógiai lexikon személyi címszavaival. Biró Zsuzsanna Hanna az ELTE Pedagógikum Központ anyagi támogatásával az 1990-es évekbeli Pedagógiai Ki Kicsoda (Báthory _ Falus, 1997) elsődleges digitalizálását végezte el, s engedte át e tanulmány céljaira.

143 Ezt tükrözi a Pedagógiai Szemle és a Magyar Pedagógia korabeli bibliográfiájának áttekintése. Lásd, http://nagypetertibor.uni.hu/t/10201.xls http://nagypetertibor.uni.hu/10202.xls . A nagypetertibor.uni.hu webhely megszűnése esetén a „nagypetertibor.uni.hu" szóra kell az interneten rákeresni.

késéssel kapcsolódtak be.[144] A harmadik diskurzus az oktatás emberi erőforrásokat növelő és újratermelő jellegével állott összefüggésben, melyet közgazdászok uraltak[145], a negyedik pedig a műveltségeszménnyel, melybe gyakorlatilag valamennyi tudományág tudósai "beszálltak."[146] Funkcionalista nyelven szólva "az oktatás multidiszciplináris megközelítésének" – konfliktusos paradigmában fogalmazva az oktatásügyi tudományos mező[147] nem neveléstudósok általi részleges ellenőrzésének - tehát igen mély gyökerei vannak.

Elnevezési kérdés

A fenti jelenségek csak azért fontosak, hogy lássuk, hogy az oktatásüggyel és a neveléssel kapcsolatos felsőoktatási – kutatási - fejlesztési tevékenység személyi összefüggéseinek jellemzésekor *bármely* történeti időpontban igen bonyolult feladattal szembesülnénk. Látni fogjuk azonban, hogy a kérdés a 2000-s évtizedre, ha lehet még tovább bonyolódott.

Továbbra is igaz, hogy az oktatásüggyel kapcsolatos "kutatási" tevékenység, különféle szellemi tevékenységek több részben elkülönülő, részben viszont átfedő halmazát jelenti, s ebben az értelemben leírása sokkal összetettebb, mint az egyéb „kutatási" tevékenységeké. A „tevékenységet" művelők jelentős részének *teljes munkássága* e részhalmazok egymást *átfedő* részeire esik, másokat az jellemez, hogy tevékenységük *egy része* esik csak az átfedő zónákba. Vannak akiknek tevékenysége a halmazok e rendszerében úgy helyezkedik el, hogy noha *minden tevékenységük az oktatásüggyel* foglalkozik, egymással mégsem „találkoznak"[148] soha – és vannak

144 Vö: Ferge Zsuzsa és Kozma Tamás visszaemlékezését Nagy 2001

145 Vö: Timár János: Életregény - szubjektív adalékok a 20. század objektív történelméhez Noran Kiadó, 2005

146 Vö: Vajda Mihály, Nagy József, Gazsó Ferenc, Marx György, Berend T Iván, Vámos Tibor, Enyedi György, Pataki Ferenc, Tímár János tanulmányait/visszaemlékezéseit a Ezredforduló c. Educatio számban, 2001/4

147 Bourdieu, 2005

148 Ennek egyik fontos objektivációja, hogy igen magas a sosem hivatkozott személyek száma, s még magasabb azoké, akiket csak közvetlen munkatársaik hivatkoznak meg. Vö az ELTE PPK Pedagógiatörténeti tanszéke mellett működő Pedagógiatörténeti Diskurzuskutató Műhely kutatási eredményeivel, illetve a négy központi neveléstudományi folyóirat

akiknek tevékenysége részben vagy zömében *kívül esik az oktatásügyön,* de ottani tevékenységeik mégis hatnak a halmazokon belüli folyamatokra.

Az egyik legfontosabb – önmagában is több egymást átfedő részhalmazból álló – szociológiailag jól megragadható csoport a *neveléstudományi minősítettek* köre.[149] Csakhogy míg a neveléstudományok tudorainak témavilága és szemléletmódja a múltban jól elkülöníthető volt az oktatásüggyel foglalkozó egyéb tudósokétól ma a neveléstudományok is sokfélék lettek. Kozma Tamás (Kozma, 2004) csoportosításában bölcsészarculatú, méréstudományi és társadalomtudományi megközelítésű neveléstudományi munkákról és neveléstudósokról beszélhetünk, Németh András (Németh-Sanda, 2009) az erősebben interdiszciplináris francia neveléstudományi modell befolyásának növekedéséről, s a német modell visszaszorulásáról beszél, az irodalomjegyzékek az angolszász orientáció növekedéséről tanúskodnak.(Németh_Biró 2009) [150]

De továbbra is igaz az, hogy az oktatásüggyel kapcsolatos kutató tevékenységet – ahogy erre a későbbiekben majd részletesen rámutatunk - sokkal szélesebb kör űzi, mint a „neveléstudomány" intézményesített rendszerében (tehát az MTA Pedagógiai Bizottsága és az egyetemek neveléstudományi doktori programjai[151] által) erre

---

tíz évnyi hivatkozásainak feldolgozásával készült hivatkozás-adatbázissal. (Németh-Biró, 2009)

149 Az egykori MTA Tudományos Minősítő Bizottság által odaítélt neveléstudományi (pontosabban nevelés- és sporttudományi) kandidátusi és (az 1993-s reform után is az MTA döntési kompetenciájában maradó) *nagydoktori* címek birtokosairól 2000-ben az MTA Pedagógiai Bizottsága megbízásából Hrubos Ildikó folytatott kutatást az Oktatáskutató Intézetben, kérdőívével elérve a neveléstudomány minősítettjeinek több mint 70 %-át. (Hrubos 2000) . Köszönet a kutatásvezető Hrubos Ildikónak, hogy adatbázisát átengedte a jelen tanulmány céljára – valamint munkatársának, Veroszta Zsuzsának, hogy fizikailag is megőrizte a kérdőíveket, melyek nélkül e kutatás továbbelemzése igen nehéz lenne. (Évekkel később a debreceni Cherd kutatói – online technikával – kísérelték meg a minősítettek felmérését - immár a PhD képzésen átesett fiatalokat is bevonva. Ők 47 választ kaptak. Vö: Fényes-Kozma-Tornyi, 2007)

150 A Pedagógiatörténeti Diskurzuskutató Műhely hivatkozás-adatbázisa nemzeti-nyelvi csoportosítást is végzett.

151 Nincs sok értelme a gyakorlatilag teljes autonómiájú doktori programok és az önálló doktori iskolák elkülönítésének. Budapesten, Debrecenben,

„feljogosítottak”. Ezért a tanulmányunk tárgyát képező „tudományos közösséget” nem célszerű "neveléstudósok"-nak hívnunk, hiszen sosem célszerű egy nagyobb halmazt annak egyik részhalmaza szerint megnevezni. *A vizsgált közösséget - az oktatás-nevelés kérdéseivel tudományos igénnyel foglalkozók közösségét – a továbbiakban egy fantáziaszóval educademic közösségnek nevezzük*.(Azért is szükséges egy új szó kreálása ebben a tanulmányban, mert a szűkebb értelemben vett „feljogosítottak” sem egyeznek meg tudományáguk nevéről. S ez nem véletlen: a szakma és részdiszciplinái neve körül évtizedek óta szimbólikus küzdelem zajlik. Az akadémiai bizottságot még „pedagógiainak” nevezik, de éppen eme bizottság kezdeményezésére a tudományág már a „neveléstudomány” elnevezést kapta, miközben a tudományág művelőinek egyre nagyobb köre oktatáskutatónak nevezi magát. További intézményesült nyomai ennek a kűzdelemnek: neveléstörténet tantárgy versus nevelés és művelődéstörténet tantárgy; Pedagógiatörténeti doktori program versus oktatástörténeti doktori program; nevelésszociológiai albizottság versus oktatásszociológiai albizottság stb. Legújabb fejleményként – a nem formális oktatással kapcsolatos tudományos kutatások megjelenésével – a „tanuláskutatók” megjelenését említhetjük.

A felsőoktatás speciális erőtere

Minden „academic” csoport jelentős részben a tudományág *képzésén* keresztül definiálja önmagát. Franciaországon és a szovjet tradiciójú területeken kívül, ahol az önálló kutatóintézetekben dolgozik az „academic staff” jelentős százaléka, a világ nagy részében az egyetemek jelentik a tudomány művelésének legfontosabb és legnépesebb közegét, s a tudományos utánpótlás szakmai arculatának kialakítása minden academic csoporton belül nagy jelentőségű, úgy a szaktudományon belüli erőviszonyok meghatározásában, mind a szaktudomány – társtudományokkal és rokontudományokkal szembeni öndefiniciós törekvéseiben.

Az educademic csoportban a felsőoktatás mégis *különös* jelentőséggel bír többféle értelemben is.

Pécsen, Szegeden, Veszprémben működik ilyen doktori program és iskola. A számok azt jelzik, hogy 2006 szeptember és 2009 juniusa között a doktorik háromnegyedét Budapesten, tizedét Debrecenben védik, s 5-5 % ot a többi intézményben.

1. Ahogy minden iskolafokozattal, a felsőoktatással kapcsolatban is kialakult egy sajátos szakértői tudás. A felsőoktatáspedagógia, a felsőoktatásgazdaságtan, a felsőoktatásszociológia szakemberei azonban lényegesen eltérő helyzetben vannak, mint pl. a közoktatással, a szakoktatással, vagy az óvódaüggyel foglalkozók. Ugyanis a felsőoktatásban dolgozó *nem* felsőoktatáskutatók, az egyetemek, főiskolák választott vezetői összehasonlíthatatlanul nagyobb tudományos megfigyelési gyakorlattal, elemzési gyakorlattal, publikációs gyakorlattal, érvelési gyakorlattal rendelkeznek, mint a középiskolákban vagy óvodákban működő vezetők és alkalmazottak – így gyakorlati vezetői tapasztalataikat, elképzeléseiket, külföldi társintézmények meglátogatása kapcsán gyűjtött élményeket szakcikként, *szaktanulmányként* írhatják le. De ha tanulmányaik nem is lennének meggyőzőek: hatalmas kapcsolati tőkével és társadalmi tekintéllyel rendelkeznek, mely az érvelés szakmai minőségétől szinte függetlenül garantálja az ilyen írások megjelenését, sőt valószínűsíti, hogy sokan elolvassák azokat – vélhetőleg többen, mint a felsőoktatáskutatók írásait.

Amikor hangsúlyozzuk, hogy a felsőoktatás kérdéseihez óriási társadalmi hatással szólnak hozzá a nem oktatáskutatók is, arra is fel hívni a figyelmet, hogy ez a hozzászólás nem hasonlatos ahhoz, mint amikor „civilek" hozzászólnak őket érintő – a szakember felől nézve tudományos – közéleti kérdésekhez. Az egyetemvezetők, professzorok hozzászólásainak legitimációja nem fogyasztói/közpolitikai (ahogyan pl a városlakók hozzászólnak a közlekedéstudomány vagy várostervezés-tudomány kérdéseihez), de nem is munkavállalói/munkáltatói - hanem szakmai és tudományos jellegű és stílusu.

A felsőoktatáskutatásnak, vagy a felsőoktatásról szóló tudományos diskurzusnak tehát egyértelműen részesévé válnak olyanok, akik pl. fizikusi vagy orvosi tudományos munkásságuk, - majd életük egy rövidebb szakaszában - egyetemirányító feladatkörük során tettek szert társadalmi tekintélyre és kapcsolatrendszerre. *Ezt jól lehet dokumentálni* a rendszerváltás előtti Felsőoktatási Szemle, és a rendszerváltás utáni Magyar Felsőoktatás című folyóirat szerzői körének elemzésével éppúgy, mint annak elemzésével, hogy a véleménybefolyásoló csoportok által olvasott „értelmiségi folyóiratokban" kik szólnak hozzá a felsőoktatási kérdésekhez. Ha tehát azt a kérdést vetjük fel, hogy az educademic csoport

felsőoktatáskutatási alhalmazához kik tartoznak – akkor az oktatáskutatókon kívül óhatatlanul számba kell vennünk nagy tekintélyű felsőoktatási vezetőket is, olyanokat is, akik nem bölcsészek és nem társadalomtudósok.

2. A felsőoktatásban zajló folyamatok az *egyes* tudományos szakmák belső erőviszonyait is mindenképpen érintik, az egyes szakmák szakfolyóirataiban[152] is tudományos diskurzusok zajlanak olyan nyilvánvalóan felsőoktatáskutatási (vagy legalábbis felsőoktatáspolitikai, felsőoktatásszervezési) kérdésekről, mint *egyes* szakok tananyaga, képzési irányai stb. Az egyes álláspontok képviselői természetesen szakmapolitikai álláspontjaikat, csoportérdekeiket és egyéni érdekeiket érvényesítik, de mivel jól ismerik a tudományos érvelés és bizonyítás követelményeit, vitaírásaik csak igen nehezen különböztethetők meg a szakok vagy ágazatok helyzetét „tiszta felsőoktatáskutatási" célból elemző tanulmányoktól. Számos tudományág hazai erőtere annyira kicsi, hogy „empirikus kutatásra" nincs lehetőség, így a „résztvevő megfigyelő" és „álláspontérvényesítő" tanulmányok szétválaszthatatlanul összekeverednek. Gyakorlatban persze alig van olyan felsőoktatáskutató, aki egyes szakok tantervpolitikai elemzésével foglalkozna, így – ellentétben az előző pontban leírt helyzettel (a profi felsőoktatáskutatók és a gyakorló egyetemi vezetők „együttélésével" a felsőoktatáskutatási mezőben) , az egyes szakok felsőoktatási problémáinak elemzését majdnem mindig az adott tudományág felől induló kutatók végzik. Ugyanakkor az orvosképzésen, jogászképzésen, nagyobb bölcsészszakmákon belül – tudományági folyóiratokban, nyilvánvalóan nem „oktatáskutatási" erőterekben megvitatott álláspontok legmarkánsabb képviselői kvázi „delegálódnak" az egész rendszert érintő tudományos vitákra. [153]

3. Minden academic közösségben vannak tanítás-oreintált ill. kutatás-orientált intézmények. Az educademic közösség speciális, semmilyen más tudományos közösséghez nem hasonlító sajátossága, hogy *a tanítási gyakorlatban* felmutatott teljesítmény szaktudományos

153 Egyelőre 5 véletlenszerüen kiválasztott tudományág központi folyóiratainak 5 évfolyamnyi tartalomjegyzéke alapján jelenthetjük ki: minden tudományág elitje foglalkozik a tudományág felsőoktatási problémáival, s a megjelent elemzések elsöprő többségének vannak általános felsőoktatáspolitikai (Pl a BA-MA rendszert érintő, vagy a felsőoktatási kutatási tevékenység anyagi elismerését érintő) vonatkozásai.

teljesítménynek – pl. felsőoktatásdidaktikai teljesítménynek - minősül. A közösség jelentős része elismerésre méltó emberi és szakmai , de nem tudományos teljesítménynek tekinti a *mások által feltárt* tudományos összefüggések tanári átadásában megmutatkozó kreativitást. Ugyanakkor a közösségben nagyszámú „mediátor" van jelen: olyan személyek, akik a „kutatás orientált" alcsoportba is beletartoznak, (és a többi kutató által egyértelműen elismertek) de a tanítás-orientált intézmények és személyek *tudományos* elismerését szorgalmazzák.

4. Az educademic közösség felsőoktatási aktivitásának belső osztóvonalai több történetileg kialakult, de újratermelődő osztóvonalat is tükröznek. (Szabolcs 1995; Szabolcs 2004, Falus 1982, Mann 2004, Golnhofer 2007, Csapó 2004, Németh 2007) Egyrészt a tanítói-tanári professzió kettősségét kétféle tudományosság szolgálja, melyhez kétféle karrierminta – egyetemi és főiskolai tartozik, másrészt az egyetemeken belül is kettéválik a tudományággal „öncélúan", azaz alapkutatásként foglalkozó csoport és a tanárképzési megfontolásokból foglalkozó csoport.

5. Az educademic közösség fontos csoportját jelentik azok, akik az egyetemeken az egyes tantárgymódszertanokkal foglalkoznak. Ők saját tudományáguk alacsonyabb presztizsű munkatársai[154] ugyan, de minthogy tudományos legitimációjuk általában egy neveléstudománynál tekintélyesebb tudományágon belül alakult ki, néha meglepően nagy erővel lépnek be a felsőoktatáskutatás ill a tanárképzéskutatás terébe.

A tudományos kutatás speciális erőtere

Az educademic közösség *főállású kutatóinak* nagyrésze – ha egyetemi végzettségüket tekintjük - nem pedagógia szakos végzettségű személyekből áll. Ez még akkor is igaz, ha csak azokat nézzük, akik neveléstudományból szereztek tudományos fokozatot.[155] A főállású kutatók között vannak, akik ugyan a nevelés általános

154 A személyes megfigyeléseken túl ezt demonstrálja, hogy saját tudományágukban általában nem szereztek nagydoktori fokozatot – a néhány kivétel pedig (az akadémiai könyvtár disszertáció-nyilvántartása szerint) élete egy korábbi szakaszában szerezte azt, amikor még mással foglalkozott.

155 A kétharmados mértékű nyitottságnak ezt a vonatkozását az említett Hrubos Ildikó vezette kutatás adatbázisából állapíthattuk meg.

kérdéseivel foglalkoztak, de más tudományágak felől érkeztek. Vannak, akik úgy érezték neveléstudományon belüli tudományterületük – pl. a neveléstörténet – olyan széles sávban érintkezik egy másik szaktudománnyal, (pl. tehát a történelemmel), hogy abból, vagy abból is célszerű tudományos fokozatot vagy egyetemi habilitációt szerezni.[156]

Vannak olyanok, akik mint tantárgymódszertani irányultságú kutatók még „saját" tudományágukból szerezték meg a tudományos fokozatot. Ugyanakkor ezek a kutatók köztestületi tagként jórészt az MTA pedagógiai/neveléstudományi bizottságába léptek be – minthogy számukra ez a valóságos erőtér – s itt szavaznak - annak ellenére tehát, hogy korábban nem neveléstudományból szerezték tudományos fokozatukat.

A kutatók egy jól megragadható csoportjának – eredetileg csak őket hívták oktatáskutatónak – szemlélete az oktatásügyi problémák szociológiai, közgazdasági megközelítésmódjának kedvezett, s ők zömében szociológusként definiálták magukat, mégis - legalábbis a *főállásban* oktatásügyi kutatóintézményhez kötődő - kutatók nagy többsége végülis neveléstudományból szerzett tudományos fokozatot. Ez jelentős változás az 1980-as évekhez képest, akkor ugyanis úgy tűnt, hogy a neveléstudomány legmodernebb ágának számító oktatásszociológia és oktatáspolitikakutatás „új nemzedéke" (a negyvenes évek közepe és az ötvenes évek közepe között születettek) nem neveléstudományból *fog* fokozatot szerezni.[157] E kör minősítettjei mindezzel együtt továbbra is erős szálakkal kötődnek a szociológiához, pl. az MTA IX. osztály oktatásszociológiai albizottság tagjainak többsége az „oktatáskutatók" közül kerül ki, az "oktatáskutatók" meghívást kaptak az ELTE Szociológiai Intézetének (később Társadalomtudományi Karának) oktatásszociológiai képzésében való részvételre).

Míg történetileg (1949 előtt) a nem neveléstudományi kutatókat elsősorban az vonzotta az oktatásügyi kérdésekhez, hogy az a versengő ideológiai csoportok mérkőzésének egyik legfontosabb

156 A neveléstörténettel, oktatástörténettel foglalkozó mai akadémiai doktoroknak abszolút többségét jellemzi ez.

157 S e korszakban (a nyolcvanas években) tipikus publikációs fórumként nem is a Magyar Pedagógiát vagy a Pedagógiai Szemlét, hanem olyan általános értelmiségi fórumokat használtak, mint a Valóság, vagy a Medvetánc.

terepe volt, azaz fő kérdésük a nemzeti és társadalmi tudat formálása lehetett, később dominánssá váltak az olyan jellegű motivációk, mint hogy az oktatásügy a társadalmi mobilitás egyik legfontosabb csatornája, mára pedig az, hogy a nemzeti költségvetés egyik leghatalmasabb alrendszere, a társadalompolitika egyik fő eszköze, az egyéni munkaerőpiaci esélyek egyik legfontosabb befolyásoló tényezője stb.

Az egyes tudományterületek specializációs folyamatai olyan tudósok felbukkanásához vezettek, akik semmilyen tekintetben nem „átmeneti figurák" saját tudományáguk és a neveléstudomány között – azaz saját tudományágukból szereztek fokozatot, saját tudományáguk akadémiai bizottságának választókollégiumához tartoznak, saját tudományáguk magiszteri és doktori képzésében vesznek részt - mégis egyértelműen *oktatás*szociológusnak, *oktatás*statisztikusnak, *oktatás*gazdaságtani szakembernek számítanak.[158]

Másfelől az oktatásügy nemzetközi, regionális, egy korszakot jellemző stb. állása, az egyes csoportok iskolázottsága az egyes területeket ill. csoportokat jellemző egyik legfontosabb *mutató*. A nem oktatásügyi , hanem történeti, földrajzi stb. kézikönyvekben rendre felbukkannak olyan fejezetek, melyek azután beépülnek az oktatásüggyel foglalkozók tudásanyagába. A nagy történeti kézikönyvek, vagy városmonográfiák oktatásügyi fejezeteinek írói – anélkül, hogy pl. oktatástörténetre, vagy oktatásföldrajzra specializálódnának, de hátuk mögött egy-egy befolyásos tudomány elitjével – az educademic halmaz neveléstörténeti, oktatásföldrajzi stb, alhalmazainak fontos szereplőivé válnak.

Mindez azt jelenti, hogy a halmazok "külső köreiben" olyanok is előfordulnak akik "átmeneti látogatók" az oktatásüggyel kapcsolatos kutatások világában.

Az oktatásügyi kutatások témavilága hihetetlenül kiterjedt. Ezt részben azzal objektiválhatjuk, hogy az Eric a legnagyobb társadalomtudományi adatbázis – de még ezen, vagy hasonló adatbázisokon kivüli munkáknak is közvetve tárgya az oktatás. A neveléstörténeti kutatásnak pl. tárgya lehet bármely valaha élt (vagy

158 Azoknak a nem neveléstudományból minősített kutatóknak, akik a legfontosabb oktatásügyi folyóiratokban gyakran szerepeltek a matarka.hu adatbázisában rákerestünk egyéb folyóiratokban megjelent munkásságára is. Ezek a cikkek is oktatásügyi irányultságúak, azaz nevezett kollégáink egyértelműen specializálódtak az oktatáskutatásra.

akár író által elképzelt) személy iskolai és iskolán kívüli szocializáció-története, bármely intézmény szocializációban betöltött szerepe, bármely ismeret tananyaggá szerveződésének, vagy (tananyagból kimaradásának) folyamata és hatóerői, bármely ország, város társadalmi csoport iskolaszervezésének vagy iskolázottságának története stb.[159] Minthogy nyilvánvaló, hogy a politika és társadalomtörténészek mindig ambícionálni fogják, hogy az általuk vizsgált korszak oktatástörténetével, iskolázottságtörténetével, foglalkozzanak, a „tudomány tudományának" szakembereit mindig érdekelni fogja az általuk vizsgált tudományág professzionális oktatása csakúgy, mint helye a közműveltség rendszerében, a szociológusok mindig használni fogják az iskolázottság szintjét[160] úgy a társadalmi rétegződés ábrázolásakor, mind a konkrét kutatott témák (vallásgyakorlattól a mosóporhasználatig) társadalmi megoszlásának bemutatására – az „oktatástudomány multidiszciplinaritásra van ítélve".

Minden tudományág aktivitásában nagy arányt képviselnek a fiatalok, hiszen a felsőoktatás tömegesedését követően a doktori programok tömegesedése is megindult. Neveléstudományi doktori képzés folyt ill. folyik Budapesten, Debrecenben, Pécsen, Szegeden és Veszprémben.

A legtöbb doktori iskolában a szükséges kreditmennyiség begyűjtéséhez félévről félévre több szöveget is fel kell mutatni. Ez a kényszer azt jelenti, hogy a PhD hallgatók több (rövidebb terjedelmü) szöveget állítanak elő átlagosan, mint kutatóintézetekben, vagy

159 Kísérletképpen a Magyar Nagylexikon első 18 oldalán gyűjtöttük ki az oktatásügyi szempontból fontos információkat. 17 oktatás-releváns címszót találtunk. Azaz ezen a kis darabon (a kézikönyv teljes terjedelmének egy ezrelékén) ennyi oktatásügyi kérdéshez szólnak hozzá érdemben a jelenleg használatban lévő legterjedelmesebb magyar kézikönyv különféle tudományágakhoz tartozó szerzői. A Pedagógiai Lexikonban ugyanebben a betűsávban 3 címszó van. Az átfedés egyetlen címszó! Tehát a különféle tudományágak felől érkezők nemcsak másképpen, de részben másról is beszélnek. (Nagy 1998)

160 A szociológus amikor használja az iskolázottsági kategóriákat, egyben véleményt is formál róluk. Nyilvánvalóan szakmai álláspont van abban, hogy a szakmunkásképzős és a főiskolai végzettség között hány kategóriába osztják a közvéleménykutatók a megkérdezett népességet. (A közelmúlt variációi: 1. középiskola 2. gimnázium és szakközépiskola 3. gimnázium, szakközépiskola, szakmunkásképzésre épülő szakközépiskola.

felsőoktatásban dolgozó minősítettek – akik „megengedhetik maguknak”, hogy csak egy-egy kutatás végén (akár 1-2 év után) jelentessék meg felfedezéseiket.

Fejlesztők és szakértők

A „tudományos intézményrendszeren” kívül elhelyezkedők, tudományos fokozattal nem rendelkezők akkor tartoznak hozzá a educademic közösséghez, ha az oktatásügyi "kutatásokhoz" a K + F azaz a fejlesztés mozzanatait is hozzáértjük. A bölcsészettudományok világában ez szokatlan, a társadalomtudományok között már kevésbé, az orvostudományok vagy műszaki tudományok körében pedig kifejezetten természetes az „F” mozzanat „elméletileg általánosítható” elemeinek a tudomány berkein belül kezelése – s az, hogy elméletileg mi általánosítható, maga is tudományos diskurzus tárgya.

A tudományos fokozattal nem rendelkezők „K+F” tevékenysége kétféleképpen értelmezhető.

Az egyik tevékenység a nevelésügyi kutatások „ars” mozzanatával áll összefüggésben . Ide tartozik egyrészt azoknak a kísérleteknek a sora, amit a pedagógusok mintegy „művészi önkifejezésként” végeznek, s kellő szenvedélyességgel, hittel tanulmányokba foglalnak. Ide tartoznak azok a tantárgymódszertani írások, melyek legitimációját a tapasztalat adja – s amikor ezek a tapasztalatok olyan tanároké, akiknek diákjai nagyszámban nyernek versenyeket, vagy akik sikeres tankönyveket írnak stb. – ezek legitimitását a közvélemény, sőt a tudóstársak jelentős része is az elméleti neveléstudomány eredményei fölé helyezi.

De az ars mozzanathoz tartoznak – mert hasonlatosak a fejlődésregényekhez - az egyedi történeteket – pl. neves személyek iskolázási pályáit, neveltetését – leíró művek is. Ez az "ars" iránti nyitottság abban is megmutatkozik, hogy – összehasonlítva a francia és német gyakorlattal a magyar neveléstudományi szaklapok tanulmányai gyakran választanak szépirodalmi művet tárgyukul.[161]

A másik típusu „F” tevékenység a mérnökére emlékeztet, amennyiben arról szól, hogy nagy mintákon tesztelt osztálytermi

161 "Az önálló tematizáció szintjén a magyar önreprezentáció abban jut kifejezésre, amiben a magyar kultúra a némettel vagy a franciával összemérhető: Krúdy, Mándy, Mikszáth, Ady, Babits, Pilinszky, Kodály, Bartók stb. műveiben" (Biró 2009)

szintű tanítási technikákkal, iskolaszervezési modellekkel vagy tanügyigazgatási döntésekkel befolyásolni lehet az egyének „kompetenciáinak" fejlődését, társadalmi csoportok iskolázottsági hátrányát, oktatásügyi folyamatokat.

A tudományos kutató és az ágazatpolitikai döntést hozó politikus között, közvetítőként – Setényi János (2001) modellje szerint – ott találjuk a szakértőt és a tanácsadót, akik felkérésének alapja gyakran éppen tudományos jellegű produktumuk. Így az educademic közösség számos minősített tagja egyben szakértői és tanácsadói szerepet is betölt, mely óhatatlanul visszahat úgy saját tudományos működésére, mind tudományos működésének megítélésére . S ez fordítva is igaz: a szakértők és tanácsadók egyrésze tudományos kérdésekhez szól hozzá, a folyamatok ismerete legitimmé teszi szövegeik megjelenését tudományos folyóiratokban is – akkor is, hogyha megállapításaik nem elméleti, vagy empirikus kutatásokon alapulnak.

Hasonló folyamatot figyelhetünk meg ágazati igazgatási szakemberek vonatkozásában. A minisztérium[162] vezető tisztviselői gyakran kerülnek ki az educademic közösségből, mégpedig úgy a neveléstudományi minősített, mind a nem neveléstudományokból minősített oktatásspecialista tudósok közül. (A felsőoktatási területen pedig egyetemirányítási gyakorlattal rendelkező nem oktatáskutatók megjelenése is rendszeres.) Az educademic közösség minősített tagjai ezzel bonyolultabb helyzetbe kerülnek, multipozícionális elit tagjaivá válnak. (Ennek a jelenségnek már részletes tudományos – ugyanakkor emlékiratként, forrásként is olvasható - reflexiója ismeretes. Báthory 2000, Forray-Polónyi 2001, Lukács 2001, Kozma 2001) S most is pontosan megismételhetjük az előző mondatot, miszerint: ez fordítva is igaz: tanügyigazgatási szakemberek egyrésze tudományos kérdésekhez szól hozzá, a folyamatok ismerete mindenképpen legitimmé teszi szövegeik megjelenését tudományos folyóiratokban vagy az oktatáskutatással foglalkozó tudományos intézetek könyv és füzetsorozataiban.

Az oktatáskutatás, mint „alkalmazott tudomány" kétféle értelmezése számos educademic halmazhoz tartozó személy megjelenése előtt nyitja meg az utat.

---

162 A mindenkori oktatási minisztériumon kívül a mindenkori munkaügyi minisztériumban is dolgoznak olyan vezetők, akik oktatásüggyel foglalkoznak

A neveléstudomány képviselői által szorgalmazott professzionalizációs folyamat a szorosabban vett „tudományos" kérdésektől ugyan távol tartja a közösség ide tartozó alcsoportjait , de számos olyan mozzanat van, mely alcsoport tagjainak mégis némi bejárást engedélyez a tudomány világába.

Ennek egyik fő oka, hogy a főállású kutatók/egyetemi oktatók jelentős része – talán többsége – úgy lett kutató, hogy élete egy korábbi szakaszában gyakorló tanító, tanár, tanügyigazgatási szakember volt. (Hrubos, 2002) Mégpedig – húsz, a Pedagógiai Lexikonból véletlenszerűen kiválasztott életrajz és személyes irodalomjegyzék megvizsgálása után úgy tűnik - csak kisebb részükre igaz, hogy a tanítói-tanári pályát későbbi kutatói karrierjétől *függetlennek* tekinthetik. A többség már tanárként, tanítóként, gyakorló tanügyigazgatási szakemberként elkezdett olyan fejlesztéseket, kutatásokat, melyek őket fokozatosan a tudományos pálya, a tudományos minősítés felé terelte. Ha pedig ez így van, akkor joggal feltételezhetjük, hogy az educademic közösség belső (tehát főállású, minősített stb) köréhez tartozók készek a külső gyűrűhöz tartozóknak „bizalmat szavazni", műveiket a tudományos közösségbe befogadni. Vélhetőleg ezt dokumentálja a tény, hogy az oktatásügyi tudományos folyóiratokban – mármint abban az ötben[163], amit az MTA pedagógiai bizottsága nagydoktori életmű mérlegelése szempontjából elfogad – nagyszámban találunk nem minősített szerzőktől származó tanulmányokat. Ez más bölcsészettudományoknál, vagy társadalomtudományoknál lényegesen ritkábban fordul elő.

A fejlesztési-szakértői közeg befogadásának (pl társszerzőként való befogadásának) van egy lényegesen prózaibb oka is. Az oktatásügyi fejlesztések révén az oktatásüggyel kapcsolatos kutatási tevékenység többszöröséhez lehet hozzájutni és számos oktatásügyi kutató hajlandó ezt a kompromisszumot megtenni. Itt nemcsak a személyi jövedelem emeléséről van szó, hanem fejlesztési vagy szakértői tevékenységek „melléktermékeként" elvégezhető – máshonnan megfinanszírozhatatlan - kutatások ambicionálásáról, vagy tanítványok felkarolásának (pályán tartásának) lehetőségéről…

Végezetül nem szabad elfejtenünk azt, hogy az oktatásügy és nevelésügy kutatóinak nagyrésze nem egyszerűen leírja az oktatásügy

163 Iskolakultura, Magyar Pedagógia, Educatio, Új Pedagógiai Szemle, Pedagógusképzés

folyamatait, vagy az osztálytermi történéseket, hanem bizonyos szakmai vagy szakmapolitikai koncepciók elkötelezettje. Míg a bölcsészettudományok vagy társadalomtudományok elemzéseinek általában csak igen közvetett hatásuk van az elemzett tárgyra, az educademic közösség tagjai általában hisznek abban, hogy bizonyos módszerekkel jobban megtanítható a kémia, javítható a történelmi elemzőkészség, hogy egyes intézkedésekkel csökkenthető a romák hátrányos helyzete, hogy bizonyos intézmények és mechanizmusok jobban megfelelnek a különféle csoportok oktatásügyi érdekérvényesítésének, mint mások, egyes külföldi minták bemutatásából gyakorlati ötleteket lehet nyerni stb. Abban pedig még a rég letűnt folyamatokkal foglalkozó neveléstörténészek többsége is hinni látszik, hogyha a történelem nem is tanítómestere az életnek, de a neveléstörténetet olvasó oktatáspolitikus, vagy neveléstörténetet tanuló pedagógia szakos, vagy leendő tanárember gondolkozására mindenképpen kihatnak az elemzések.

Az 'educademic' közösség nyitottságának társadalmi és tudományos percepciója

A politikatudományt ill. a közgazdaságtudományt leszámítva nincs olyan társadalomtudomány és bölcsészettudomány melynek témavilága gyakrabban szerepelne úgy hétköznapi beszélgetésekben, mind a médiában, mint a neveléstudományé. S a neveléstudósok és oktatáskutatók a többi bölcsésznél és társadalomtudományi szakembernél)leszámítva az említett két területet) bizonyosan gyakrabban szerepelnek is a médiában. S ezek a médiaszereplések bizonyosan visszahatnak a tudományos aktivitásra is.

Tudomásul kell vennünk, hogy az oktatással „magánmegfontolásokból" (pl. szülőként) foglalkozó személyek nemcsak az oktatás mindennapi gyakorlatának befolyásolásban vannak jelen, de a népszerűsítő kötetek vásárlóiként még a tudományos elismerés folyamataira is kihatnak. Az oktatással hivatásszerűen foglalkozók hatalmas rétege – olvasóközönségként, továbbképzések „vásárlójaként", előadáshallgatóként – akkor is jelen van az oktatásügyi kutatásokat befolyásoló térben, ha maga sosem publikál.

Az oktatásügyi kutatások egyes központjai is eltérő mértékben és eltérő irányban fogadják el a neveléstudomány nyitottságát.

A Pedagógiai Lexikon negyedik köteteként megjelent Ki Kicsodában – melynek szerkesztőbizottsága gyakorlatilag egybeesett az MTA akkori pedagógiai bizottságával - szereplő minősítetteknek (tehát pedagógiai vonatkozásban fontosnak tartott tudósoknak) 60% a szerezte neveléstudományból a fokozatát, majdnem 10 % pszichológiából, s 5-6 % nyelvtudományból ill. történettudományból. A többi tudományág képviselőinek aránya 3% alatt marad. Ezen belül is kisebbségben vannak a társadalomtudományok: a közgazdaságtan, szociológia, politológia együtt is csak 3,6 %-t tesz ki, ami kevesebb, mint a természettudományokhoz tartozók aránya! A lexikonban egyébként 1175 személy szerepel, nagy többségük nem tudományos minősített.

Nyilván nem véletlen (bár ennek tudásszociológiai vonatkozása akkor nem tűnt fel számunkra), hogy a társadalomtudományokhoz erősebben kötődő Oktatáskutató Intézetben végzett kutatás más eredményekhez vezetett. 1999-ben – Lukács Péter vezetésével – kutatást folytattunk a „magyar oktatáskutatás térképéről". Az MTA akkori köztestületi nyilvántartásában 222 olyan személyt találtunk, akinek – saját maga által az MTA kérésére megadott – "tudományos érdeklődési területe" a szélesebb értelmében vett oktatáskutatással kapcsolatban állt. Közülük 80% neveléstudományból szerzett fokozatot, 4% szociológiából, 3% történettudományból, 2% közgazdaságtudományból, de volt néhány hadtudós, filozófus és művészettudományi szakember is. Tehát: a nem neveléstudományi körön belül a pedagógiai Ki Kicsodában regisztráltaknál magasabb a társadalomtudósok aránya. (Biró 2002, Lukács 2002)

A négy domináns folyóiratban zajló magyar neveléstudományi kommunikációban – ahogyan ezt Biró Zsuzsanna Hanna kimutatja - a szerzők 58,9 %-a sorolható a neveléstudomány és határterületeihez[164] , 16,4 % a humán és társadalomtudományi körhöz 3,6 % a "történettudományhoz és filológiához", 2,3% a természet és műszaki tudományokhoz, 1,2 % az egyéb tudományokhoz és 17, 6% nem volt besorolható. Az interdiszciplináris jelleg, illetve a nem minősítettek iránti nyitottság mindenütt érvényesül, de a különböző folyóiratokban különböző mértékben és módon. Az Educatio társadalomtudós szerzői

164 A kutatás célja a magyar helyzet összevetése volt egy korábbi francia-német kutatással. Így a tudományterületek besorolása az összehasonlítás kedvéért ezt követte.

majd kétszerannyian vannak, mint a négy folyóirat átlagában, az Iskolakultura is erősen interdiszciplináris, de inkább a "történeti/filológiai" és a természettudományok irányába. A Magyar Pedagógiát dominálják leginkább a neveléstudomány területéről jöttek, de a "történeti/filológiai" tábor itt is felülreprezentált. A tudományosan nem besorolhatók (tehát fejlesztők, szolgáltatók, államigazgatási szakemberek stb.) aránya az Új Pedagógiai Szemlében volt a legmagasabb. (Biró, 2009)

A Wargo intézet az Új Pedagógiai Szemle, az Iskolakultura, a Magyar Pedagógia publikációs és hivatkozási gyakorlatát hasonlította össze, s megállapította, hogy közülük a legutóbbi hasonlít leginkább a vizsgálatba bevont angolszász neveléstudományi folyóiratokhoz – tehát szempontunkból az első kettő tükrözi inkább a nyitottságot.

Kutatási irányok a jövőben

Ennek az igen összetett képnek az ábrázolására inkább monográfia, mint egy rövid tanulmány lenne alkalmas.

A probléma összetettsége miatt egyetlen – mégoly szisztematikus - forrás sem elegendő az educademic elit ábrázolásához – de több különböző (többé kevésbé már létező) – forrás segítségével a jövőben megkisérelhetjük szisztematikusan leírni az educademic közösséget.

1. Az egyes tudományterületen fokozatokkal rendelkezők (névszerinti összehasonlítást s eképpen más adatbázisokkal való összekapcsolást lehetővé nem tévő) összevetésére elsősorban a KSH 1998-s tudományos fokozattal rendelkezők körében végzett felvétele használható, A neveléstudományból minősítettekre vonatkozó említett felvételt célszerű összevetni a társadalomtudományi[165] és bölcsészettudományi minősítettekkel .

---

165 Az adatfelvétel pillanatában az MTA tudományrendszertana szerint a neveléstudomány a társadalomtudományok közé tartozott, tehát oda, ahova a jog, közgazdaságtudomány, szociológia stb. Nyilván ennek köszönhető, hogy Szemerszki Mariann (Hrubos 2000) a társadalomtudósokkal vetette össze a neveléstudósokat. A neveléstudomány – és akadémiai bizottsága azonban nem az akadémia IX. hanem II. osztályához tartozik – tehát oda ahova a történelem, a filozófia stb - a nevelés*történettel*, nevelés*filozófiával* stb foglalkozó neveléstudósok munkajellege is inkább ide kötődik. A legcélszerübb megoldás az lenne, hogy az oktatásszociológusok tulajdonságait a szociológusokkal, a neveléstörténészekét a történészekkel

2. Ugyanerre a célra felhasználhatjuk továbbá a névszerinti azonosítást lehetővé tevő adatbankok közül:

- a kandidátusi és doktori disszertációk nyilvántartását az MTA könyvtárának katalógusából letöltött formában
- A tudományosan minősített személyek közül az akadémiai köztestületi tagokra vonatkozó MTA adatokat
- A MAB ill. az Országos Doktori Tanács nyilvántartásai alapján a PhD-val rendelkezőket és a habilitáltakat.
- A Ki Kicsodákból épített adatbázist, mely olyan adatokat tesz elemezhetővé, mint a jelenlegi névjellegnél sokkal differenciáltabb hátteret mutató szülői névjelleg[166], életút, kitüntetések stb.

3. Az oktatásügy, mint terület sajátosságai miatt a *kortárs* educademic közösséget, csak *történeti* összehasonlításban érdemes vizsgálni . Ehhez többirányú, kiterjedt előzményekkel rendelkezünk,

- viszonylag könnyedén adatbázisba szervezhető Németh András tudománytörténeti kézikönyve a neveléstudomány 1948 előtti történetéről;
- erősen előrehaladott formában van Karády Viktorral közös adatbázisunk a történeti elitekről, melyekből az oktatásügyi relevanciájú elitek kiemelése lehetséges;
- elkészítettük több 1945 előtti oktatásügyi folyóirat teljes körü vagy reprezentativ bibliográfiáját, megkezdtük – Biró Zsuzsanna Hannával - az 1907-1922 es időszakra vonatkozó Hellebrandt bibliográfia adatbázisba szervezését;
- nagy várakozásokkal tekintünk a Németh András és munkatársai által tervezett a szocialista korszak pedagógiatudományi diskurzsait feltáró kutatására

---

stb vessük össze, de sajnos a neveléstudományon belüli tudományterületet a KSH vizsgálat során nem kérdezték meg.

166 A jelenkorra vonatkozó névjelleg meghatározás, melynek módszereit Karády Viktor dolgozta ki, s a két háború közötti történészekre nézve már alkalmaztunk a Magyar Tudomány hasábjain is (Nagy 2009) az 1945 utáni többedik névmagyarosítás miatt kevéssé alkalmas a család távoli etnikai hátterének meghatározására. Értelemszerüen az 50-120 évvel ezelőtt született anya leánykori neve sokkal informatívabb.

Irodalom

Báthory Zoltán - Falus Iván (szerk.) (1997): Pedagógiai lexikon 1-3. Keraban, Budapest

Báthory Zoltán (1991): Didaktika, oktatáskutatás. Új Pedagógiai Szemle,. 7–8.;

Báthory Zoltán 2000: A maratoni reform (1. rész) . - In: Iskolakultúra, (10. évf.), 10. sz., 45-60. p.

Biró Zsuzsanna (szerk.) (2002): A magyar oktatáskutatás térképéhez. - OI könyvtára: D5523, Budapest, 364 p. egyéb adatbázisok: 183-366 p.

Biró Zsuzsanna Hanna: (2009)A magyar neveléstudományi kommunikáció, Magyar Pedagógia

Bourdieu, Pierre 2005: A tudomány tudománya és a reflexivitás, Gondolat. Bp.

Csapó Benő (2004) A tudásvagyon újratermelése (Magyar Tudomány, november

Csapó Benő 2001: Neveléstudomány az ezredvég Magyarországán . - In: Iskolakultúra,. (11. évf.), 2. sz., 40-44. p.

Educatio (2001): "Oktatás, politika, kutatás." Educatio. 10, 1, 3-216

Falus Iván 1982 A pedagógia rangja és színvonala Pedagógiai szemle, 1982. (32. évf.) 1. sz. 50-56. old.

Falus Iván 2001 Van-e az oktatásnak elmélete? Iskolakultúra, (11. évf.) 9. sz. 52-55. old.

Fényes Hajnalka – Kozma Tamás – Tornyi Zsuzsa 2007: Negyvenheten. Gyorskép a neveléstudósokról, Educatio 16: (3) 418-433.

Forray R. Katalin - Polónyi István: 2001: Mindig a másik oldalon . - In: Educatio, (10. évf.), 1. sz., 103-109. p.

Géczi János 2003 A pedagógiai sajtó szerepvállalásai a hazai neveléstudományban Iskolakultúra, 2003. (13. évf.) 8. sz. 53. old.

Géczi János 2006 A magyar szocialista pedagógia kialakulása és első évtizedei Magyar tudomány,. (167. évf.) 10. sz. 1292-1294. old.

Golnhofer Erzsébet 2006 : rendszerváltások a tudomány legitimációjában in Szabolcs Éva: Pedagógia és politika a ghuszadik század második felében Bp 2006 9-28

Golnhofer Erzsébet 2007 Az átalakuló pedagógusképzés és a neveléstudomány Pedagógusképzés, 2007. (5. évf.) 4. sz. 45-49. old.

Halász Gábor 2001 : Kutatás, politika, szakértő . - In: Educatio, 1. sz., 110-124. p.

Hrubos Ildikó (2002): "Az oktatást kutató diplomás." Educatio. 11, 2, 253-66

Hrubos Ildikó et al., (2001): A neveléstudomány területén tudományos fokozattal rendelkezők társadalmi helyzete és szakmai pályafutása (kéziratos kutatási beszámoló). Felsőoktatási Kutató (Oktatáskutató) Intézet dok., Budapest

jellemzői (1997–2006). Összehasonlító tudományszociológiai elemzés, avagy

Karády Viktor: 2000 Magyar kultúrfölény vagy etnokrata önámítás?, Educatio.2. sz. 239-252

Kelemen Elemér 1992: A magyar tudományos akadémiai és a neveléstudomány, Magyar Pedagógiai 2. sz 119-130)

kísérlet egy nemzetközi kutatás adaptációjára. Magyar pedagógia 109. évf. 1. szám 49–76.

Kozma Tamás (2001): Pedagógiánk paradigmái. In: Csapó Benő - Vidákovich Tibor (szerk.) (2001): Neveléstudomány az ezredfordulón. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 23-38

Kozma Tamás (2004) Quo vadis, paedagogia? Egy tudományos közösség önmeghatározási kísérletei (Magyar Tudomány, november

Kozma Tamás 2001 : Oktatás és politika: rendszerváltó viták . - In: Iskolakultúra, (11. évf.), 2. sz., 63-72. p.

Lukács Péter (szerk.) (2002): A magyar oktatáskutatás térképéhez. - OI könyvtára: D5524 /szerz?k: Bajomi Iván, Biró Zsuzsanna, Hrubos Ildikó, Lukács Péter; Budapest, 67 p.

Lukács Péter 2001 : Kutatás vagy politikaformálás? . - In: Educatio, (10. évf.), 1. sz., 94-102. p.

Mann Miklós 2004 Középiskolai tanárok és képzésük a 19. század második felében Iskolakultúra, (14. évf.) 6-7. sz. 166. old.

Mihály Ottó (1991) : Nevelésfilozófia, neveléselmélet. Új Pedagógiai Szemle,. 7–8.;

Nagy Mária 2001: HERA: Egy önmeghatározási kísérlet . - In: Educatio, (10. évf.), 1. sz., 80-93. p.

Nagy Péter Tibor 1998 "Csináld magad" lexikon Educatio, (7. évf.) 1. sz 206-208. old.

Nagy Péter Tibor 2001 Interjú Ferge Zsuzsával és Kozma Tamással Educatio, (10. évf.) 4. sz. 697-704. old.

Nagy Péter Tibor 2007 Négy lehetséges kutatás a felsőoktatókról Educatio, (16. évf.) 3. sz. 434-452. old.

Nagy Péter Tibor 2009 Történészdiplomások a két világháború között Magyar tudomány, . (170. évf.) 2. sz. 143-152. old

Németh András - Pukánszky Béla: 1997 Paradigmatikus irányzatok a magyar neveléstudomány fejlődéstörténetében Magyar pedagógia, 1997. (97. évf.) 3-4. sz. 303-317. old.

Németh András 2001 A pedagógia egyetemi tudomány jellegének kialakulása és intézményesülése a pesti egyetemen Magyar pedagógia, (101. évf.) 2. sz. 213-238. old.

Németh András 2002 A hebartianizmus recepciója a pesti egyetemen Iskolakultúra, 2002. (12. évf.) 5. sz. 5-17. old.

Németh András 2007 A modern középiskolai tanári és tanítói szakmai tudástartalmak kibontakozásának történeti folyamatai Pedagógusképzés, (5. évf.) 1-2. sz. 5-26. old.

Németh András, 2009 A magyar középiskolai tanárképzés és szakmai professzió kialakulása a 18-20. században Educatio, (18. évf.) 3. sz. 279-290. old.

Németh András: 2008 A néptanítói tudás konstrukciója Az elemi népoktatás enciklopédiájában (1911-1915) Iskolakultúra, (18. évf.) 5-6. sz. 86. old.

Németh András – Biró Zsuzsanna Hanna (2009) : A magyar neveléstudomány a huszadik század második felében. Gondolat kiadó, Budapest

Pukánszky Béla 1998 Enciklopédia néptanítóknak Educatio, 1998. (7. évf.) 1. sz 202-205. old.

Pukánszky Béla 2010 Pedagógiatörténeti témák színgazdagsága az Országos Neveléstudományi Konferencián Iskolakultúra, 2010. (20. évf.) 3. sz. 30. old.

Sáska Géza 2001: 'Jó, hogy vége a nyolcvanas éveknek, és nem jön újra el!' . - In: Iskolakultúra, (11. évf.), 2. sz., 45-62. p.

Sáska Géza 2008: Alkalmazott lélektan és reformpedagógia 1945 után I. Beszélő, (13. évf.) 1. sz. 39-49. old.

Semjén András 2001.: Az oktatásgazdaságtan és oktatásfinanszírozás kutatásának két évtizede . - In: Educatio,. (10. évf.), 1. sz., 61-79. p.

Setényi János 2001.: Politika és oktatáskutatás Magyarországon . - In: Educatio, (10. évf.), 1. sz., 3-14. p.

Szabolcs Éva 1995 A pedagógusképzés tartalmát érintő elméleti kérdések Iskolakultúra, 1995. (5. évf.) 15-16-17. sz. 31-40. old.

Szabolcs Éva 2004 Ismeretelmélet és pedagógia Iskolakultúra, 2004. (14. évf.) 9. sz. 28-37. old.

Vajda Zsuzsanna: 2001. Pedagógia és pszichológia . - In: Educatio, (10. évf.), 1. sz., 49-60. p.

Veroszta Zsuzsa 2001 A neveléstudományi karrier nemzetközi vonatkozásai Educatio 2001/I szám

Zsolnai József 2001.: Biográfiai széljegyzetek ' A maratoni reform'-hoz . - In: Iskolakultúra, (11. évf.), 3. sz., 69-80. p.

Biró Zsuzsanna Hanna

Kísérlet egy nemzetközi tudomány-szociológiai kutatás adaptációjára

Bevezető

A múlt század ’80-as éveiben a nyugat-német pedagógiatörténeti kutatások tárgyává maga a neveléstudomány vált, előtérben olyan szociológiai vizsgálatokkal, melyek segítségével a neveléstudomány helyét próbálták meg kijelölni a tudományok rendszerében. (A fenti kutatásokról ld. Németh 2002, 2005, 2006, 2007) A kutatókat foglalkoztató kérdés mindenekelőtt az volt, hogy mennyiben tekinthető a neveléstudomány modern értelemben vett „diszcipliná”-nak, azaz *Rudolf Stichweh* definíciójára támaszkodva: autonóm, intézményesült tudáskonstruáló-tudásreprodukáló kommunikációs közösségnek. (Stichweh, 1987, 1994) A német tudományfilozófia, az angolszász és a francia tudomány- és tudásszociológia eredményein elindulva empirikus kutatások sorozata jelezte, hogy a német neveléstudomány a pedagógiai gyakorlat elméleti reflexióján túl a kritikai önreflexióra is készen áll. Az empirikus kutatások kitüntetett terepe a szakmai folyóiratokban zajló kommunikációs gyakorlat volt. E témában Jürgen Schriewer és Heinz-Elmar Tenorth munkái úttörő jellegűnek számítanak. (L. pl. Schriewer, 1983; Tenorth, 1986) Az egyik első, nemzetközi figyelmet is kiváltó projekt a francia és német neveléstudományi kommunikáció összehasonlító elemzésére irányult az 1955 és 1985 közötti időszakot felölve, melynek eredményeiről *Jürgen Schriewer* és *Edwin Keiner* számoltak be az 1990-es évek elején. (Schriewer és Keiner, 1990, 1993; a kutatás továbbfejlesztéséhez l. még: Schriewer és mtsai., 1999; Keiner, 1999)

Csaknem két évtizeddel később, 2007/2008-ban e vizsgálatot *Németh András* szakmai irányítása mellett egy, az ELTE PPK Neveléstudományi Doktori Iskolájának hallgatóiból verbuválódott munkacsoport Magyarországra is kiterjesztette, csatlakozva az ELTE Neveléstudományi Intézetének Pedagógiatörténeti Tanszékén folyó,

2008 decemberében lezárult tudománytörténeti OTKA kutatáshoz.[167] Ezt a munkát folytathattuk tovább a Karády és Nagy Péter Tibor vezetésével zajló ERC kutatás támogatásával.[168]

A nemzetközi kutatás megismétlését két cél motiválta: Egyrészt csatlakozni szerettünk volna azokhoz a törekvésekhez, amelyek a magyar neveléstudomány területén a közelmúlt folyamatait feltáró, kvázi kortárs neveléstudományi önreflexiók sorába beilleszthetők. (Vö. pl. Báthory, 2001; Hrubos, 2002; Kozma/Fényes/Tornyi, 2007; Kozma, 2001, 2004; Géczi, 2001, 2003) Másrészt, szerettünk volna hozzájárulni a tudományszociológia, mint elméleti és módszertani megközelítésmód meghonosításához a magyar pedagógiatörténeti kutatásokban. Az előkészítő munkálatokat követően a csoport tagjai különböző részkutatásokat vállaltak a projektben, melyekről több önálló konferencia-előadás ill. írásos beszámoló született. Jelen tanulmány arra vállalkozik, hogy áttekintést nyújtson a kutatás nemzetközi összehasonlító elemzéseinek eredményeiről.[169]

A francia-német kutatás rövid bemutatása

A kutatás előfeltevései és lépései

A francia-német összehasonlító vizsgálatban az eltérések két típusa képezte az elemzések tárgyát: a tudományos kultúra, a társadalmi és intézményi feltételrendszer különbségei, valamint azok

167 Az OTKA kutatás címe: "A magyar neveléstudomány fejlődésének új irányzatai a XX. század második felében" (T 46598); vezetője: Németh András. A szerzőn kívül a munkacsoport tagjai voltak: Bárd Edit, Mede Perla, Pap K. Tünde, Sanda István Dániel és Varga Kornél. A kutatás eredményei 2009 tavaszán jelennek meg egy tanulmánykötetben: Németh A. – Biró Zs. H. (szerk.): A magyar neveléstudomány diszciplináris fejlődése és kommunikációs gyakorlata a 20. század második felében. (Gondolat, Budapest).

168 A tanulmány az OTKA K 77530 és az ERC FP7-230518 támogatásával folyó kutatásokra támaszkodik. Szövegszerü egyezések vannak. Biró Zsuzsanna Hanna A magyar neveléstudományi kommunikáció jellemzői (1997-2006) Magyar Pedagógia Magyar pedagógia, 2009. (109. évf.) 1. sz. 49-76. old.

169 Itt szeretnék köszönetet mondani Nagy Péter Tibornak módszertani tanácsaiért és a szöveggel kapcsolatos kritikai észrevételeiért.

az eltérések, amelyek mindezek kognitív és strukturális manifesztációikén értelmezhetők a tudományos kommunikáció egy kitüntetett területén, a szakmai folyóiratok publikációiban. (Schriewer és Keiner 1993:277) E kettős megközelítés mögött az a (doxikusnak tekintett) előfeltevés húzódik meg, miszerint: a társadalmi alrendszerek alapstruktúrái empirikusan megragadható lenyomatokat hagynak az adott terület gyakorlatában is, különösen, ha a kommunikációs praxis áll az elemzés fókuszában. Ennek igazolására egy francia-német relációjú összehasonlító pedagógiai kutatás megfelelő alapot nyújthatott, tekintve, hogy e két országban a vizsgált szakterület strukturális jellemzői, meghatározó tevékenységtípusai, elméleti és módszertani alapvetései jelentős eltéréseket mutatnak.

A társadalmi-kulturális feltételrendszer eltérése már a folyóiratok kiválasztásánál is komoly dilemmát okozott. Mivel mindkét országban a központi médiumoknak számító szaklapok kijelölése volt a cél, a módszertani ellentmondás elkerülhetetlen volt: A francia neveléstudomány, a némethez képest, ugyanis intézményi hátterét tekintve rendkívül széttagolt, ami lényegében kizárja, hogy azonos szelekciós kritériumokat lehessen alkalmazni a központi orgánumok kiválasztásánál. A szelekció szempontjai a következők voltak: a) a vizsgált korszakban a folyóirat megjelenése legyen folytonos; b) a szövegek öleljék fel a pedagógia ill. az oktatásügy minden jelentős témáját; c) a szerzői kör az adott ország neveléstudományára nézve legyen reprezentatív. Az itt felsorolt kritériumokból a kiválasztott német folyóiratok mindegyiknek, a francia szaklapok azonban többnyire csak az elsőnek, ill. a második vagy a harmadik közül az egyiknek tudtak megfelelni. Ezt kompenzálandó került be a mintába kétszer annyi francia folyóirat, mint német, vagyis három német és hat francia orgánum szolgált elsődleges adatforrásul.[170]

A szerzők fontosnak látták tisztázni, hogy a tudományos gyakorlaton belül miért tekinthető kiemelt területnek a publikációs tevékenység. Túl azon a szerepen, amit a szakfolyóiratok a tudományos közösségek tevékenységének szabályozásában játszanak,

170 Az elemzett folyóiratok a következők voltak: *Zeitschrift für Pädagogik; Pädagogische Rundschau; Bildung und Erziehung; Revue francaise de pédagogie; Sciences de l'éducation; Dossiers de l'éducation; Orientation Scolaire et Professionnelle; Société Alfred Binet &Théodore Simon Bulletin; Pratiques de Formation*

ill. hogy ezek a tudományos médiumok par excellence, a kifejtés logikájában nem ez, hanem a kommunikációs gyakorlat hálózatos ill. folyamatszerű értelmezése a döntő mozzanat. A publikációk ugyanis nemcsak láthatóvá teszik a tudományos tevékenységek egész sorát, hanem meg is szakítják azt: egyfajta „nyugvópontok", diszkrét szegmensek a tudományos aktivitás folyamában. E szegmensek a mindenkori kommunikációs praxist jellemző hálózatok metszéspontjain jelennek meg, textuális kapcsolatot teremtve mind az adott diszciplinán belül, mind az azon kívül eső kommunikációs folyamok elemeivel. A kutatás célja, tehát, e logika mentén a francia és a német neveléstudományi kommunikáció reprezentatív szegmenseinek vizsgálata, abból a szempontból, hogy általuk az intradiszciplináris (saját tudományon belüli), avagy az interdiszciplináris kapcsolatok erősödnek-e.

Amennyiben elfogadjuk, hogy a tudományos gyakorlat a szociokulturális feltételrendszere felöl determinált, akkor feltehető, hogy a francia neveléstudományi kommunikáció – tekintettel a francia neveléstudomány gyengébb intézményesültségére és alkalmazott jellegére – diszciplináris szempontból nyitott hálózatú (heterogén), míg a német neveléstudományi kommunikáció – a német neveléstudomány önállóbb intézményi státuszának megfelelően – zárt hálózatú (homogén) lesz. E kiinduló tézis a publikációs gyakorlat különböző szegmenseinek különböző aspektusokból történő elemzésével igazolható.

A kutatást ezért hat lépésben végezték el, melyek során megvizsgálták:

a neveléstudósokként definiált társadalmi csoport publikációs tevékenységét;

a neveléstudomány központi folyóiratainak szerzői körét;

a tanulmányokban meghivatkozott periodikákat;

a tanulmányokban (ill. életrajzi vázlatokban) megjelenő referenciaszemélyeket;

azokat a személyeket, akikről szövegek (tanulmányok) születtek;

valamint a tanulmányokat a tekintetben, hogy történik-e utalás bennük empirikus kutatásokra.

A fenti részkutatások közül az első kettő, egymás komplementereként, annak megállapítására szolgált, hogy a „neveléstudomány", mint intézményesült kommunikációs közösség mennyiben megragadható. A harmadik lépés az első két lépésből származó eredmények kontrolljaként felfogott. A negyedik és ötödik

lépés a neveléstudományi folyóiratokban megnevezett referenciaszemélyek elemzését célozza meg, melynek segítségével a neveléstudományi praxis szellemi horizontjának, elméleti és módszertani irányultságának, uralkodó paradigmáinak nemzeti jellemzőiről nyerhetünk képet. A hatodik lépés itt is egyfajta kontrollfunkciót lát el, az empirikus módszerek iránti affinitás jelzéseinek vizsgálata révén.

Fontos módszertani kitétel, hogy a fenti hat lépés eredményei nem önmagukban, hanem csak egymáshoz való viszonyukban igazoló erejűek. E megkötés, amit *Schriewer* és *Keiner* „vezérhipotézis"-nek hív, a következőképpen hangzik: „*Minél teljesebb az átfedés* a neveléstudósokként definiált társadalmi csoportok, a neveléstudományi kommunikáció médiumai közé sorolt szakmai folyóiratok, illetve az ezekben megjelenő referenciák között, *annál jellemzőbb* a diszciplináris nyitottság, avagy zártság mértéke." (Schriewer és Keiner, 1993: 284; kiemelés: BZSH)

Az itt feltett összefüggés egy olyan (ideális) állapotból indul ki, amelyben a vizsgált tudomány intézményesülése már kvázi lezárt, az önvezérlés és önreprodukció feltételei adottak, a vizsgált diszciplina képviselői, a tudományos kommunikáció médiumai és a referenciákban kifejeződő szellemi erőtér között egyfajta kongruencia (átfedés) figyelhető meg, ami nem más, mint a vezérhipotézisben feltett (ideális) állapot objektivációja. A kutatás egyes lépései a fenti összefüggés empirikus igazolására vagy cáfolatára szolgáltak. Az elemzéseket két dimenzióban végezték el: a vizsgált személyek és fórumok tudományterületek szerinti besorolásán kívül az időtengely mentén is feltárták a két országra jellemző tendenciákat.

Itt kell kitérnünk röviden arra, hogy miért változtattuk meg a vizsgált időszak határait. A dilemmát esetünkben az okozta, hogy egy olyan korszakra nézvést, amikor Európa keleti és nyugati felén egymástól eltérő politikai, gazdasági és társadalmi berendezkedésű országokat találunk, a magyar kommunikációs praxis a nyugat-némettel vagy a franciával csak erős fenntartásokkal összevethető. Erre a célra a rendszerváltás utáni időszak adekvátabbnak tűnt, mint az 1955 és 1985 közé eső évtizedek. Mint ezt rövidesen látni fogjuk, a vizsgált időintervallumok különbsége nem befolyásolta az elemszámok nagyságát, mivel a francia-német kutatásban különböző mintavételi eljárások alkalmazásával legfeljebb kilenc év adatai kerültek elemzésre. Az 1997-es kezdő év kijelölésében pragmatikus

szempontok játszottak szerepet: ettől az évtől kezdve voltak fellelhetők a szövegek digitális változatai a szerkesztőségekben.[171]

Az adatfelvétel módja és az elemzett alapsokaságok jellemzői

A francia-német kutatás eredményeit két lépésben szeretném bemutatni: az első rész végén a főbb megállapításokat foglalom össze, majd a második részben – a magyar eredményekkel együtt – ismertetem a statisztikai adatokat is. Mielőtt azonban erre sort kerítenénk, egy táblázat segítségével tekintsük át, hogy az elemzett alapsokaságok mennyiben voltak egymással összemérhetők.

1.táblázat: Az elemzett alapsokaságok mérete a három vizsgált országban (abszolút értékek)

	Németország	Franciaország	Magyarország
Neveléstudósok/ publikációik	635/ 1584	138/ 409	230/ feldolgozás alatt
Neveléstudományi folyóiratok	3	6	4
Tanulmányok/ szerzők/ összes névelőfordulás	1115/ 941/ 1256	1503/ 1324/ 1944	1396/ 636/ 1711
Hivatkozások (összesen)	nincs adat	nincs adat	25974
Folyóirat-hivatkozások/ periodikák	2033/ 694	1660/ 547	4651/ 244
Referenciaszemélyek/ névelőfordulás	34/ 2104	99/ 455	50/ 4523
Elemzett szövegek/ személynevek előfordulása a szövegek címében	1165/ 174	1520/ 62	4904/ 97
Empirikus adatokat közlő tanulmányok	1165	1455	feldolgozás alatt

171 Mivel a magyar kutatás költségvetése rendkívül szűkre szabott volt, a szövegek digitalizálására csak a legszükségesebb mértékben fordíthattunk erőforrásokat.

A táblázat egyes soraihoz megjegyzéseket is fűznék, melyekben reflektálok az adaptációval összefüggő nehézségekre is.

A neveléstudósok publikációs gyakorlata – A francia-német kutatás a neveléstudományi kommunikációt kétféle perspektívából is vizsgálta: Először meghatározták a neveléstudomány képviselőinek körét, majd megállapították, hogy e csoport mely tudományterületek fórumain helyezte el a publikációit. Ezt követően a folyóiratok felől közelítették meg a kérdést, azt vizsgálva, hogy a neveléstudomány központi folyóirataiban mely tudományterületek képviselői publikáltak. Az első lépésnél nem követtük a francia-német kutatást, ugyanis hazánkra nem volt alkalmazható a kiválasztás módszere. Franciaországban és Németországban a neveléstudományi társaságok tagnyilvántartásából indultak ki, ami Magyarország vonatkozásában, amennyiben a Magyar Pedagógiai Társaságot rokon szervezetnek tekintjük, ugyancsak megtehető, de megítélésünk szerint, az így meghatározott társadalmi csoport nem lenne reprezentatív a magyar neveléstudomány egészére nézve. Ezért – alkalmazva *Hrubos Ildikó* definícióját (l. Hrubos, 2002; valamint Kozma, Fényes és Tornyi, 2007) – neveléstudósoknak azokat a személyeket tekintettük, akik neveléstudományból szereztek tudományos minősítést. A felmérést az MTA doktorok körében kezdtük el: az érintettektől személyes megkeresés útján kértünk publikációs listákat; e kísérletünk azonban – az együttműködők alacsony száma miatt – kudarcba fulladt. Az első lépés megismétléséről nem mondtunk le, de a módszereken változtattunk. Az OSZK digitális katalógusának felhasználásával elkészült egy adatbázis, amely az 1990 és 2002 között megjelent tudományos publikációk bibliográfiai adatait tartalmazza teljes körűen. Ha a személyi beazonosítások megtörténnek, ezen adatbázis segítségével 230 neveléstudományból minősített személy publikációs tevékenységéről nyerhetünk majd képet.[172]

Folyóiratok – A három, korábban ismertetett szelekciós kritérium alapján mindössze négy magyar folyóiratot tekinthetünk ekvivalens forrásnak: az *Educatio*, az *Iskolakultúra*, a *Magyar Pedagógia* és az *Új Pedagógiai Szemle* című szaklapokat.

Tanulmányok – A magyar kutatás nem szűkítette le a vizsgálódások tárgyát egy-egy műfajra. A négy magyar folyóirat tíz évének teljes szövegprodukciójából létrejött egy digitális szövegbank,

172 A neveléstudósok száma az MTA köztestületi tagnyilvántartásának 2005-os állapotát mutatja.

melynek szövegeit egy saját célra kifejlesztett számítógépes elemző programmal manuálisan kódoltuk, majd utólag választottuk le mindazokat a szövegeket, amelyek a „tanulmány" kategóriába besorolhatók voltak. A magyar pedagógiai folyóiratok rovatstruktúráját, szerkesztési elveit, illetve a publikációkkal szemben támasztott formai, tartalmi és terjedelmi követelményeket figyelembe véve mindazon szövegeket felvettük a tanulmányok közé, amelyek egyéb műfaji jellemzőkkel nem bírtak (tehát nem a „recenzió", „interjú", „dokumentum" stb. kategóriába tartoztak), viszont: terjedelmük elérte, vagy meghaladta a kilenc oldalt. Az irodalomlista vagy a jegyzetapparátus hiánya ugyan nem volt kizáró tényező, a referenciák elemzésénél mégis meghatározóvá vált. Bár a francia-német kutatás kizárólag a tanulmányrovatokban megjelent szövegekre terjedt ki, ez nem okozott lényeges differenciát az elemszámok között.

Tanulmányszerzők – A tanulmányszerzők számának ill. összes előfordulásának eltérései a három ország relációjában elsősorban a többszerzősség gyakoriságával ill. az egyes fórumokra jellemző szerzői-személyi dominancia erősségével áll összefüggésben. Mivel az elemzésekben nem konkrét személyekről, hanem egy-egy alcsoport reprezentánsairól teszünk kijelentéseket, a táblázatok az összes névelőfordulás adatait mutatják majd.

Folyóirat-hivatkozások – Német és francia oldalon nem adtak közre a kutatók összesített adatokat, így nem tudjuk megítélni, hogy e két országban a folyóirat-hivatkozások milyen szerepet játszottak a referenciák között általában. A magyar neveléstudományi tanulmányok irodalomjegyzékeiben megjelent hivatkozások csaknem egyötöde reflektál egy magyar szaklapban közzé tett publikációra. (A külföldi folyóiratcikkekre történt hivatkozások feldolgozása még folyamatban van.) Mint a fenti táblázatból kitűnik, a referenciaorgánumokra eső hivatkozások száma nálunk több mint hatszorosa a német vagy a francia értékeknek, de ez nem túl meglepő, figyelembe véve a francia, a német és a magyar nyelvű szakmai folyóirat-piac mérete közötti különbségeket.

Referenciaszemélyek – A vizsgált referenciaszemélyek elemszámában nincs jelentős különbség a három ország között, ennél a lépésnél mégis indokolt, ha bizonyos fenntartásokkal fogadjuk az összehasonlító elemzések eredményeit. A felhasznált források ugyanis – különösen a francia kutatásban – meglehetősen eltérnek egymástól. (A részleteket lásd a második részben.)

Személyek, akik a diskurzusok tárgyaivá váltak – Itt az adatfeltárás módja azonos volt: a címek számítógépes tartalomelemzésével gyűjtöttük össze mindazon személyek nevét, akik a neveléstudományi diskurzusok tárgyaiként is megjelentek. Az érintett szövegek francia és német oldalon túlnyomórészt tanulmányok voltak, nálunk ezzel a módszerrel tanulmányokat alig, recenziókat csak bizonyos folyóiratokban találtunk, viszont nagy számban akadtunk interjúkra, ami a francia és a német mintában nem szerepelt. Végül a recenziókat és az interjúkat teljes körűen feldolgoztuk (ennek eredményeiről l. Mede Perla beszámolóját), a tanulmánycímekben előforduló 61 személyt pedig külön elemeztük. Ennél a lépésnél értelemszerűen csak a tanulmányokkal kapcsolatos magyar adatokat fogom a francia és a német adatokkal összehasonlítani.

Empirikus kutatásokról szóló tanulmányok – A francia-német kutatás utolsó lépését erőforrások hiányában nem tudtuk elvégezni, de a szövegekben minden ábrát és táblázatot kódoltunk, így az adatok a későbbiekben hozzáférhetők lesznek.

A tudományterületek szerinti besorolás módja

A vizsgált személyek illetve orgánumok diszciplináris hovatartozásának megállapításánál átvettük a nemzetközi kutatás módszerét. Ennek megfelelően a személyeknél mindenekelőtt a munkahelyként megnevezett intézmény jellegét, illetve a tudományos fokozatszerzésnél megjelölt diszciplinát vettük figyelembe. A folyóiratoknál nagymértékben támaszkodtunk a címekben vagy a küldetési nyilatkozatokban megjelenő önmeghatározásokra, illetve a folyóiratok önjellemzéseire (l. Csapó, Schüttler, Géczi és Nagy P.T. írásait az Iskolakultúra 2005/4. számában). Az összehasonlító elemzésekhez egy általánosabb besorolást is alkalmaznunk kellett. A tudományokat a nemzetközi minta alapján a következő hat kategóriába soroltuk be:

Neveléstudomány – ide tartozik a pedagógia ill. oktatáskutatás, valamint a tanár- és tanítóképzés;

Határtudományok (Überschneidungsfächer) – ebbe a kategóriába kerültek azon intézmények ill. szakterületek, amelyek a neveléstudomány mellett egy másik diszciplina érdekkörébe is beleestek (pl. szakdidaktikai tanszékek; pedagógiai pszichológia, nevelésszociológia stb.);

Humán- és társadalomtudományok – ez egy igen széles kategória, amelyben a pszichológia, szociológia, etnológia, antropológia, jogtudomány, gazdaságtudomány, politikatudomány, stb. mellett olyan tudományok is megtalálhatók, mint a földrajz, a filozófia vagy a teológia;
Történettudomány és filológia – értelemszerűen ide sorolódnak a történettudomány, az irodalomtudomány és a nyelvtudományok;
Természet- és műszaki tudományok – a matematika, az összes természettudomány és műszaki tudomány mellett ide tartozik az orvostudomány is;
Egyéb tudományok – mindazok a tudományterületek, tudományágak, amelyek a többi kategóriából kiestek.[173]

A fenti besorolás alkalmazásának legproblematikusabb eleme a „határtudományok" definíciója, ill. elkülönítése volt. Ebbe a kategóriába magyar részről – néhány tantárgypedagógust leszámítva – olyan személyeket tudtunk csak besorolni, akiknek kettős kötődése nem az intézményi hátterük vagy a publikációs aktivitásuk, hanem a tudományos minősítésük által volt manifeszt. Vagyis: olyan neveléstudományi szerzőkről van szó, akik nem a neveléstudomány felöl érkeztek, azonban őket, mint neveléstudósokat vagy oktatáskutatókat tartja számon a szakma (a különbség paradigmatikus jellegéhez l. Kozma, 2001); kapcsolatuk a kibocsátó tudományos közösséggel pedig nagyon különböző. Ez a csoport, mind a szerzőknél, mind a referenciaszemélyeknél, intézményi beágyazottságát tekintve eltér a német vagy a francia népességtől. Ezért a „határtudományok" és a „neveléstudomány" kategóriákat az elemzések során csak ott különítettük el egymástól, ahol ez az adatok értelmezéséhez hozzájárult, egyébként e két kategória adatait a táblázatok mind a három országnál összevontan jelenítik meg.

A francia-német vizsgálat főbb megállapításai és a magyar kutatás előfeltevései

Az összehasonlító elemzések során igazolást nyert, hogy a francia neveléstudományi kommunikáció – a némettel szembeállítva – diszciplináris értelemben minden vizsgált szempontból heterogénebb. A francia és német neveléstudomány fejlődésében ugyanakkor

173 A referenciaszemélyeknél szerepelt még egy kategória, amelyben a kultúra illetve a média szereplői kaptak helyet.

párhuzamos tendenciák is megfigyelhetők, minek következtében a német neveléstudományi kommunikáció a ’80-as évektől az interdiszciplinaritás irányába látszik elmozdulni.

A francia neveléstudományi kommunikációt a kutatás alaphipotézisében feltett szociokulturális-kommunikációs összefüggések tekintetében a diszkrepancia jellemzi, ami a részkutatások során folyamatosan elmélyült: A humán- és társadalomtudományok a neveléstudósok publikációs tevékenysége szempontjából még némileg kisebb szerepet játszanak, a neveléstudomány központi fórumain megjelenő szerzők körében azonban már ugyanolyan jelentőséggel bírnak, mint maga a neveléstudomány. A pedagógiai diskurzusok intellektuális horizontját, a kutatások elméleti és módszertani irányultságát kifejező referenciáknál már egyértelműen a humán- és társadalomtudományok – ezen belül is elsősorban a pszichológia – erős befolyása érződik. Németországban a társadalmi-kommunikációs jellemzők ehhez képest sokkal nagyobb átfedést mutatnak, a neveléstudományhoz kapcsolódó szerzők, médiumok, referenciák kisebb vagy nagyobb mértékű dominanciájával.

Az idődimenzióban végzett elemzések alapján megállapítható, hogy mind Németországban, mind Franciaországban a neveléstudomány a ’80-as évekre már intézményesült, ezért a fentebb leírt különbségek a tudományos pedagógia két egyenrangúnak tekinthető, alternatív fejlődési útját jellemzik – az autonóm diszciplináris fejlődés irányába tett kísérletként német oldalon, interdiszciplináris szakterületként definiáltan francia oldalon.

A magyarországi kutatás alapkérdése természetesen az volt, hogy hogyan viszonyul a magyar neveléstudomány a két kontinentális modellhez, miben ragadhatók meg a hasonlóságok ill. a különbségek. Tekintve, hogy a magyar neveléstudomány a 20. század elejéig alapvetően a német (mindenekelőtt a porosz) fejlődési mintát követte, annak filozófiai-hermeneutikai hagyományait átvéve, legerősebb hipotézisünk az volt, hogy a magyar adatok a német neveléstudományhoz hasonló képet mutatnak. Ugyanakkor azt sem zártuk ki, hogy a magyar neveléstudományra egy kettős orientáció lesz jellemző, tekintettel arra, hogy Magyarországon a pedagógiai gyakorlat és elmélet már a 20. század első felében – a reformpedagógiai áramlatok hatására – nyitottá vált a francia ill. angolszász területeken virágzó kísérleti-empirikus megközelítésmódok alkalmazására. A reformpedagógiai módszerek

egyik legfontosabb magyarországi implementációját az 1930-as években a Szegedi Egyetemen (ill. az egyetem pedagógiai intézetével szorosan együttműködő Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolán) valósították meg, mely intézményben ma egy angolszász orientációjú, a kognitív pszichológia ill. az önvezérlő rendszerekről szóló elméletek felé elkötelezett, empirikus-analitikus neveléstudományi műhely működik, melynek vezetője az egyik központi neveléstudományi lap főszerkesztője is egyben. A magyar neveléstudomány paradigmatikus megosztottságának gyökerei tehát a tudományos pedagógia intézményesülésének korai szakaszáig visszanyúlnak (vö. Németh és Pukánszky, 1997); a neveléstudományi paradigmák a 20. század második felében végbement fordulatok hatására részben új irányokat vettek, ill. új intézményekkel bővültek (vö. Kozma, 2001, 2004), és ami számunkra fontos, strukturálisan jól elkülönülnek. Mindez indokolttá tette, hogy e megosztottság diskurzív megnyilvánulásaira is kiterjesszük az elemzéseinket.

A magyar neveléstudomány jellemzése nemzetközi összehasonlításban

1. lépés: A neveléstudomány képviselőinek publikációs tevékenysége

Mint korábban jeleztem, az első részkutatás megismétlése több szempontból is akadályba ütközött. Kutatásunktól teljesen függetlenül, de vele párhuzamosan elkészült ugyanakkor egy szociológiai elemzés, mely e témát érinti.

A WARGO Közgazdasági Elemező és Piackutató Intézet munkatársai kísérletet tettek arra, hogy a neveléstudományi kommunikáció sajátosságait az 1995 és 2006 közötti időszakra vonatkozóan feltárják. (A beszámolót Tóth, Toman és Cserpes adták közre 2008 májusában.) A kutatást három lépésben hajtották végre. Ennek során: a) megvizsgálták 436 egyetemi/főiskolai oktató publikációs tevékenységét a SSCI és az AHCI nyilvántartásában szereplő folyóiratokban, valamint a Google Scholarban tárolt adatok alapján; b) elvégezték e vizsgálatot a „vezető kutatók”-ra külön is; majd c) a neveléstudományi folyóiratok közül a Magyar Pedagógia, az Iskolakultúra és az Új Pedagógiai Szemle szövegeit elemezték a többszerzősség, a referenciák számának és néhány jellemzőjének, ill.

az empirikus adatok táblázatos, grafikus megjelenésének tekintetében. A harmadik szakaszban a magyar adatokat két nemzetközileg jegyzett, valamint egy kevésbé rangos angol nyelvű neveléstudományi szaklap adataival hasonlították össze.

Az első lépés merőben más megközelítése a témának, ezért jelen dolgozatban ehhez nem fűznék megjegyzést. A magyar folyóiratok elemzésének eredményeire, ahol erre mód lesz, majd kitérek. A neveléstudomány vezető kutatóira vonatkozó vizsgálat viszont kapcsolódik jelen témánkhoz, ezért erre röviden itt reflektálnék.

A WARGO-féle kutatás mind az első, mind a második lépésben igazolni tudta, hogy a neveléstudomány képviselői a tudománymetria által kidolgozott mércék szerint igen kis arányban vesznek részt a nemzetközi tudományos közéletben. A vizsgált korszakban a neveléstudomány vezető kutatóinak mindössze 8%-a helyezett el valamely nemzetközileg jegyzett folyóirat hasábjain minimum egy publikációt, mely írások közül mindössze 4%-ra történt hivatkozás ugyanazon fórumokon. Ez az eredmény első ránézésre nem fest túl rózsás képet a magyar neveléstudomány nemzetközi jelenlétéről ill. megítéléséről – ezek az adatok azonban más tudományok vagy országok bevonása nélkül nem igazán értelmezhetők.

Itt tulajdonképpen nem is ez, hanem a „vezető kutató” meghatározás volt releváns a saját kutatásaink szempontjából. A WARGO-intézet munkatársai ugyanis hasonló definíciót alkalmaztak, mint mi: vezető neveléstudományi kutatóknak az MTA Pedagógiai Bizottságát megválasztó köztestületi tagokat, valamint a három magyar folyóirat szerkesztőbizottságának tagjait tekintették. Ez egy 330 fős csoport, akikről névsort is közölt a kutatási beszámoló. Mivel az így definiált népesség jelentős részben átfedi az általunk kijelölt 230 személyt, a WARGO-kutatás megállapításai összevethetők lesznek azokkal az eredményekkel, amelyeket az OSZK-katalógus alapján összeállított bibliográfiai adatbázison elvégezhetünk. A magyar neveléstudósok nemzetközi és hazai publikációs aktvitásának összehasonlítása újabb érdekes kérdéseket vethet fel, mint pl.: mennyiben van átfedés a nemzetközi és a hazai neveléstudományi diskurzusokban megjelenő szereplők között; illetve: mi lehet a magyarázata annak, ha valaki nemzetközi reputáció nélkül is meghatározó aktorává válik a magyar tudományos (esetünkben: neveléstudományi) közéletnek.

2. lépés: A neveléstudományi folyóiratok szerzői

Franciaország és Németország esetében az elemzett alapsokaság a központi neveléstudományi folyóiratok (mindkét országban 3 orgánum) tanulmányíróiból tevődött össze, kilenc év adataira támaszkodva (minden folyóiratnál a megjelenéstől számított első és utolsó, valamint a középső három év került be a mintába). A magyarországi elemzések alapját egy 5652 soros SPSS-adatbázis képezte, amelyben minden kommunikációs aktust (egy adott személy egy adott időben és helyen létrejött szövegprodukcióját) külön esetként kezeltünk. A 2302 szerzőből 8,2% azok hányada, akikről semmilyen információval nem rendelkezünk.[174]

A folyóiratokon kívül mindezidáig öt forrást dolgoztunk fel, mégpedig:

az MTA köztestületi tagjainak nyilvántartását (2005-ös állapot),
a MAB doktori és habilitációs jegyzékét (1994-2006),
a Pedagógiai Lexikon 4. kötetét: „Ki kicsoda a magyar pedagógiában?" (1997)[175],
a „Ki kicsoda a magyar oktatásban?" (2007)[176], valamint
a „Biográf Ki kicsoda 2002" kiadványokat.

A szerzők mellett adatgyűjtésbe kezdtünk a szövegekkel kapcsolatban is. Eddig az OPKM elektronikus katalógusában fellelhető adatokból készült változókkal rendelkezünk – a későbbiekben a szövegek számítógépes tartalomelemzésével szeretnénk a szövegváltozók körét bővíteni.

A 2. táblázat a központi neveléstudományi folyóiratokban tanulmányíróként megjelent szerzők tudományterületek szerinti megoszlását mutatja a három vizsgált országban. A „nem besorolható" kategória olyan szerzőket foglal magába, akik intézményi hátterük, tudományos minősítettségük vagy foglalkozásuk alapján nem a

174 Az elemzések adatbiztonsága magyar részről 7 százalékponttal jobb a németnél, és 9,5 százalékponttal jobb a franciánál.

175 A Pedagógiai Lexikon „4. kötetének" digitalizálását és adatbázisba rendezését az ELTE Pedagogikum Központja 100.000.-Ft-tal támogatta. Szeretnénk e lehetőségért köszönetet mondani mind az intézménynek, mind a kötet szerkesztőinek.

176 Ugyancsak köszönetünket szeretnénk kifejezni a dft-Hungariának azért, hogy a rendelkezésünkre bocsátotta a Ki kicsoda a magyar oktatásban? című 2007-es kiadvány pdf-változatát.

tudományos szféra képviselői. A magyar neveléstudományi kommunikáció szereplői között ezek aránya alulmarad a német és a francia területen mért értékeknek. A francia és a német neveléstudományi kommunikáció diakrón vizsgálata a következő tendenciákat mutatta ki: míg Franciaországban a ’70-es évek közepéig radikálisan csökkent, majd enyhén emelkedett, addig Németországban folyamatosan és rapid módon (60 százalékról 8 százalékra) csökkent a nem tudományos területről érkezett szerzők részesedése. (Schriewer és Keiner, 1993:301) Ebből sejthető, hogy az ezredfordulón Németországban sokkal alacsonyabb értéket kapnánk a „nem besorolható” kategóriára, mint amilyet a 2. táblázat mutat; Franciaország esetében hasonló változásról nincs jelzésünk.

2. Táblázat: A tanulmányszerzők tudományterületek szerinti megoszlása (összes névelőfordulás)

	Németország		Franciaország		Magyarország	
	N=	%	N=	%	N=	%
Neveléstudomány és határterületei	704	64	719	43,5	953	58,9
Humán- és társadalomtudományok	86	7,8	463	28	266	16,4
Történettudomány, filológia	10	0,9	29	1,8	59	3,6
Természet- és műszaki tudományok	13	1,2	26	1,6	37	2,3
Egyéb tudományok	5	0,5	16	1	19	1,2
Nem besorolható	282	25,6	401	24,2	283	17,6
Adathiány	156	-	290	-	94	-
Együtt	1256	100	1944	100	1711	100

A döntő különbség a három ország viszonylatában természetesen a tudományterületekhez sorolt szerzők összetételében mutatkozik meg. Németországban a neveléstudományon (és a határterületeihez tartozó tudományágakon) kívül lényegében csak a humán- és társadalomtudományok képviselői játszanak szerepet a neveléstudományi diskurzusokban. Ez Franciaországra is igaz, de itt a német 7,8%-os részesedéshez képest a pszichológia, ill. a szociológia s az egyéb társadalomtudományok a szerzők csaknem egyharmadát adják. A magyar tanulmányszerzők általában megosztottabbak az

egyes tudományterületek között, sőt, a kulcsszerepet játszó humán- és társadalomtudományi jelenlét szempontjából a magyar neveléstudomány egyfajta „köztes pozíciót" foglal el. Ennek magyarázatát a 3. táblázatban közölt adatok adják meg:

3. Táblázat: Tudományos területen dolgozó tanulmányszerzők tudományterületek szerinti megoszlása – a magyar folyóiratokra bontott adatokkal (%)

	Átlagos értékek a három vizsgált országra			*Magyar folyóiratok*			
	D	F	H	*EDU*	*IQ*	*MP*	*ÚPSZ*
Neveléstudomány és határterületei	86,1	57,3	71,5	*57,5*	*72,6*	*72,4*	*79,8*
Humán- és társadalomtudományok	10,5	37,0	19,9	*37,8*	*15,9*	*10,9*	*15,4*
Történettudomány, filológia	1,2	2,3	4,4	*2,2*	*6,2*	*10,0*	*1,6*
Természet- és műszaki tudományok	1,6	2,1	2,8	*2,2*	*4,4*	*3,8*	*1,4*
Egyéb tudományok	0,6	1,3	1,4	*0,3*	*0,9*	*2,9*	*1,8*
Σ (%)	100	100	100	*100*	*100*	*100*	*100*

A folyóiratokra bontott adatokból kitűnik, hogy a magyar neveléstudományi diskurzusok alapvetően egy osztott diskurzív térben zajlanak, ahol a meghatározó orgánumok más és más irányú befolyással bírnak a kommunikáció ágenseire.

Míg az *Educatio* a magyar neveléstudomány interdiszciplináris (elsősorban a társadalomtudományok felé nyitott) paradigmájához tartozó fórum, s ezért a francia modellel mutat szembetűnő hasonlóságot, addig a *Magyar Pedagógia* a német modellhez áll közelebb, pontosabban ahhoz a modellhez, ami a '70-es évek előtt inkább jellemezte a német neveléstudomány, mint manapság. Ennek egyik jelzése, hogy a bölcsész-pedagógiai hagyományokat követő írások sokkal jelentősebb szerepet játszanak e fórumon, mint a német neveléstudományi folyóiratokban az 1955 és 1985 közötti korszakban átlagosan.[177]

177 A referenciaszemélyek összetételének elemzésénél az is világossá vált, hogy Németországban a hermeneutikai hagyomány továbbélése (jól lokalizálható módon) csak néhány fórumhoz kötött. (Lásd lejjebb.)

Az *Educatio* mellett az *Iskolakultúra* is az interdiszciplinaritás irányába mozdítja el a pedagógiai kommunikációs gyakorlatot, bár ez a tanulmányírók összetétele alapján kevésbé plauzibilis, mint a kommunikációs aktusok egészénél. Ha műfaji korlátozások nélkül a teljes szövegprodukcióból indulunk ki, akkor az Iskolakultúra esetében a szövegek alig fele származik neveléstudósok tollából. (Vö. Biró, 2009: 62, 1. ábra)

Az *Új Pedagógiai Szemle* diszciplinárisan a legzártabb, az elméleti és gyakorlati pedagógia szereplőinek megjelenését egyaránt támogató, öndefiníciója szerint a tudományos ismereteket a pedagógus társadalom felé transzformáló szaklap, amely az iskolai tanítás/tanulás, az intézményes szocializáció kérdéseivel foglalkozó pszichológusok, társadalomtudósok számára ugyancsak fórumot kínál, de az elméletibb történeti-filológiai vagy természettudományi írások megjelenésére itt kevésbé számíthatunk.

A magyarországi megoszlási értékek tehát négy olyan szaklap adataiból tevődnek össze, amelyek külön-külön sokkal karakterisztikusabban jelenítik meg a francia-német kutatás során feltárt mintázatokat, mint együttesen. Hogy a magyar neveléstudományi kommunikáció a „diszciplináris nyitás", avagy a „diszciplináris zárás" felé tart-e, longitudinális vizsgálatokkal kell majd nyomon követnünk. A időbeli változások alapján – most már nemcsak a tanulmányszerzőket, hanem a teljes szövegprodukciót figyelembe véve – két fontos jelzésünk van arra vonatkozóan, hogy a magyar neveléstudomány nem a tudományos diszciplinák ideáltipikusnak tartott fejlődési útját járja be:

1) Miközben a nem tudományos területről érkezett szerzők aránya folyamatosan csökken, a tudományos hátterű szerzők között egyre nagyobb a humán- és társadalomtudósok részesedése. 1997 és 2006 között jelenlétük 11 százalékról 17 százalékra erősödött, miközben a neveléstudósok aránya stagnált. Ha leszűkítjük az elemzést a tanulmányokra, akkor ez a tendencia már nem kimutatható, amiből az is világosan látszik, hogy a magyar neveléstudományi folyóiratokra jellemző műfaji sokszínűség ellenébe hat mindazok törekvéseinek, akik a neveléstudományi diskurzusok centrális fórumaitól a neveléstudomány mint „diszciplina" önreprezentációját várnák el. (Ezt az álláspontot a hazai neveléstudományban a *Magyar Pedagógia* képviseli a legkövetkezetesebben, amely műfajilag is a „legszikárabb" folyóiratunk.)

2) A generációs összehasonlító vizsgálatok során az is megállapítást nyert, hogy a 45 év alatti szerzők körében az átlagos értékekhez képest a neveléstudósok, a pszichológusok és a társadalomtudósok alul-, míg a történészek, az irodalmárok és a nyelvészek erősen felülreprezentáltak. (A fiatal generációk publikációs aktivitásáról l. Biró, 2009: 70-74.) E jelenség kapcsolatban állhat a központi folyóiratok rekrutációs bázisának jellemzőivel, ill. a szaklap vállalt küldetésével, de jelzése lehet annak is, hogy a neveléstudományi doktori iskolák mely területekről „vonzzák magukhoz" hallgatóikat. A diszciplinán belüli utánpótlás nagyságát a kommunikációs gyakorlat felől – adathiány miatt – még csak megbecsülni sem tudjuk, nem is tartozik szorosan a tárgyhoz, csupán felhívnánk a figyelmet arra, hogy időszerű lenne a neveléstudomány „önreprodukciós képességének és gyakorlatának" tudományszociológiai vizsgálatát is elvégezni.

Egy tudomány státuszát a tudományok rendszerében a publikációs gyakorlat aktorainak diszciplináris hovatartozása mellett alapvetően az határozza meg, hogy milyen elméleti és módszertani keretben zajlanak az adott területhez kapcsolt tudományos tevékenységek. A negyedik és ötödik lépésben ezt a témát járjuk körül a pedagógiai folyóiratok irodalomjegyzékében és a folyóiratcikkek címében fellelt referenciaszemélyek elemzésével. Előtte azonban ellenőrizzük a szerzői összetételre vonatkozó megállapításainkat a neveléstudományi szaklapokban meghivatkozott folyóiratok tudományterületek szerinti megoszlása alapján.

3. lépés: Meghivatkozott periodikák

Ebben a lépésben a vizsgálat tárgyát azon irodalmi hivatkozások jelentik, amelyek egy tudományos folyóiratban, ismeretterjesztő szaklapban vagy egyéb orgánumban megjelent szövegre reflektálnak. Az elemzések alapjául szolgáló adatforrások – mint erre már fentebb utaltam – a három ország esetében alapvetően nem tértek el egymástól, de a magyar szövegek feldolgozása egyelőre csak a magyar nyelvű referenciákra terjedt ki. A francia-német kutatás e lépésnél a mintát valamelyest leszűkítette (3-3 folyóirat első három és utolsó három évét vizsgálták), ennek köszönhetően a 312 német és 231 francia folyóiratcikkel szemben nálunk a vizsgált tíz évből 1514 cikk került elemzésre, melyekben 2033, 1660 ill. 4651 folyóirat-hivatkozást találtunk. A folyóirat-hivatkozások a németeknél 694, a

franciáknál 547, nálunk 244 periodika között oszlottak meg. A folyóirat-hivatkozásokra kapott adatokat az érintett folyóiratok tudományterületek szerinti megoszlásával a 4. táblázat közli. (Pap, 2. táblázat)

4. Táblázat: A folyóirat-hivatkozások tudományterületek szerinti megoszlása a francia, a német és a magyar folyóiratokban

	Németország		Franciaország		Magyarország	
	N=	%	N=	%	N=	%
Neveléstudomány a határtudományágakkal együtt	1338	67,3	765	49,1	3034	65,9
Humán- és társadalomtudományok	388	19,5	577	37	797	17,3
Történettudomány és filológia	72	3,6	109	7	447	9,7
Matematika és természettudományok	66	3,3	35	2,3	37	0,8
Kultúra és nyilvánosság	63	3,2	50	3,2	214	4,6
Egyéb	61	3,1	22	1,4	78	1,7
Adathiány	45	-	102	-	44	-
Összesen	2033	100	1660	100	4651	100

A korábban megállapított kontraszt francia-német viszonylatban a hivatkozott periodikáknál újra megjelenik, sőt bizonyos szempontból még erősödik is: A francia szerzők által meghivatkozott folyóiratoknak kevesebb, mint a fele neveléstudományi, avagy valamely neveléstudománnyal határos területhez tartozó szakmai orgánum. Ugyanakkor: a humán- és társadalomtudományok – a szerzőknél mért 28 százalékkal szemben – a hivatkozott folyóiratoknál már 37 százalékban képviseltettek. A német neveléstudósok háromszor olyan gyakran hivatkoznak neveléstudományi, szakdidaktika és egyéb, a pedagógiával rokon lapokra, mint a franciák, s bár a humán- és társadalomtudományi folyóiratok majdnem egyötödét teszik ki a referenciaorgánumoknak, ez nem csökkent a korábban megállapított kontraszton, mivel ezek diszciplináris összetétele alapvetően eltér a két nyugat-európai mintában. Míg Franciaországban a pszichológiai lapok abszolút túlsúlya regisztrált, a német referenciák a társadalomtudományi szaklapok széles spektrumára hivatkoznak, miközben a pszichológia erősen alulreprezentált. (Schriewer és Keiner, 1993:298)

A magyar nyelvű referenciaorgánumok a magyar neveléstudományi kommunikáció relatív zártságát mutatják, a némethez egészen közeli értékekkel. Egy jellemző eltérés a két ország között mégis van: míg Németországban (elsősorban a matematika-tanítással kapcsolatos diskurzusok hatására) a természettudományok, addig nálunk az irodalom és a modern filológia felé nyitottabb a neveléstudományi kommunikáció.

Ebben az esetben a négy magyar folyóirat között ugyanaz az alapösszefüggés mutatható ki, mint a szerzőknél: a diszciplináris heterogenitást támogató lapokban (*Educatio* és *Iskolakultúra*) 50 ill. 63 százalék, a szakmai koncentrációt megvalósító fórumokon (Magyar Pedagógia, ÚPSZ) 75 százalék körüli a neveléstudományi hivatkozások aránya. (Vö. Pap, 1. ábra) Felvetődik a kérdés, hogy a magyar folyóiratok közül az intra- vagy az interdiszciplináris kapcsolatokat erősítő lapok állnak-e összhangban a nyugat-európai tendenciákkal. Erre vonatkozóan a nemzetközi kutatásból néhány jelzéssel rendelkezünk. A német és francia neveléstudományi kommunikáció a vizsgált harminc év alatt egyértelműen a diszciplináris heterogenitás felé mozdult el: a ’80-as évek elején a humán- és társadalomtudományi referenciák jelentősége Németországban a kétszeresére, Franciaországban pedig csaknem másfélszeresére nőtt a kezdő években mért értékekhez képest. Ezzel párhuzamosan – különösen a német diskurzusokban – az interdiszciplináris szaklapok aránya is emelkedett. (Schriewer és Keiner, 1993:305f) „A német neveléstudomány” – így a német kutatók konklúziója – „késznek mutatkozik arra, hogy referenciaterét a humán- és társadalomtudományok felé megnyissa, miközben a természettudományi, történeti, filológiai szakok marginalizálódnak.” (Schriewer és Keiner, 1993:306f)

A magyar és a német neveléstudományi kommunikáció közelsége, ill. távolságuk a francia publikációs gyakorlattól a meghivatkozott periodikákkal összefüggésben ugyanakkor más módon is kifejeződik. Az egyik megfigyelt jelenség a folyóiratokon belüli önreferencia súlya. Mint erre *Pap K. Tünde* elemzésében rámutatott, a négy magyar pedagógiai folyóiratban a kiemelt referenciaorgánumok lényegében azonosak az általunk kiválasztott szaklapokkal. A folyóirat-hivatkozásoknak a *Magyar Pedagógiá*ban csaknem 16, az *Educatio*ban közel 18, az *Iskolakultúrá*ban több mint 20 és az *Új Pedagógiai Szemlé*ben több mint 25 százaléka

„önreferencia”, vagyis a saját lapban megjelent cikkre történt hivatkozás. (Vö. Pap, 3. táblázat)

A kommunikációs praxis ilyetén centralizálása a német neveléstudományra is jellemző, még ha nem is olyan mértékben, mint nálunk. Folyóiratokra bontott adataink ugyan német oldalon nincsenek, de a neveléstudományi referenciatér eltérő strukturáltsága a folyóiratok összesített rangsorával is igazolható, amit a német kutatók leközöltek. (Schriewer/Keiner 1993:299, 3.3 táblázat) Németországban az első hat helyen egy-egy központi neveléstudományi folyóirat áll (köztük a kiválasztott három szaklap is). Az ezekre eső hivatkozások mintegy 30 százalékot tesznek ki. Magyarországon az első öt helyen mind a négy orgánumban az általunk kiválasztott pedagógiai folyóiratok találhatók, ezen kívül megjelenik még az *ÚPSZ* elődje, a *Pedagógiai Szemle*, ill. a *Köznevelés* című oktatásügyi hetilap. Az első öt periodikára eső hivatkozások az *Educatio*ban az összes folyóirat-hivatkozás 41,5 százalékát, az *Iskolakultúrá*ban közel 50 százalékát, az *ÚPSZ*-ben ill. a *Magyar Pedagógiá*ban közel ill. valamivel több, mint 60 százalékát adják. A *Magyar Pedagógia* vagy az *Új Pedagógiai Szemle* kommunikációs gyakorlata tehát kétszeres, az *Iskolakultúra* több mint másfélszeres, az *Educatio* pedig harminc százalékkal erősebb strukturális zártságot mutat, mint a német folyóiratok átlaga. Mindezzel szemben a meghivatkozott francia folyóiratok között rendkívül nagy a szórás, így nem meglepő, hogy az első hat folyóiratra mindössze a hivatkozások 16 százaléka jut. (Schriewer és Keiner, 1993:300)

A magyar neveléstudomány, ami a központi pedagógiai folyóiratok szerzői körét illeti, a franciához viszonyítva „diszciplinárisan homogén”-nek, a némethez képest „diszciplinárisan heterogénnek” nevezhető, a referenciatér strukturális eltérései alapján azonban már zártabbnak mutatkozik a német gyakorlatnál is, azaz: saját (diszciplinán belüli) referenciaorgánumaira, különösen a központi neveléstudományi fórumokra erősebben koncentrált, mint amennyire ez a német neveléstudományi kommunikációban megfigyelhető volt. Amennyiben vizsgálódásainkat kiterjesztjük a referenciaszemélyekre is, a magyar neveléstudományi kommunikáció még markánsabban a diszciplináris zártság irányába mutat – miközben önreflexiós gyakorlata egy fontos nemzeti vonással is kiegészül.

4. lépés: Referenciaszemélyek

Mint ezt már korábban jeleztem, a statisztikai adatok értelmezését e lépésnél megnehezíti, hogy az adatforrások nem tekinthetők teljesen ekvivalensnek. A német mintába egyetlen egy folyóirat, a *Zeitschrift für Pädagogik* évente megjelenő névregiszterének adatai kerültek be. Konkrétan minden évből a három legtöbbet meghivatkozott személy, mely lista az átfedések miatt végül 34 főre redukálódott. A francia minta alapját egy autobiográfiai vázlatokat tartalmazó kiadványsorozat adta, amelyben a francia neveléstudomány képviselői nyilatkoztak arról, hogy kiket tekintenek mestereiknek, példaképüknek. A megnevezett személyek közül itt is azok kerültek csak elemzésre, akik legalább három neveléstudós önéletrajzi írásában szerepeltek, ezek száma 99. A magyar minta a szövegek irodalomjegyzékében előforduló személyek közül az 50 legtöbbet meghivatkozott szerzőt tartalmazza.

5. táblázat: A referenciaszemélyek tudományterületenkénti megoszlása a három vizsgált országban (összes névelőfordulás; az elemzett személyek száma: NSZK – 34; F – 99; M – 50)

	Németorsz		Franciaorsz		Magyarorsz	
	N=	%	N=	%	N=	%
Neveléstudomány	1292	61,4	97	21,3	3229	71,4
Határtudományok	40	1,9	22	4,8	497	11
Humán- és társadalomtudományok	162	7,7	267	58,7	653	14,4
Történettudomány és filológia	599	28,5	30	6,6	95	2,1
Matematika és természettudományok	0	0	16	3,5	0	0
Kultúra és nyilvánosság	0	0	10	2,2	0	0
Egyéb	11	0,5	13	2,9	49	1,1
Összesen	2104	100	455	100	4523	100

Mivel a negyedik lépésben elvégzett részkutatás célja a neveléstudományi kommunikáció szellemi horizontjának összehasonlítása volt, *Schriewerék* a francia és német adatforrások eltérő jellegét nem tekintették aggályosnak; a magyar kutatásban

alkalmazott eljárás azonban még ehhez képest is eltérő, amennyiben a nyilvános diskurzusban megjelenő referenciaszemélyek bevonása mellett (ez a németre is igaz) a teljes szövegkorpuszon végeztük el az elemzést (ez a német mintára már nem áll). Mindezek szem előtt tartása igen fontos az 5. táblázatban közölt adatokat értelmezésénél. (Vö. Schriewer és Keiner, 1993:319, 4.3 táblázat; ill. Bárd, 3. táblázat)

Mint *Schriewer* és *Keiner* megállapítják, Németország és Franciaország esetében a reflexiós hagyományok ill. a kutatási orientáció két eltérő mintájával van dolgunk. Míg a német neveléstudományban a szellemtudományi tradíción alapuló reflexiós tevékenység, addig a francia neveléstudományban a társadalomtudományi-alkalmazott kutatások dominálnak. (Schriewer és Keiner, 1993:313) Ez a különbség – az 5. táblázat tanúsága szerint – markánsan megmutatkozik a referenciaszemélyek összetételében is. A francia neveléstudományi diskurzusok vonatkoztatási pontjai (a határterületeket nem számítva) megközelítőleg háromnegyed részben a neveléstudományon kívüli szakterületeken keresendők, ahol ismét – tetemes előnnyel – a pszichológia vezeti a tudományok rangsorát. Németországban – hasonló értékekkel, mint amit a 2. és 4. táblázatok mutatnak – közel kétharmados a neveléstudomány részesedése, majd ezt követi – s ebben már van eltérés az eddigi adatokhoz képest – a történettudomány és a filológia. A korábbi eredményekkel való diszkrepancia itt valószínűleg az adatforrás leszűkítésével magyarázható, vagyis azzal, hogy a *Zeitschrift für Pädagogik* – profiljának megfelelően – az átlagosnál nyitottabb a történet-, irodalom- és nyelvtudományok felé. Bár a *Zeitschrift für Pädagogik* 1955-ös megalapítása óta (akárcsak a német neveléstudomány) komoly átalakuláson ment keresztül (vö. Tenorth és Oelkers, 2004), a szaklapban megvalósult neveléstudományi kommunikáció a ’80-as évekig diszciplináris értelemben homogénebb volt, mint a francia.

A magyar folyóiratok majdhogynem kontroverz képet mutatnak a francia szaklapok referenciaspektrumával összevetve: magyar viszonylatban a neveléstudományi referenciák túlsúlya még a határterülethez sorolt személyek nélkül is karakterisztikus. A kettős kötődésű szerzőkre itt is jellemző, hogy elsősorban a neveléstudományi/oktatáskutató intézmények munkatársai, akik más

diszciplinában szerezték meg tudományos fokozatukat.[178] A történettudomány és a filológia a referenciák között kisebb jelentőséggel bír, mint a németeknél, vagy akár franciáknál. A humán- és társadalomtudományi hivatkozások esetében nálunk a fejlődéslélektani, a kognitív vagy szociálpszichológiai, valamint a társadalmi struktúrák és az iskolarendszer összefüggéseit vizsgáló szociológiai kutatások befolyása a meghatározó.

A német neveléstudomány belső centralizációja a szellemi erőtér tekintetében is megfigyelhető: a saját diszciplinán, illetve a német filozófián belüli referenciák a hivatkozások mintegy 90%-át adják. (Schriewer és Keiner, 1993:318) Ez az erős elméleti önreflexió a magyar neveléstudományra ugyan nem jellemző, de egyfajta öncentrikusság igen. Ennek bemutatásához a 6. táblázat szolgál adatokkal. E tábla a német kutatók által közzétett német ill. francia névlisták első tíz helyezettjét hasonlítja össze a magyar folyóiratok irodalomjegyzékeiben talált, legtöbbször meghivatkozott első tíz referenciaszemély listájával. (Vö. Schriewer és Keiner, 1993:316-317., 4.1 és 4.2 táblázatok) Az elemzést a magyarok folyóiratoknál ki kellett terjesztenünk a referenciaszemélyek top-60-as listájára is, de mielőtt ennek okaira kitérnénk, nézzük meg először a top-10-be került személyeket.

A *Zeitschrift für Padagogik* hasábjain meghivatkozott szerzők túlnyomórészt filozófusok, illetve a német neveléstudományi gondolkodás tradícióját alakító pedagógusok. Az előbbiek közül kiemelkedik *Hegel*, *Kant* és *Habermas*, valamint a német szellemtudományi-hermeneutikai hagyomány emblematikus figurája, a top-10-ből már kimaradt *Dilthey*. Az utóbbiak közül a top-10-ben van *Blankertz*, *Flitner*, *Hentig*, *Klafki* és *Mollenhauer*, akik az ’50-es/’60-as/’70-es években a német neveléstudomány középnemzedékét reprezentáló, befolyásos tagjai. A humán- és társadalomtudományok képviselői közül egyedül *Piaget* emelkedik ki – ő jelenti a német és francia neveléstudomány közötti legfontosabb átfedést. A franciák ismét ellenkező irányú orientációról tesznek tanúbizonyságot: ha az összes elemzett személy adatait vesszük alapul, a neveléstudományi tradícióhoz kapcsolható szerzők aránya alig egyharmadát, a filozófusok alig egyötödét teszik ki a német oldalon kapott

178 A szóban forgó hét neveléstudományi szakember közül hárman történészek, ketten szociológusok, egy-egy pszichológus ill. alkalmazott nyelvész.

értékeknek. A humán- és társadalomtudományok által dominált referenciák Franciaországban egy sajátos szellemi erőteret jelenítenek meg: egyrészt megtaláljuk itt a francia pszichológia jelentősebb alakjait (az első tízben szereplő *Piaget* és *Wallon* mellett pl. *Binet*, *Claparède*, *Piéron*, *Reuchlin* vagy *Zazzo* tartoznak ide); illetve mindazokat, akik a francia neveléstudományi kutatások filozófiai, pszichológiai, szociológiai alapvetéseit adták (mint pl. *Bachelard*, *Foucault*, *Marcuse*, *Popper*, *Freud*, *Rogers*, *Bruner*, *Durkheim*, *Bourdieu* stb.); s végül, de nem utolsó sorban a reformpedagógia elméleti és gyakorlati ágához szorosan kapcsolódó szerzőket (mint pl. *Freinet*, *Claparéde* vagy *Dewey*).

6. táblázat: A top-10-es listába bekerült referenciaszemélyek a három vizsgált országban, valamint a magyarországi top-60-ban található nem-kortárs magyar, avagy külföldi szerző

Top-10-be került szerzők			Kiterjesztve a top-60-ra
Németország	Franciaország	Magyarország	Magyarország
Blankertz, Herwig Flitner, Wilhelm A. Habermas, Jürgen Hegel, Friedrich Hentig, Hartmut v. Humboldt, Wilhelm v. Kant, Immanuel Klafki, Wolfgang Mollenhauer, Klaus Piaget, Jean	Bachelard, Gaston Bourdieu, Pierre Crozier, Michel Durkheim, Emile Freinet, Celestin Freud, Sigmund Legrand, Louis Piaget, Jean Rogers, Carl Wallon, Henri	Báthory Zoltán Csapó Benő Falus Iván Halász Gábor Kozma Tamás Lannert Judit Nagy József Németh András Pukánszky Béla Vidákovich Tibor	Boekarts, Monique Bourdieu, Pierre De Corte, Erik Gardner, Robert C. Kiss Árpád Klebelsberg Kunó Mérei Ferenc Piaget, Jean Pintrich, Paul R. Sternberg, Robert J.

Ugyan az adatok a folyóirat-publikációk helyett a francia neveléstudomány reprezentánsainak önéletrajzi vázlataiból származtak, valószínűleg *Schriewer* és *Keiner* következtetése annyiban helytálló, hogy a francia neveléstudományi diskurzusokban általában nem a saját diszciplinán belüli elméleti tradíciók játsszák a döntő szerepet, hanem egy széles körből választott, rendkívül színes, multidiszciplináris szellemi erőtér. (vö. Schriewer és Keiner, 1993:318-319.)

A magyar top-10-es lista – mindezek fényében – igen sajátos. A némettel annyiban rokon, hogy itt is a középnemzedékhez tartozók dominanciája jelenik meg, de az „intellektuális horizontot" ebben az esetben kizárólag a neveléstudományi kommunikáció aktuálisan legnagyobb hatásfokú aktorai jelölik ki. Ezt a képet némileg módosítja, ha nagyító alá vesszük mindazon műveket is, amelyekre a hivatkozások vonatkoznak. A legtöbbször meghivatkozott tíz magyar szerző neve összesen 1860 esetben fordul elő a folyóiratcikkek irodalomjegyzékeiben. Az esetek 36%-ánál tanulmánykötet vagy kézikönyv szerkesztőjére történik hivatkozás, 25%-ánál monográfiára, 22%-ánál könyvrészletre, 11%-ánál folyóiratcikkre, a maradék 6%-ban pedig tankönyvekre, oktatási segédletekre, kutatási beszámolókra, újságcikkekre stb.

Ha megvizsgáljuk, hogy a top-10-be került szerzőknél a hivatkozások mely típusával van dolgunk, kiderül, hogy a vizsgált referenciaszemélyek alapvetően két egymástól elkülönülő csoportra oszthatók: azokra, akik „paradigmagazdaként", iskolaalapítóként töltenek be fontos szerepet a magyar neveléstudomány területén, valamint mindazokra, akik – e mellett vagy ezzel szemben – sztenderd kézikönyvek, tankönyvek, lexikonok, stb. szerkesztőiként, íróiként számítanak referenciapontoknak. Ez utóbbi tevékenységhez kapcsolhatók pl. a *Halász-Lannert* páros által jegyzett „Jelentések a magyar közoktatásról" című sorozat, a *Báthory-Falus* páros által szerkesztett „Pedagógiai Lexikon" vagy a *Németh-Pukánszky* szerzői páros által írt „Neveléstörténet". A kézikönyvekre történő hivatkozások néhol meghaladják a találatok 50%-át is. (Lásd az 1. ábrát)

Vannak ugyanakkor olyan referenciaszemélyek is, akiknél a hivatkozások túlnyomó része monográfiákra, kötetben vagy folyóiratban megjelent tanulmányokra esik. Az önálló művek referenciaként való megjelenése fontos jelzése annak, hogy az adott személy elméleti és/vagy empirikus munkássága mennyiben szolgál

vonatkoztatási pontként a tudományos közösség szemében. Kimagasló értékekkel e tekintetben a neveléstudományi paradigmák, kiemelt kutatási területek vezető egyéniségei rendelkeznek, mint pl. *Nagy József*, *Csapó Benő*, *Vidákovich Tibor* (kognitív pszichológiai paradigma), *Kozma Tamás*, *Halász Gábor* (társadalomtudományi/politológiai paradigma), *Németh András*, *Pukánszky Béla* (szellemtörténeti/hermeneutikai paradigma), *Báthory Zoltán* (tantervelmélet és oktatáspolitika), *Falus Iván* (oktatáselmélet/didaktika).

Az 1. diagram abszolút számaiban feltűnő, hogy még a top-10-ben szereplő referenciaszemélyekre kapott találatok is erős szóródást mutatnak: a legalsó és a legfelső értékek között több mint ötszörös a szorzó.[179] Ami e számokat némileg „torzítja" (bár valójában szimptomatikus), az a számítógépes feldolgozásból fakadó névmegkettőződés, abban az esetben, ha egy adott szerző a saját maga által szerkesztett kötetben jelent meg tanulmány- vagy fejezetíróként. Ennek hatására lett extrémen magas a találatok száma *Csapó Benő* neve mellett, vagy ez „emelte be" a top-10-be az azonos paradigmához tartozó *Vidákovich Tibort*. A jelenség ugyanakkor szimptomatikus, ugyanis világosan jelzi, hogy az ezredfordulón a központi szaklapok tükrében a Szegedi Tudományegyetem Neveléstudományi Intézetében működő, a kognitív pszichológiai paradigmát megtestesítő iskola a domináns kutatói műhely. E műhely diskurzusbeli felülreprezentáltságával összhangban van a 6. táblázat utolsó oszlopában található névlista is, amelyben a legtöbbször meghivatkozott nem-élő magyar, illetve külföldi referenciaszemélyek névsora szerepel.

A magyar referenciatér jellemzéséhez szükségesnek látszott az elemzett alapsokaság ilyetén kiterjesztése, amitől elsősorban azt vártuk, hogy így a magyar névlista a franciával és a némettel összevethetőbb lesz. Ez alapvetően beigazolódott. A második listán szereplő személyek három fő csoportot alkotnak: egyrészt megjelennek a magyar neveléstudomány hagyományait alakító

179 Néhány adat a referenciaszemélyekre eső találatok szóródásához: Az összes hivatkozott szerző számát (a névvariációk gazdagsága miatt) egyelőre csak nagyságrendileg tudjuk megbecsülni: úgy tizenkétezerre tehető. Ennek egytizedét teszik ki azok a szerzők, akiket a tíz év során legalább öt helyen megneveztek referenciaként. Az első ötvenbe való bejutáshoz min. 40, az első tízbe min. 90 hivatkozás kellett.

kultikus figurák (*Klebelsberg Kunó*, *Mérei Ferenc*, *Kiss Árpád*); másrészt a magyar neveléstudományi kommunikációban uralkodó paradigma legfontosabb külföldi referenciái (*Boekarts*, *De Corte*, *Gardner*, *Pintrich*, *Sternberg*); valamint azok a szaktekintélyek, akiken keresztül a magyar neveléstudomány az európai szellemi tradíciókhoz kapcsolódik (*Piaget*, *Bourdieu*). Hogy e listán túlnyomórészt a Szegedi Egyetemen folyó méréselméleti, ill. analitikus pszichológiai kutatások vonatkoztatási kerete reprezentálja a magyar neveléstudomány szellemi horizontját, az leginkább a neveléstudományi műhelyekben folyó tevékenységek „láthatóságáról" árulkodik. Iskolateremtés publicitás nélkül elképzelhetetlen. Az eredményekhez való hozzáférés biztosítja a tudományos kontrollt ill. a kutatási tevékenységekhez való külső kapcsolódás lehetőségét; az adott paradigma referenciakeretének újabb és újabb megjelenítése a publikációkban pedig alapvető feltétele egy műhely hosszú távú fennmaradásának, tekintve, hogy ez a legbiztosabb módja annak, hogy az intézményi/szakmai előrelépéshez szükséges hivatkozási kvótákat az iskola legkiválóbbjai (belátható időn belül) teljesítsék. E tekintetben a szegedi iskola kimagasló szervezettséget és hatékonyságot ért el, ezért nem túl meglepő, hogy a két iskolaalapító mellett a fiatal generációkhoz tartozó kutatók közül is már négyen ott vannak a referenciaszemélyek 50-es toplistáján.

1. ábra: A top-10-be került magyar referenciaszemélyek hivatkozott publikációi a mű jellege szerint (összes névelőfordulás)

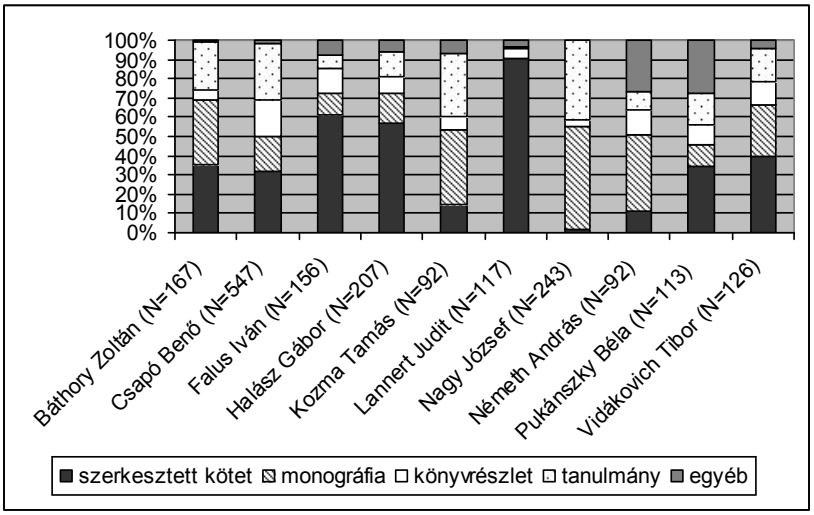

Valószínűleg e tudatos és szervezett publikációs aktivitással áll összefüggésben a külföldi és magyar referenciák aránya közötti eltérés is, amire a WARGO-intézet munkatársai a Magyar *Pedagógia* és az *Iskolakultúra* összehasonlítása során felfigyeltek. Mint megállapították, a *Magyar Pedagógiá*ban átlagosan mintegy másfélszer annyi külföldi hivatkozást találunk, mint az *Iskolakultúrá*ban, bár ez utóbbiban a tendencia a külföldi referenciák növekedésének irányába mutat, míg a *Magyar Pedagógiá*ban lényeges változás 2000-2005 között nincsen. (Tóth, Toman és Cserpes, 2008:43-44.) Saját elemzéseink ezt felerészben alátámasztják. Ha a minimum öt hivatkozást kapott 975 szerző adataiból indulunk ki, akkor a mintegy 16.000 hivatkozásnak csak kevesebb, mint egynegyede vonatkozott külföldi szerzőre. A külföldi referenciák szerepe a négy magyar folyóiratban igen különböző: A hivatkozásoknak az *Educatio* és az *ÚPSZ* esetében mintegy 17,5, az *Iskolakultúrá*ban 23,5, a *Magyar Pedagógiá*ban 36,5 százaléka esik idegen nyelvű szövegekre. Ezek az eltérések nemcsak a folyóiratok tudományos jellegével magyarázhatók, hanem összefügghetnek pl. azzal is, hogy milyen gyakran jelennek meg az adott fórumon empirikus vagy elméleti munkák, vagy hogy kulturálisan milyen mértékben determinált a tematika. Ami a változások irányát illeti, a külföldi hivatkozások aránya az ezredfordulóig átlagosan megháromszorozódik, a 2000-es évek elején erősen hullámzik, majd 2003-tól 20 százalék körül megállapodik. A folyóiratokon belüli tendenciák valóban nem azonosak, de sem az *Iskolakultúra*, sem a többi folyóirat esetében nincs szó folyamatos emelkedésről vagy stagnálásról. Feltehető, hogy a kiugró években (pl. 1999/2000 vagy 2002/2003) a diskurzusok előterében álló témák indikálják a külföldi referenciák arányának hirtelen emelkedését, avagy csökkenését.

Az utolsó, általunk megismételt lépésben a francia-német kutatás tárgya továbbra is a neveléstudományi kommunikáció szereplőinek referenciamagatartása lesz, különös tekintettel a címekben megnevezett személyek empirikus vagy elméleti irányultságára. A német kutatók hipotézise szerint: a franciáknál az empirikus tudományok képviselőire történik majd több hivatkozás, míg a németeknél egy erős elméleti önreferencia várható. (Schriewer és Keiner, 1993:328) Amennyiben elfogadjuk azt az előfeltevést, miszerint a címekben és az irodalomjegyzékekben megjelenő hivatkozások alapvetően ugyanannak a szociokulturális összefüggésnek az objektivációi, akkor magyar oldalon arra

számíthatunk, hogy ismét kifejezésre jut a magyar neveléstudomány paradigmatikus széttagoltsága, mint ahogy az is, hogy a különböző irányzatok közül az ezredfordulón melyik dominálja a neveléstudományi kommunikációt. Mint ezt rövidesen látni fogjuk, az ötödik lépésben elvégzett vizsgálat francia-német relációban hasonló eredményeket hozott, mint a korábbi elemzések, a magyar adatok tükrében azonban ez nem tekinthető másnak, mint felszíni egyezésnek – a mélyben nyugvó összefüggések ugyanis alapvetően más természetűek. Az ötödik lépésnél francia ill. német részről folyóiratokra bontott adatokkal is rendelkezünk, így a további elemzések másik fontos témája a folyóiratok szerepének vizsgálata lesz a neveléstudományi tradíciók továbbélése szempontjából.

5. lépés: Személyek, akik a diskurzusok tárgyaivá váltak

A 7. táblázat a folyóiratcikkek címeiben fellelt referenciaszemélyek tudományágak, ill. tevékenységtípusok szerinti megoszlását mutatja. (Vö. Schriewer és Keiner, 1993: 330-334., 5.1-es és 5.2-es táblázatok) Ahogy ez a táblázat adataiból is kiolvasható, a szövegcímekben megjelenő referenciaszemélyek az adott tudományos közösség önképét jelenítik meg, pontosabban azt a módot, ahogy a vizsgált kommunikációs közösség saját nemzeti kultúrájához, valamint az adott diszciplina gyakorlati vagy elméleti tradícióihoz viszonyul.

A német neveléstudományi kommunikáció önreferenciára hajló gyakorlata kettős értelemben is megnyilvánul. Egyrészt diszciplinárisan a legzártabb: a németeknél a címekben megjelent személyek kétharmada a pedagógia területéhez tartozik, ami a franciáknál kevesebb, mint a felét, a magyaroknál kevesebb, mint az egynegyedét teszi ki az összes hivatkozásnak. Másrészt, a referenciák a nemzeti kultúra vonatkozásában is erősen önreflexívek: a diskurzusok középpontjában álló személyek általában a nemzeti kultúra (panteon) alakjai, ami a németeknél az elemzett népesség 80, a franciáknál 60, a magyaroknál 40 százalékára érvényes. A fenti táblázatban szürkével megjelölt rubrikák a kulturális szempontból homogénebb csoportok adatait mutatják – ezek azok a területek, ahol dominánsan német, francia ill. magyar nemzetiségű referenciaszemélyeket találunk.

7.táblázat: Személyek, akik a neveléstudományi diskurzusok tárgyává váltak – tudományág ill. tevékenységtípus szerint (összes névelőfordulás; az elemzett személyek száma: NSZK – 115; F – 34; M – 61)

	Németország		Franciaország		Magyarország	
	N=	%	N=	%	N=	%
Pedagógiai elméletalkotó	53	30,5	7	11,3	9	9,3
Pedagógus	63	36,2	21	33,9	15	15,5
Pszichológus	10	5,7	19	30,6	6	6,2
Társadalomtudós	6	3,4	7	11,3	0	0
Filozófus	23	13,2	4	6,5	11	11,3
Természettudós	3	1,7	2	3,2	2	2,1
Művész	15	8,6	2	3,2	44	45,4
Politikus, történelmi személyiség	1	0,6	0	0	10	10,3
Σ	174	100	62	100	97	100

A diszciplináris és nemzeti/kulturális szempontok egybeesése a német neveléstudományi reflexiós gyakorlatban nem véletlen. A német neveléstudományi tradíció – mind az elméleti, mind a gyakorlati tevékenységek tekintetében – nemcsak gazdag, hanem (különösen Közép-Kelet-Európa irányába) mértékadó is. Olyan személyek kerültek a diskurzusok fókuszába, mint *Humboldt*, *Schleiermacher*, *Herbart* a klasszikusok közül; *Nohl*, *Litt*, *Spranger*, *Petersen* a weimari alapító generációból, vagy *Franke*, *Salzmann*, *Hecker*, *Kerschensteiner*, *Hahn*, *Lietz*, *Lichtwark*, *Steiner* stb. a reformpedagógia 18. ill. 19/20. századi áramlataiból. (Schriewer és Keiner, 1993:334) Ha mindehhez hozzáadjuk a német neveléstudományi gyakorlat szempontjából meghatározó filozófusokat-társadalomtudósokat (mint pl. *Goethe*, *Natorp*, *Fichte*, *Schopenhauer*, *Marx*, *Weber*, *Dilthey*, *Habermas*), akkor ezzel a német címekben megjelent referenciaszemélyek helyét és szerepét az európai szellemi erőtérben már érzékeltettük. A diszciplináris zártság mellett – talán a pszichológiai témájú szövegeket leszámítva – tehát egy erős nemzeti-kulturális ön-centrikusság is tetten érhető a német pedagógiai diskurzusokban.

Franciaországban az önreferencia mértéke sem diszciplináris, sem kulturális értelemben nem mérhető össze a némettel. A neveléstudomány elméleti hagyományaira történő reflexió csak harmadrésze a német oldalon regisztráltnak, miközben a klasszikusok – *Pestalozzi* kivételével – legfeljebb a századfordulóig nyúlnak vissza. Itt is megjelenik a reformpedagógia, különösen ennek frankofon ága (pl. *Decroly*, *Freinet*, *Bouchet*, *Gal*, *Maistre* stb.), de nemcsak kisebb mértékű az elméleti önhivatkozás, hanem ezen belül is nagyobb arányban találunk olyan személyeket, akik az empirikus-kísérleti módszerek iránt elkötelezettek. A többi tudományág tekintetében a már korábban bemutatott kontrasztok jelennek meg. (Schriewer és Keiner, 1993:335)

Mindehhez képest a magyar pedagógiai folyóiratokban a nemzeti önreprezentáció lényegében két területre korlátozódik: a művészetekre (elsősorban az irodalomra és a zenére), valamint a politikára, történelemre. A diszciplinán belüli referenciák alig egy negyedét teszik ki az összes névelőfordulásnak, s ezek között is többségben vannak a német akadémiai pedagógia, illetve a német reformpedagógia klasszikusai. A magyarok közül, *Gáspár Lászlón* és *Kiss Árpádon* kívül, *Mérei Ferenc*, *Schneller István* vagy az oktatáspolitikus *Klebelsberg* jelennek meg a diszciplináris önreflexió központi alakjaiként. Ez a kép előfeltevéseinket teljes mértékben megcáfolja, ugyanakkor van egy fontos összefüggés a három ország jellemzői között.

A német és a francia neveléstudomány „arculatát” az a tradíció formálta, amely az adott kultúra sajátja, amire az adott nemzeti tudományos közösség méltán büszke lehet, s amire a pedagógiai diskurzusok szereplői mint „referenciára”, vagyis követendő mintára, megőrzésre, továbbgondolásra méltó előzményre tekinthetnek. Ez a sajátos *nemzeti-kulturális* tradíció válik kézen foghatóvá a tanulmánycímek elemzésével. A magyar neveléstudomány – recepciós hagyományaihoz híven – a nemzeti előzményekre más módon támaszkodik, mint a francia vagy a német. Amennyiben saját nemzeti tradícióira reflektál, elsősorban az irodalmi hivatkozások szintjén teszi ezt, avagy ennek a recenzió műfajában ad helyet.[180] Az önálló

180 Többek között ezért is döntöttünk a mellett, hogy a recenziók, valamint az aktuális eseményekre, trendekre érzékenyebben reflektáló interjúk vagy kerekasztal-beszélgetések elemzésének egy külön tanulmányt szentelünk. (L. Mede 2009)

tematizáció szintjén a magyar önreprezentáció abban jut kifejezésre, amiben a magyar kultúra a némettel vagy a franciával összemérhető: *Krúdy*, *Mándy*, *Mikszáth*, *Ady*, *Babits*, *Pilinszky*, *Kodály*, *Bartók* stb. műveiben. Ez áll szemben a *Piaget*, *Binet*, *Wallon* nevével fémjelzett francia pszichológiával vagy a frankofon reformpedagógiával, illetve, a pedagógia mint tudományos diszciplina születésénél bábáskodó (avagy azt előkészítő) német szaktekintélyek sorával.

Mint sejthető, az imént jellemzett reflexiós gyakorlat a diskurzusok különböző színterein különböző mértékben és módon jelenik meg. A németeknél a *Pädagogische Rundschau* az a folyóirat, amely egyértelműen követi a német neveléstudomány mint szellemtudományi-filozófiai szak hagyományait, így nem túl meglepő, hogy mind a diszciplinán belüli, mind az azon kívüli reflexiók közel kétharmada e folyóirat hasábjain valósul meg. A három német folyóirat közül a *Bildung und Erziehung* lóg ki a leginkább a sorból, amely a német elméleti tradíciók helyett – az összehasonlító pedagógiai kutatások ösztönözőjeként – elsősorban a külvilágra nyújt kitekintést. A *Zeitschrift für Pädagogik* a 70-es évektől az empirikus kutatások felé nyitott, minek hatására e fórumon a pedagógiai reflexiók száma erősen visszaesett. Hasonló összefüggéseket találunk a francia folyóiratok összehasonlításakor is: a legerősebb önreflexiós gyakorlatot abban a két francia szaklapban fedezhetjük fel, amelyek a leginkább életben tartják a frankofón reformpedagógia pszichológiai-kísérleti ágának tradícióit. Ezek a *Bulletin der Société Alfred Binet & Théodore Simon* és a *Sciences de l'éducation*. Ezt leszámítva a többiben csak szórványosan jelennek meg önreflexiók, de azok is elsősorban az interdiszciplinaritás irányába mutatnak. (Schriewer és Keiner, 1993:336-337.) A magyar folyóiratok közül az önreflexió háromnegyed részben az *Iskolakultúrá*hoz kötött tevékenységforma. A magyar irodalom vagy zeneművészet nagyjai, mint ahogy a referenciaként szolgáló filozófusok (*Nietzsche*, *Rousseau*, *Koestler* stb.) életműve, hatása csak ezen a fórumon válik önálló témává, a pedagógiai ill. oktatáspolitikai reflexiók viszont már megoszlanak az *Iskolakultúra* és a diszciplinárisan zártabb *Magyar Pedagógia* ill. *Új Pedagógiai Szemle* között. Az *Educatio*ban személynevek lényegében csak az interjúcímekben fordulnak elő – ez azonban már nem tartozik e kutatási lépés tárgyához.

Konklúzió

A kiinduló hipotézisben feltett ideális állapottal az eredmények csak részben mutatnak hasonlóságot. A szukcesszív elemzések annyit mindenképpen igazoltak, hogy a francia és a német neveléstudomány a diszciplináris fejlődés két eltérő modelljét testesíti meg, erős elméleti orientációval és diszciplináris zártsággal az egyik oldalon, alkalmazott kutatási gyakorlattal, s ebből fakadóan interdiszciplináris jelleggel a másik oldalon. A magyar neveléstudomány e két mintaadó ország közül – történetileg kialakult hagyományait követve – a német neveléstudományi gyakorlathoz áll közelebb, különös tekintettel a neveléstudományi publikációkban fellelhető reflexiós tevékenységekre.

Németországban a neveléstudomány fejlődése ugyanakkor kétirányú, sőt, bizonyos értelemben egymás ellenében ható folyamatokkal jellemzett: a társadalmi-kommunikációs összefüggések egyértelműen az intézményes záródás jeleit mutatják (azaz: intézményesen körülhatárolható a neveléstudósok közössége a szakmai orgánumaikkal együtt), az intra-kommunikációs kapcsolatok azonban a vizsgált harminc évben a diszciplináris nyitást segítették elő (ennek jelei mind a szerzői összetételben, mind a referencia-tér átstrukturálódásában kimutathatók). Ez a diszkrepancia a pedagógia területén mindaddig nem szüntethető meg, vélik a német kutatók, amíg a neveléstudomány egyszerre két irányból „kap megrendelést”: az akadémiai szféra felől egyrészről, a pedagógiai gyakorlat felől másrészről. Az akadémiai és a gyakorlatorientált megközelítésmód a problémakezelés, a tematizáció és a reflexió eltérő módozatait hozzák létre, s ezzel együtt a valóságkonstrukciónak, a tudásnak is olyan, egymással összeegyeztethetetlen típusait, amelyek a „kutatás” és „dogma”, vagy a „scientific theory” és „clinical knowledge” ellentétpárokban megragadhatók. (Schriewer és Keiner 1993:310ff)

A ’90-es évek elején e jelenség annak kérdését is felvetette, hogy a neveléstudomány egyáltalán alkalmas-e arra, hogy autonóm diszciplinaként definiálja önmagát, vagy úgy kell tekintenünk, hogy – mint a tudományos gyakorlat egyéb területei (pl. a jogtudomány vagy a közlekedéstudomány) – a neveléstudomány sem fogható fel másként, mint „composite area of study”, mely elméleti-módszertani kereteit más tudományokból származtatja. (Schriewer és Keiner, 1993:312; vö. még: Schriewer, 1983)

E kérdés, ha nem is ilyen élesen, a magyar neveléstudományban is felmerült, arra fókuszálva, hogy vajon az egymással versengő paradigmák közül melyik fogja meghatározni a következő évtizedek neveléstudományi gyakorlatát. (l. pl. Nagy J., 1995; Kozma, 2001, 2004) A választ erre az idő majd meghozza; kutatásainkból bizonyos tendenciák már kiolvashatók. Egy kérdés azonban bennünk is megfogalmazódott, ami zárszóként kerül e dolgozat végére. Az összehasonlító vizsgálatok alapján nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar neveléstudomány egyik legkarakterisztikusabb vonása (mint ahogy feltehetőleg ma már a németé is) paradigmatikus sokszínűsége, intézményi pluralizmusa. Ha minden neveléstudományi intézmény a tudományos minőség kritériumainak megfelel, ez a sokszínűség csak erősítheti a neveléstudomány pozícióját a tudományok rendszerében. A kérdés csupán az, hogy mindennek mennyire vagyunk tudatában, s tevékenységeink nemzetközi beágyazottságát mennyire tesszük mások számára is láthatóvá.

Irodalom

Bárd E. (megjelenés alatt): Referenciaszemélyek a magyar, a német és a francia neveléstudományi diskurzusokban. In: Németh A. és Biró Zs. H. (szerk.): *A magyar neveléstudomány diszciplináris fejlődése és kommunikációs gyakorlata a 20. század második felében*. Gondolat, Budapest.

Báthory Z. (2001): *Maratoni reform*. Ökonet, Budapest.

Bourdieu, P. (2005): *A tudomány tudománya és a reflexivitás*. Gondolat, Budapest.

Csapó Benő (2005): A Magyar Pedagógia feladata a neveléstudomány fejlesztésében. *Iskolakultúra*, 4. sz. 3-10.

Biró, Zs. H. (2009): A magyar neveléstudományi kommunikáció szereplői. Tudományszociológiai elemzés a központi pedagógiai folyóiratok szerzőiről (1997-2006). *Iskolakultúra*, 3-4.sz. 55-81.

Géczi J. (2001): A magyar pedagógiai szaksajtóról. In: Csapó B. és Vidákovich T. (szerk.): *Neveléstudomány az ezredfordulón*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 392–402.

Géczi J. (2003): A pedagógiai sajtó szerepvállalásai a hazai neveléstudományban.

Iskolakultúra, 8. sz. 53–60.

Géczi J. (2005): Az Iskolakultúráról, *Iskolakultúra*, 4. sz. 22-24.

Hrubos I. (2002): Az oktatást kutató diplomás. *Educatio*, 2. sz. 253-266.

Keiner, E. (1999): *Erziehungswissenschaft 1947-1990. Eine empirische und vergleichende Untersuchung zur Kommunikationspraxis einer Disziplin*. Deutscher Studien Verlag, Weinheim.

Kozma T. (2001): Paradigmáink. *Iskolakultúra*, 10. sz. 3-14.

Kozma T. (2004): Quo vadis, paedagogia? Egy tudományos közösség önmeghatározási kísérletei. *Magyar Tudomány* 11. 1217-1224.

Kozma T., Fényes H. és Tornyi Zs. (2007): Negyvenheten. Gyorskép a neveléstudományi felsőoktatókról és kutatókról. *Educatio*, 3. sz. 418-433.

Mede P. (megjelenés alatt): Személyek, akikről szövegek szólnak – interjúalanyok és recenzált szerzők a magyar pedagógiai szaksajtóban (1997-2006). In: Németh A. és Biró Zs. H. (szerk.): *A magyar neveléstudomány diszciplináris fejlődése és kommunikációs gyakorlata a 20. század második felében*. Gondolat, Budapest.

Nagy J. (1995): Pedagógia: a harmadik paradigmaváltás küszöbén? *Iskolakultúra*, 6-7. sz., 2-6.

Nagy P. T. (2005): Educatio…. *Iskolakultúra*, 4. sz. 16-19.

Németh A. és Pukánszky B. (1997): Paradigmatikus irányzatok a magyar neveléstudomány fejlődéstörténetében. *Magyar* Pedagógia, 3-4.sz. 303-317.

Németh András (2002): *A magyar neveléstudomány fejlődéstörténete*. Osiris, Budapest

Németh A. (2005): *A magyar pedagógia tudománytörténete*. Gondolat, Budapest.

Németh, András (2006): The relationship between educational science at the universities and educational movements influenced by „new education“ outside academia In: Hofstetter, R. és Schneuwly, B. (szerk.): *Pasion, Fusion, Tension. New Education and Educational sciences*. Peter Lang, Bern, 169-190.

Németh András (2007): A pedagógia tudománytörténeti kutatásának néhány újabb nemzetközi irányzata és eredménye. In: Brezsnyánszky László (szerk.): *A "Debreceni iskola" neveléstudománytörténeti vázlata*. Gondolat, Budapest, 17-25.

Pap K. T. (megjelenés alatt): Folyóirat-hivatkozások a neveléstudományi folyóiratokban. In: Németh A. és Biró Zs. H. (szerk.): *A magyar neveléstudomány diszciplináris fejlődése és kommunikációs gyakorlata a 20. század második felében*. Gondolat, Budapest.

Schriewer, J. (1983): Pädagogik – ein deutsches Syndrom? Universitäre Erziehungswissenschaft im deutsch-französichen Vergleich. *Zeitschrift für Pädagogik*, 29. 359-389.

Schriewer, J. – Keiner, E. (1990): Fach oder Disziplin: Kommunikationsverhältnisse der Erziehungswissenschaft in Frankreich und Deutschland. *Zeitschrift für Pädagogik*, 1. sz. 99-119.

Schriewer, J. – Keiner, E. (1993): Kommunikationsnetze und Theoriegestalt: Zur Binnenkonstitution der Erziehungswissenschaft in Frankreich und Deutschland. In: Schriewer, J., Keiner, E. és Charle, Ch. (szerk.): *Sozialer Raum und akademische Kulturen / A la recherche de l'espace universitaire européen*, Peter Lang, Frankfurt a.M., etc., 277-341.

Schriewer, J., Henze, J., Wichmann, J., Knost, P., Taubert, J. és Barucha, S. (1998/1999): Konstruktion von Internationalität: Referenzhorizonte pädagogischen Wissens im Wandel gesellschaftlicher Systeme (Spanien, Sowjetunion / Russland, China). In: Kaelble, H. és Schriewer, J. (szerk.): Gesellschaften im Vergleich. Forschungen aus Sozial- und Geschichtswissenschaften. Peter Lang, Frankfurt, 151-258.

Schüttler T. (2005): Hídverés a neveléstudomány és a gyakorlat között. *Iskolakultúra*, 4. sz. 11-15.

Stichweh, R. (1987): Die Autopoiesis der Wissenschaft. In: Dirk Baecker, Jürgen Markowitz, Hartmann Tyrell, Rudolf Stichweh és Helmut Willke: Theorie als Passion - Niklas Luhmann zum 60. Geburtstag. Suhrkamp, Frankfurt a. M., 447-481

Stichweh, R. (1994): *Wissenschaft, Universität, Professionen*. Frankfurt am Main

Tenorth, H.-E. (1986): Transformationen der Pädagogik – 25 Jahre Erziehungswissenschaft in der Zeitschrift für Pädagogik. In: Fatke, R. (szerk.): *Gesamtregister Jahrgang 1-30 (1955-1984). Zeitschrift für Pädagogik*, 20. Beiheft. Beltz, Weinheim/Basel, 21-85.

Tenorth, H.-E. és Oelkers, J. (2004): *50 Jahre „Zeitschrift für Pädagogik”*. URL: http://www.beltz.de/html/frm_Zfpaed.htm (letöltés: 2009-01-10)

Tóth I. J. – Toman N. – Cserpes T. (2008): *A magyar neveléstudomány tudományos aktivitásának felmérése empirikus eszközökkel*. Kutatási zárótanulmány. Wargo Közgazdasági Elemző- és Piackutató Intézet, Budapest. URL: http://www.wargo.hu/kutatasok/letoltes/pedagogia_2008_tanulmany_080517.pdf (letöltés: 2008-09-24)

Biró Zsuzsanna Hanna

Tudományszociológiai elemzés a központi pedagógiai folyóiratok szerzőiről (1997-2006)

A tudomány fejlődése a felvilágosodás érett korszakától kezdve a tudományos praxis keretét nyújtó filozófia felbomlásával, a modern tudományos diszciplinák kialakulásával, intézményesülésével, a belső differenciálódás (professzionalizálódás) feltarthatatlannak látszó folyamatával jellemezhető.[181] Az új diszciplinák társadalmi formáikat működési feltételrendszerük (tanszékek, tudósképzés, szakmai közélet) kiépítésével érik el, mely folyamatban a 19. század végétől kiemelt szerep jut a tudományos közösségek gyakorlati tevékenységét prezentáló, identitását, cselekvési normáit rögzítő szakmai folyóiratoknak.

Az általunk vizsgált korszak a magyar pedagógia – mint diszciplina – intézményesülésének előrehaladott stádiuma. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a 20. század végén a „pedagógia" jelentése a közösség tagjai számára egységesen dekódolható lenne. A fogalmi tisztázás egyik iránya a szó kettős értelmének feloldására tett kísérlet: a tudományos diszciplina képviselői ma már a „neveléstudomány", „neveléstudós" megjelöléssel különböztetik meg magukat a „pedagógusoktól", az intézményes oktatás/nevelés pedagógiai feladatokat ellátó szellemi munkásaitól. Ez a pedagógia, mint professzió szétválásának egyik lehetséges nyelvi reflexiója. Ehhez képest a másik elhatárolódás, amikor is a neveléstudósok (vagy szociológusok, közgazdászok) egy meghatározott csoportja önmagát „oktatáskutatóként" jelöli meg, már csak a neveléstudományon (vagy az érintett társdiszciplinán) belül értelmezhető. Ez az adott tudomány belső differenciálódásának nyelvi kifejeződése. Kozma Tamás szerint mind a két esetben a társtudományok hatása, illetve a magyar neveléstudomány paradigmatikus fordulatai keresendők a névváltás szükséglete mögött. (Kozma 2001) Ha ez így van, az összetartás és az

---

181 A tanulmány az OTKA K 77530 és az ERC FP7-230518 támogatásával folyó kutatásokra támaszkodik. Szövegszerű egyezések vannak Biró Zsuzsanna Hanna: A magyar neveléstudományi kommunikáció szereplői. Iskolakultúra, 2009. (19. évf.) 3-4. sz. 74-100. old. c. tanulmánnyal.

elkülönülés kifejezésmódjaira ugyancsak a szakmai folyóiratok szolgálnak mintákkal.

A magyar neveléstudomány történetében – a folyóiratok felől szemlélve – az aktuális állapot egyrészt nem tér el lényegileg attól, amit kilencven évvel korábban találunk: neveléstudományi szakírói tevékenység „a maga tiszta formájában", csak egyetlen szakmai folyóiratban folyik, az 1892-ben alapított Magyar Pedagógiában. A neveléstudományi kommunikációnak – értsd: az intézményes oktatással/neveléssel összefüggő gyakorlati vagy elméleti tevékenységek bemutatásának, megvitatásának stb. – azonban semmi esetre sem a Magyar Pedagógia az egyetlen kiemelt fóruma. Több mint száz országos vagy helyi illetőségű lap specializálódott erre a területre, melyek közül mi négy folyóiratot jelöltünk ki, mint a hazai neveléstudományi kommunikáció centrális orgánumait. A Magyar Pedagógián kívül így elemzés tárgya lett az Educatio, az Iskolakultúra és az Új Pedagógiai Szemle is. (A magyar pedagógiai folyóiratok szerepéről lásd a négy szaklap bemutatását az Iskolakultúra 2005/4-es számában, valamint Géczi János írását, Géczi 2003.)

A folyóiratok kiválasztásánál – mint ezt a bevezetőben ismertettük – fontos kritérium volt, hogy adataink a francia-német kutatás eredményeivel összevethetők legyenek. A francia és a német neveléstudomány tudományszociológiai elemzésének alapját olyan folyóiratok adták, melyek a vizsgált korszakban folyamatosan megjelentek, tartalmilag lefedték a pedagógiai ill. oktatásügyi kérdések teljes spektrumát, s melyekben az adott ország neveléstudományának kiemelkedő reprezentásai feltűntek. E három szempont alapján is csak az előbb említett négy magyar folyóirat tekinthető adekvát forrásnak. A francia-német kutatás öt lépése közül a másodikban az adott nemzeti neveléstudomány központi folyóiratainak szerzői álltak a fókuszban. Jelen tanulmányunkban is erre a témára összpontosítunk: Kik az aktorai a magyar pedagógiai folyóiratokban zajló kommunikációnak? Miben tér el a magyar pedagógiai szerzők köre a francia és a német pedagógiai folyóiratok szerzőitől? Milyen lényeges különbségek vannak a négy magyar folyóiratban publikálók összetételében?

1. Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat

Mint Jürgen Schriewer és Edwin Keiner a nemzetközi neveléstudományi kutatásuk eredményeit bemutató írásukban leszögezik (Schriewer-Keiner 1993), a neveléstudomány kommunikációs jellemzői mellett mindazokra a szociokulturális különbségekre is reflektálni kell, amelyek az adott ország neveléstudományának fejlődését, kommunikációs gyakorlatát meghatározták. Francia-német összehasonlításban mindenekelőtt a diszciplináris homogenitás–diszciplináris heterogenitás tengelyen ragadhatók meg a nemzeti szintű eltérések. A német neveléstudomány a szellemtudományi, történeti/filológiai hagyományokra épülő, elméleti orientációjú, erős intézményi háttérrel rendelkező tudományfejlődésre, s ennek – feltételezett – hatásaként, a diszciplinárisan homogén kommunikációra nyújt példát. Ezzel szemben a francia neveléstudomány – szervezeti struktúráit, képviselőinek intézményi hátterét, kutatási módszereit és szellemi erőterét tekintve – kevésbé zárt közösségi formáció, inkább gyakorlat-orientált (alkalmazott tudományi megközelítés), alapvetően a modern, empirikus tudományok (pszichológia, szociológia, antropológia) befolyása alatt áll, így kommunikációjára a diszciplináris nyitottság a jellemzőbb. A kommunikációs gyakorlat elemzése tehát e kutatásban csak objektiválja az adott ország neveléstudományának társadalmi-kulturális státuszáról rendelkezésre álló ismereteinket. Feltehetőleg a magyar neveléstudományi kommunikáció elemzésekor sem fogunk olyan adatokkal szolgálni, amelyek előzetes megfigyeléseinknek ellentmondanának – legfeljebb olyanokkal, amelyekre eddig nem figyeltünk fel! A magyar, a német és a francia adatok összehasonlításának lehetőségeiről és gátjairól a bevezetőben részletesen beszámoltunk, itt már csak azt foglalnánk össze, hogy mi jellemzi azt az adatbázist, amely a további elemzések alapját adja.

1.1. Az adatbázis jellemzői

Franciaország és Németország esetében az elemzett alapsokaság a neveléstudományi kommunikáció szempontjából központinak számító 3-3 szakfolyóirat tanulmányíróiból tevődött össze, a vizsgált harminc évből (1955-1985) kilenc év adataira támaszkodva (minden folyóiratnál az első és az utolsó, valamint a középső három-három év került a mintába). Mivel a német és a francia

kutatás során csak a tanulmányrovatok szövegeire terjedt ki a vizsgálat, értelemszerűen ezt a szűkítést a magyar adatok elemzésénél is meg kellett tennünk.

A magyar folyóirat-kutatás első pillanattól fogva hosszabb távú célokat tűzött ki maga elé, ezért teljes körűen, a négy folyóiratban tíz év alatt megjelent összes szövegre, ill. szerzőre kiterjedt az adatgyűjtés. Ennek eredményeként létrejött egy 5652 soros SPSS-adatbázis, amelyben minden kommunikációs aktust (egy adott személy egy adott időben és helyen létrejött szövegprodukcióját) külön esetként kezeltük. Ez az adatbázis tartalmazza a szerzőkre és a szövegekre vonatkozó változókat, melyek folyamatosan bővülnek, illetve mind teljesebbé válnak.[182] Jelen pillanatban a 2302 szerzőből mindössze 243-ról nem rendelkezünk semminemű információval, vagyis a szerzők csaknem 90%-át – legalább a folyóiratok által közölt adatok alapján – be tudtuk sorolni tudományterületek ill. foglalkozási szféra szerint. A folyóiratokon kívül öt forrást sikerült eddig feldolgoznunk, mégpedig:

- az MTA köztestületi tagjainak nyilvántartását (2005-ös állapot),
- a MAB doktori és habilitációs jegyzékét (1994-2006),
- a Pedagógiai Lexikon 4. kötetét: Ki kicsoda a magyar pedagógiában? (1997)[183],
- a Ki kicsoda a magyar oktatásban? (2007)[184], valamint
- a Ki kicsoda? (2002) kiadványokat.

A szerzők mellett szisztematikus adatgyűjtésbe kezdtünk a szövegekkel kapcsolatban is. Eddig az OPKM elektronikus katalógusában fellelhető tárgyszavas besorolásokat vettük át – a későbbiekben a szövegek számítógépes tartalomelemzésével szeretnénk a szövegváltozók körét bővíteni.

---

182 Ez a magyarázata annak, ha a különböző időpontokban és helyszíneken (konferenciákon, tanulmányokban) bemutatott adataink némileg eltérnek egymástól.

183 Itt szeretnénk köszönetet mondani az ELTE Pedagogikum Központjának a 100.000.-Ft-os támogatásért, amelyből a Pedagógiai Lexikon 4. kötetének feldolgozását finanszírozni tudtuk.

184 Köszönet illeti Radosiczky Imrét, a dft-Hungaria pályázatmenedzselési- és ügyfélkapcsolati folyamatgazdáját és projektgazdáját is, aki rendelkezésünkre bocsátotta a Ki kicsoda a magyar oktatásban? című 2007-es kiadvány elektronikus változatát.

A nemzetközi összehasonlítás végett szükségünk volt egy speciális szövegváltozóra, a szövegek műfaji kategorizálására is. Mint már korábban utaltunk rá, a francia és a német kutatás során a műfaji besorolás helyett a folyóiratok rovatait vették alapul, s ilyen módon szűkítették le a vizsgálat tárgyát a tanulmányok szerzőire. Ez a módszer a magyar folyóiratoknál nem volt minden esetben alkalmazható, tekintettel arra, hogy a folyóiratok sajátos profilja, vállalt ill. betöltött szerepe a különböző műfajú szövegek eltérő arányában, illetve a különböző rovatok eltérő funkcióiban is megmutatkozik. Ezért elvégeztünk egy előzetes vizsgálatot, annak megállapítására, hogy a folyóiratokban átlagosan milyen terjedelműek a szövegek, majd kiszámítottuk azt a minimum oldalszámot, ami a magyar pedagógiai szaksajtóban a „tanulmány" kategóriába sorolhatóság mennyiségi kritériumaként alkalmazható. Végül definiáltuk azt, amit tanulmánynak tekintünk: minden olyan szöveg, amely nem recenzió, nem interjú vagy kerekasztal-beszélgetés, nem átvett (részben lefordított) szövegekből összeállított mű – és terjedelme eléri a 9 oldalt.[185]

E módszerrel – mint ezt az első táblázat mutatja – nagyságrendileg azonos elemszámú adathalmazhoz jutottunk, mint a francia és a német kutatás. 1396 szöveget sorolhattunk be a tanulmányok közé, melyek 1711 szerző alkotásai voltak, az összes névelőfordulás alapján. Az 1711 névelőfordulás mögött valójában csak 636 személyt találunk, ami az összes szerzőnek valamivel több,

185 A műfaji besorolásnál a terjedelmi ill. a szerzők szerepére vonatkozó adatokat az OPKM katalógusából vettük át. A szövegek száma SPSS-adatbázisunkban összesen 4904, ennek 79%-áról volt adat az OPKM katalógusában. Az adathiány a Magyar Pedagógiában és az ÚPSZ-ben véletlenszerű és igen kis mértékű (2,6 és 5,7%), az Educatioban az utolsó évekből hiányoznak az interjúk, egyébként véletlenszerű (10,3%), az Iskolakultúránál viszont szisztematikus és meglehetősen nagyarányú (43,5%). A szövegek felvételének az OPKM részéről elvileg a téma szerinti besorolás az alapja, hiszen az intézmény csak az oktatással-neveléssel, neveléstudománnyal összefüggő szövegek gyűjtését vállalja. Ehhez képest, ahol „véletlenszerűnek" minősítettük az adathiányt, nem mindig érvényesült ez az alapelv, azaz olyan szövegek is kimaradtak, amelyek már a címükben egyértelműen jelzik, hogy pedagógiai tárgyú írásról van szó. Az IQ szövegeinek ilyen arányú kirostálása, tekintettel a folyóirat jelentőségére a neveléstudományi kommunikációs gyakorlatban, ugyancsak felülbírálatra szorulna…

mint az egynegyede. A nemzetközi összehasonlító elemzések erre a szerzői csoportra vonatkoznak.

Az elemzett népességek adataiból kiolvasható, hogy a francia folyóiratokban megjelent mintegy másfélezer tanulmány 1324 szerző tollából származott, vagyis a tanulmányírók között igen kevés volt a több szöveget előállító szerző. Az egy főre eső publikációk száma egy lehetséges mutatója annak, hogy mennyire tág ill. szűk azon szerzők köre, akik egy-egy műfajban rendszeresen megjelennek. A magyar adatok alapján a vizsgált időszakban átlagosan egy szerzőre 2,41 szöveg jut. Ez a mutató a tanulmányíróknál 2,63, akárcsak a recenzenseknél, az interjúknál és a kerekasztal-beszélgetéseknél azonban 7,65. Vagyis: az interjúkészítés vagy a kerekasztal-beszélgetések levezetése erősebben személyekhez kötött, mint a tanulmány- vagy a recenzióírás. E mutatók nemzetközi viszonylatban azt jelzik, hogy a magyar neveléstudományi kommunikációra jellemzőbb lehet, hogy a szereplőknek egy koncentrált köre hozza létre a szövegek jelentős hányadát, mint a franciára vagy akár a németre. Ezzel a kérdéssel éppen ezért részletesebben is foglalkoznunk kell, amit meg is teszünk, tanulmányunk utolsó részében.

1. táblázat: A vizsgált népesség nagysága (tanulmányszerzők)

	Elemzett cikkek száma	Szerzők száma (névelőfordulás)	Szerzők száma (személyek)	Társszerzői index*
Németország	1155	1256	941	1,1
Franciaorsz.	1503	1944	1324	1,3
Magyarorsz.	1396	1711	636	1,2

** az egy szövegre eső szerzők száma (az első két oszlop hányadosa)*

Egy másik jellemző mutató a társszerzői index, ami azt fejezi ki, hogy mennyiben jellemző a vizsgált népesség publikációs gyakorlatára, hogy nem önálló szerzők, hanem szerzői teamek jegyeznek egy-egy szöveget. E tekintetben a francia neveléstudományi kommunikációra inkább jellemző a többszerzős megjelenés, mint a németre vagy a magyarra, ami a francia neveléstudomány empirikus-alkalmazott kutatási módszerek iránti fogékonyságával teljesen összhangban van. A magyar pedagógiai tárgyú publikációk esetében jól meghatározható szövegtípusok teszik valószínűvé a többszerzősséget, melyek – túl a kutatócsoportokhoz vagy állandó

szerzőpárosokhoz kötött, avagy alkalmi, de meghatározott társulási típusba tartozó publikációkon – nagyrészt disszeminációs aktusokkal (kutatási beszámolókkal, projekteredmények leközlésével) vagy szervezeti beszámolókkal, jelentésekkel állnak kapcsolatban. A magyar folyóiratok közül a társszerzősség a Magyar Pedagógiát jellemzi a leginkább (a szövegek egyötöde többszerzős mű), a legkevésbé pedig az Iskolakultúrát (ahol a szövegek kevesebb, mint tíz százaléka tartozik e csoportba). A két kutatóintézeti lap e kettő között helyezkedik el. Még egy fontos összefüggés ehhez a témához: a társszerzősség előfordulási valószínűsége – a kommunikációs aktus jellegén kívül – a szerzők minősítettségével is szoros kapcsolatban áll, mégpedig azon a módon, hogy minél magasabb tudományos fokozatot ér el valaki, annál valószínűbb, hogy önálló szerzőként jelenik meg. Konkrétan: az akadémikusoknál gyakorlatilag mindenki, az MTA doktoroknál és habilitáltaknál 78%, a kandidátusoknál 70%, a tudományos intézményekben dolgozó nem minősítetteknél, ill. a PhD hallgatóknál 65% az egyedül publikálók aránya. Mivel a társszerzősség a tudományszociológiában a diszciplinák intézményesültségének egyik fokmérője, érdemes lenne ezt az összefüggést más tudományágak bevonásával is megvizsgálni – s természetesen mindezt korcsoportos bontásban ellenőrizni.

1.2. A német, a francia és a magyar neveléstudományi folyóiratok szerzőinek diszciplináris hovatartozása

Összehasonlító elemzésre – egyelőre – csak a fejezetcímben megjelölt három ország vonatkozásában van lehetőségünk, tekintettel arra, hogy ilyen jellegű felmérést – tudomásunk szerint – más diszciplinákban Magyarországon, illetve más országokban a neveléstudományon belül nem végeztek.[186] Sajnos a francia-német összehasonlító neveléstudományi kutatás is csak meghatározott szempontok mentén összegyűjtött adatokra támaszkodott, s az ebből közzé tett eredmények – ehhez képest is – igen szűk mezsgyét

186 A magyar neveléstudomány képviselőinek publikációs tevékenységéről viszont készült – a mi kutatásunktól függetlenül, de vele párhuzamosan – egy másik vizsgálat is, a WARGO Közgazdasági Elemező és Piackutató Intézet égisze alatt. Ennek eredményeire jelen tanulmányunkban csak egyetlen helyen, a folyóiratok tudományos jellegéről szóló részben fogunk reflektálni.

biztosítanak az összevetésre. A szerzői összetétellel kapcsolatban lényegében egy fontos kérdésre kaphatunk választ: a tanulmányírók tudományterületek szerinti megoszlását vethetjük egybe. A tudományterületek meghatározását a francia-német kutatás nyomában haladva végeztük el, hasonló szisztémával: elsősorban a szerzők intézményi kötődését vizsgáltuk (Mely intézet főállású munkatársa volt a vizsgált időszakban?); ha munkahelyi adattal nem rendelkeztünk, akkor a minősítést (Mely tudományágban szerezte a tudományos fokozatát?); ha erről sem volt adat a birtokunkban, akkor a foglalkozási kategóriát vettük figyelembe. A tanulmányszerzők tudományterületek szerinti megoszlását a három országban a 2. táblázat foglalja össze. (A német és francia adatok forrása: Schriewer-Keiner 1993:297)

2. táblázat: A tanulmányszerzők tudományterület szerinti megoszlása (összes névelőfordulás)

	Németorsz		Franciaorsz		Magyarorsz	
	N=	%	N=	%	N=	%
Neveléstudomány(ok)*	704	64	719	43,5	953	58,9
Humán- és társadalomtudományok	86	7,8	463	28	266	16,4
Történettudomány, filológia	10	0,9	29	1,8	59	3,6
Természettudományok, orvostudomány	13	1,2	26	1,6	37	2,3
Egyéb tudományok	5	0,5	16	1	19	1,2
Nem besorolható	282	25,6	401	24,2	283	17,6
Adathiány	156	-	290	-	94	-
Együtt	1256	100	1944	100	1711	100

*A „neveléstudomány” többes számú használatát az indokolja, hogy a táblázatban eltüntettük, illetve beolvasztottuk a „neveléstudomány”-ba azt a kategóriát, amit Schriewerék „határtudományokként” (Überschneidungsfächer) definiáltak. (Lásd bővebben: Németh-Biró-Varga 2009)

A szerzők tudományterületek szerinti összetételének elemzését az adathiány magyarázatával kezdenénk. Több hullámban elvégzett adatgyűjtésünknek köszönhetően az adathiányt sikerült 8,2 százalékra csökkentenünk. A tanulmányszerzőknél az adatok fellelhetősége

könnyebb volt: itt mindössze a szerzők 5,5 százaléka ismeretlen. Ez hét százalékponttal jobb a németek, és 9,5 százalékponttal jobb a franciák eredményénél. Az adathiány visszaszorításában fontos szerepet játszottak az ezredforduló környékén megjelenő Ki kicsoda?-könyvek, melyek között egyre több az oktatás területével foglalkozó kiadvány. A francia és német kutatók lexikonokat, névregisztereket igen, Ki kicsoda?-típusú forrásokat nem használtak a húsz évvel ezelőtti kutatásban. Az interneten keresztüli adatgyűjtés jelentheti a következő alternatívát, valamint az adathiány mögött feltételezett szerzői csoportokkal való személyes kapcsolatteremtés. Függetlenül az adathiány mértékétől, azokat a szerzőket, akikről semmilyen adattal nem rendelkezünk, a százalékos összesítésben nem tüntettük fel.

Némi magyarázatra szorul a „nem besorolható" kategória is. Itt azokról a szerzőkről van szó, akik intézményi hátterük, tudományos minősítettségük vagy foglalkozásuk alapján nem a tudományos szféra, hanem valamely más foglalkozási terület képviselői. Ebben a sorban feltűnő, hogy a magyar neveléstudományi kommunikáció szereplői között sokkal kisebb arányban találunk olyanokat, akik intézményi tagságuk vagy akadémiai fokozatuk alapján ne rendelkeznének megfelelő tudományos legitimitással. Felvetődik természetesen a kérdés, hogy Németországban vagy Franciaországban ma hasonló adatokat találnánk-e, mint a felvétel idején. Erre választ nem tudunk adni, de az időtengely mentén elvégzett vizsgálatokból bizonyos tendenciákat kiolvashatunk. A német kutatók összehasonlították az 1950-es években, az 1960-as évek végén/1970-es évek elején ill. az 1980-as években felvett adatokat, melyek alapján látható, hogy míg Franciaországban először csökkenő, majd újra növekvő, addig az NSZK-ban folyamatosan csökkenő tendenciát mutat a nem tudományos területről érkezett szerzők részesedése, mégpedig nem is akármilyen mértékben: 60 százalékról 8 százalékra esik vissza ez az arány! (Schriewer-Keiner 1993:301) Az ezredfordulón tehát Németországban – feltehetőleg – alacsonyabb értéket kapnánk a „nem besorolható" kategóriára, mint amilyet a 2. táblázat mutat. (Franciaországnál ez nem biztos.) A magyar neveléstudományi kommunikációban – tíz év ismeretében – elég nehéz bármilyen irányú változást megállapítani, netalántán prognózisokat felállítani. Minden kommentár nélkül ezért csak a legfontosabb adatokat közölnénk: amíg a teljes szövegprodukciónál 13 százalékról 7 százalékra fokozatosan csökkent, addig a tanulmányok esetében 17 és 22 százalék között hullámszerűen ingadozott a nem tudományos területen dolgozók

részvétele. Sajnos – adatok híján – azt még csak megbecsülni sem tudjuk, hogy a „nem besorolható”, illetve a „nem ismert” szerzők körében hány olyan PhD-hallgató van, akikről sem a szerkesztőség, sem a lexikonok nem szolgáltattak információt, vagy egy olyan főállású munkakört adott meg, ami egy nem tudományos területhez kötötte őt.

A döntő különbség a három ország viszonylatában természetesen a tudományosan besorolt szerzők összetételében mutatkozik meg. A német neveléstudományi kommunikáció diszciplináris zártságát a 64%-os neveléstudományi részesedés mutatja, szemben a franciáknál tapasztalt 43,5%-os részesedéssel. Németországban a neveléstudományon (és a neveléstudomány és más tudományok határterületeihez tartozó tudományágakon) kívül lényegében csak a humán- és társadalomtudományok képviselői játszanak szerepet a neveléstudományi diskurzusokban. Ez Franciaországra is igaz, de itt a belső arányok eltérőek: a német 7,8%-os részesedéshez képest a franciáknál a pszichológia, szociológia, közgazdaságtan s egyéb társadalomtudományok a szerzők csaknem egyharmadát adják, s valamivel erősebb a többi tudományterület képviseltetettsége is. A magyar neveléstudományi publikációk szerzői általában megosztottabbak az egyes tudományterületek között: szignifikáns a különbség mind a történettudomány és filológia, mind a természettudományok, mind a humán- és társadalomtudományok esetében. Ha csak a neveléstudományi területet és a neveléstudományhoz erősen kapcsolódó humán- és társadalomtudományokat vetjük egybe, a magyar neveléstudomány helyzetére a „köztes állapot” jellemző: kommunikációs gyakorlata diszciplinárisan valamivel zártabb, mint a francia, ugyanakkor nyitottabb, mint a német.

E köztes pozíció értelmezéséhez az elemzések elmélyítése elengedhetetlennek tűnt. Nyitott kérdés maradt, hogy a nem tudományos szerzők valójában milyen ágazatokban tevékenykednek; milyen szerepet játszanak az egyes folyóiratok az országos adatok alakításában; mennyiben térnek el a vizsgálat eredményei, ha a szerzők körét nem szűkítjük le a tanulmányírókra, hanem a neveléstudományi kommunikáció szempontjából legalább annyira releváns recenziókat, rövidebb terjedelmű (gyakran nem is a tanulmányrovatokban megjelenő) kutatási beszámolókat, interjúkat, vitacikkeket, konferencia-anyagokat stb. is számításba vesszük. E kérdések megválaszolásához a magyar adatbázisban rendelkezünk

megfelelő adatokkal, összehasonlítható adatok francia ill. német oldalon már nincsenek.

1.3. Az elemzések elmélyítése a nemzetközi kutatás nyomán

Kezdjük a megválaszolandó kérdések sorát a folyóiratokkal. Ha az alapsokaságot leszűkítjük a tudományos területen dolgozókra, a tanulmányírók tudományterületek szerinti megoszlása a 3. táblázat számai szerint alakul. A magyar pedagógiai folyóiratokban a tudományos területen működő szerzők átlagosan 71,5 százaléka sorolható a neveléstudomány területére, csaknem egyötöde valamely humán- vagy társadalomtudomány képviselője, 4,4 százalék a történészek, irodalmárok és nyelvészek részesedése, a maradékból pedig 2,8 ill. 1,4 százalékban részesednek a természettudományi és egyéb (pl. művészettudományi vagy hadtudományi) szakírók.

3. táblázat: Tudományos területen dolgozó tanulmányszerzők tudományterület szerinti megoszlása – a magyar folyóiratokra bontott adatokkal

	Átlagos értékek a három vizsgált országra			*Magyar folyóiratok*			
	D	F	H	*EDU*	*IQ*	*MP*	*ÚPSZ*
Neveléstudományok	86,1	57,3	71,5	*57,5*	*72,6*	*72,4*	*79,8*
Humán- és társadalomtudományok	10,5	37,0	19,9	*37,8*	*15,9*	*10,9*	*15,4*
Történettudomány, filológia	1,2	2,3	4,4	*2,2*	*6,2*	*10,0*	*1,6*
Természettudományok, orvostudomány	1,6	2,1	2,8	*2,2*	*4,4*	*3,8*	*1,4*
Egyéb tudományok	0,6	1,3	1,4	*0,3*	*0,9*	*2,9*	*1,8*
Σ (%)	100	100	100	*100*	*100*	*100*	*100*

Amennyiben a megoszlási értékeket a magyar folyóiratokra külön-külön is kiszámítjuk, tisztán megmutatkozik, hogy a magyar neveléstudományi kommunikáció nem egy homogén, hanem egy „osztott" erőtérben zajlik, ahol a meghatározó orgánumok más és más irányú befolyással bírnak a kommunikáció ágenseire. Míg az Educatio tanulmányszerzőinek adatai – szinte egy az egyben – megfelelnek a francia mintának (elsősorban az „oktatáskutatók" interdiszciplináris megközelítésmódját jelenítik meg), addig a Magyar Pedagógia a német modellel mutat hasonlóságot, leszámítva, hogy a központi német pedagógiai lapok átlagához képest erősebb a bölcsész-pedagógiai hagyomány iránti affinitása. Az Educatio mellett az Iskolakultúra is az interdiszciplináris pedagógiai diskurzus fóruma, bár ez a tanulmányírók esetében kevésbé szembetűnő, mint a kommunikációs aktusok egészénél (ld. a következő diagrammon). S végül, az Új Pedagógiai Szemle az elméleti (és a gyakorlati) pedagógia szereplőinek megjelenését legerőteljesebben támogató, öndefiníciója szerint az elmélet és a gyakorlat között közvetítő, a tudományos ismereteket a pedagógus társadalom felé transzformáló szaklap, amely az iskolai oktatás, iskolai szocializáció kérdéseivel foglalkozó pszichológusok, társadalomtudósok számára is fórumot kínál, de – gyakorlatorientációjához híven – sem a történeti-filológiai, sem a természettudományi diszciplinákkal szemben nem mutat különösebb nyitottságot.

A magyarországi átlagos értékek tehát négy olyan lap adataiból tevődnek össze, melyek külön-külön sokkal erőteljesebben jelenítik meg azokat a mintázatokat, amelyeket a francia és a német neveléstudományi kommunikáció vizsgálatakor Jürgen Schriewerék felismerni véltek, mint az összesített értékek. A „köztes pozíció" csak egy jelzése volt ennek. Maga a jelenség a diskurzív tér megosztottságából fakad. Az egyes folyóiratok jellemzése azonban ezzel még nem ért véget, hiszen – mint már jeleztük – a tanulmányírók összetétele nem feltétlenül egyezik meg a teljes szerzői népesség összetételével.

A szerzők tudományterületek szerinti megoszlását mutatja a következő ábra is, ahol minden folyóiratnál egymás mellett tüntettük fel a tanulmányírók és az összes szövegtípus szerzőinek adatait.[187]

187 Az egyes folyóiratokban más és más a fő tanulmányok aránya. Az összes elemzett szöveg 4904, a tanulmányok száma 1396. Ez a meghatározó szövegtípus az Magyar Pedagógiában (a szövegek 65%-a), viszonylag

1. ábra: A tanulmányszerzők megoszlása tudományterületek szerint – az összes szerzőre kapott adatokkal

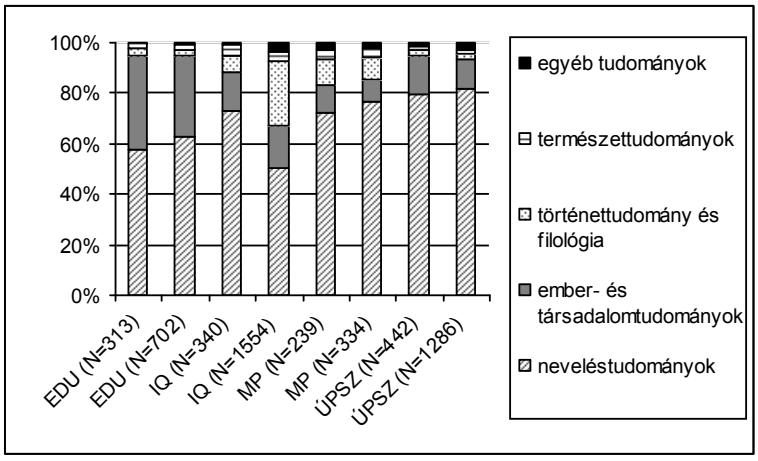

A szerzők körének kitágítása a kilenc oldalnál rövidebb szövegekre, valamint az interjúkra és recenziókra csak az Iskolakultúra esetében gyengíti a neveléstudósok jelenlétét. Ha az állítást megfordítjuk, talán világosabbá válik az összefüggés: az Iskolakultúra kivételével a másik három pedagógiai folyóiratban a nem-neveléstudományi szerzők erősebben reprezentáltak a tanulmányírók között, mint a szerzők között általában. Vagyis: a szöveg tudományos jellege és/vagy hosszabb terjedelme annak a valószínűségét növeli, hogy *nem* neveléstudományi területről érkezett a szerző. (Az eltérés mértéke ugyan nem számottevő, de az összefüggés ettől még mind a három lapra fennáll.)

Az Iskolakultúra különállására háromféle magyarázatot is adhatunk, s a legvalószínűbb az, hogy ezek mindegyike hatással volt

---

meghatározó az Educatioban (a szövegek 39%-a), kevésbé meghatározó az ÚPSZ-ben (28%), és a legkevésbé az Iskolakultúrában (18,9%). Az Iskolakultúránál ez nem a tanulmányrovat nagyságát ill. jelentőségét mutatja, hanem azt, hogy a tanulmányok között megjelentetett szövegek nem érik el a többi folyóirat hasonló szövegtípusba sorolt szövegeinek a terjedelmét. Magyarán: az IQ-ban rövidebbek a tanulmányok. Ebből viszont az is következik, hogy az Iskolakultúra tanulmányai – terjedelmi és tartalmi szempontból – összemérhetők pl. az Educatio Kutatás közben rovatának cikkeivel. Többek között ez indokolta, hogy a szerkesztői besorolások helyett egységes kritériumokat alkalmazzunk a tanulmányok elkülönítésénél.

az eredményre. Egyrészt, az Iskolakultúránál mindenképpen torzító hatása van annak, hogy a terjedelmi adatokat az OPKM katalógusából vettük, amely csak a pedagógiai tárgyú tanulmányokat tartalmazza. (Más szövegtípusokat nem érintett a tárgyi szelekció olyan súlyosan, mint a tanulmányokat.) Másrészt megfigyelhető, hogy miközben a szerkesztőség nagyon tudatosan törekszik arra, hogy kellő arányban képviseltessék magukat a neveléstudományon kívüli tudományterületek, ezt oly módon éri el, hogy a fiatalabb generációkból rekrutálja a szerzőit, akik között ritkábban fordulnak elő tanulmányírók, avagy az ismertebb nem-neveléstudós kutatóktól megelégszik egy-egy rövidebb írással is. A harmadik tényező, ami még befolyásolhatja a neveléstudósok relatív magas részvételét a tanulmányírók között, hogy olyan szerzők is rendszeresen publikálnak az Iskolakultúrában, akik elsősorban a Magyar Pedagógiához vagy az Educatiohoz kötődnek, azaz a legtöbb publikációjukat ott helyezik el. Ha az érintett szerzők – feltehetőleg a dominancia elkerülése véget – a saját preferált lapjuk helyett egy másik fórumot keresnek, nagyobb eséllyel választják az Iskolakultúrát, mint egymást (vagy akár az ÚPSZ-t). Ennek ugyancsak van köze ahhoz a paradigmatikus-törzsi megosztottsághoz, amire korábban már utaltunk. Az Iskolakultúra ebben az osztott kommunikációs térben nem az egyik vagy a másik tudományos műhely vagy paradigma fórumát jeleníti meg, hanem egy „semleges terepet”.[188]

A harmadik jelentős kérdés, amire itt választ keresünk, hogy milyen ágazatokból érkeznek azok a tanulmányszerzők, akik nem a tudományos szféra képviselői. Nemzetközi összehasonlító

188 Az Educatio vonatkozásában jogosnak tűnhet az az ellenvetés, miszerint a tematikus számokat szerkesztő lapban nem szabad döntés kérdése a publikálás, a Magyar Pedagógiánál pedig, hogy a rendkívül alacsony cikkszám korlátozza az esélyét a megjelenésnek, tehát bármelyik orgánummal ápoljon erősebb kapcsolatot egy-egy szerző, az Iskolakultúrában vagy az Új Pedagógiai Szemlében a publikációs lehetőségek jobbak, mint a másik két folyóiratban. Mint ezt majd részletesebben is bemutatjuk, ez az argumentáció csak részben helytálló. A domináns szerzők némelyike ugyanis következetesen elkerüli a „konkurens” lapként perceptált fórumot. Az itt említettek miatt ez nem lenne feltétlenül indokolt, hiszen az Educationak vannak olyan rovatai (Kutatás közben, Szemle), ahova bárki beküldhet írásokat, a Magyar Pedagógiáról pedig köztudott, hogy a negyedévenkénti megjelenés ellenére komoly gondjai vannak a számok kiadásával.

elemzéseink során már felhívtuk a figyelmet arra, hogy a magyar pedagógiai folyóiratokban relatíve alacsony a tudományos legitimációval nem rendelkező tanulmányírók aránya. A 283 névelőfordulás valójában 159 személyt takar, ami – az ismeretlen szerzőket nem számítva – az összes névelőfordulás 17,6, a szerzők 12 százaléka.

2. ábra: A nem tudományos tevékenységet végző tanulmányszerzők megoszlása foglalkozási ágazatok szerint (összes névelőfordulás)

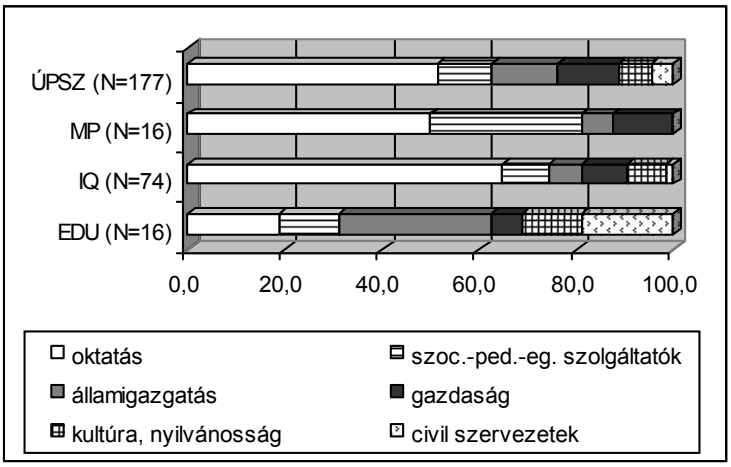

A 2. ábra megoszlási adataiból kitűnik, hogy az Educatioban a legkevésbé jellemző, hogy a nem tudományos területen dolgozó tanulmányszerzők az oktatási szférából érkeznének. A legtöbben az államigazgatás felől jelennek meg, de lényegében minden fontosabb ágazat – az oktatástól a civil szervezetekig – képviselve van. Ezzel szemben a Magyar Pedagógiában a nem tudományos területen működő tanulmányszerzők nagy valószínűséggel az oktatásban aktívak, avagy valamely pedagógiai szolgáltató (pl. a megyei pedagógiai intézetek) munkatársai. Az Új Pedagógiai Szemle és az Iskolakultúra esetében ugyancsak jelentős a gyakorló pedagógusok részvétele, a többi terület viszonylag egyenletesen képviselt (az Iskolakultúrában valamivel erősebb a kultúra-média, az ÚPSZ-ben pedig a civil szervezetek jelenléte).

Összefoglalva: Az ágazati sokszínűség mindenekelőtt az Educatiot jellemzi, azt a lapot, amely a tudományterületek szerinti

megoszlás tekintetében is a leginkább interdiszciplináris. E mögött azt az általános elvet ill. attitűdöt kell keresnünk, miszerint: minél több oldalról közelítjük meg az oktatásügy kérdéseit, annál teljesebb lesz a kép, amit nyerünk róla. A másik három pedagógiai folyóirat tanulmányszerzői között 70-80 százalék a neveléstudósok aránya, ami annak egyértelmű jelzése, hogy az adott orgánumok diszciplinárisan elsősorban a neveléstudomány irányába nyitottak. Mindezt csak alátámasztja, hogy e folyóiratokban a nem-tudós szerzők között is kiemelkedő a pedagógusok jelenléte. Az Iskolakultúra – küldetéséhez híven – törekszik arra, hogy a pedagógiai diskurzusokba a társtudományok képviselőit is involválja, ami a rövidebb szakcikkek, recenziók produkciójában sokkal jobban megmutatkozik, mint a hosszabb tanulmányoknál. A „diszciplináris homogenitás" talaján álló Magyar Pedagógia egyértelműen a „neveléstudomány", míg az Új Pedagógiai Szemle a szélesebb értelemben vett „pedagógia" szakmai fóruma. Ezt tükrözik az eddig elemzett adatok.

2. A szerzői összetétel egyéb aspektusai

A neveléstudományi kommunikáció szereplőiről – túl a szerzők tudományterületek ill. foglalkozási ágazatok szerinti besorolásán – számos más adattal is rendelkezünk. Jelen tanulmányunkban csak néhányat emelnénk ki a lehetséges szempontok közül. A továbbiakban megvizsgáljuk:

- a folyóiratok tudományos jellegének jelzéseit;
- a társadalmi nemek reprezentációját ill. aktivitását;
- az egyes generációk publikációs tevékenységét; valamint
- a „szerzői dominancia" mutatóit.

2.1 A „tudományos jelleg" jelzései

Egy szakmai lap tudományos jellegének (súlyának, rangjának) megállapítására (mérésére) több lehetőség is kínálkozik. E módszerek kidolgozása ma már egy külön szakterület, a tudománymetria „felségterülete". Az itt következő elemzéseknek nincs közük a tudománymetrikusok által alkalmazott szempontokhoz vagy mutatókhoz, pusztán arra voltunk kíváncsiak, hogy a magyar pedagógiai folyóiratok mennyiben tekinthetők reprezentatívnak a tudományos közösség kommunikációs tevékenységére nézve, vagyis:

milyen valószínűséggel találunk *tudományos* szerzőket a publikálók között.

Két jelzéssel rendelkezünk, melyek alapján eldönthető, hogy az adott személy a tudományos közösség tagja-e, vagy sem: a tudományos minősítés, illetve a munkahelyként megjelölt intézmény tudományos jellege. E két változó kombinált alkalmazására is módunk van, minek segítségével hierarchiába rendezhetjük a vizsgált populációt. Egy ilyen kombinatív elemzés már csak azért is szükséges, mert a neveléstudományi kommunikáció szereplői között igen nagy számban találunk olyan egyetemi/főiskolai oktatókat, tudományos kutatókat, akik az akadémiai intézményrendszer tagjai, miközben tudományos minősítésük nincsen. Ők helyezkednek el (a PhD hallgatókkal egy csoportban) a minősített és a „minősítéssel nem rendelkező és nem tudományos intézetekben dolgozó" szerzők között.[189]

A 3. ábrán a teljes populáció mellett minden folyóiratnál bemutatjuk a tanulmányírókra érvényes adatokat is. A tanulmányok szerzőinél megnő a tudományos közösség képviselőinek aránya: az összes szerző 71, a tanulmányírók 79 százaléka vagy rendelkezik tudományos minősítéssel, vagy munkavállalói ill. PhD-hallgatói jogviszonyban van valamely tudományos intézménnyel. Az adathiány az összes szerzői előfordulás esetében átlagosan 8,3%, ami az Educatioban emelkedik csak tíz százalék fölé.[190]

A tudományos közösség reprezentációjában a négy centrális folyóirat között jelentős különbségek vannak: a leginkább a Magyar Pedagógia, a legkevésbé az Új Pedagógiai Szemle hasábjain jelennek meg tudományos szerzők írásaikkal. Míg a Magyar Pedagógiában nincs eltérés a szövegtípusok között (akár az összes szöveget vesszük alapul, akár csak a főbb tanulmányokat, a minősített és/vagy tudományos intézményben dolgozók aránya akkor is 90,5%), addig a másik három folyóiratnál már releváns a szövegtípus ill. a terjedelem szerinti megkülönböztetés. A tanulmányíróknál a tudományos szerzők aránya az Educatioban 8,5, az Iskolakultúrában 6, az Új Pedagógiai Szemlében csaknem 7 százalékponttal nő az összes szerzőre kapott

189 Tekintettel a minősítési rendszer reformjára a 90-es években, az egyetemi doktori fokozatot itt már nem tüntettük fel.

190 Ennek oka, hogy az Educatio hagyományosan csak a tanulmányrovatban megjelent szövegek szerzőinek adatait közölte le, a többi rovat szerzőit pedig ritkábban találtuk meg a lexikonokban.

adatokhoz képest. Vagyis: akik nem tagjai a tudományos közösségnek, azok inkább rövidebb szakcikkeket, recenziókat vagy egyéb, kevésbé tudományos jellegű szövegeket alkotnak. A fenti adatok ugyanakkor azt is igazolják, hogy nincs olyan folyóirat az elemzett négy orgánum között, ahol a tanulmányok szerzői legalább kétharmad részben ne tudományos háttérrel rendelkező személyek lennének. Arra a kérdésre, hogy ez több vagy kevesebb, mint bármely más tudományágban, addig válaszolni nem tudunk, amíg nincsenek összehasonlítható adataink. Mint ahogy arra a kérdésre is nehéz lenne választ adni, hogy bármely folyóirat vagy szövegtípus esetén a tudós szerzők 90, 95 vagy 100 százalékos részvétele lenne-e az optimum…

3. ábra: A szerzők megoszlása a négy folyóiratban tudományos fokozat és intézményi háttér szerint – az összes kommunikációs aktus ill. a tanulmányírók esetében

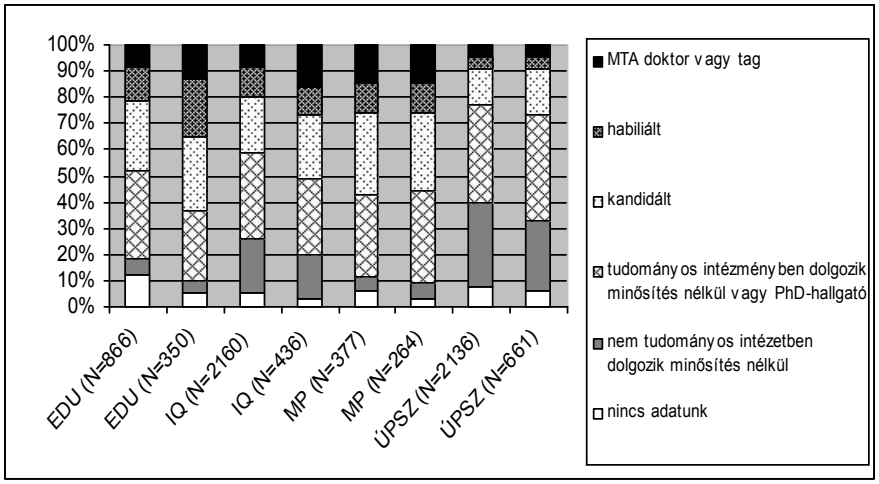

Az akadémiai intézményrendszer által biztosított tudományos legitimáció ugyanis nem feltétele a pedagógiai kommunikációban való részvételnek, tekintve, hogy nem csak tudományos tárgyú diskurzusokból áll ez a gyakorlat, hanem lehet ismeretterjesztő, tájékoztató, szakpolitikai kérdések széles körű megvitatását szorgalmazó vagy más típusú kommunikációs cselekvés is. A funkcionális sokrétűség a pedagógiai kommunikációra általában is, egyes orgánumaira pedig kifejezetten jellemző, éppen ezért tudományközi összehasonlításra csak úgy lenne mód, ha a pedagógiai folyóiratokban folyó kommunikációt olyan tudományok

kommunikációs praxisával hasonlítanánk össze, ahol a szakfolyóiratoknál ugyancsak egyfajta – a pedagógiaival lehetőleg analóg – „munkamegosztás" illetve „multifunkcionalitás" érvényesül.

Érdemes még közelebbről is megvizsgálnunk, hogy milyen a tudományos fokozattal rendelkezők részesedése az egyes folyóiratokban. Az Educatio tanulmányszerzői között (ők nagyjából lefedik a tanulmányrovat szövegeinek szerzőit) találunk a legmagasabb arányban minősített személyeket, ahol a habilitáltak kiemelkedő részvétele mutatja, hogy bár a lap kiadója egy kutatóintézet a szerkesztőségnek valójában igen erős az egyetemi beágyazottsága is. A minősítettek aránya az Educatioban – műfajtól függetlenül – több mint kétszer annyi, mint az Új Pedagógiai Szemlében, ami nemcsak a két folyóirat, hanem a két háttérintézmény tudományos jellege közötti különbségekről is árulkodik. Ha a műfajokon belüli elemzéseket is elvégezzük, feltűnő, hogy az Educatio olyan szövegtípusoknál is nagyarányú minősített szerzőt tud felmutatni, amelyek nem tipikusan tudományos zsánerek, mint pl. az interjú.[191]

Itt szeretnénk reflektálni a WARGO Intézet keretében elvégzett kutatásra, amely három magyar és három angol nyelvű (ebből kettő rangosabb és egy kevésbé rangos) pedagógiai folyóirat elemzésére is kiterjedt. Az általuk vizsgált indikátorok között a társszerzőség, az empirikus módszerek alkalmazásának jelzései (pl. ábrák, képletek száma), a hivatkozások száma, ezen belül a folyóirat- ill. az idegen nyelvű hivatkozások száma szerepelt – mint a kommunikációs gyakorlat tudományos jellegének mutatói. Ezen indikátorokkal mi magunk is foglalkoztunk, és az empirikus módszerek alkalmazásának jelzésein kívül mindegyiket részletesen elemeztük.[192] Eredményeink abból a szempontból tulajdonképpen egybevágnak, hogy a WARGO intézet vizsgálatába bevont három magyar folyóirat közül (Magyar Pedagógia, Iskolakultúra, Új Pedagógiai Szemle) a Magyar Pedagógia mutatói közelítik meg a leginkább a rangosabb nemzetközi folyóiratok jellemzőit. Azaz: itt találjuk a legtöbb empirikus kutatásról szóló tanulmányt, itt a legtöbb

191 Itt most az interjúk, ill. kerekasztal-beszélgetések készítőiről és nem az interjú-alanyokról van szó. Az interjúalanyok összetételéhez, jellemzőihez ld. Mede Perla tanulmányát (Mede 2009).

192 A hivatkozások elemzéséhez lásd a következő tanulmányokat: Bárd Edit 2009; Pap K. Tünde 2009.

az egy cikkre eső hivatkozások száma, s ezen belül a folyóirat-hivatkozások ill. az idegen nyelvű referenciák. Az ebből levonható következtetésekben azonban nem osztjuk a WARGO intézet kutatóinak véleményét. Itt ugyanis három olyan lapot hasonlítottak össze egymással, amelyek nem tekintik egyenlő mértékben elsőszámú prioritásnak a tudományos jelleg erősítését. A magyar neveléstudomány jelen állapotában egy, legfeljebb két olyan lap fenntartására képes, amely – bármilyen szempontból is – összemérhető lenne a nemzetközi tudományos közélet oktatással/pedagógiával foglalkozó orgánumaival. Elemzéseink alapján erre a szerepre a Magyar Pedagógia és az Educatio a leginkább predesztinált. E két lap közül az egyiket kihagyni az elemzésekből, a kommunikációs mező alapos ismeretének hiányára utal. Feltesszük, hogy a WARGO-kutatás résztvevői az Educatiot interdiszciplináris jellege miatt nem tekintették meghatározó neveléstudományi folyóiratnak, de ezt a neveléstudós társadalom nem így érzékeli. (Vö. a folyóirat-hivatkozásokról szóló tanulmány eredményeivel, Pap K. Tünde 2009) Konklúziónk ezért: tudományos lapot csak tudományos lappal érdemes összehasonlítani, ha a tudományosság „mértékére" vagyunk kíváncsiak. S ha máshonnan nem is, de a folyóiratok küldetésnyilatkozataiból viszonylag jó támpontokat nyerhetünk annak eldöntéséhez, hogy melyik lap törekszik arra, hogy megfeleljen a „tudományosság" nemzetközi normáinak, s melyik nem…

2.2 A társadalmi nemek reprezentációja és aktivitása

Akár diakrón, akár szinkrón szempontból tanulmányozzuk egy tudományos közösség kommunikációs tevékenységét, a 20. századtól kezdve már minden tudományágat jellemez, hogy milyen mértékben vehetnek részt a nők a tudományos közéletben. Ezért szeretnénk most utána járni, hogy a vizsgált időszakban mennyire voltak jelen a nők a neveléstudományi diskurzusokban; miképpen jellemezhető a női reprezentáció ill. publikációs aktivitás a szerzők egyes alcsoportjain belül; illetve, hogy van-e bármilyen jelzésünk arról, hogy a szakma elnőiesedése a gyakorlati pedagógia után (idővel) a neveléstudományt is jellemezheti.

Minden szerzőt egyszer véve számításba az elemzett népességben a férfi-nő arány 52 illetve 48 százalék. Az összes kommunikációs aktust tekintve ez 55 és 45 százalékra módosul, ami

már önmagában is mutatja, hogy a férfiak valamivel aktívabb szereplői a vizsgált kommunikációs közösségnek, mint a nők. Ha megnézzük ugyanezen adatokat az egyes szövegtípusokra, akkor a legnagyobb különbség az interjúknál ill. a recenzióknál mérhető: az egyes személyekre kivetítve átlagon felüli (50-56%), az egyes személyek teljes szövegprodukciójára kivetítve átlagon aluli (42-43%) a női részvétel. Vagyis: több nő próbálja ki magát az interjú és a recenzió műfajában, de összességében kevesebb szöveget állítanak elő, mint a férfiak. A szakcikkeknél a nők aktivitása a szöveg hosszával (ha nem is egyenes arányban, de) erősödik, a tanulmányok esetében meg is haladja az átlagos 45%-ot. Tehát: A nők produktivitása általában alatta marad a férfiakénak, de a hosszabb és tudományosabb jellegű szövegek előállításában átlagos részvételükhöz képest aktívabbak.[193]

Túl az imént felvázolt összefüggéseken, érdemes azonban a nők (és a másik oldalon mindig a férfiak) reprezentációját ill. aktivitását szélesebb kontextusban is megvizsgálni, hiszen számos olyan tényező van, ami relatívvá teheti a fenti adatokat. Hogy csak néhányat említsünk e tényezők közül:

- Az akadémiai szféra rendkívül tagolt, s az egyes diszciplinákban nagyon eltérő a társadalmi nemek érvényesülési lehetősége, ezért érdemes az adatainkat a neveléstudomány ill. más társadalomtudományok átlagos mutatóival egybevetni.

---

193 A folyóiratok jellemzéséhez most csak egy rövid összefoglalás: Az összes kommunikációs aktust vizsgálva a nők aránya az Educatio folyóiratban a legmagasabb: az egész szerzői népességben mért mintegy 45%-os részvételhez képest, az itt megjelent szövegek több mint felét írták női szerzők, önállóan vagy társszerzőként. (A társszerzősség általában a nőkre jellemzőbb). Az ÚPSZ-ben mért adat az átlagnak felel meg, az Iskolakultúrában és a Magyar Pedagógiában 1,5-2,5 százalékponttal az átlag alatt marad a nők részvétele. A tanulmányszerzők között ugyan általában nagyobb aktivitást mutatnak a nők, de az egyes folyóiratokon belül a sorrend már változik: a legtöbb női tanulmányíró az ÚPSZ-ben regisztrálható (49%), ezt követi az Iskolakultúra és a Magyar Pedagógia 46%-kal, és a sor végén találjuk az Educatiot (44,6%). Vagyis: a nők viszonylag aktív részvétele az Educatio folyóiratban – az általános összefüggéssel szemben – *nem* a fő tanulmányok, hanem a rövidebb kutatási beszámolók megalkotásában jelentkezik. A többi folyóirathoz képest viszont jelentősebb a női részvétel pl. az interjúk készítői (62%), valamint a recenzensek között (53,5%).

- Az akadémiai minősítések hierarchikusan strukturálják a tudományos közösséget, s mint minden hatalomelosztó rendszerben, itt is érvényre juthat az ún. „üvegplafon”-hatás, ezért mindenképpen foglalkoznunk kell a tudományos hierarchia különböző lépcsőfokain álló szerzői csoportok publikációs tevékenysége közötti különbségekkel.

- A pedagógus szakma elnőiesedése egy lassan száz éve tartó folyamat, ami a 21. századra elérte a felsőoktatást. Ennek nyilvánvalóan van/lesz hatása a neveléstudomány fejlődésére is. Izgalmasnak tűnik ezért a kérdés, hogy a neveléstudományi kommunikáció általunk vizsgált szegmenseiben van-e bármilyen jele annak, hogy a nők az oktatási szféra után a neveléstudományt is „a birtokukba veszik”.

A szerzők nemi összetételéről ismertetett számokat tehát valamely, társadalmilag jól körülhatárolható alapsokaság adatainak a tükrében értelmezzük tovább. Megvizsgáljuk a társadalom egészét; a diplomás népességet; a tanintézetek oktatóit; a kutató- és fejlesztő helyek tudományos munkatársait; az akadémiai fokozattal rendelkezőket – különös tekintettel a neveléstudományban minősítettekre.

A teljes magyar népességben, az utolsó népszámlálási adatok szerint, 47,6 százalék a férfiak, és 52,4 százalék a nők aránya. A felsőfokú végzettséggel rendelkezőknél 49,8 és 50,2 százalék a férfi és a női részesedés. Össztársadalmi szinten tehát a nők száma meghaladja a férfiakét, sőt az ezredfordulóra már a diplomás népességen belül is regisztrált a női fölény, így a 48 százalékos női reprezentáció a szerzők számában illetve a 45 százalékos női részvétel a neveléstudományi kommunikációban a lakosság egészéhez képest a nők alul- ill. a férfiak felülképviseltetettségéről tanúskodik.

Az oktatási szférában a következő adatokat találjuk: a felsőfokú tanintézetek oktatóinak 39, a középfokon tanítóknak 62, az alapfokon tanítóknak 89 százaléka nő. A nők alulreprezentáltsága a pedagógiai folyóiratokban – ha az oktatás minden szintjét figyelembe vesszük – még szembetűnőbb. Mivel a neveléstudományi kommunikáció szereplői elsősorban az akadémiai intézményrendszerből kerülnek ki, a felsőfokú tanintézetek adatait érdemes kiemelten kezelnünk. A felsőoktatásban ugyanis alig 40 százalékos a női részvétel. Ehhez képest a szerzők közötti 48 százalékos arány már nem alul-, hanem felülreprezentációt jelent. Érdekes lenne leszűkíteni az alapsokaság körét a neveléstudományi

intézetekben dolgozókra is, tekintettel arra, hogy ezekben a női tanerő részesedése az átlagos 40%-os értéket – valószínűleg – felülmúlja. Sajnos intézetekre, ill. tanszékekre bontott statisztikai adatokkal nem rendelkezünk, azt viszont tudjuk, hogy szerzőink között a neveléstudós felsőoktatókon belül a nők aránya 50,8 százalék, ugyanezen nőknek a kommunikációs aktusokban való részvétele pedig 47,4 százalék. Vagyis: viszonylag magas csoport-reprezentációs értékek mellett a felsőoktatásban dolgozó neveléstudós nők valamivel kevésbé aktívak az általunk vizsgált orgánumokban, mint a férfiak.

A neveléstudományi kommunikáció szereplőinek másik meghatározó csoportja a tudományos kutatóintézetek népessége. A kutatói és fejlesztői tevékenységet végzőkről már bontott adataink is vannak. A Magyar Statisztikai Évkönyv 1999-es kimutatásaiból tudjuk, hogy a kutató- és fejlesztő helyeken alacsonyabb a nők részvétele, mint a felsőoktatásban: az összes tudományterületet számításba véve alig több mint 30%. (Lásd a 4. táblázatot.)

4. táblázat: A kutató-fejlesztő helyek munkatársai, a nők számával ill. arányával

	Kutatóhelyek száma	Kutató-fejlesztő munkatársak száma	Ezen belül a nők száma	Nők aránya
Összes tudományterület	1887	24609	7554	30,7%
Társadalomtudományok	634	7869	3279	41,7%
Ezen belül:				
Filozófia	14	169	44	26,0%
Pedagógia	**104**	**1013**	**503**	**49,7 %**
Állam- és jogtudomány	47	440	115	26,1%
Közgazdaságtudomány	119	1425	496	34,8%
Szervezéstan	18	213	63	29,6%
Történelem, régészet, néprajz	73	1162	468	40,3%
Nyelvészet, irodalom	107	1641	943	57,5%
Művészeti kutatás	15	306	116	37,9%

Forrás: *Magyar Statisztikai Évkönyv 1999, 28. fejezet, 28.3.-as tábla*

A társadalomtudományokon belül már összemérhető a női részesedés a felsőoktatás átlagával, ami a neveléstudományi kommunikáció szempontjából relevánsabb is, mint a többi tudományterület. Mint a 4. táblázatból látható, a társadalomtudományi intézetek között igen nagy a szórás: a filozófia ill. az állam- és jogtudomány helyezkedik el az egyik póluson (75 százalék körüli férfi dominanciával), a filológiai kutatóhelyek találhatók a másik póluson, ahol a legmagasabb (57,5 százalékos) a női részvétel. A pedagógiai intézetekben kiegyensúlyozott, csaknem fele-fele arányú a nemek megoszlása. A neveléstudományi diskurzusok szereplői között tehát a társadalomtudományi kutatók adataihoz képest erős, a neveléstudományi kutatók adataihoz képest enyhe (de kimutatható) a kutatóintézeti nők felülreprezentációja. Az oktatáskutató helyekről érkezett szerzők között 51,4 százalék a személyekre számított, és 38,4 százalék a kommunikációs aktusokra számított női arány. A kutatóintézetek és a felsőoktatási intézetek összehasonlításában megállapítható, hogy ugyan a női oktatáskutatók nagyobb számban vesznek részt a neveléstudományi kommunikációban, mint a női neveléstudós felsőoktatók, de aktivitásuk gyengébb (a vizsgált folyóiratokban!). Ugyanez az összefüggés a férfiakra a két intézménytípus relációjában – természetesen – fordítottan áll: a kutatóintézetekből kevesebb férfi jelenik meg, mint a felsőoktatásból, de sokkal több publikációt tudhatnak a magukénak, mint egyetemi/főiskolai kollégáik.

Végül megvizsgáltuk az akadémiai fokozattal rendelkezők körét is. Ebből a célból a MTA köztestületi nyilvántartását, valamint a MAB habilitációs jegyzékét elemeztük. Az MTA köztestületében a női részvétel a kutatóhelyek arányszámait is „alulmúlja”: a tagságnak a nők alig több mint egyötödét teszik ki. Ehhez képest a neveléstudományból minősítést szerzettek között feltűnően magas, 41,3% a nők részesedése.

A 4. ábrán az akadémiai intézetekben (felsőoktatásban vagy kutatóintézetben) dolgozó neveléstudományi szerzők nemi megoszlási adatai láthatók – tudományos fokozatok szerinti bontásban. Mint ez a diagrammon jól kivehető, a férfiak előfordulási valószínűsége a tudományos rang emelkedésével exponenciális nő, ami önmagában nem szorul különösebb magyarázatra, hiszen tudjuk: a nők expanziója a tudományos szférában is az alsóbb szintekről halad fokozatosan a felsőbb szintek felé. Éppen ezért, itt megint össze kell vetnünk a

publikációs aktivitást az adott csoportra átlagosan jellemző nemi arányokkal.

4. ábra: Akadémiai intézményekben dolgozó neveléstudományi szerzők nemi megoszlása tudományos fokozat szerint (összes névelőfordulás)

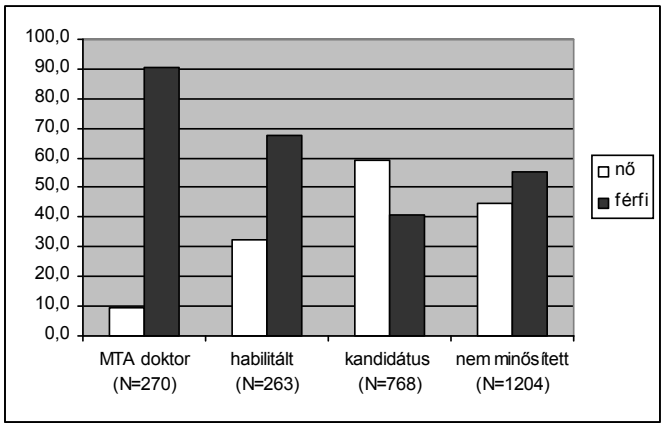

A neveléstudományból MTA doktori fokozattal vagy kandidátusi/PhD fokozattal *és* habilitációval rendelkezőknél 12 ill. 33 százalék körüli a nők részesedése. A szerzői adatbázisunkban az MTA doktori fokozattal rendelkező neveléstudós szerzők között 7,8 százalék, a neveléstudományból habilitáltak között 34,5 százalék a nők aránya. A személyek arányszámai alapján tehát a nagydoktorival rendelkező nők erősen alul-, a habilitált nők enyhén felülreprezentáltak a saját csoportjukon belül. A két csoport kommunikációs aktivitása viszont éppen fordított képet mutat: az MTA doktoroknál mintegy két százalékponttal erősebb, a habilitáltaknál viszont két százalékponttal gyengébb a nők publikációs aktivitásának mértéke, mint a csoporton belüli reprezentáció. Ahol mind a reprezentáció, mind a publikációs aktivitás meghaladja az adott csoportra jellemző női részvételt, az a neveléstudományból kandidáltak vagy PhD-val rendelkezők csoportja. A nők a neveléstudományi kandidátusok 45,3 százalékát adják, a szerzőkön belül 48,7 százalék az arányuk, vagyis a neveléstudományi kommunikációban egyértelműen felülreprezentáltak, a szövegeknek pedig már csaknem 60 százalékát e csoportban a nők jegyzik, ami – a nőkre általában nem jellemző – kimagasló produktivitást mutat.

Összegzés: Amennyiben a szakmailag releváns csoportok (pl. a felsőoktatók, főállású kutatók, neveléstudományból minősítettek) nemi arányait vesszük alapul, akkor a nők számszerű felülreprezentációja – kisebb-nagyobb mértékben – kimutatható, ugyanakkor az is jellemző, hogy míg a nők saját csoportjaikon belül nagyobb számban vannak jelen a neveléstudományi diskurzusokban, a férfiak a produktívabbak. (Az egy főre eső szövegek száma a férfiaknál magasabb.) Egyelőre egyetlen jól megragadható szerzői körben mutatkozott a nők kommunikációs részvétele *és* produktivitása erősebbnek a férfiakénál, és ez a kandidátusi (vagy PhD) fokozattal rendelkezők csoportja. E jelenségre nyilván sokféle magyarázat adható – egy azonban biztosnak látszik: a nők relatíve erős publikációs aktivitása a kandidátusok körében a nők tudományos ambícióival is összefügg, annak világos felismerésével, hogy a tudományos közéletben való részvétel az egyik legfőbb eszköze az akadémiai ranglétrán való felemelkedésnek. Mint ezt az MTA köztestületi adatai igazolják, még a II. vagy a IX. osztály átlagához képest is jobb esélyekkel „szállhatnak ringbe" a nők a neveléstudomány területén, mint sok más tudományágban. Ha e feltevésünk helytálló, vagyis a fokozott produktivitás mögött tudományos-intézményi ambíciók húzódnak meg, a neveléstudományból habilitálók között hamarosan nemi kiegyenlítődés, a PhD szintjén női dominancia várható.

Ha már a jövő latolgatásánál tartunk – ami a következő fejezet központi témája lesz –, talán nem érdektelen, ha a nemi arányok változását az egyes generációkon belül az időtengely mentén is megvizsgáljuk.

Az 5. diagramm öt generáció nemi megoszlási adatait tartalmazza. A születési dátumok (jobb oldali kis ablakban) jelzik az egyes kohorszokhoz tartozók életkorát. Az 1940 előtt születettek képezik a legidősebb korosztályt, akik átlagosan 69 évesek a publikáció idején (rombusszal jelölt vonal). Az 1941-1950 ill. 1951-1960 között születettek a középnemzedék két, markánsan eltérő csoportját alkotják (négyzettel ill. háromszöggel jelölt vonalak). Az 1961 után született szerzőket ugyancsak szétosztottuk két fiatal generációra: az egyik túlnyomórészt 30 éves kora felett, a másik túlnyomórészt 30 éves kora alatt publikált (ikszel ill. csillaggal jelölt vonalak). Az abszolút számok a születési dátumok mellett az adott kohorszba eső férfiak és nők teljes szövegprodukcióját mutatja. Ezek a nominális értékek csak azt érzékeltetik, hogy az egyes

nemzedékeknek mekkora volt a hozzájárulása a publikációk egészéhez. (A generációk szerepét a következő fejezetben majd részletesebben is tárgyaljuk.)

5. ábra: A férfiak részvétele a vizsgált korszak elején, közepén és végén – korcsoportos bontásban (összes névelőfordulás, N=2787)

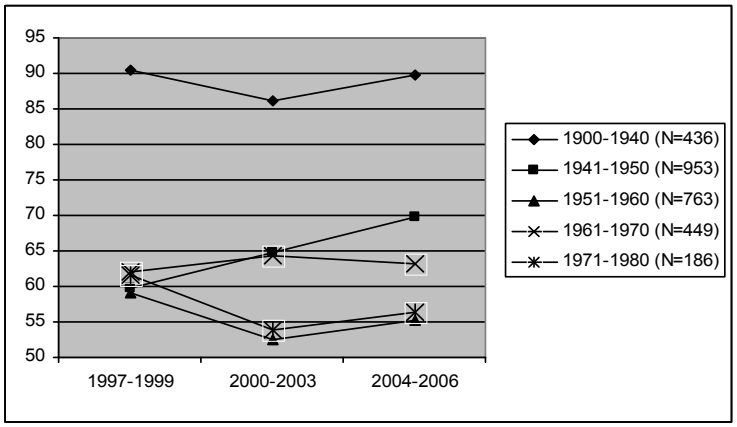

Mint ez az 5. ábrából világosan kitűnik, a nők megjelenésére a tudományos közéletben a második világháború előtt születettek között sokkal kisebb az esély, mint a későbbi nemzedékekben. A második világháború társadalom-, politika-, művelődés- és tudománytörténeti szempontból egyaránt fontos határkő, így az 1940/1945 előtt születettek megkülönböztetése – akár az idős nemzedékeken belül is – minden hasonló vizsgálatnál célszerű lenne. A középnemzedéken belül ugyancsak jelentős különbségek vannak. Bár a centrális folyóiratokban a neveléstudományi diskurzusokat (mint ahogy a szerkesztőségeket is) a 37-65 év közötti korosztályok dominálják, ez a dominancia nem egyenletesen oszlik meg a nemek között. A 47-65 évesen publikálók körében (négyzettel jelölt vonal) egy lineárisan emelkedő aktivitás tapasztalható a férfiaknál, és értelemszerűen egy folyamatosan csökkenő megjelenés a nőknél. Ennek pontos okát még nem tudjuk, de feltesszük, hogy az idősebb középnemzedékben, a felettük lévők nyugállományba vonulása után, még mindig javarészt a férfiak számára állt nyitva az út a tudományos intézményrendszeren belül a jelentősebb pozíciók elfoglalására, amit a szakmai kommunikációban betöltött súlyuk (is) visszatükröz. A következő generációnál ez a férfi túlerő már nem mutatkozik meg, sőt a nők

jelenléte az egy generációval lejjebbi, 30 év körüli népesség mutatóival tart össze. Akár azt is mondhatnánk, hogy a fiatalabb generációkra egy fokozatosan erősödő női jelenlét a jellemző, ha nem kellene szembenéznünk azzal, hogy az 1961 és 1970 között születettek, akik a vizsgált időszak elején 27-36 évesek, egy viszonylag kiegyensúlyozott 63% körüli férfi aktivitást mutatnak (ikszel jelölt vonal). E csoportba 130 személy tartozik, akik között a nők jelenléte már eleve valamivel átlag alatti, de produktivitása – néhány kivételtől eltekintve – még inkább elmarad az átlagtól. A második legfiatalabb generációnál ez billenti el a mérleg nyelvét a férfiak oldalára.

Összességében a nemek generációkon belüli megoszlása az időtengely mentén nagyon különböző mintázatokat mutat. Érdemi elmozdulás a vizsgált tíz évben a férfiak javára a kommunikációs mezőben uralkodó idősebb középnemzedékben (1941-1950 között születettek), a nők javára pedig a már befutott, de a kulcspozíciókban lévők mögött többnyire másodvonalat alkotó fiatalabb középnemzedékben (1951-1960 között születettek), valamint a legfiatalabb, 30 év alatti generációban tapasztalható.

2.3 A fiatal generációk publikációs aktivitása és jellemzői

Egy tudományág fejlődési potenciálját erősítheti, ha intézményrendszere befogadó, vagyis: képes arra, hogy integrálja az újonnan érkezőket, akár intradiszciplináris rekrutációról (neveléstudós utánpótlásról), akár interdiszciplináris nyitásról (más tudományterületekről érkezett kutatók bevonásáról) van szó. A most következő vizsgálatokkal arra a kérdésre keresünk választ, hogy a magyar neveléstudomány kommunikációs gyakorlatában vannak-e jelei a fenti, kettős értelemben vett „diszciplináris megújulásnak”.

Mivel a szerzők kétharmadáról nem rendelkezünk születési adatokkal, röviden szólnunk kell az adathiány természetéről is. A szerzők demográfiai adatai részben a minősítettek nyilvános adattáraiból, részben három Ki kicsoda?-kiadványból származnak. Mindebből következik, hogy a minősítettek, illetve a szakmai közéletben fontosabb szerepet betöltő nem-minősített szakírók általában kielégítő mértékben reprezentáltak, mindazokról viszont, akik tudományos fokozattal nem rendelkeznek, vagy nem tartoznak a „lexikon-elitbe”, a kohorsz-elemzések alapján biztonsággal nem állíthatunk semmit. Némileg javít a helyzeten, hogy azok a szerzők,

akikről születési adatokkal rendelkezünk, és akik – mint már említettük – a népesség mindössze egyharmadát adják, a publikációknak több mint a felét produkálták. A továbbiakban bemutatásra kerülő elemzések ezért elsősorban az aktívabb és erősebb tudományos legitimációt élvező szerzők jellemzésére alkalmasak.

Vizsgálódásunk középpontjában a „fiatal generációk" állnak – de arról, hogy kiket is tekintsünk a neveléstudományon belül „fiatalnak", valójában nincs konszenzus. Hrubos Ildikó 2000-ben a neveléstudósok körében elvégzett empirikus vizsgálata során a születési évek alapmegoszlásából indult ki, majd (többé-kevésbé) mechanikus, egyenlő arányú felosztással három kohorszot hozott létre. Ennek eredményeképp a „legfiatalabb" korcsoportot az 55 év alattiak, a középsőt az 55 és 65 év közöttiek, a legidősebbet pedig a 65 év felettiek alkották. 2007-ben – e kutatás megismétlésekor – Kozma Tamás és munkatársai ezt a kategorizációt vették át. Nem is tehettek másképp, hiszen felmérésük eredményét a korábbi adatokkal szerették volna összehasonlítani. (Hrubos 2001, Kozma/Fényes/Torma 2007)

Meglátásunk szerint, az életkori határok kijelölése nem apriori eldönthető kérdés, hanem mindig a kutató érdeklődése, ill. a vizsgálat tárgya határozza meg. Mi az 1960 után születetteket soroltuk a „fiatal szerző" kategóriába, vagyis azokat a szerzőket, akik a vizsgált korszak elején minimum 17 (ténylegesen 19) és maximum 36, a végén pedig legfeljebb 45 évesek voltak. A 45 év körüli korhatár kijelölését a fiatal nemzedékeknél – többek között – az is indokolta, hogy neveléstudományból viszonylag későn szereznek fokozatot a kutatás iránt elkötelezettek. Az MTA nyilvántartásának adataiból kiszámítható, hogy 2006 előtt a neveléstudósok körében a PhD vagy kandidátusi minősítés megszerzése átlagosan a nőknél 44,8, a férfiaknál 45,6 éves korra esett. A „fiatal generációkhoz tartozók" ezért nem általában a „fiatal", hanem „az átlagosnál hamarabb" és – Hrubos Ildikó megfigyeléseire reflektálva – „a feltehetőleg egyenes úton minősítéshez jutott" kommunikációs szereplőket reprezentálják.[194]

194 Itt arról a megfigyelésről van szó, miszerint a neveléstudományból fokozatot szerzettekre kétféle karrierpálya jellemző: egy „kerülőutas" többnyire az oktatáson keresztül, ill. egy „közvetlen" a tudományos intézményrendszeren át. A tudományág művelése szempontjából mindkettő legitim, sőt, történetileg az első tűnik jellemzőbbnek, ami azonban kitolhatja a fokozatszerzés idejét akár 10-20 évvel is. (Lásd: Hrubos 2001 ill. Kozma/Fényes/Tornyi 2007)

Az imént jellemzett fiatal generációkat látjuk a 6. ábra első két sorában. A negyedik sorban az 1940-es években született, ún. „nagy generációhoz" tartozó kutatók/közszereplők oszlopai magasodnak; köztük és a „fiatalok" között pedig azokat a középnemzedékhez tartozó, az ötvenes években született szerzőket találjuk, akik ha nem is olyan mértékben, mint a „nagy generáció", de domináns szerepet játszanak a pedagógiai diskurzusokban. Végül (s konkrétan most az utolsó sorban) jelennek meg a neveléstudományi kommunikáció legidősebb szereplői, a háború előtt született nemzedékek. A diagramm az egyes generációk publikációs aktivitását mutatja három idősávban: a 90-es évek végén, a 2000-es évek elején, ill. közepén.

Egyetlen pillantás elég a 6. ábrára, hogy megállapítsuk: a neveléstudományi kommunikációs gyakorlat az általunk elemzett orgánumokban – mint ahogy ez a tudományos intézményekre általában is jellemző – gerontokratikus jellegű. A „generációs őrségváltás" az idős és a '40-es években született „nagy generáció" között már megtörtént, mindez azonban csak megerősíti az előbbi állítást. Nem önmagában az életkor, hanem az intézményi hierarchiában elfoglalt pozíció befolyásolja a kommunikációs cselekvést – csak e kettő a nomenklatúra által determinált rendszerekben korrelál. Az időtengely mentén jól kivehető, hogy a fiatalabb generációk tagjai nemcsak, hogy folyamatosan jelen vannak, de részvételük az életkoruk emelkedésével (s ezzel együtt: a tapasztalataik gyarapodásával ill. a formális legitimációjuk erősödésével) egyenes arányban nő. A középnemzedéken belül viszont van egy még értelmezésre szoruló jelenség: a '90-es évek végén a fiatalabb középnemzedék tagjai, vagyis az 1950-es években születettek, igen nagy súllyal vannak jelen a neveléstudományi kommunikációban, ez a jelenlét azonban az ezredforduló táján erősen visszaesik.[195] A 2000-es évek közepére a fiatalabb középnemzedék javít a pozícióján, amiben már szerepe van annak is, hogy az idősebbek fokozatosan a háttérbe vonulnak, s ezt még nem igazán

195 Ennek magyarázatához a szövegek tartalomelemzése nélkülözhetetlen. Abból az előfeltevésből indulunk ki, hogy az ezredforduló a nagy számvetések, értékelések, előrejelzések és programjavaslatok ideje, tehát több olyan cikk megjelenését valószínűsíti, melynek szerzője az adott tudományág kulcspozíciójában lévő személy.

tudja ellensúlyozni, hogy mindeközben a fiatal generációk egyre meghatározóbb szereplőivé válnak a pedagógiai diskurzusoknak.

6. ábra: Az egyes korcsoportok publikációs aktvitása a négy folyóiratban a vizsgált korszak elején, közepén és végén (összes névelőfordulás, N=2787)

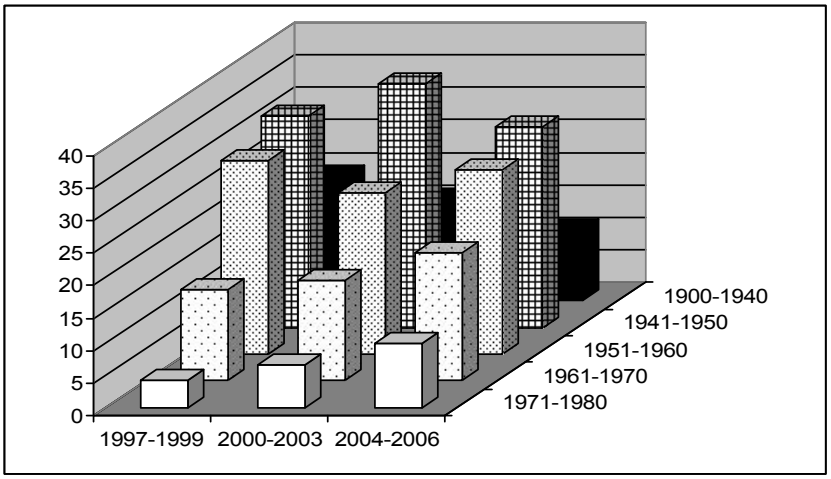

A fiatal szerzők perspektívájából a négy központi pedagógiai folyóirat természetesen nem azonos mértékben kínált lehetőséget a publikációra. Már csak azért sem, mert közülük kettő negyedévente, kettő pedig havi rendszerességgel megjelenő szaklap, s az Educatioban és a Magyar Pedagógiában (más-más okokból) csak igen korlátozott számban ill. műfajban helyezhetnek el a szerzők szövegeket. A 7. ábrán tanulmányozhatjuk, hogy a fiatal szerzők publikációi milyen módon oszlottak meg a négy orgánum között a vizsgált években. A százalékos értékek a vízszintes tengelyen a fiatal szerzők jelenlétét mutatja éves bontásban – az életkori adattal rendelkezőkön belül. E számokból látható, hogy a 45 év alattiak részesedése 1997 és 2005 között megduplázódik (amennyiben az ominózus 2000-es évet külön kezeljük). A 2006-os visszaesést értelmezni egyelőre nem tudjuk, jele lehet egyfajta stagnálásnak, kapcsolatban állhat a folyóiratok egzisztenciális gondjaival, vagy olyan témák előtérbe kerülésével, melyekben a fiatal szerzők kevésbé nyilvánultak meg.

Ha az egyes folyóiratok felől vizsgáljuk a fiatal generációk jelenlétét, akkor – nem a számosságuk, hanem az adott nemzedékekre

eső szövegek arányszámai alapján – a Magyar Pedagógiában a leginkább felülreprezentáltak a fiatal szakírók. Kisebb mértékben, de a vizsgált korszakra jellemzően felülreprezentáltak még az Educatioban és az Iskolakultúrában; mindvégig erősen alulreprezentáltak az Új Pedagógiai Szemlében. Általában tehát elmondhatjuk, hogy a fiatalabb generációk bevonása a neveléstudományi kommunikációba a négy elemzett folyóiratban kimutatható, de az egyes fórumok ebben vállalt szerepe nagyon különböző.

7. ábra: A 45 év alatti szerzők megjelenése a négy pedagógiai folyóiratban (összes névelőfordulás, N=635)

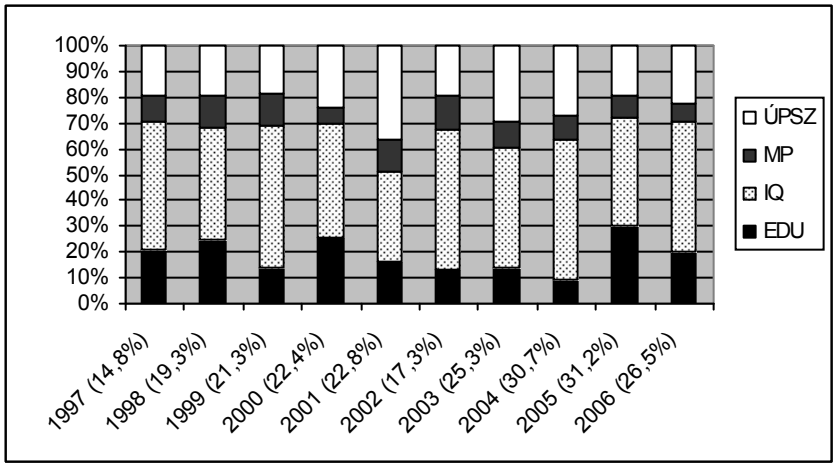

A fiatal szerzők szemszögéből nézve (lásd a 7. ábrán) az Iskolakultúra nyújtja a legtöbb lehetőséget a megjelenésre, ami különösen az Új Pedagógiai Szemlével való összehasonlításban feltűnő. A fiatal szerzők még a negyedévi, tematikus, és a fő tanulmányok szerzőit felkérés útján kiválasztó Educatioban is többet publikálnak, mint az ÚPSZ-ben. Az átlagos megoszlás alapján: a fiatal generációk szövegeinek fele az Iskolakultúrában, egynegyede az Educatioban, egyötöde az Új Pedagógia Szemlében és mintegy egytizede a Magyar Pedagógiában jelenik meg. A publikációk számát tekintve tehát az Iskolakultúra és az Educatio a legjelentősebb befogadója a fiatal generációk írásainak.

A Magyar Pedagógia esetében a nemzetközi publikációs normáknak való megfelelés, illetve a pree-review rendszerű lektorálás nem feltétlenül riasztja el a kevesebb tapasztalattal rendelkező

szerzőket – itt az alacsony számú megjelenés inkább abból fakad, hogy az egyes számok terjedelméhez képest a szövegek átlagos terjedelme igen nagy (messze meghaladja a többi folyóirat cikkeinek átlagos hosszát). Azt már nehezebben tudjuk értelmezni, hogy az Új Pedagógiai Szemlében miért ilyen alacsony a fiatal generációk megjelenési valószínűsége. A többiekkel szemben mindenképp hátrányt jelenhet, hogy a szerkesztőség tagjai között kevesebb a doktori iskolákban oktató vagy doktori programokat vezető személy, valamint, hogy a szövegek mintegy egynegyedét hét-nyolc állandó szerző állítja elő, akik között nincs fiatal minősített munkatárs. (Erre a témára még visszatérünk a szerzői dominancia kapcsán.)

Ami a műfajokat illeti, az volt az előfeltevésünk, hogy a fiatalok – mint amolyan kezdő kutatók – gyakrabban fognak megjelenni recenzióíróként, mint az idősebbek. Mint kiderült, jó irányban tapogatóztunk, az alapvető összefüggés azonban más. A fiatal generációk publikációinak közel egyharmada hosszabb tanulmány, csaknem fele rövidebb szakcikk, egyötöde recenzió és három százaléka interjú. Az összes szöveg figyelembevétele mellett a fiatalok aktivitása a recenzió műfajában erősebb, mint a szerzőknél általában: a recenziók csak 15,7 százalékát teszik ki az összes szövegnek, a fiatalabbaknál ennél majdnem öt százalékponttal magasabb ez az arány. Ha a vizsgált népességet leszűkítjük a 30 év alatti szerzőkre, akkor a legfiatalabbaknál már a publikációk egynegyede recenzió. Ennél azonban még erőteljesebb növekedés tapasztalható, ha a minősített kutatók és a minősítés előtt álló PhD-hallgatók publikációs tevékenységét hasonlítjuk össze. A recenziók írása ugyanis nem is annyira az életkorral, mint inkább a tudományos ranglétrán elfoglalt pozícióval függ össze. Minél több idő telik el a fokozatszerzés után, annál kisebb a valószínűsége annak, hogy az adott szerző tanulmány helyett recenziót írjon. Az 1997 és 2006 között PhD fokozatot szerzettek körében – még a védés előtti években is – fele annyi recenziót találunk, mint azok között a PhD-hallgatók között, akik előre nem látható távolságra vannak a tudományos minősítésüktől.

Kiinduló kérdésünk megválaszolásához ki kell térnünk még arra is, hogy a 45 év alatti szerzők mely tudományterületeket képviselik. A fiatal szerzők között szignifikánsan kevesebb neveléstudományi szakembert találunk, mint az elemzett népesség egészében. Konkrétan: a tudományos területen dolgozó fiatalok között 62% a neveléstudós, 21% a történész, irodalmár vagy nyelvész, 11% a

humán- és társadalomtudományok képviselője; a maradék 6% pedig megoszlik a többi tudományág között. (A nem tudományos területen dolgozók a fiatalok 5 százalékát tették ki, de őket most nem vettük számításba.) Ha e számokat egybevetjük a 3. táblázat adataival, csaknem 10 százalékponttal kevesebb neveléstudóst, 7 százalékponttal kevesebb humán- és társadalomtudományi kutatót, viszont ötször annyi (!) történészt ill. filológust találunk a 45 év alatti népességben, mint a teljes populációban. A szövegek tartalmi elemzése majd segít pontos képet nyerni arról, hogy milyen szerepet játszanak a bölcsészek, illetve a nem-neveléstudós szerzők a pedagógiai tárgyú diskurzusokban. Azt is majd a jövő dönti el, hogy a nem-neveléstudósok viszonylag erős jelenléte a fiatal generációkban – amennyiben ez nem csak az expandálódó doktori képzés egyik átmeneti jelensége – befolyással lesz-e a magyar neveléstudomány fejlődésére, s vajon a változás iránya az interdiszciplinaritás felé mutat-e.

Intézményi hátterüket tekintve a fiatal generációk többnyire az egyetemi szférából (61%) vagy a kutatóintézetek munkatársai közül (21,5%) kerülnek ki, míg a főiskolai oktatók erősen alulreprezentáltak. Ez valószínűleg annak a módszernek köszönhető, ahogy a szerkesztőségek a fiatal szerzőket bevonják a folyóiratok munkájába, amiben döntő tényező az egyetemi doktori képzés, illetve a kutató vagy fejlesztő tevékenységek során kialakult kapcsolat – a mester/tanítvány vagy a vezető/beosztott viszony.

Végezetül szeretnénk a fiatalabb generációk kommunikációs közösségben betöltött szerepét a publikációk számának és az idézettség mutatóinak segítségével jellemezni. Az egy főre eső szövegek száma a legfiatalabb és a legidősebb generációknál egyaránt 2,95; a dominánsabb csoportokban, mint ez várható volt, az életkor emelkedésével fokozatosan nő, 3,5-ről 4,2-re.[196] A 194 fiatal szerzőből 101-nek csak egy, 38-nak kettő, 29 személynek három-öt közötti publikációja volt, tíznél több szöveget pedig már csak 12 fő jelentetett meg. A legtermékenyebb fiatal szerző a ’70-es években születetteknél huszonkettő, a ’60-as években születetteknél negyvenkét írást tudott elhelyezni a vizsgált folyóiratokban. A legtöbb szöveget publikálók ezzel a teljesítménnyel az összesített ranglistán az

196 Az életkori adattal nem rendelkező szerzők átlagosan 1,8 szöveget jelentettek meg. Ez is igazolja azt az állításunkat, miszerint a generációs összehasonlítások a szerzők aktívabb részére vonatkoznak.

előkelő 6. illetve 17. helyet foglalják el. Ugyanez érvényes az idézettségre is: A négy folyóiratban összesen 540 hivatkozás történt a fiatal szerzőkre. A 194 szerzőből 101-et nem említettek a referenciák között, 34 személyre csak egyszer hivatkoztak, 45 személyre kettőtől ötig terjedő hivatkozás történt, a fennmaradó 14 személyre pedig hét és hetvenhét (!) közötti találat volt. (Ez a megoszlási minta nem a neveléstudományi, hanem általában a tudományos kommunikációs gyakorlat jellemzője.) A legtöbbször meghivatkozott hét személy a fiatalok körében (min. 25 hivatkozással) a referenciaszemélyek ranglistáján az első 130 személy között szerepel. A neveléstudományi kommunikáció fiatal szereplői között tehát statisztikailag is megjeleníthető az a vékony réteg (nem több mint 5-6%), akik mind szerzőként, mind hivatkozott szerzőként igen rangos helyeket vívtak ki maguknak. Ők neveléstudósok (avagy oktatáskutatók), általában az egyetemi szférában (vagy egy kutatóintézetben) tevékenyek és mind minősítettek. Azaz: nemcsak integrálni képesek a központi pedagógiai folyóiratok az újonnan érkezőket, hanem arra is alkalmasak, hogy tanulmányozzuk bennük a tudományos elit kiválasztódását a neveléstudományon belül.

2.4 A szerzői dominancia lehetséges mutatói

Mindenekelőtt szeretnénk leszögezni: a „kiválóság” és a „szerzői dominancia” értelmezésünkben nem átfedő fogalmak, és mi most nem a kiválóság, hanem a szerzői dominancia jelzéseivel, mérési lehetőségeivel szeretnénk foglalkozni.

A szerzői dominancia mértékét háromféle módon számítottuk ki. Először a publikációk számát vettük alapul – függetlenül attól, hogy milyen műfajú szövegek megalkotásáról volt szó. Az egész népességben átlagosan 2,41 szöveg jutott egy szerzőre, ami az egyes folyóiratoknál – részben a lapszámok és a terjedelem közötti eltérésekből fakadóan – 2,05 és 2,87 között oszlott meg. A domináns szerzők körébe először azokat a személyeket soroltuk be, akik a vizsgált tíz évben minimum 20 szöveget jelentettek meg, vagyis: a legalacsonyabb átlagos értékhez képest legalább tízszeres produktivitást mutattak. Ebbe a körbe a 2302 szerzőből csak 29 személy tartozik (a szerzőknek 1,26%-a), akik együttesen a teljes szövegprodukció csaknem egyötödét hozták létre. E szerzők publikációs adatai az 5. táblázat egyes soraiban láthatók, folyóiratokra

bontva. A táblázat alján a domináns szerzőkre eső publikációk arányszámait tüntettük fel.

A 29 személyből huszonnégyről egyértelműen megállapítható, hogy mely folyóiratot preferálta – amennyiben a preferencia kifejezésére elegendő, ha a publikációknak legalább a fele egy adott folyóiratra esik (sötétebben satírozott rubrikák). A szerzőket olyan sorrendben mutatjuk be, hogy a folyóirat-preferenciák vizuálisan is jól kivehetők legyenek. A folyóirat-preferencia csak egy folyóiratnál nem volt kimutatható: egyetlen egy szerző sincs ugyanis, aki publikációinak legalább a felét a Magyar Pedagógiában tette volna közzé. A domináns szerzők a Magyar Pedagógia vonatkozásában is jelen vannak az 5. tábla népességében, olyan személyek által képviselve, akik a Magyar Pedagógiához, illetve a Szegedi Egyetem Neveléstudományi Intézetéhez kötődnek (részben a szerkesztőségnek is tagjai) – publikációik jelentős része azonban az Iskolakultúrában realizálódik. Feltehető, hogy itt egy tudatos stratégiáról van szó: mivel a Magyar Pedagógia rendkívül szűk terjedelemben jelenik meg, a publikációs helyek automatikusan felértékelődnek, ami kontraindikáló a szerkesztőségi tagok vagy a főszerkesztőhöz közel álló személyek megjelentetésére. Ezért e szerzők kommunikációs tevékenységüket (kisebb-nagyobb mértékben) áthelyezik egy másik fórumra (esetünkben leginkább az Iskolakultúrára).

Ezen kívül számos más stratégia is kirajzolódik az 5. táblán, melyek közül talán kettőt érdemes külön kiemelnünk: azokat a szerzőket, akiknek publikációs tevékenysége teljesen elszigetelt, valamint azokat, akik egyfajta hidat képeznek az egyes orgánumok között.

Az egyes folyóiratokhoz való kötődés különböző mértékű és természetű lehet. Az Új Pedagógiai Szemle tizenegy domináns szerzője közül nyolc személy lényegében csak az ÚPSZ-ben jelentetett meg írásokat. E szerzők domináns jelenlétüket elsősorban annak köszönhetik, hogy valamilyen konkrét feladatot vállaltak a folyóiratnál: külföldi sajtó szemlézése, beszámolók, szakmai anyagok összeállítása, interjúkészítés, stb. E munkamódszer valószínűleg az ÚPSZ által vállalt közvetítői, tájékoztatói szerepkörből fakad. A szerzői dominancia mögött azonban nemcsak az ÚPSZ, hanem mind a négy lap esetében fontos a szerkesztőséghez fűződő kapcsolat. A 29 domináns szerző között ott találjuk a négy főszerkesztőt, további nyolc szerkesztőségi tagot, az ÚPSZ hét állandó munkatársát – a fennmaradó tíz személy pedig vagy a főszerkesztő közvetlen

munkatársa, vagy munkavállalói kapcsolatban áll a fenntartó intézménnyel. Vagyis: a munkahelyi, szerkesztőségi érintkezésen keresztül megerősített kapcsolati háló komoly befolyással bír a publikációk számára.

5. táblázat: A min. 20 publikációval rendelkező szerzők publikációinak megoszlása a négy folyóiratban – szerzői dominancia I

Személyek (fiktív monogramokkal)	EDU	IQ	MP	ÚPSZ	Együtt
AB	36	5	1	4	46
BC	32	12	0	3	47
CD	20	4	4	2	30
DE	19	2	0	2	23
EF	18	1	0	3	22
FG	19	14	8	1	42
GH	9	8	3	1	21
HI	6	7	1	6	20
IJ	1	27	3	2	33
JK	1	20	0	0	21
KL	1	15	3	1	20
LM	4	14	1	1	20
MN	1	12	5	6	24
NO	1	12	7	4	24
OP	0	12	9	1	22
PQ	1	11	0	8	20
QR	0	10	10	2	22
RS	0	9	3	9	21
ST	0	1	0	175	176
TU	0	0	0	81	81
UV	0	1	0	52	53
VW	0	0	0	31	31
WX	0	2	0	26	28
XY	0	0	0	25	25
YZ	0	0	0	22	22
AZ	0	14	0	20	34
BY	0	1	0	19	20
CX	4	5	2	15	26
DW	0	4	2	14	20
Domináns szerzők kommunikációs aktusai	173	223	62	536	994
Összes kommunikációs aktus	866	2160	377	2136	5539
Domináns szerzőkre eső aktusok száma (%)	*20*	*10*	*16*	*25*	*18*

A domináns szerzők egy része több folyóirat között is megosztja a publikációit. Az ő esetükben sem kell más motivációkat keresnünk, mint a többieknél. A megosztott megjelenés a kettős (vagy akár hármas) intézményi kötődéssel áll kapcsolatban, vagyis azzal, hogy az adott személyek több folyóiratnál szerkesztők, több tudományos intézetnél alkalmazottak, de arra is van példa, hogy egy állandó szerzői páros tagjai különböző folyóiratok szerkesztőségében dolgoznak, s hol az egyik, hol a másik folyóiratban jelentetik meg az írásaikat. A folyóiratok közötti „átjárás" tehát többnyire az érintettek multipozicionális helyzetével áll összefüggésben.

Az eddigiekből logikusan következik, hogy a domináns szerzők itt elemzett csoportjának intézményi beágyazottsága viszonylag erős. Bár kilenc személy nem rendelkezik tudományos minősítéssel (ők mind az ÚPSZ állandó szerzői), főállásukat tekintve csak ketten állnak kívül a tudományos intézményrendszeren. 24 személy valamely neveléstudományi, egy-egy személy szociológiai, közgazdaságtudományi vagy nyelvészeti intézetben/tanszéken dolgozik, a két nem tudományos szférából jött szerző pedig foglalkozására nézve pedagógus.

Mindezek után már csak az a kérdés, hogy az imént jellemzett szerzői csoport milyen mértékben dominálja az egyes folyóiratokat. Az 5. táblázat legalsó sora tartalmazza a szerzői dominancia mértékét kifejező arányszámokat. Ezekből kiolvasható, hogy a leggyakrabban megjelenő 29 szerző a négy folyóirat közül az Iskolakultúrában tudott a legkevésbé dominánssá válni: az átlagos dominanciahányadoshoz képest fele olyan erős a jelenlétük. Az Iskolakultúrát követő sorrendet torzítja, hogy míg az Új Pedagógiai Szemlében szinte mindenki legalább egy szöveget közzé tett, az Educatioban vagy a Magyar Pedagógiában az ÚPSZ domináns szerzői (két kivétellel) egyáltalán nem fordulnak elő. A Magyar Pedagógiánál pedig a publikációs aktusok alacsony száma miatt nem tudtuk a domináns szerzői kör egy részét megragadni.

Éppen ezért egy másik számítást is elvégeztünk, amelyben nem a teljes népességen belül legtöbbet publikáló, hanem folyóiratonként a tíz legmagasabb publikációval rendelkező szerző adatait vetettük egybe. (Lásd a 6. táblázatot.)

Ezek az arányszámok már reálisabban mutatják a folyóiratok közötti sorrendet, pontosabban azt, hogy – amennyiben a publikációk száma a mérőeszközünk – érdemben *sorrend*ről nem nagyon beszélhetünk. Ha a legtöbbször előforduló tíz-tíz szerző adataiból

indulunk ki, még markánsabb az Iskolakultúra különállása: míg a többi lapban a szövegek kb. egyötöde származott tíz szerző tollából, addig az Iskolakultúrában ez csak a szövegek 8 százalékát érintette. Itt már feltűnnek a Magyar Pedagógiában azok a személyek is, akik számszerűen nem publikálhattak a lapban annyit, mint más lapok domináns szerzői, de ezzel együtt mégis igaz rájuk, hogy ők tízen a szövegek majdnem egyötödét produkálták. Mivel a Magyar Pedagógia a legkisebb terjedelmű folyóirat (tehát a helyek értéke itt relatíve a legnagyobb), a legtöbbet publikáló szerzők itt sem kevésbé dominánsak, mint az Educationál vagy az ÚPSZ-nél.

6. táblázat: A legtöbbet publikáló 10 szerző folyóiratonként – szerzői dominancia II

	EDU	IQ	MP	ÚPSZ
Domináns szerzők kommunikációs aktusai	192	170	70	470
Összes kommunikációs aktus	866	2160	377	2136
Domináns szerzőkre eső aktusok száma (%)	*22*	*8*	*19*	*22*

A szerzői dominancia azonban nemcsak a publikációk száma, hanem a szövegek terjedelme felől is megközelíthető. Ez különösen olyan folyóiratok összehasonlításánál releváns, amelyek a megjelenési gyakoriság, a tördelési technika, a rovatszám stb. szempontjából erősen eltérnek egymástól. Ebben az esetben a domináns szerzők körét úgy határoztuk meg, hogy a publikációk összterjedelme szerinti sorrendben a felső 2,5%-ba tartozókat tekintettük domináns szereplőknek. Így összesen 113 személy került a domináns szerzői körbe, akik a négy folyóiratban rendelkezésre álló teljes terjedelem 22%-át „uralták”. (Az interjúkat és kerekasztal-beszélgetéseket itt most nem vettük számításba.)

7. táblázat: Terjedelem alapján a felső 2,5%-ba tartozó szerzők – szerzői dominancia III

	EDU	IQ	MP	ÚPSZ	Együtt
Szerzők száma összesen*	408	747	228	859	2242
Domináns szerzők száma (2,5%)	21	37	12	43	113
Terjedelem összesen (oldal)**	6548	8141	3750	13321	31759
Domináns szerzőkre eső terjedelem (oldal)	1639	1625	704	2999	6967
Domináns szerzőkre eső terjedelem (%)	*25*	*20*	*19*	*22,5*	*22*

**csak azokat a szerzőket tüntettük fel, akiknél volt adat a szöveg terjedelméről*

*** az OPKM katalógusa alapján*

Ezzel a módszerrel – ahogy ezt a 7. tábla mutatja – a folyóiratok között már felállítható egy sorrend is, de ami ennél még fontosabb, ebben a sorrendben már nem az Iskolakultúra tekinthető a szerzői dominanciára leginkább ügyelő fórumnak, hanem a Magyar Pedagógia. Ennek magyarázata roppant egyszerű: A Magyar Pedagógiában – mint már ezt többször említettük – a megjelenésre fordítható hely rendkívül szűkre szabott, így a lap szerkesztőinek megfelelő körültekintéssel és arányérzékkel kell a hellyel gazdálkodniuk. Ugyanez pl. az Iskolakultúrára már nem feltétlenül áll. Az Iskolakultúrában ugyan sokkal több szerző kap publikálásra lehetőséget, mint a Magyar Pedagógiában, de a terjedelmi megjelenés vonatkozásában nagyobb a szórás: néhány kivételezett szerző akár 50 oldalnál hosszabb írást is meg tudott jelentetni a lapban (s ebben a 200../.. számok még nincsenek is benne, melyek egyetlen szerző nagydoktori disszertációját tartalmazzák). A legnagyobb mértékű szerzői dominanciát ugyanakkor az Educatioban és az Új Pedagógiai Szemlében regisztráltuk, ahol a domináns szerzőkre eső terjedelem nem az extrém hosszúságú szövegeknek vagy a rendelkezésre hely szűkösségének tudható be, hanem annak, hogy az előbbinél a szerkesztőség tagjai, az utóbbinál az állandó munkatársak minden második vagy harmadik számban megjelennek írásaikkal e két lap hasábjain (vö. az 5. táblázat adataival).

E vizsgálatok célja nem volt más, mint hogy finomítsuk azt a képet, melyet a neveléstudományi A szerzői dominancia mérésére még számos egyéb módszert, statisztikai kommunikáció

intézményeinek, esetünkben a központi szakmai orgánumok jellegzetességeiről a szerzők szociológiai jegyei segítségével megalkottunk. Kutatásunk továbbfejlesztésére a következő lehetőségeket látjuk:

- a szerzők szociológiai háttérváltozóit kibővíthetjük, ill. tovább finomíthatjuk, amennyiben a lexikonokban fellelt részletes életútadatokat is feldolgozzuk;
- a szövegek tartalmi jegyeiből létrehozott szövegváltozókkal kombinált elemzéseket is végezhetünk (ehhez mindenekelőtt pontosabb műfaji kategóriákra, témakörök szerinti besorolásokra van szükség);
- az eddig feltárt adatok bázisán – megfelelő szoftveres háttérrel – kiterjeszthetjük az elemzéseinket a kapcsolati hálózatok vizsgálatára is.

Irodalom

A magyar neveléstudomány tudományos aktivitásának felmérése empirikus eszközökkel. Kutatási zárótanulmány. Wargo Közgazdasági Elemző- és Piackutató Intézet, Budapest, 2008

Bárd Edit (2009): Referenciaszemélyek a neveléstudományi diskurzusokban (1997-2006), In: Németh A. – Biró Zs. H. (szerk.): A magyar neveléstudomány diszciplináris fejlődése és kommunikációs gyakorlata a 20. század második felében, Gondolat, Budapest (sajtó alatt)

Csapó Benő (2005): A Magyar Pedagógia feladata a neveléstudomány fejlesztésében, Iskolakultúra 2005/4., 3-10.

Géczi János (2003): A pedagógiai sajtó szerepvállalásai a hazai neveléstudományban.

Iskolakultúra, 2003/8, 53–60.

Géczi János (2005): Az Iskolakultúráról, Iskolakultúra 2005/4., 22-24.

Hrubos Ildikó (2002): Az oktatást kutató diplomás, Educatio 2002/2., 253-266.

Kozma Tamás (2001): Paradigmáink, Iskolakultúra 2001/10, 3-14.

Kozma Tamás – Fényes Hajnalka – Tornyi Zsuzsa (2007): Negyvenheten. Gyorskép a neveléstudományi felsőoktatókról és kutatókról. Educatio 2007/3., 418-433.

Mede Perla (2009): Személyek, akikről szövegek szólnak – interjúalanyok és recenzált szerzők a magyar pedagógiai szaksajtóban (1997-2006), In: Németh A. – Biró Zs. H. (szerk.): A magyar neveléstudomány diszciplináris fejlődése és kommunikációs gyakorlata a 20. század második felében, Gondolat, Budapest (sajtó alatt)

Nagy Péter Tibor (2005): Educatio, Iskolakultúra 2005/4., 16-19.

Németh András – Biró Zsuzsanna Hanna – Varga Kornél (2009): Kísérlet egy nemzetközi kutatás adaptációjára, In: Németh A. – Biró Zs. H. (szerk.): A magyar neveléstudomány diszciplináris fejlődése és kommunikációs gyakorlata a 20. század második felében, Gondolat, Budapest (sajtó alatt)

Pap K. Tünde (2009): A neveléstudományi tanulmányok folyóirat-hivatkozásai (1997-2006), In: Németh A. – Biró Zs. H. (szerk.): A magyar neveléstudomány diszciplináris fejlődése és kommunikációs gyakorlata a 20. század második felében, Gondolat, Budapest (sajtó alatt)

Schriewer, Jürgen – Keiner, Edwin (1993): Kommunikationsnetze und Theoriegestalt: Zur Binnenkonstitution der Erziehungswissenschaft in Frankreich und Deutschland. In: J. Schriewer - E. Keiner – Ch. Charle (szerk.): *Sozialer Raum und akademische Kulturen / A la recherche de l'espace universitaire européen*, Frankfurt a.M./…: Peter Lang, 277-341.

Schüttler Tamás: Hídverés a neveléstudomány és a gyakorlat között, Iskolakultúra 2005/4., 11-15.

Nagy Péter Tibor

A pedagógusok és a pedagógiatudósok – a legújabb szakirodalom mérlegén

Az oktatásügy profeszionalizációs folyamatait reflektáló kutatások a tanítók, a tanárok, a neveléstudományokat kutatók professzionalizációs folyamataira egyaránt kiterjedtek.[197] A látszólag oly különböző csoportok professzionalizációjának mindenütt előforduló eleme a képzettség/szakirányú diploma/minősítettség, a normatív alkalmazási feltételek, a kamarai-egyesületi jellegű szerveződés, a kongresszusok, tanszékek és karok, a standardizált normák alapján működő szakmai ill tudományos folyóiratok, könyvsorozatok létrejötte és sorsának alakulása. Jelen vizsgálatban a 2000 után önálló könyvként publikált műveket és az öt legfontosabb neveléstudományi folyóiratban[198] publikált tanulmányokat tekintettem át, ezen az idő és forráskörön kívül csak kivételesen indokolt esetben terjeszkedtem.

A népiskolai professzionalizációs folyamatok

A tanítók professzionalizációs folyamatai összefonódnak a tanítóképzők tanári elitjének professzionalizációs folyamataival. A tanítói professzionalizációs folyamatok egyik legfontosabbika a tanítóképzés évszázados története – melyről Donáth Péter tanulmányaiban[199], majd MTA doktori értekezésében[200]. olvashatunk.

---

197 A tanulmány a Microsoft Unlimited Potential és az OTKA K 77530 és az ERC FP7-230518 támogatásával folyó kutatásokra támaszkodik. Köszönet Németh András megjegyzéseiért, amit a szöveg Nagy Péter Tibor: A professzionalizációs folyamatok történetének kutatása a 2000-es években Iskolakultúra, 2011. (21. évf.) 1. sz. 3-8. old c változatához tett.

198 MTA pedagógiai bizottság álláspontja szerint: Educatio, Iskolakultura, Magyar Pedagógia , Pedagógusképzés, Új Pedagógiai Szemle,

199 Donáth Péter ; Preska Gáborné:A magyarországi tanítóképzés néhány felekezeti/nemzetiségi sajátossága 1868-1918:Iskolakultúra:2007:2. sz.:88-102 o.

Donáth Péter:Nagy László kényszerű számvetése 1922-ből:Iskolakultúra:2007:6-7. sz.:127 o.

Számos kutatás zajlott Szabó Attila irányításával Erdélyben.[201] A tanítóképzéssel konferencia foglalkozott: Szabolcs Éva, Kékes Szabó Mihály, Vincze Tamás, Hegedüs Judit eredményei váltak így publikussá. [202]

A tanítók létviszonyainak bemutatására, a foglalkozás standardizációs folyamataira melynél Baska Gabriella-Nagy Mária-Szabolcs Éva tanulmányaira[203] és az 1901-es állapotokot bemutató könyvére[204] utalhatunk elsősorban, melyet Nagy Mária 1911-ről szóló tanulmánya egészít ki.[205]

A tanítók mozgalmait, (Nagy Mária 1990 es évekbeli mongráfiája után) 2000 után Kelemen Elemér tanulmányai[206] és tanulmánykötete[207] révén tanulmányozhatjuk.

---

200 Donáth Péter: A magyar művelődés és tanítóképzés történetéből, 1868-1958. Trezor Kiadó, Budapest, 2008. 830; Donáth Péter: Oktatáspoltika és tanítóképzés Magyarországon, 1945-1960. Trezor Kiadó, Budapest, 2008, 558 Lásd a kötetek bőséges szakmai reflexióját is pl: Kelemen Elemér:Magyar pedagógia:2009:2. sz.:187 o. , Mann Miklós:Magyar pedagógia:2008:2. sz.:195 o.

201 : Az erdélyi magyar tanító- és óvóképzés évszázadai : 1777-2000 / ... gond. és sajtó alá rend. Szabó K. Attila. 2. jav., bőv. Kiad:Marosvásárhely : Mentor, 2009.:

202 Kelemen Elemér:A magyar pedagógustársadalom és a pedagógusképzés története a dualizmus korabeli Magyarországon:Iskolakultúra:2003:3. sz.:15-16 o.

Kékes Szabó Mihály:A tanítóképzés kritikus pontjai a dualizmus időszakában:Iskolakultúra:2003:3. sz.:17-24 o.

Vincze Tamás:A német nyelv szerepe a magyar tanítóképzésben a dualizmus korában:Iskolakultúra:2003:3. sz.:25-38 o.

Szabolcs Éva:Néptanítói álláshirdetések 1901-ben:Iskolakultúra:2003:3. sz.:39-41 o.

Hegedűs Judit:Tanítónői karriertörténetek a dualizmus korában:Iskolakultúra:2003:3. sz.:42-52 o.

203 Nagy Mária:Önbecsérzet, tudásvágy : viták a Néptanítók Lapja 1901-es évfolyamában:Iskolakultúra:2001:11. sz.:20-32 o.

7 Baska Gabriella - Nagy Mária - Szabolcs Éva:Magyar Tanító, 1901 :Pécs :Iskolakultúra 2001:136 p.

205 Nagy Mária:Magyar tanító, 1911-ben:Iskolakultúra:2006:2. sz.:33-48 o.

206 Kelemen Elemér:A magyar pedagógustársadalom és a pedagógusképzés története Magyarországon II.:Iskolakultúra:2004:6-7. sz.:145 o.

Kelemen Elemér:Pedagógusszervezetek és -mozgalmak Magyarországon a 19. században:Iskolakultúra:2004:6-7. sz.:146 o.

A néptanítók és a középiskolai tanárok között elhelyezkedő polgári iskolai tanítóság képzésével – a szegedi intézményről korábban diákrekrutációs szempontból egy Karády kismonográfiai készült – ebben az évtizedben Nagy Péter Tibor foglalkozott.[208]

A középiskolai tanárság professzionalizációja

A középiskolai tanárság szakmásodásának folyamatai közül a tanárképzés kérdésének neveléstudománytörténetét Németh András tanulmányaiból[209], szervezet és intézménytörténetét Mann Miklós tanulmányából [210] Ladányi Andor monográfiájából[211] ismerhettük meg.

Minthogy a nevelésügy szférájában az iskolázottságot igénylő foglalkozások közül legintenzívebb a személyzet nőiesedése mégpedig a rendszerben alulról felfelé haladva történetileg is követhető fázisokban és etapokban a kérdés sokfelől elemeztetik Pukánszky Béla [212]munkáiban.

Tekintettel arra, hogy a bölcsész és természettudományi karokon folyó képzés minőségi és mennyiségi kérdései, a tanári kar és a hallgatóság alakulása a középiskolai tanárság képzésének és arculatának alapvető meghatározója, elvileg minden tudománytörténeti munka fontos lenne, ez alkalommal csak azt

---

207 Kelemen Elemér: A tanító a történelem sodrában:Iskolakultúra-könyvek 32. Iskolakultúra, Pécs, 2007: Lásd a reflexiót:: Lányi Katalin: Új pedagógiai szemle. 2008. 3.- 121-127.p.

208 Nagy Péter Tibor:A polgári iskolai tanítóképzés 19. századi történetéhez:Iskolakultúra:2004:6-7. sz.:171 o.

209 Németh András:A magyar középiskolaitanár-képzés fejlődése:Iskolakultúra:2003:3. sz.:53-68 o. és Németh András:A magyar középiskolai tanárképzés és szakmai professzió kialakulása a 18-20. században :Educatio:2009:3. sz.:279-290 o.

210 Mann Miklós:Középiskolai tanárok és képzésük a 19. század második felében:Iskolakultúra:2004:6-7. sz.:166 o.

211 Ladányi Andor:A középiskolai tanárképzés története:Új Mandátum Könyvkiadó:2008.

Fontos előzménye ennek: Pukánszky Béla:A középiskolai tanárképzés 1924-es reformja Magyarországon Pedagógiai szemle, 1989. (39. évf.) 11. sz. 1045-1055. old.

212 Pukánszky Béla: Nőkép, női szerepek és iskoláztatás a második világháború után: Educatio : 2007. : 4. sz

említjük meg, hogy a bölcsészkarok és természettudományi karok professzorainak összetételével foglakozott Karády Viktor[213].

A bölcsészkarok és ttk-k hallgatóinak összetételéről is született néhány tanulmány: a kolozsvári tanárképzés történetéhez Nagy Péter Tibor[214], a két háború közötti képzéshez – külön kiemelve a nőiesedés folyamatait - Biró Zsuzsanna Hanna és Nagy Péter Tibor.[215] A két háború közötti pécsi bölcsészekről Fekete Szabolcs ír doktori értekezést. Az 1980-as évekről Kocsis Mihály[216] értekezett.

A külföldi tanulmányokkal foglalkozik (bár a bölcsész és természettudósokat nem kiemelve, de ez a munka a forrásbázison jól elvégezhető Szögi László sorozata[217].

A szak szerinti specifikáció a középiskolai tanári professzionalizáció egyik alapvető tulajdonsága. Gordon Győri János a magyartanárokról[218] , Nagy Péter Tibor a történelemtanárokról[219] , Bodnár Ilona a testnevelőkről[220], (akikről a 90-es években már született egy monográfia Szabó Lajos tollából.) értekezett.

Az oktatásügyi szerveződések nem egyesületszerü, de kongresszusszerü történetével Géczi János[221], Kelemen Elemér[222], Lányi Katalin[223], Szabolcs Éva[224] foglalkozott.

---

213 Karády Viktor:A bölcsészkarok oktatói és az egyetemi piac szerkezete a dualista korban:Educatio:2007:3. sz.:393-417 o.

214 Nagy Péter Tibor:A kolozsvári bölcsészkar és természettudományi kar hallgatóságának felekezeti rekrutációja (1872-1918):Magyar pedagógia:2006:1. sz.:5-28 o.

215 Biró Zsuzsanna Hanna és Nagy Péter Tibor:Nemi esélyek és nemi döntések a két világháború közötti bölcsészkarokon:Educatio:2007:4. sz.:

216 Kocsis Mihály:A tanárképzés rekrutációs háttere, 1986-2000:Iskolakultúra:2002:11. sz.:3-23 o.

217 Szögi László:Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon, 1789-1919 :Budapest : ELTE Lvt., :2001: 861, [2] p:Lásd: Karády Viktor:Peregrinusok:Iskolakultúra:2003:8. sz.:139 o.

218 Gordon Győri János :A magyartanítás mestersége : mestertanárok a magyartanításról : beszélgetés 10 kiemelkedő jelentőségű magyartanárral :Budapest : Krónika Nova,: 2004: 219 p.

Nagy Péter Tibor:Történészdiplomások a két világháború között:Magyar tudomány:2009. 2. sz: 143-152. o.

220 Bodnár Ilona:Mi, testnevelési tanárnők:Iskolakultúra:2007:8-10. sz.:60-69 o.

221 Géczi János:Az 1956-os balatonfüredi pedagógus-konferencia elő- és utóélete a pedagógiai sajtóban:Magyar pedagógia:2005:3. sz.:241-261 o.

A középiskolai tanárok professzionalizációjáról – ráadásul magyar porosz összehasonlításban írt könyvet Keller Márkus. [225]

A neveléstudomány professzionalizációja

A magyar egyetemi neveléstudomány átfogó feldolgozását ebben az időszakban előbb a reformpedagógia felől indulva.[226] , majd az osztrák/német folyamatokkal párhuzamosítva[227] Herbart hatást elemezve[228] az életreformmal kapcsolatba állítva[229] végül teljes nemzetközi kontextusba állítva[230] Németh András végezte el monográfiáiban [231] Németh a neveléstörténet történetére külön is kitért. [232] Külön ülés foglalkozott a Herbart hatással. [233]

---

222 Kelemen Elemér:A magyar nevelésügyi kongresszusok története:Iskolakultúra:2008:1-2. sz.:50-57 o.és ugyanezzel a cimmel: Új pedagógiai szemle 2008 2 76-84.p.

223 Lányi Katalin : Simon Gyula, az új Magyar Pedagógiai Társaság főtitkára :Új pedagógiai szemle:2008:8-9:232-235.o.

224 Szabolcs Éva:„PEDAGÓGIÁNK… VALÓBAN NÉPÜNK NEVELŐIHEZ FOG SZÓLNI”Az 1956-os balatonfüredi pedagógus-konferencia:Educatio:2006:4:616-626

225 Keller Márkus :A tanárok helye : a középiskolai tanárság professzionalizációja a 19. század második felében, magyar - porosz összehasonlításban : Budapest : L'Harmattan : 1956-os Int., :2010.

226 Németh András:Egyetemi neveléstudomány - reformpedagógia - magyar oktatásügyi reformok:Magyar pedagógia:2004:1. sz.:39-55 o.

227 Németh András:Osztrák tanügyi reformok és a pedagógia egyetemi tudománnyá válásának kezdetei:Magyar pedagógia:2003:2. sz.:189-210 o.

228 Németh András:A hebartianizmus recepciója a pesti egyetemen:Iskolakultúra:2002:5. sz.:5-17 o.

229 Németh András:Reformpedagógia és életreform:Iskolakultúra:2005:2. sz.:3-4 o.

230 Németh András:Nemzetközi tudományfejlődési és recepciós tendenciák a század első hazai pedagógiai lexikonjaiban:Magyar pedagógia:2000:2. sz.:187-207 o.

231 A magyar pedagógia tudománytörténete : nemzetközi tudományfejlődési és recepciós hatások, nemzeti sajátosságok / Németh András. Megjelenés: Budapest : Gondolat, 2005. Terj./Fiz. jell.: 383 p. 25 cm Név/nevek: Németh András, 1950-. A szellemtudományi pedagógia magyar recepciója / Németh András szerk. Megjelenés: Budapest : Gondolat, 2004. Terj./Fiz. jell.: 206 p. 20 cm Sorozat: Neveléstudomány-történeti tanulmányok

Külön megemlíthetjük, hogy a neveléstörténetírás nemcsak a neveléstudomány történet, hanem a neveléstörténet történetét is reflektálja, utalok elsősorban a Pukánszky Béla által szerkesztett e tárgyú tanulmánykötetre[234], illetve a az ONK-k figyelemmel kisérésére.[235]

Az egyetemi pedagógia mellett a reformpedagógia részben intézményi kereteken kívül szervezkedett – ezt kutatta Németh Andráson kívül Nóbik Attila[236] a gyermektanulmányozás sajtóbeli objektiválódását kutatta Szabolcs Éva[237] Az életreform és a neveléstudomány kapcsolatával külön ülés foglalkozott.[238]

Lásd ennek bőséges szakmai reflexióját is: Brezsnyánszky László:Németh András : A magyar pedagógia tudománytörténete:Magyar pedagógia:2004:4. sz.:499-501 o.

232 Németh András:A neveléstörténet szakirodalmi kánonjai és a klasszikusok szerepe:Iskolakultúra:2008:9-10. sz.:3-10 o.

233 :A hebartianizmus és a magyar oktatásügy:Iskolakultúra:2002:5. sz.:3-4 o.

Németh András:A hebartianizmus recepciója a pesti egyetemen:Iskolakultúra:2002:5. sz.:5-17 o.

Pukánszky Béla:Herbart, Schneller és Kant az erkölcsi nevelésről:Iskolakultúra:2002:5. sz.:18-26 o.

Mikonya György:Két Herbart tanítvány: Karl V. Stoy és Wilhelm Rein:Iskolakultúra:2002:5. sz.:27-37 o.

Brezsnyánszky László:A Herbart-paradigma magyar neveléstani recepciója:Iskolakultúra:2002:5. sz.:38-43 o.

Kiss Endre:A herbarti pedagógia filozófiai alapjairól:Iskolakultúra:2002:5. sz.:44-52 o.

234 Pukánszky Béla: A neveléstörténet-írás új útjai

235 Pukánszky Béla:Pedagógiatörténeti témák színgazdagsága az Országos Neveléstudományi Konferencián:Iskolakultúra:2010:3. sz.:30 o.

236 Nóbik Attila:A reformpedagógiai irányzatok kialakulása:Iskolakultúra:2001:4. sz.:65-72 o.

237 Szabolcs Éva:A gyermektanulmányi szemléletmód megjelenése a magyar pedagógiai sajtóban, 1890-1906:Iskolakultúra:2002:3. sz.:33-38 o.

238 Németh András:Reformpedagógia és életreform:Iskolakultúra:2005:2. sz.:3-4 o.

Baksa Gabriella ; Szabolcs Éva:Életreform-motívumok a Népművelés (Új Élet) című folyóiratban 1906-1918:Iskolakultúra:2005:2. sz.:5-11 o.

Kiss Endre:Az életreform filozófiájának meghatározásához:Iskolakultúra:2005:2. sz.:12-16 o.

Tészabó Júlia:A gödöllői művésztelep és a nevelés:Iskolakultúra:2005:2. sz.:17-25 o.

)Megjegyzendő, hogy neveléstudománytörténeti eszmetörténeti, módszertantörténeti tanulmányok ezeken kívül is születtek, de a professzionalizáció történet szempontjából ezeket ítéltük fontosnak.)

Az egyes egyetemeken zajló folyamatokat kutatásából kiemeljük Bresznyánszky László és munkatársai kutatásait Debrecen[239] Németh Andrásét budapesti vonatkozásban [240], Pukánszky Béláét Szegeden.

A professzionalizáció olyan fontos részterületét, mint a szakmai sajtó megjelenése és differenciálódása Géczi János kutatta[241] (A pedagógiai sajtó szisztematikus elemzésére korszakunkon kívüli példa Mann Miklós és Szabolcs Éva tanulmánykötete)

A professzió kézikönyveinek elemzésére vizsgált korszakunkon még kívül kerített sort Pukánszky Béla[242] és Németh András.

A neveléstudományok fejlődésében az 1945 utáni időszakot Sáska Géza[243] elemezte több alkalommal. Németh András és Biró

Pukánszky Béla:Kodály Zoltán zenepedagógiája és az életreform:Iskolakultúra:2005:2. sz.:26-

Pukánszky Béla:Kodály Zoltán zenepedagógiája és az életreform:Iskolakultúra:2005:2. sz.:26-37 o.

Németh András:A századelő magyar életreform törekvései:Iskolakultúra:2005:2. sz.:38-51 o.

Mikonya György:A magyar anarchisták ikolaügyi és életreform törekvései:Iskolakultúra:2005:2. sz.:52-62 o.

239 : A "Debreceni Iskola" neveléstudomány-történeti vázlata / szerk. Brezsnyánszky László. Megjelenés: Budapest : Gondolat, 2007. Lásd ennek bőséges szakmai reflexióját is: Kéri Katalin:Brezsnyánszky László (szerk.): A Debreceni Iskola" Neveléstudománytörténeti vázlata":Magyar pedagógia:2007:3. sz.:271 o.

240 Németh András:A pedagógia egyetemi tudomány jellegének kialakulása és intézményesülése a pesti egyetemen:Magyar pedagógia:2001:2. sz.:213-238 o.

241 Géczi János:A magyar neveléstudományi sajtó a 19-20. század fordulóján:Magyar pedagógia:2007:1. sz.:57-66 o.

242 Pukánszky Béla:Enciklopédia néptanítóknak :Educatio:1998:1:202-205. o

243 Sáska Géza:A reformpedagógia alakváltozása az 1945-ös kis" és az 1947 utáni "nagy" rendszerváltást követő időszakban":Magyar pedagógia:2006:4. sz.:263-285 o., uő:

Zsuzsanna Hanna szerkesztésében tanulmánykötet jelent meg az időszakról.[244]

Az 1990 utáni időszak empirikus eszközökkel történő feldolgozása annyiban tekinthető a neveléstudomány professzionalizáció *történeti* kutatás részének, hogy a folyamatok szereplői – gyakorlatilag mindenki, aki ebben az időszakban nagyobb hatást gyakorol a magyar neveléstudomány professzionalizációs folyamataira *egy ma már történelmivé vált* korban a kemény majd puha pártállam korában szocializálódott, járt egyetemre, szerzett tudományos fokozatot stb. Az 1990 után alkotó nemzedékek generációspecifikus vizsgálata ezért objektíve történeti vizsgálat. A kutatások és publikációk közül kiemelhető a neveléstudomány minősítettjei körében Hrubos Ildikó[245] vezetésével folyt kutatás, illetve a ELTE diskurzuskutató műhelye által végzett négy szakfolyóirat 10 évfolyamát áttekintő, s abból prozopográfiai jellegü következtetéseket is levonó kutatás, melynek eredményei közül Biró Zsuzsanna Hanna[246] tanulmányaira, ill Németh András Biró Zsuzsanna által szerkesztett tanulmánykötetre hívom fel a figyelmet elsősorban. Kozma Tamás a neveléstudomány professzionalizációs

---

Sáska Géza:A társadalmi egyenlőség antikapitalista és demokrácia ellenes képzete a XX. századi pedagógiai ideológiákban:Magyar pedagógia:2004:4. sz.:471-497 o

Sáska Géza:A gyermektanulmányozás és az alkalmazott lélektan az 1945 utáni politikai fordulatokban:Iskolakultúra:2008:1-2. sz.:3-23 o.

244 Németh András, Bíró Zsuzsanna Hanna (szerk.) A magyar neveléstudomány a 20. század második felében. Gondolat Kiadó, Budapest, 2009

245 Hrubos Ildikó:Az oktatást kutató diplomás:Educatio:2002:2. sz.:253-266 o.

Szemerszki Marianna:A neveléstudomány területén dolgozók véleménye a tudományos minőség mércéjéről és a kutatási infrastruktúra helyzetéről:Educatio:2001:3. sz.:594-598 o.

Veroszta Zsuzsanna:A neveléstudományi karrier nemzetközi vonatkozásai:Educatio:2001:1. sz.:187-192 o

246 Biró Zsuzsanna Hanna:A magyar neveléstudományi kommunikáció jellemzői (1997-2006), Összehasonlító tudományszociológiai elemzés, avagy kísérlet egy nemzet-közi kutatás adaptációjára:Magyar pedagógia:2009:1. sz.:49-76 o.

folyamataiban zajló változásokat szintén a pártállamkorabeli előzményekre vezeti vissza.[247]

247 Kozma Tamás:Quo vadis, paedagogia? - egy tudományos közösség önmeghatározási kísérletei:Magyar tudomány: 2004: 11. sz:1217-1224.

BIRÓ Zsuzsanna Hanna (1967) húsz évig szabadúszó nyelvtanár (1986-2006); mindeközben az ELTE BTK-n először német irodalom- és nyelvtanári (2000), majd általános és alkalmazott nyelvészeti (2005) MA diplomákat szerez. Neveléstörténeti PhD disszertációját a 2012/2013-as tanévben védi az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Karán. Kutatói tevékenysége a 90-es évek közepén indul az ELTE BTK Germanisztikai Intézet Német nyelvészet tanszékén. Az ezredforduló után kutatói, tanulmányírói és kutatásszervezői megbízásokat kap az Oktatáskutató Intézetben. Jelentősebb projektjei: az egyházi ingatlanrendezés során visszaadott iskolák helyzetének felmérése mélyinterjúkkal; a tanárszakos hallgatók társadalmi hátterének vizsgálata (adatbázis-elemzés); a magyar oktatáskutatás helyzetéről készült felmérés (az adatfelvételek és adatbázisépítés koordinálása). 2005-től vesz részt Karády Viktor és Nagy Péter Tibor történetszociológiai kutatásaiban. Feladata elsősorban a bölcsészdiplomások adatbázisának gondozása, elemzése. 2009-2012 között a CEU és a WJLF tudományos munkatársaként a European Research Council (grant 230518) „Culturally Composite Elites, Regime Changes and Social Crises in Multi-Ethnic and Multi-Confessional Eastern Europe. (The Carpathian Basin and the Baltics in Comparison - cc. 1900-1950)" című kutatás szakmai koordinátora. 2007 áprilisától aktívan részt vállal az ELTE PPK Neveléstudományi Intézetének Pedagógiatörténeti tanszékéhez kapcsolódó OTKA kutatásokban is. 2012 márciusától főállású munkatárs a Németh András által vezetett tudománytörténeti OTKA kutatásban. Tudományos tevékenysége mellett 2000 óta oktatásfejlesztőként is aktív: elsősorban a magyar jelnyelvi oktatás és vizsgáztatás fejlesztésében vállalt fontos szerepeket. Felsőoktatásban 2005 óta tanít (PTE, WJLF). A Wesley Egyház- és Vallásszociológiai Kutatóközpont alapító tagja. Kapcsolat: birozsuzsannahanna@gmail.com

NAGY Péter Tibor (1963) Történelem szakos tanár (1986, ELTE BTK) a neveléstudomány kandidátusa (1991) a történettudomány kandidátusa (1996), az MTA doktora (2005), egyetemi tanár (2007). Az ELTE BTK Neveléstörténeti kutató-csoportjánál tudományos munkatárs, majd 1991-2012-ben az Oktatáskutató Intézetnél és jogutódjainál tudományos főmunkatárs, tudományos tanácsadó, az Oktatáspolitikai Csoport vezetője. Az 1990-es évek eleje óta a Wesley János Lelkészképző Főiskola tanára, a vallásszociológia, társadalomtörténet, oktatástörténet tárgyak oktatója, a Wesley Egyház- és Vallásszociológiai Kutatóközpont vezetője. Az ELTE Társadalomtudományi Kar Oktatás- és Ifjúságkutató Központ (http://oitk.tatk.elte.hu/) alapító tagja. 1985/86 óta folyamatosan tanít a felsőoktatásban. Az érintett intézmények a DE BTK, az ELTE BTK, az ELTE TáTK, az ELTE PPK, a KJF, a MIE, a ME BTK, a PTE BTK. A Debreceni Egyetem Társadalomtudományi Doktori Iskolájának alapító tagja, a Pécsi Tudományegyetem Oktatás és Társadalom doktori iskolájának alapító tagja, az iskola oktatástörténeti programjának vezetője volt, az ELTE PPK pedagógiatörténeti doktori programjában jelenleg is tanít. Az MTA Neveléstörténeti Albizottság volt titkára, jelenleg tagja, az MTA Oktatásszociológiai Albizottságának – fennállásának teljes időtartama alatt – tagja, az MSZT Oktatásszociológiai Szakosztályának 2003-tól elnöke, a Magyar Történelmi Társulat Országos Választmányának tagja, 1998-2003, 2007-. Az Educatio folyóirat szerkesztőbizottságának tagja 1992-, a Világosság szerkesztő bizottságának tagja (1997-2002). A Társadalom és oktatás könyvsorozat szerkesztőbizottságának tagja. Erdei és Polányi díjas. Karády Viktorral közösen vezeti az European Research Council elittörténeti kutatását (230518) Oktatástörténeti, oktatásszociológiai, elitszociológiai, vallásszociológiai könyveinek és tanulmányainak jegyzéke: http:// nagypetertibor.uni.hu